ISTORIE

DENNIS DELETANT

ROMÂNIA 1916–1941

O ISTORIE POLITICĂ

HUMANITAS

România, la fel ca multe alte state din Europa de Est, a ieşit din Primul Război Mondial exact aşa cum a intrat – ca ţară preponderent agrară –, iar una dintre problemele majore cu care se confrunta era condiţia ţărănimii.

Extinderea graniţelor a obligat statul să identifice strategii prin care să asigure securitatea acestora, autonomia şi integritatea teritorială în faţa celor două ameninţări la adresa ordinii europene: Germania nazistă şi Uniunea Sovietică. Acum România se afla între ciocan şi nicovală. Forma particulară de democraţie parlamentară din România şi încercările regelui Carol II de a o submina reprezentau probleme interne majore cu care s-au confruntat guvernele româneşti... Impactul recesiunii economice din anii '30 a generat un deceniu de instabilitate în care xenofobia ţărănimii sărace a fost exploatată de mişcările de dreapta, în principal de Garda de Fier, şi îndreptată contra evreilor. Dezamăgirea provocată de eşecul guvernului parlamentar în rezolvarea problemelor economice, amplificată de corupţia endemică, a alimentat sprijinul pentru Garda de Fier, care promitea regenerarea spirituală şi un program de combatere a „iudeobolşevismului".

— DENNIS DELETANT

ISTORIE

Dennis Deletant este profesor invitat al Catedrei de studii românești „Ion Rațiu" de la Georgetown University, Washington, D.C., și profesor emerit la School of Slavonic and East European Studies, University College London. Primul contact cu România l-a avut în 1965, când a urmat cursurile Școlii de vară de la Sinaia, organizate de Universitatea din București. A studiat în România în cadrul unei burse postuniversitare acordate de British Council în 1969 și a vizitat apoi frecvent țara până în 1988, când a fost declarat persona non grata ca urmare a comentariilor nefavorabile la adresa regimului Ceaușescu pe care le-a făcut în presa britanică. La sfârșitul lui decembrie 1989, a revenit la București în calitate de consultant al televiziunii BBC în perioada revoluției române. În 1990, a fost invitat să facă parte din comitetul consultativ al British Government's Know-How Fund, implicându-se activ în aspectele românești ale activității acestuia; pentru această contribuție i s-au decernat Order of the British Empire (1995) și Ordinul Pentru Merit în rang de Comandor pentru servicii aduse democrației (România, 2000).

Cele mai importante lucrări: *Historians as Nation Builders: Central and South-East Europe* (coeditor alături de H. Hanak), 1988; *Studies in Romanian History*, 1991; *Ceausescu and the Securitate: Coercion and Dissent in Romania, 1965–1989*, 1995 (trad. rom. *Ceaușescu și Securitatea*, Humanitas, 1998); *România sub regimul comunist*, 1997; *Communist Terror in Romania: Gheorghiu-Dej and the Police State, 1948–1965*, 1999 (trad. rom. *Teroarea comunistă în România: Gheorghe Gheorghiu-Dej și statul polițienesc, 1948–1965*, 2001); *Security Intelligence Services in New Democracies: The Czech Republic, Slovakia and Romania* (împreună cu Kieran Williams), 2001; *Romania and the Warsaw Pact: 1955–1989* (ed. în colab. cu Mihail E. Ionescu), 2004; *Hitler's Forgotten Ally: Ion Antonescu and His Regime, Romania 1940–1944*, 2006 (trad. rom. *Aliatul uitat al lui Hitler: Ion Antonescu și regimul său*, Humanitas, 2008); *British Clandestine Activities in Romania during the Second World War*, 2016 (trad. rom. *Activități britanice clandestine în timpul celui de-al Doilea Război Mondial*, Humanitas, 2019); Nicolae Mărgineanu, *Witnessing Romania's Century of Turmoil: Memoirs of a Political Prisoner* (ed.), 2017; *Romania under Communism: Paradox and Degeneration*, 2019; *In Search of Romania*, 2022 (*În căutarea României: O aventură personală din '65 până azi*, Humanitas, 2023); *Romania, 1916–1941: A Political History*, 2023.

Fotografia de pe coperta 1 a fost recuperată și restaurată digital de Sorin Nica, administratorul paginii de Facebook Photo Historia, căruia îi mulțumim pentru că ne-a pus-o la dispoziție.

Redactor: Adina Săucan
Coperta: Ioana Nedelcu
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
Corector: Bogdan Nicolau
DTP: Dragoș Dumitrescu, Dan Dulgheru

Tipărit la Master Print Super Offset

Dennis Deletant
Romania, 1916-1941
© Dennis Deletant
All rights reserved.
Authorised translation from the English language edition published by Routledge, a member of the Taylor & Francis Group.

© HUMANITAS, 2024, pentru prezenta versiune în limba română

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Deletant, Dennis
România: 1916-1941: o istorie politică / Dennis Deletant;
trad. din engleză de Monica Mărgărint. – București: Humanitas, 2024
Conține bibliografie.
Index
ISBN 978-973-50-8482-0
I. Mărgărint, Monica (trad.)
94

EDITURA HUMANITAS
Piața Presei Libere 1, 013701 București, România
tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 021/311 23 30

Cuprins

Prefață 7
Mulțumiri 13
Abrevieri 17
Scurte biografii preliminare 19
Hărți 37

1. Prolog 41
2. România, 1916–1929: Scena politică 51
3. România, 1918–1940: Economie și societate 74
4. Politica externă, 1918–1940 95
5. România: Scena politică, 1930–1940 111
6. Cedarea Basarabiei și a nordului Bucovinei 133
7. Statul Național Legionar, 1940–1941 150
8. Dictatura militară 167
9. România în război, 1941 183
10. Concluzii 200

Anexe

Anexa 1: Raport săptămânal despre România, XX. 7 februarie 1918 (Serviciile secrete britanice) 207

Anexa 2: Analiza politicii externe a României în perioada 1919–1941, de Iuliu Maniu 214

Anexa 3: Basarabia – 1934 246

Anexa 4: România, 1930–1940: O consemnare a lui Archibald Gibson 255

Note 275
Bibliografie selectivă 327
Indice selectiv de nume proprii 347

Prefață

Analizată în comparație cu cele aproape cinci decenii de guvernare comunistă, perioada interbelică este adesea văzută de mulți români, inclusiv de istorici, în mod nerealist. Între 1918 și izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial, s-au înregistrat progrese în abordarea dezechilibrelor sociale și economice, generate de extinderea granițelor țării la finalul Primului Război Mondial.[1] Dar, după cum foarte bine observa Roland Clark, cadrul convențional în care este circumscrisă perioada interbelică românească ignoră consemnările care ne ajută să înțelegem mai bine aspectele diverse ale societății românești din acea vreme.[2] Printre acestea se numără experiențele minorităților defavorizate și ale femeilor.[3] Roland Clark a identificat patru tipuri majore de abordări ale acestei perioade: problemele unui stat de mici dimensiuni, prăbușirea democrației, progresele înregistrate, efectele făuririi statului național unitar și ale centralizării, recunoscând că istoricii o preferă pe aceea care le este de folos în analiza trecutului. Optând pentru subtitlul *O istorie politică*, m-am raportat la principalele cadre menționate anterior, dar am valorificat, în același timp, și surse alternative. Procedând astfel, sper că abordarea propusă este adecvată.

În 1919, o nouă Europă prindea contur. România, la fel ca multe alte state din Europa de Est, a ieșit din Primul Război Mondial exact așa cum a intrat – ca țară preponderent agrară –, iar una dintre problemele majore cu care se confrunta era condiția țărănimii. Din populația totală, 78% locuia în zonele

rurale și 22% la oraș.[4] Până în 1939 abia dacă se schimbă ceva.[5] Transportul și comunicațiile funcționau cu anevoie la sate. Eradicarea structurilor existente – a „neo-iobăgiei" – fusese principalul țel al reformatorilor din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, dar abia între 1918 și 1921 marile moșii au fost expropriate și împărțite. Cu toate acestea, reforma nu a adus prosperitate țărănimii, la fel cum nu au făcut-o nici măsurile suplimentare adoptate de guvernele succesive în perioada 1922–1939. Guvernele interbelice preconizau că industrializarea era necesară pentru transformarea economiei românești și reducerea dependenței față de agricultură. Un atare program, admirabil în teorie, cu greu putea fi implementat. În încercarea de a susține eforturile în această direcție, România a adoptat politica protecționismului. Măsurile protecționiste nu au avut însă efectul scontat, de vreme ce piața românească se afla într-un asemenea stadiu de subdezvoltare, încât restricțiile impuse concurenței străine nu erau de ajuns pentru a încuraja industria. În schimb, guvernele ofereau subvenții sau achiziționau pachetele majoritare. În pofida intervenției statului, industrializarea nu a adus beneficii agriculturii în perioada interbelică nici în ceea ce privește mecanizarea, nici prin atragerea mâinii de lucru, nici prin dezvoltarea pieței locale.[6]

A doua provocare cu care s-a confruntat statul a constat în integrarea și respectarea drepturilor minorităților dobândite odată cu extinderea granițelor ca urmare a tratatelor semnate sub egida Conferinței de pace de la Paris în 1919–1920. Câștigurile teritoriale au adus sub stăpânire românească un număr impresionant de maghiari, evrei, ucraineni și ruși, iar guvernele succesive s-au confruntat cu problema armonizării aspirațiilor acestora cu țelurile românilor pe fondul instabilității economice mondiale. La aceasta se adăuga și problema educației.

Extinderea granițelor impunea autorităților române identificarea unor strategii prin care să asigure securitatea statului, autonomia și integritatea teritorială în fața celor două amenințări la adresa ordinii europene: Germania nazistă și Uniunea Sovietică. Acum România se afla între ciocan și nicovală.

Teama de comunismul sovietic a determinat România, în cele din urmă, să treacă de partea Germaniei naziste la mijlocul anilor '30, în timpul regelui Carol II și, apoi, al succesorului acestuia, Ion Antonescu, și să se alăture ofensivei hitleriste împotriva Uniunii Sovietice în iunie 1941 pentru a recuceri provinciile pierdute, Basarabia și nordul Bucovinei. Cercetarea mea se încheie cu declarația de război pe care Marea Britanie o lansează României pe 7 decembrie 1941, precum și cu cea pe care autoritățile de la București o transmit Statelor Unite ale Americii cinci zile mai târziu. Pe aceste subiecte se axează cartea de față, în care am valorificat studiile mele anterioare despre ascensiunea la putere a lui Ion Antonescu în timpul războiului și în care, în mod firesc, am analizat situația politică, economică și socială a României în anii '30.[7]

Din punct de vedere politic, Regatul României dinainte de izbucnirea Primului Război Mondial fusese acceptat ca unul dintre statele europene și, ca urmare a participării în conflagrație, aproape că își dublează suprafața, fiindu-i acordate teritorii aflate anterior sub stăpânirea Austro-Ungariei, Rusiei și Bulgariei. Populația țării a crescut de la 8,5 milioane în 1916, la peste 16 milioane în 1920.[8] Extinderea granițelor se datora naționalismului emergent. Crearea statului național făcuse obiectul mișcărilor naționale europene, atât estice, cât și vestice, pe parcursul secolului al XIX-lea. Exponenții acestor mișcări din Europa de Est au adoptat principiul statului național, al unității politice acceptate de Rousseau în operele din ultimii ani ai vieții și îmbrățișate de discipolii săi, întrucât, aplicat în patriile-mamă, oferea speranța eliberării de sub dominația imperială. Cele mai multe dintre aceste state și-au câștigat autonomia față de stăpânirea străină nu numai prin sacrificii proprii, ci și ca urmare a ajutorului pe care l-au primit în timpul Primului Război Mondial, direct sau indirect, din partea Marii Britanii, Franței și Statelor Unite ale Americii. Dezintegrarea celor trei imperii conduse de Habsburgi, otomani și Romanovi, fie pe câmpul de luptă, fie din cauza disensiunilor interne, era o condiție prealabilă pentru înființarea statelor succesoare: Cehoslovacia, Estonia, Finlanda, Letonia, Lituania,

Polonia, România și Iugoslavia. Aceste noi țări au contribuit semnificativ la dizolvarea imperiilor. Eforturile lor au fost legitime, pentru că, pe de o parte, doreau să răstoarne stăpânirea străină și, pe de altă parte, aveau „dreptul", consfințit de Aliați la Conferința de pace de la Paris, de a-și forma un stat independent pe principiul autodeterminării naționale.

Forma particulară de democrație parlamentară din România și încercările regelui Carol II de a o submina prin impunerea propriei voințe după întoarcerea în țară, în 1930, reprezentau probleme interne majore cu care s-au confruntat guvernele românești succesive. O altă chestiune de extremă importanță era impactul recesiunii economice din anii '30, care a generat un deceniu de instabilitate în care xenofobia țărănimii sărace a fost exploatată de mișcările de dreapta, în principal de Garda de Fier, și îndreptată contra evreilor. Dezamăgirea provocată de eșecul guvernului parlamentar în rezolvarea problemelor economice, amplificată de corupția endemică, a alimentat sprijinul pentru Garda de Fier care promitea regenerarea spirituală și un program de combatere a „iudeo-bolșevismului".[9] Antisemitismul deja larg răspândit era promovat de Carol II din cauza aceluiași oportunism politic care l-a făcut să instaureze dictatura regală și să ridice acest curent de gândire la rang de politică de stat.

Henry Roberts a introdus o abordare inovatoare prin conjugarea analizei politice cu cea economică în ediția revizuită a tezei sale, prezentată la Oxford University, publicată la Yale University Press în 1951 și intitulată *Rumania: Political Problems of an Agrarian State*. Disertația sa a fost coordonată de Hugh Seton-Watson[10], iar din comisia de referenți au făcut parte C.A. Macartney[11] și David Mitrany.[12] Cercetarea lui Roberts „reprezenta o revoluție metodologică [în sfera] cercetărilor americane privind subdezvoltarea, care, până în momentul publicării, tindea să separe analiza politică de cea economică"[13]. În prefață, autorul preciza:

> De dragul simplei analize sau al speculațiilor economice, o atare separare comportă anumite avantaje. Însă cercetările care se axează pe statisticile economice privind chestiunea agrară pot să denatureze

evenimentele politice, trăgând concluzia că „X și Y ar fi măsurile economice optime, însă, din cauza situației politice nefavorabile, nu au putut fi aplicate". La fel, un studiu ce tratează nemijlocit uimitoarele evenimente din viața politică a României se poate încheia cu ideea că, „la urma urmei, ce se mai poate face în atari vitregi condiții economice?" În oricare dintre aceste cazuri, tabloul este incomplet, iar problema cauzalității, eludată.[14]

În perioada interbelică, politica externă a României viza securitatea teritorială și se baza pe apărarea statu-quoului instaurat prin tratatele semnate la Conferința de pace de la Paris, în 1919–1920. Cu toate acestea, eșecul Occidentului de a pune capăt sfidării lui Hitler la adresa noii configurații politico-teritoriale l-a făcut pe Carol II să creadă că singura putere capabilă să protejeze România de ambițiile expansioniste ale sovieticilor era Germania nazistă și, prin urmare, a înclinat balanța spre o alianță cu aceasta din urmă. Direcția pe care regele Carol II a imprimat-o politicii externe, precum și măsurile antisemite luate de acesta au fost menținute de Ion Antonescu după ascensiunea sa la conducerea Statului Național Legionar, în septembrie 1940. Carol spulberase structura politică existentă, și, prin urmare, Antonescu avea mână liberă. Trebuia doar să pună capăt anarhiei interne și să încerce să stabilească ce forțe erau necesare pentru a face față oponenților din Balcani și a asigura securitatea pe plan extern. În esență, după 1940, *orice* politică ar fi fost adoptată, trebuia să fie de natură militară, concepută și implementată în strânsă cooperare cu Germania nazistă. Iar acest parteneriat avea să ducă la participarea României la Operațiunea Barbarossa – atacul împotriva Uniunii Sovietice din iunie 1941.

Situația dificilă a României în anii interbelici este sintetizată și totuși admirabil prezentată de Keith Hitchins în cartea *Rumania: 1866–1947*, capitolele 8–10.[15] Cu toate acestea, studiile academice pe care se bazează cercetarea sa, publicată în 1994, s-au înmulțit considerabil după aceea, motiv pentru care m-am străduit să apelez chiar la acestea din urmă. În același timp, cercetările la Arhivele Naționale Britanice din Kew m-au ajutat să identific materiale nepublicate, relevante pentru tema

aleasă, colectate sau redactate de membrii corpului diplomatic britanic. Parte din ele am integrat în această carte. În anexe am reprodus patru documente foarte valoroase: un raport despre situația din Basarabia, întocmit de spionajul britanic în februarie 1918; expozeul unui ofițer britanic din timpul ședерii de un an în Basarabia, începând cu 1934; extrase din însemnările lui Archibald Gibson, corespondent al publicației *The Times* în România din 1928 până în 1940; și un memoriu inestimabil despre politica externă a României în perioada interbelică, întocmit în limba franceză de Iuliu Maniu și înaintat guvernului britanic în aprilie 1942.

Mulțumiri

În perioada august 2011 – mai 2020 am avut onoarea de a fi profesor invitat al Catedrei de studii românești „Ion Rațiu" din cadrul Georgetown University, Washington, D.C. Am reușit să finalizez acest studiu prin bunăvoința Fundației Caritabile a Familiei Rațiu, condusă de Nicolae Rațiu, precum și a Georgetown University, care m-au stimulat din punct de vedere intelectual și mi-au oferit numeroase granturi pentru deplasări. Angela Stent, directoarea Centrului de Studii Eurasiatice, Rusești și Est-Europene de la Georgetown University, Wesson Radomsky, adjuncta ei, și Alexandra Vreeman, responsabilă cu probleme administrative, mi-au oferit un sprijin neprețuit pentru continuarea cercetărilor cu același farmec și bună dispoziție.

Dintre numeroșii mei prieteni din România, vreau să le mulțumesc, în primul rând, lui George Cipăianu și fratelui său, Enea, pentru că m-au găzduit la Cluj și pentru că mi-au oferit o perspectivă asupra trecutului țării care altminteri mi-ar fi scăpat. Sunt recunoscător colegilor lor de la Universitatea Babeș-Bolyai: Liviu Țârău, Ioan Ciupea, Ioan Piso, Marius Bucur, Gheorghe Mândrescu, Ovidiu Ghitta, precum și regretatului Ștefan Matei și lui Ottmar Trașcă de la Institutul de Istorie „Gheorghe Barițiu", Filiala Cluj a Academiei Române. Ottmar mi-a împărtășit cu mare generozitate cercetările sale despre relațiile româno-germane din vremea celui de-al Doilea Război Mondial. Virgil Țârău, profesor de istorie la Universitatea Babeș-Bolyai, merită o recunoaștere specială pentru calda prietenie și sfaturile care depășesc limitele contactului formal.

Sunt deosebit de recunoscător prietenilor de familie Mihaela, Ana și regretatului Sandu Hodoș de la București. Fără ospitalitatea demonstrată de-a lungul atâtor decenii și fără conversațiile incitante despre problemele din România, nu aș fi dobândit înțelegerea necesară pentru o privire nuanțată asupra trecutului țării. Ana Blandiana, regretatul

Romulus Rusan și Ioana Boca, inima și sufletul Memorialului de la Sighet și ale Fundației Academiei Civice, prin noblețea lor spirituală, m-au ajutat să trasez experiența marilor actori politici din perioada interbelică deveniți victime ale regimului comunist. Regretatul Șerban Papacostea mi-a furnizat atât busola morală, cât și un model constant de probitate intelectuală în jumătatea de secol în care am avut privilegiul să îl cunosc. Pentru studiul privind ascensiunea totalitarismului comunist, sunt profund îndatorat lui Marius Oprea, care de-a lungul anilor a analizat cu mult curaj arhivele poliției secrete și m-a ajutat să înțeleg mai bine rolul acestei instituții în istoria României din ultimul secol. Prietenia și discuțiile cu Andrei Pippidi, Viorel Achim, Ioan Chiper, Cristian Vasile, Călin Hentea și Ștefan Colceriu și-au lăsat amprenta asupra acestui studiu. Armand Goșu, Andrei Muraru, Stejărel Olaru, Dragoș și Cristina Petrescu, Ștefan Bosomitu, Marius Stan, Dumitru Lăcătuș și Alexandru Muraru m-au ajutat să identific literatura primară și secundară, precum și publicistica românească pertinentă, în vreme ce Alexandra Toader, de la Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității, mi-a facilitat accesul la materialul arhivistic relevant pentru această cercetare. Gratitudinea mea se îndreaptă către ei.

La Londra, Dan Brett, Irina Marin, regretatul Trevor Thomas, Martyn Rady, Tom Lorman, Radu Cinpoeș, Alex Boican, Simon Dixon și Alex Drace-Francis (în deplasările sale de la Amsterdam) m-au stimulat din punct de vedere intelectual. La Washington, D.C., Ernest Latham mi-a fost nu doar un neprețuit ghid pentru literatura de specialitate americană despre România, ci și un ajutor de nădejde pentru a-mi continua cercetările în Statele Unite. Lucrările mele publicate de-a lungul anilor datorează foarte mult perspicacității sale. Eu și soția mea, Andrea, am fost privilegiați să legăm o strânsă prietenie cu Mircea Răceanu și soția sa, Mioara. Mircea a fost o sursă valoroasă de informații despre istoria timpurie a Partidului Comunist Român, cunoștințe pe care le-a dobândit în parte de la mama sa, Ileana, activistă în anii '20. Vladimir Tismăneanu a avut amabilitatea să discute cu mine în multe ocazii despre cercetările sale privind natura particulară a comunismului din România. Radu Ioanid m-a încurajat constant în efortul meu de a înțelege experiența evreilor în România, împărtășindu-mi valoroasele sale puncte de vedere rezultate în urma cercetărilor ample efectuate. Ruth Sulynn Taylor din Charles Town, West Virginia, și Mick și Irene Schubert, din Mount Vernon, ne-au primit cu bunăvoință și căldură în casele lor pe mine și pe soția mea.

Cel mai profund îndatorat îi sunt lui Maurice Pearton pentru contribuțiile sale ideatice. Observațiile percutante despre istoria politică și economică a secolului XX mi-au furnizat un cadru solid de pregătire ce

mi-a înlesnit abordarea situației dificile în care s-a regăsit România în perioada interbelică.

Cea mai importantă sursă de sprijin și încurajare de-a lungul incursiunilor mele în trecutul și prezentul României a fost soția mea, Andrea. Îi dedic acest studiu în semn de recunoștință.

Vara anului 2021

Abrevieri

ACNSAS Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (București)
AMAE Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (București)
AMAN Arhiva Ministerului Apărării Naționale (Pitești)
ANIC Arhivele Naționale Istorice Centrale (anterior Arhivele Statului, București)
ASRI Arhiva Serviciului Român de Informații
AVPRF Arhiva de politică externă a Federației Ruse
CIA Agenția Centrală de Informații din SUA
CNSAS Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității
FO Foreign Office (Ministerul de Externe din Marea Britanie)
GRU Direcția principală de informații a Marelui Stat-Major al Forțelor Armate ale Uniunii Sovietice
MGB Ministerul Securității de Stat din URSS între 1946 și 1954
MI5 Serviciul Militar de Informații, Secția 5 (agenție de contrainformații și securitate din Marea Britanie)
MI6 Serviciul Secret de Informații al Marii Britanii
NARA National Archives and Records Administration, College Park, Maryland (Arhivele Naționale din SUA, College Park, Maryland)
BND Blocul Național Democrat
FND Frontul Național Democrat
NKGB Comisariatul Poporului pentru Securitatea Statului din Uniunea Sovietică, 1943–1946
NKVD Comisariatul Poporului pentru Afaceri Interne din Uniunea Sovietică, 1934–1943
OSS Office of Strategic Services (Biroul Servicii Strategice din SUA)
PCR Partidul Comunist Român
RGASPI Arhiva Statului de Istorie Socială și Politică din Rusia
SIS Secret Intelligence Service (serviciul secret de informații din Marea Britanie)

SOE Special Operations Executive (Serviciul de Operațiuni Speciale din Marea Britanie)
SRI Serviciul Român de Informații, 1990–
SSI Serviciul Special de Informații, 1940–1944, 1945–1951
TNA The National Archives (Arhivele Naționale, Kew, Londra)

Scurte biografii preliminare

ION ANTONESCU (15 iunie 1882, Pitești – 1 iunie 1946, închisoarea Jilava, București). După Primul Război Mondial, Antonescu este atașat militar la Paris și Londra, iar în 1934, devine șef al Marelui Stat-Major al Armatei Române. Numit ministru al apărării în 1937 de către regele Carol II, este înlăturat din funcție în anul următor. Antonescu a fost desemnat prim-ministru cu puteri depline pe 5 septembrie 1940, după ce o treime din teritoriul României fusese împărțit între Uniunea Sovietică, Ungaria și Bulgaria (iunie–septembrie 1940). A instaurat dictatura militară și s-a aliat cu puterile Axei. S-a bucurat de largă susținere populară în urma deciziei de a-l sprijini pe Hitler în atacul împotriva Uniunii Sovietice din iunie 1941 pentru a recupera Basarabia și Bucovina de Nord. În contextul pierderilor semnificative de vieți omenești pe frontul din Rusia, Antonescu pierde sprijinul populației și este înlăturat pe 23 august 1944 printr-o lovitură de stat condusă de regele Mihai I. Antonescu este condamnat la moarte de un tribunal al poporului, înființat de comuniști, și împușcat pentru crime de război de către un pluton de execuție pe 1 iunie 1946.

CONSTANTIN (DINU) BRĂTIANU (13 ianuarie 1866, Ștefănești, Argeș – 23 august 1953?, închisoarea Sighet). Al doilea fiu al lui Ion C. Brătianu (1821–1891), a fost ales președinte al Partidului Național Liberal în 1934. A fost arestat de autoritățile comuniste în noaptea de 5 spre 6 mai 1950 și închis la Sighet

fără proces. Data morții sale este incertă, o sursă precizând ziua de 20 august 1950, în vreme ce unele documente menționează 23 august 1953.[1]

ION I.C. BRĂTIANU (20 august 1864, Ștefănești, Argeș – 24 noiembrie 1927, București). Primul fiu al lui Ion C. Brătianu (1821–1891), ales președinte al Partidului Național Liberal în 1909. V. capitolele 2–4.

CAROL II, REGE AL ROMÂNIEI (15 octombrie 1893, Castelul Peleș, Sinaia – 4 aprilie 1953, Estoril, Portugalia). V. capitolele 2–5.

CORNELIU ZELEA CODREANU (13 septembrie 1899, Huși, județul Vaslui – 30 noiembrie 1938, Tâncăbești). V. capitolul 5.

GHEORGHE GHEORGHIU-DEJ (8 noiembrie 1901, Bârlad – 19 martie 1965, București). Secretar general al Partidului Comunist Român în perioada 1944–1954 (Gheorghe Apostol a ocupat această funcție între 1954 și 1955) și 1955–1965. La 11 ani, părinții săi, Tănase și Ana, l-au trimis să lucreze ca hamal în portul dunărean Galați. A reușit să facă trei ani de studii medii într-o școală de meserii, unde a obținut calificarea de electrician. Potrivit unei surse, a avut diverse locuri de muncă într-o fabrică de cherestea, o fabrică de textile, apoi la una de meșteri dogari din Piatra-Neamț și Moinești. Din 1919 până în 1921 a lucrat ca electrician în Câmpina, după care s-a întors la Galați, unde s-a angajat ca electrician într-un atelier CFR. Bănuit de „agitație comunistă", Gheorghiu-Dej a fost transferat la Dej pe 15 august 1931, asociere în urma căreia și-a adăugat acest toponim la numele său.

Se vehiculează date diferite privind adeziunea sa la Partidul Comunist – 1928, 1930 și 1932. În calitate de angajați ai statului, lucrătorilor ceferiști li s-a refuzat dreptul la grevă, ceea ce nu a făcut decât să le sporească nemulțumirea. Gheorghiu-Dej și-a asumat doleanțele colegilor săi și, pe 20 martie 1932, a participat la o adunare națională a ceferiștilor în București, unde a fost ales în Comitetul Central de Acțiune. Pe 2 februarie 1933, ceferiștii de la Atelierele Griviția au intrat în

grevă după ce guvernul anulase înțelegerile anterioare privind condițiile de muncă. Greva s-a extins la Cluj și Iași. Gheorghe Gheorghiu-Dej a fost arestat, alături de alți membri ai Comitetului, pe 14 februarie; a doua zi, au avut loc ciocniri violente între muncitori și forțele polițienești, care s-au soldat cu moartea câtorva ceferiști. Deși s-a aflat la închisoare în timpul tulburărilor, Gheorghiu-Dej a fost judecat ca instigator alături de Constantin Doncea, Chivu Stoica, Dumitru Petrescu, Ilie Pintilie, Gheorghe Vasilichi și alți peste o sută de „agitatori". Condamnat pe 19 august 1933 la 12 ani de muncă silnică, Gheorghiu-Dej a fost trimis la închisoarea Doftana, de lângă Câmpina, unde, în 1936, i s-au alăturat toți ceilalți comuniști întemnițați în urma deciziei autorităților de a-i strânge la un loc.

La Doftana, tinerii comuniști au căutat îndrumare la Gheorghiu-Dej, care nu i-a refuzat. Cultiva o imagine paternă, fiind supranumit „bătrânul", deși avea doar puțin peste 30 de ani. Printre discipolii săi se numărau Gheorghe Apostol, Nicolae Ceaușescu, Alexandru Drăghici și Alexandru Moghioroș, toți urmând să fie promovați după 1944 în funcții de conducere în cadrul partidului și statului, ca locotenenți de încredere ai lui Gheorghiu-Dej. În afara acestui grup de tineri activiști, a atras în paralel o tagmă de amici, toți agenți sovietici: Pintilie Bodnarenko, Vasile Bucikov, Piotr Goncearuc, Serghei Nikonov și Mișa Posteucă. De la acesta din urmă Gheorghiu-Dej a învățat ceva rusă. Cu toate acestea, închisoarea nu era locul potrivit în care să-și poată transpune această influență în fapte. În plus, arestul îl forțase să întrerupă legăturile cu Cominternul, ceea ce însemna că nu trecuse prin mâinile instructorilor organizației, nici la Moscova, nici în altă parte. Acest lucru îl deosebea de ceilalți membri ai PCR care beneficiaseră de o asemenea școală și care câștigaseră atenția lui Stalin.

Viața personală a lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, având în vedere anii petrecuți în închisoare, a fost plină de probleme. În 1927 s-a căsătorit cu Maria Alexe, gălățeancă, fiică de negustor. Cuplul a avut două fete, Vasilica (Lica), născută la Galați pe 28 august 1928 și decedată la București pe 15 martie 1987, și Constantina (Tanți), născută tot la Galați pe 23 aprilie 1931,

despre care se crede că a murit în anul 2000. În 1933, Maria a divorțat de Dej și, ulterior, s-a recăsătorit. Se pare că Maria era alcoolică, iar după eliberarea din închisoare, Dej a primit custodia fiicelor sale și nu s-a recăsătorit. Lica Gheorghiu și-a câștigat faima ca actriță, jucând într-o serie de filme românești la începutul anilor '60. A fost căsătorită de două ori, mai întâi cu Marcel Popescu, pe care Gheorghiu-Dej l-a numit ministru al comerțului exterior (19 martie 1957 – 17 august 1959). După moartea lui Dej, a fost vicepreședinte al Camerei de Comerț. A decedat în 1979. Lica și Marcel au avut doi copii: Sanda, născută în 1950, și Camilia, în 1955. La sfârșitul anilor '50, Lica a început o relație cu un medic, Gheorghe Plăcințeanu. Aventura lor l-a înfuriat pe Dej, care i-a ordonat lui Alexandru Drăghici „să scape" de doctor. Acesta a fost acuzat de răzvrătire, găsit vinovat și condamnat la zece ani de închisoare. După ce s-a îmbolnăvit de tuberculoză, i s-a refuzat tratamentul în detenție și se crede că a murit pe 30 aprilie 1961. Lica a divorțat de Marcel Popescu și s-a căsătorit cu Gheorghe Rădoi, la acea vreme, director al Fabricii de Tractoare „Steagul Roșu" din Brașov. Tanți, fiica mai mică, a obținut o diplomă de inginer și a devenit lector la Universitatea Politehnica din București. În 1953 a cunoscut un cântăreț faimos, pe nume Cezar Grigoriu. Pe Dej nu îl încânta această legătură și, în 1956, a ordonat arestarea lui Grigoriu. Cântărețul a fost interogat și bătut de Isidor Hollinger, șeful Direcției de contrainformații a Securității, și acuzat că era agent anglo-american. După douăzeci și patru de ore a fost eliberat și instruit de Hollinger să spună că fusese de negăsit pentru că băuse. Tanți s-a căsătorit ulterior cu sculptorul Stamate Popescu, cu care a avut o fiică.[2]

IULIU MANIU (8 ianuarie 1873, Șimleu Silvaniei – 5 februarie 1953, închisoarea Sighet). A urmat școala primară la Blaj, gimnaziul la Zalău și a continuat să studieze la Viena și Budapesta, unde a obținut un doctorat în drept. La întoarcerea în Transilvania, a devenit profesor de drept la seminarul greco-catolic (Biserica Română Unită cu Roma) din Blaj și consilier juridic al episcopului mitropolit. S-a alăturat Partidului Național

Român din Transilvania, al cărui program se concentra pe câștigarea autonomiei Transilvaniei și afirmarea drepturilor românești proporțional cu prezența majoritară a românilor în provincie. În 1909 a fost ales deputat în parlamentul maghiar, unde a fost un fervent susținător al aspirațiilor românilor. După ce a fost recrutat în armata austro-ungară în 1915, a absolvit academia militară cu gradul de sublocotenent și a fost trimis mai întâi pe frontul rusesc, apoi în Italia. Ca membru al Comitetului Național al Partidului Național Român, a fost una dintre personalitățile de prim rang care au organizat Marea Adunare Națională din 1 decembrie 1918, unde s-a proclamat unirea Transilvaniei cu România. Maniu a fost ales președinte al Consiliului Dirigent care a administrat Transilvania din 2 decembrie 1918 până în 4 aprilie 1920, când guvernarea provinciei a fost predată Bucureștiului. Pe 9 august 1919, Maniu a fost ales președinte al Partidului Național – cum era cunoscut după Unire –, iar în octombrie 1926, după fuziunea formațiunii cu Partidul Țărănesc, devine președinte al Partidului Național Țărănesc. În noiembrie 1928, a condus partidul spre victorie la alegerile generale și a ocupat funcția de prim-ministru până în iunie 1930, când principele Carol s-a întors în România. Maniu susținuse întoarcerea principelui, cu condiția, pare-se, ca acesta să renunțe la Elena Lupescu, dar refuzul lui Carol l-a determinat, pe 7 iunie, să demisioneze. Locul său a fost preluat de Gheorghe Mironescu, care a anulat actul de excludere a lui Carol de la tron, apoi și acesta și-a depus mandatul. După o perioadă de confuzie, Maniu e rechemat pe 13 iunie, în urma angajamentului pe care Carol și l-a luat față de el să fie încoronat alături de soția sa, Elena. Aflând de întoarcerea lui Lupescu în țară, Maniu își prezintă încă o dată demisia pe 6 octombrie 1930. În octombrie 1932, la apogeul unei grave crize economice, Carol a apelat din nou la Maniu pentru a conduce un guvern format din membri ai Partidului Național Țărănesc după ce Alexandru Vaida-Voevod s-a retras. Pentru a accepta, Maniu a pus din nou condițiile

pe care le făcuse cunoscute în 1930, și anume ca regele Carol să se recăsătorească cu regina Elena. De asemenea, a cerut ca regele să guverneze în spiritul constituției din 1923 și să renunțe la influenta clică de consilieri, „camarila" formată din Elena Lupescu, Ernest Urdărianu – mareșalul Curții – și bogații industriași Nicolae Malaxa, Max Auschnitt și Aristide Blank. Deși Carol a acceptat termenii, curând a devenit evident că nu avea de gând să îi respecte. Ca urmare, Maniu a întrerupt orice legătură cu regele și a demisionat în ianuarie 1933. Concomitent a renunțat și la portofoliul de președinte al Partidului Național Țărănesc, retrăgându-se din politică aparent. Cu toate acestea, atitudinea din ce în ce mai dictatorială a determinat PNȚ să apeleze la Maniu pentru a deveni exponentul guvernării constituționale, iar acesta a revenit, astfel, la conducerea formațiunii politice. Din dorința de a zădărnici planurile lui Carol II de a instaura dictatura regală, Maniu a semnat în aceeași lună un pact electoral cu Corneliu Zelea Codreanu, conducătorul Gărzii de Fier, care a avut efectul scontat, și anume înfrângerea guvernului Tătărescu. Cu toate acestea, Carol a dizolvat parlamentul proaspăt ales și și-a învestit propriul guvern sub conducerea lui Octavian Goga. Odată ce regele Carol suspendă Constituția în februarie 1938, lui Maniu i se confirmă temerile că va fi instaurată dictatura regală. Pe 30 martie a fost emis un decret prin care erau dizolvate toate partidele politice și se aplica un regim strict de cenzură politică. Protestele lui Maniu la adresa lui Carol au trecut neobservate și, astfel, a început ceea ce avea să fie o perioadă de șase ani în care va fi liderul opoziției democratice din România. Încercările sale de a reconcilia simpatiile pro-Aliați cu disprețul său pentru conducerea totalitară și neîncrederea în Uniunea Sovietică le-au creat britanicilor, cu care a menținut contactul pe tot parcursul războiului, impresia de șovăială și indecizie. Refuzul de a face parte din guvernul numit de regele Mihai pe 23 august 1944 s-a dovedit a fi, retrospectiv, o eroare tactică majoră pentru Partidul Național Țărănesc, care

a fost mai ușor de împins spre periferia eșichierului politic pe măsură ce Uniunea Sovietică și-a impus voința cu tot mai multă severitate în România. Suspendarea procesului democratic necesita eliminarea partidelor „istorice". Arestarea unor personalități de rang înalt din Partidul Național Țărănesc, în timp ce încercau să fugă din țară, pe 14 iulie 1947, a oferit guvernului condus de comuniști pretextul pentru reținerea lui Maniu și a adjunctului său, Ion Mihalache, pe 25 iulie, pe motiv că ar fi complotat o lovitură de stat. Aceștia și alți câțiva membri marcanți ai Partidului Național Țărănesc au fost judecați, găsiți vinovați și condamnați la închisoare pe viață în data de 11 noiembrie. După patru ani de detenție la Galați (14 noiembrie 1947 – 14 august 1951), Maniu este transferat la Sighet, unde a murit pe 5 februarie 1953.[3]

MIHAI I, REGE AL ROMÂNIEI (25 octombrie 1921, Castelul Foișor, Sinaia – 5 decembrie 2017, Aubonne, Elveția), fiul lui Carol II al României (pe atunci principe moștenitor al României) și al principesei Elena a Greciei. Când Carol a fugit împreună cu amanta sa, Elena „Magda" Lupescu, și a renunțat „temporar" la dreptul de succesiune la tron în decembrie 1925, Mihai i-a succedat regelui Ferdinand I după moartea acestuia, în iulie 1927. Rege al României din 20 iulie 1927 până pe 8 iunie 1930 și, din nou, în perioada 6 septembrie 1940 – 30 decembrie 1947, a fost forțat să abdice pe 30 decembrie 1947 de către guvernul controlat de Partidul Comunist din România.

ION MIHALACHE (3 martie 1882, Topoloveni – 5 februarie 1963, închisoarea Râmnicu Sărat), vicepreședinte al Partidului Național Țărănesc. Născut într-o familie de țărani din Țara Românească, a slujit ca locotenent în armata română în timpul Primului Război Mondial. După conflagrație, a înființat Partidul Țărănesc și a ajuns rapid la vârful formațiunii în calitate de președinte. În alianță cu Partidul Național din Transilvania condus de Alexandru Vaida-Voevod, blocul a ieșit învingător la alegerile parlamentare din 1919, iar Mihalache a devenit

ministrul agriculturii. A introdus un proiect de lege pentru o nouă reformă agrară bazată pe exproprierea pământului pentru țărănime; deși nu a fost adoptat, inițiativa a semnalat ceea ce urma să devină platforma-program a Partidului Național Țărănesc după fuziunea Partidului Țărănesc din Transilvania cu Partidul Național al lui Iuliu Maniu, în 1926. Remarcat pentru că purta costumul popular al județului de proveniență, Muscel (Țara Românească), se alătura adesea marșurilor pașnice ale sătenilor. În campania electorală din mai 1926, prim-ministrul Averescu a folosit metode coercitive pentru a împiedica circulația candidaților din opoziție, iar Mihalache a fost arestat de jandarmi în propria circumscripție electorală. A fost eliberat în scurt timp. A ocupat funcția de ministru al agriculturii în guvernul Iuliu Maniu din perioada 1928–1930, iar între 1930 și 1933 a fost ministru al afacerilor interne (a deținut și portofoliul Externelor la sfârșitul anului 1930 și începutul lui 1931, calitate în care Mihalache a încercat, în van, să scoată în afara legii Garda de Fier, la 11 ianuarie 1931, în timpul mandatului de premier al lui Gheorghe Mironescu. Pentru detalii despre activitatea sa politică alături de Maniu, între 1933 și arestarea sa din iulie 1947, a se vedea capitolele 2 și 5.

ANA PAUKER (13 decembrie 1893, Codăești – 3 iunie 1960, București), născută Rabinsohn într-o familie din clasa de mijloc. Tatăl ei era un *haham*, măcelar evreu și profesor de ebraică la școala din localitate. La începutul secolului familia s-a mutat la București. Detaliile despre tinerețea și educația Anei sunt insuficiente și, în mare parte, anecdotice, iar prima mențiune despre activitatea sa profesională se referă la angajarea ca profesoară de ebraică la școala primară „Frăția Sionului" din capitală. La scurt timp după aceea, în septembrie 1915, s-a alăturat mișcării socialiste. Potrivit unei broșuri autobiografice, publicată în 1951, Ana împărtea propaganda produsă de Partidul Social Democrat Român. A manifestat mai multă deschidere, cu privire la activitatea sa din această perioadă, în fața lui Corneliu Coposu, secretarul personal al președintelui Partidului Național

Țărănesc – Iuliu Maniu –, pe care l-a întâlnit la închisoarea din Cluj la mijlocul anilor '30. Acolo ea a povestit că, după ce a renunțat la catedră, și-a găsit un post de asistentă la secretariatul ziarului *Dimineața*, unde se îngrijea de bibliotecă. În acest context l-a cunoscut în 1921 pe unul dintre principalii acționari ai publicației, Marcel Pauker, care era cu trei ani mai mic decât ea și care tocmai se întorsese de la Paris, unde obținuse doctoratul în drept.[4] Cei doi au luat parte la congresul de înființare a Partidului Comunist din România, care a avut loc în mai 1921, dar arestarea conducătorilor formațiunii i-a determinat să fugă la Zürich, unde s-au căsătorit pe 1 iunie. Marcel s-a înscris ca student la inginerie la L'École Polytechnique Fédérale de la Lausanne, iar Ana urma cursuri de medicină. La câteva luni de la nuntă, Ana s-a întors la București pentru a aduce pe lume primul copil, o fiică pe nume Tania, care a murit de dizenterie înainte de a împlini un an. La cel de-al doilea congres al PCR, desfășurat la Ploiești, în octombrie 1922, atât Marcel, cât și Ana au fost aleși în Comitetul Central al Partidului. După interzicerea partidului și suprimarea ziarului *Socialismul*, în aprilie 1924, Ana a primit sarcina de a publica în ilegalitate materiale de propagandă, devenind astfel o țintă a Siguranței, poliția politică. A fost arestată împreună cu patru tovarășe și închisă la Văcărești. La îndemnul ei, cele patru femei au intrat în greva foamei și au fost bătute, după care, împreună cu Ana, au fost eliberate până la data procesului, stabilită pentru iulie 1925. Inculpatele au fugit și Ana Pauker a fost condamnată în lipsă la zece ani de închisoare. Alături de soț, a reușit să fugă în străinătate în 1926, locuind la Berlin, Paris și Praga, iar în același an, Ana a născut un fiu, pe Vlad, la Viena. De acolo, familia s-a mutat la Moscova, unde Ana a urmat școala de instructori a Cominternului. În 1928, la Moscova, Ana a născut cea de-a doua fiică, pe Tatiana. Soțul ei s-a întors clandestin în România în primăvara anului 1929, fiind arestat pe 4 mai, dar avea să beneficieze de o amnistie de care a profitat pentru a activa în ilegalitate doi ani, înainte de a se întoarce la Moscova.

În decembrie 1932, a fost trimis din nou de Comintern în România, de această dată pentru a organiza activitatea comunistă în Transilvania, iar în anul următor este rechemat în capitala sovietică. Și Ana a primit o misiune de la Comintern, funcționând ca instructor pe lângă partidele comuniste din Cehoslovacia, Germania și Franța (1931–1932) sub numele conspirativ Marina. La Paris a avut o aventură cu Albert Fried (Clément), tovarăș instructor al Partidului Comunist Francez, în urma căreia a născut o fiică, pe Maria, la Moscova, în decembrie 1932. Marcel părea la fel de distant la vremea respectivă, căci a avut o aventură în Basarabia cu o activistă comunistă, Rosa Elbert, care a născut un fiu pe nume Iacov în 1931.[5] În martie 1934, Ana a fost trimisă înapoi în țară de către Comintern, alături de alți tovarăși, în încercarea de a pune pe picioare activitatea în ilegalitate, care fusese drastic diminuată din cauza grevei de la Grivița, din anul precedent. În cele din urmă, a fost arestată la București, în zorii zilei de 13 iulie 1935. Procesul ei și al altor 18 comuniști, printre care Alexandru Moghioroș împreună cu viitoarea soție, Stela (Esther Radoșovețkaia), Alexandru Drăghici și Liuba Chișinevski Roitman, era programat să aibă loc în capitală, dar demonstrațiile de stradă în sprijinul inculpaților au determinat autoritățile să mute judecarea cauzei la Craiova. Înfățișările, care au debutat pe 5 iunie 1936, au putut fi urmărite de numeroși corespondenți ai presei străine și de observatori. Printre cei 24 de avocați ai apărării se aflau și Lucrețiu Pătrășcanu și Ion Gheorghe Maurer, precum și personalități ale baroului bucureștean. Ana Pauker a fost găsită vinovată pentru că era membru de bază al unei organizații interzise și a fost condamnată, în 7 iulie, la zece ani de închisoare. A petrecut cinci ani în închisorile din Dumbrăveni, Râmnicu Sărat și Caransebeș înainte de a fi schimbată, pe 3 mai 1941, cu Ion Codreanu, un român de 62 de ani din Basarabia, care fusese arestat pentru „agitație antisovietică" în iulie 1940, după anexarea provinciei de către sovietici. În timp ce Ana se afla în detenție, soțul ei a fost arestat la

Moscova, în 1937, împreună cu alți membri de vază ai Partidului Comunist din România, pentru simpatii „troțkiste": Alexandru Dobrogeanu-Gherea, Ecaterina Arbore, Elek Koblos și David Fabian. Toți au devenit victimele operațiunii de epurare a lui Stalin și au fost executați fără proces în 1937. Ana s-a întors de la Moscova în septembrie 1944 împreună cu fiica Tatiana și a devenit adjuncta de facto a conducătorului în timpul lui Gheorghiu-Dej. În noiembrie 1947 a fost numită ministru de externe, prima femeie din istoria modernă care a ocupat o astfel de funcție. Deși a rămas o stalinistă convinsă, a pledat pentru implementarea mai moderată a modelului sovietic. A criticat virulent colectivizarea forțată a agriculturii. Teama că va stârni mânia țărănimii a determinat-o pe Pauker, aflată în fruntea Comisiei Agrare special înființate pentru supravegherea organizării gospodăriilor colective, să acționeze cu prudență. Strategia ei era în contradicție cu viziunea lui Veretenicov, unul dintre consilierii sovietici ai Comisiei. La o ședință a forului, din 1 septembrie 1949, ea a aprobat doar patru din cele douăsprezece propuneri de înființare a colectivelor; din restul de opt, a amânat inaugurarea a jumătate până când au fost îndeplinite condițiile, iar pe celelalte patru le-a respins irevocabil. Pauker a manifestat rezerve similare la ședința Consiliului de Miniștri din 13 septembrie, când a fost discutată propunerea de expropriere a terenurilor țăranilor. Doar cincizeci și șase de colective au fost înființate în 1949, existând cazuri izolate în care țăranii au opus rezistență. Dar, în ianuarie 1950, Comitetul Central al Partidului a înlocuit Comisia cu o Secție Agrară și i-a pus la dispoziție resurse sporite pentru a accelera campania de colectivizare. În ciuda acestui fapt, Pauker a respins 655 din cele 900 de propuneri de colectivizare care au fost depuse la secție în aprilie. Politica prudentă a Anei Pauker nu a avut sorți de izbândă. În timpul verii, cât Pauker s-a aflat la tratament pentru cancer la sân, la Moscova, ritmul colectivizării a fost brusc intensificat, iar în iulie și august s-a dat aprobarea pentru crearea a 1.012 noi

gospodării colective, indiferent de condițiile din zonele în cauză. În consecință, în toată România țăranii au început să opună rezistență. Un raport intern al partidului demonstrează clar că Pauker a oprit crearea de noi colective în iarna 1950–1951. „Cred că prima noastră grijă", spunea ea, „trebuie să fie gospodăriile colective existente, întărirea lor, transformarea lor în exemple pentru țăranii individuali".[6] În consecință, în 1951 nu a fost înființată nici o gospodărie colectivă; cele 62 care au fost inaugurate în acel an (comparativ cu 971 în 1950), fuseseră de fapt create și consolidate în vara și toamna anului 1950, dar nu fuseseră deschise în mod oficial. Cauzele decăderii lui Pauker au legătură cu campania de „verificare" derulată în interiorul partidului. Această „verificare" avea la bază decizia Comitetului Central din noiembrie 1948 care viza eliminarea elementelor „carieriste și oportuniste", iar cercetările s-au derulat inclusiv până în luna mai 1950. Ca urmare, a avut loc o epurare care a vizat 192.000 de „elemente exploatatoare și ostile" din partid, care fuseseră primite în urma unui pact semnat în august 1945 de Teohari Georgescu, la îndemnul lui Pauker, și conducătorul Gărzii de Fier. Andrei Vîșinski, adjunctul comisarului poporului pentru afaceri externe, a fost extrem de virulent la adresa lui Pauker din acest motiv, sugerându-i în primă instanță lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, în ianuarie 1946, să o îndepărteze. Ana Pauker a fost acerb criticată la ședința plenară a CC al PCR din mai 1952 pentru că „a avut o poziție de sprijinire a devierii de dreapta a lui [Vasile] Luca și [Teohari] Georgescu" și nu a fost realeasă în Biroul Politic, dar, de vreme ce „a recunoscut unele greșeli săvârșite"*, i s-a permis să-și păstreze postul la minister. Securitatea a lansat o campanie de zvonuri, cum că ar fi avut legături cu serviciile secrete occidentale prin fratele ei, care locuia în Israel, și că

* „Pentru continua întărire a Partidului «Articol redacțional apărut în *Scânteia* din 3 iunie 1952»", în *Rezoluții și hotărâri ale Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român*, vol. II, 1951–1953, Editura pentru Literatură Politică, București, 1954, pp. 199 și 202 (n. tr.).

avea bani depuși într-un cont bancar personal din Elveția. Pe 5 iulie 1952 a fost revocată din funcția de ministru de externe, dar și-a păstrat fotoliul de vicepreședinte al Consiliului de Miniștri până pe 24 noiembrie, când a fost înlocuită. Asocierea cu Stalin și Veaceslav Molotov, comisarul sovietic al afacerilor externe, demonstrează de ce eliminarea ei din viața publică a avut loc treptat. Modul în care a fost scoasă de pe scena politică, precum și faptul că la minister a fost succedată de Simion Bughici, și el evreu, dovedesc că înlăturarea sa nu a avut de-a face cu antisemitismul care atinsese apogeul la acea vreme în restul Europei de Est. Pauker a fost arestată pe 20 februarie 1953; a negat acuzațiile de „deviaționism de dreapta" când a fost interogată despre activitatea de la Moscova din timpul războiului și despre legăturile ei cu Cominternul. Moartea lui Stalin i-a adus salvarea. În urma mai multor apeluri telefonice de la Molotov către Gheorghiu-Dej, a fost eliberată la exact două luni de la arestare (pe 20 aprilie). Ana Pauker era practic un cadavru politic; a dus o viață retrasă în București până la moartea sa survenită pe 3 iunie 1960.

TITEL PETRESCU (5 februarie 1888, Craiova – 2 septembrie 1957, București), lider al Partidului Social Democrat. Soarta lui Petrescu a fost emblematică pentru cea a politicienilor de rang înalt care s-au opus regimului comunist. A fost arestat pe 6 mai 1948, ținut în sediul Securității din București, trimis la închisoarea Jilava și judecat, în cele din urmă, în spatele ușilor închise, pentru infracțiuni contra siguranței statului. A fost condamnat la detenție pe viață și a executat trei ani în închisoarea de la Sighet înainte de a fi transferat la sediul Securității din București, pe Calea Rahovei, în decembrie 1954, când ministrul de interne, Alexandru Drăghici, i-a spus că unii dintre camarazii săi din fostul PSD vor fi eliberați din detenție dacă semnează o scrisoare de susținere a regimului pentru a fi publicată în oficiosul partidului, *Scânteia*. Titel Petrescu a refuzat și a fost trimis, în august 1955, la închisoarea din Râmnicu Sărat, unde a aflat de la ceilalți deținuți că mulți socialiști

muriseră în vreme ce erau întemnițați. Pe 13 septembrie a fost de acord să semneze un text, cu condiția ca toți membrii importanți ai PSD să fie eliberați, iar el a beneficiat de amnistie, dar practic a fost ținut în arest la domiciliu. Scrisoarea a apărut în *Scânteia* pe 18 decembrie 1955, însă puțini camarazi din partid au scăpat de închisoare.[7] Petrescu i s-a plâns lui Petru Groza, președintele Marii Adunări Naționale, iar apoi au fost anunțate noi eliberări.

GRIGORE ION RĂCEANU (1906, Cojocna, Cluj – 1996, București). Mecanic de locomotivă la Cluj, a intrat în sindicatul ceferiștilor, devenind unul dintre liderii grevelor lucrătorilor feroviari din oraș, în 1929 și 1933. În urma activității sale sindicale, a fost trimis ca delegat la Conferința Mondială a Sindicatelor desfășurată la Paris, în 1929. La întoarcere, timp în care a călătorit pe tampoanele de tren, a fost ținut în arest câteva săptămâni de autoritățile române. În 1936 a intrat în Partidul Comunist din România. În 1938, s-a mutat la Brașov și a lucrat la Fabrica de Avioane IAR (Industria Aeronautică Română). A jucat un rol major în organizarea unei demonstrații de masă la Brașov, pe 2 septembrie 1940, împotriva Dictatului de la Viena din 30 august, și este arestat pentru „agitație comunistă", judecat și întemnițat o lună. În februarie 1942 s-a mutat la București și a lucrat direct cu Ștefan Foriș, liderul PCR, pe atunci scos în afara legii, locuind clandestin într-o garsonieră, aproape de sediul Poliției capitalei. Curând, s-a certat cu Foriș pentru că acesta susținea linia Cominternului în chestiunea basarabeană și bucovineană, fiind de acord cu anexarea ambelor provincii de către Uniunea Sovietică în iunie 1940, dar și pentru reticența sa în a autoriza organizarea rezistenței comuniste împotriva regimului Antonescu. În toamna anului 1942, Foriș i-a ordonat lui Răceanu să-și noteze obiecțiile față de linia partidului într-un memoriu și, pe această bază, l-a exclus din organizație. A fost reprimit în 1945 și numit director al unei fabrici de tutun din Cluj, unde a rămas până în 1949, când s-a mutat

la București. În perioada 1951–1953 a fost șeful Biroului de contabilitate al Ministerului Industriei Alimentare până când a fost demis în urma procesului de „verificare" derulat de partid. Chișinevschi a informat-o pe soția lui Răceanu că acesta fusese declarat „dușman de clasă", „dușmanul Cominternului" și al „tovarășului Stalin", citând memoriul din 1942. După câțiva ani fără loc de muncă, Răceanu s-a întors să lucreze la Atelierele CFR din București. A fost șomer din 1960 până în 1963, pentru ca apoi să se angajeze la tipografia Biroului Central de Presă Casa Scânteii. A rămas acolo până în 1968, an în care a fost reabilitat și readmis în partid în urma ședinței plenare din 22–25 aprilie. S-a pensionat în același an. În octombrie 1988 a fost contactat de Gheorghe Apostol prin intermediul lui Mircea (Apostol fusese ambasadorul României în Argentina la sfârșitul anilor '70 și trecea adesea pe la Ministerul de Externe pentru o cafea, contactându-l cu această ocazie pe Mircea). Apostol a redactat împreună cu Grigore „Scrisoarea celor șase", acesta din urmă fiind arestat în martie 1989, interogat la închisoarea Rahova și trimis pe plaiurile natale, la Cojocna, în arest la domiciliu, până la căderea regimului Ceaușescu. Deși a răspuns apelului de a susține Frontul Salvării Naționale și s-a prezentat la sediul formațiunii din București, a fost trecut cu vederea și ignorat. S-a stins din viață în septembrie 1996. (Datorez aceste detalii biografice și altele legate de Grigore soției sale, Ileana, și fiului său vitreg, Mircea, care mi-a împărtășit din experiența sa ca diplomat în perioada 1959–1989. Îmi exprim aici gratitudinea pentru generozitatea sa.)

NICOLAE RĂDESCU (30 martie 1874, Călimănești – 16 mai 1953, New York) a fost decorat cu Ordinul „Mihai Viteazul", cea mai înaltă distincție militară din România în timpul Primului Război Mondial. Din aprilie 1926 până în iulie 1928, a fost atașat militar la Londra. La întoarcerea în România a devenit adjutant al Curții Regale. În 1930 a fost trecut în rezervă din cauza vârstei înaintate. În noiembrie 1941 a fost întemnițat la ordinul

lui Antonescu pentru că a scris o misivă sfidătoare către baronul Killinger, emisarul lui Hitler, ca răspuns la remarcile denigratoare făcute de înaltul oficial la adresa României. Pe 15 octombrie 1944 este învestit șef al Marelui Stat-Major, funcție pe care a deținut-o până la începutul lunii decembrie, când, în ziua de 6, a fost numit prim-ministru și ministru de interne. La presiunile emisarului sovietic în România, Andrei Vîșinski, și-a prezentat, pe 28 februarie 1945, demisia regelui Mihai I, care a acceptat-o fără tragere de inimă. Rădescu a fost luat sub protecție britanică și a locuit în clădirea Legației timp de nouă săptămâni (6 martie–7 mai 1945), până când s-a ajuns la un acord între Marea Britanie și Uniunea Sovietică pentru a asigura autoritățile britanice că Rădescu nu va păți nimic dacă se întoarce acasă. Pe 11 noiembrie a primit ordin de la Ministerul de Interne să stea acasă, de unde nu s-a deplasat până în primăvara anului 1946, când poliția i-a pus la dispoziție o mașină, un șofer și un agent. Un incident petrecut pe 13 mai 1946 l-a convins să părăsească România cât mai curând posibil. În acea zi, în timp ce participa la o festivitate la Ateneul din București, a fost atacat de un grup de bărbați înarmați cu bâte, iar el și agentul său au fost răniți. A scăpat datorită secretarului său, Barbu Niculescu. Pe 15 iunie, Rădescu, împreună cu secretarul său și alte patru persoane, inclusiv un aviator român, s-au îmbarcat pe aerodromul Cotroceni într-un avion cu destinația Cipru. În 1947, Rădescu s-a stabilit la New York, unde a ajutat la înființarea Comitetului Național Român anticomunist sub patronajul regelui Mihai I. Activitatea acestei organizații a fost finanțată cu câteva milioane de dolari scoși în secret din România între 1945 și 1946. În februarie 1950, Rădescu a cerut ca sumele cheltuite să fie date publicității, dar alți membri ai forului nu au fost de acord, așa că a demisionat. Rădescu a murit la New York pe 16 mai 1953. Comitetul, a cărui președinție a fost preluată de Constantin Vișoianu, a funcționat până în 1975.

NICOLAE TITULESCU (4 martie 1882, Craiova – 17 martie 1941, Cannes). A practicat dreptul la București după ce a obținut o

diplomă în științe juridice la Paris, în 1904, și a fost ales deputat în parlament în anul 1912, unde s-a remarcat ca strălucit orator. În 1917 a fost numit ministru de finanțe de guvernul mutat la Iași. După Pacea de la București (mai 1918), a părăsit țara și s-a stabilit la Paris, unde a promovat cauza românilor în fața politicienilor francezi și britanici de vază. A participat la negocierile de pace cu Aliații și a semnat, din partea României, Tratatul de la Trianon. S-a întors în țară și a fost numit titular al portofoliului de la Finanțe în perioada 1920–1921, în guvernul Averescu. Când liberalii au venit la putere sub conducerea lui Ionel Brătianu, în ianuarie 1922, i s-a oferit postul de ministru plenipotențiar la Londra. Timp de cinci ani, până în iulie 1927, iscusința și diplomația de care a dat dovadă l-au ajutat să-și câștige mulți prieteni și admiratori în rândul personalităților publice britanice. În aprilie 1924 a pledat abil refuzul României de a examina pretențiile deținătorilor de obligațiuni în fața Comitetului Bursei de Valori de la Londra și, mai târziu, în același an, la Conferința Internațională pentru Reparații de Război, a deschis calea pentru ca România să recupereze o parte din creanțe. Și-a extins cercul de admiratori la Societatea Națiunilor datorită cunoștințelor sale din domeniul judiciar, reușind să respingă pretențiile emise de proprietarii maghiari împotriva României cu privire la exproprierile derulate în urma reformei agrare din 1921. Titulescu a crezut cu toate puterile sale în Societatea Națiunilor, considerând-o apărătoare a statu-quoului după Tratatul de la Versailles și garantul securității internaționale. Securizarea granițelor României depindea de menținerea ordinii internaționale și Titulescu, după ce a devenit ministru de externe în octombrie 1932, a căutat să le consolideze prin sistemul de alianțe între statele care s-au opus revizuirii tratatelor de pace din 1919–1920. Pe parcursul anilor 1933 și 1934 devenea din ce în ce mai clar că Germania era cea care amenința pacea europeană și, prin urmare, Titulescu a pledat pentru crearea unui sistem de securitate colectiv, bazat pe Franța și Uniunea Sovietică. Titulescu

a jucat un rol central în adoptarea pactului de asistență reciprocă dintre Moscova și Paris în 1935. Diplomatul spera ca acordul sovieto-francez să formeze nucleul unei mari coaliții a statelor antirevizioniste și, din acest motiv, România a adoptat calea către o alianță cu Uniunea Sovietică. Ca efect al eforturilor sale, în cadrul Convenției de la Londra, din iulie 1933, Uniunea Sovietică recunoaște de facto suveranitatea României asupra Basarabiei. În iunie 1934, schimbul de scrisori dintre Titulescu și Maksim Litvinov a marcat reluarea relațiilor diplomatice dintre cele două țări, deschizându-i calea oficialului român pentru a cultiva o alianță defensivă cu Uniunea Sovietică. În consecință, în septembrie 1935, Titulescu a început discuțiile cu Litvinov în privința încheierii unui Tratat de Asistență Reciprocă sovieto-român. Înainte de a-și duce planurile la capăt, Titulescu a fost demis de regele Carol II în urma unor manevre pe plan intern și extern, coordonate de premierul Tătărescu atât împotriva persoanei, cât și a politicii desfășurate de acesta. Deși ales deputat al Partidului Național Țărănesc în decembrie 1937, Nicolae Titulescu nu a rămas mult timp în România după ce regele Carol II și-a instaurat dictatura în februarie 1938, stabilindu-se în Franța. Titulescu nu s-a mai întors niciodată în țara natală.

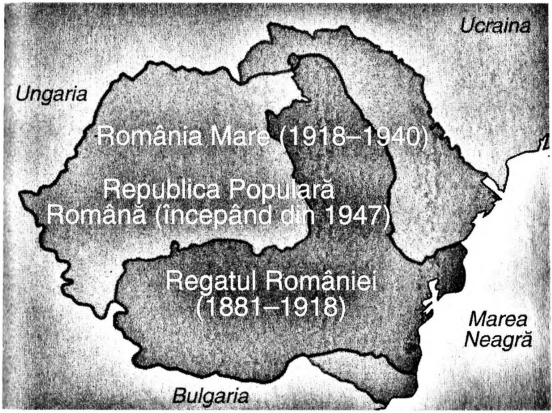

România din 1918 până în prezent

România în perioada 1914–1985 (reprodusă cu permisiunea deținătorului dreptului de autor

România în perioada 1920–1942 (compilată de autor)

1. Prolog

Statul național unitar român a luat naștere prin eforturile elitei intelectuale, influențate de gândirea europeană de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, de romantism. Conceptele de „națiune" și „identitate națională" au fost esențiale pentru dezvoltarea conștiinței naționale în sânul unei anumite părți a poporului român la finalul secolului al XVIII-lea. Ele au prins contur în timpul Revoluției Franceze și prin reacția romanticilor față de iluminism, implicând inspirația din tradiție pentru făurirea prezentului. Pentru revoluționarii francezi, *la nation* (națiunea) îngloba ideea de suveranitate, care fusese până atunci apanajul monarhului, și reprezenta o materializare firească a unui deziderat identitar de căpătâi.

În acele vremuri, nu exista statul național unitar român, ci doar cinci provincii: Moldova, Țara Românească, Transilvania, Basarabia și Bucovina. Spre deosebire de celelalte popoare de gintă latină, majoritatea populației adoptase creștinismul ortodox de la Răsărit și, până în secolul al XVIII-lea, folosise alfabetul chirilic. Convertirea majorității preoților ortodocși români la Biserica Română Unită cu Roma (cultul greco-catolic) în jurul anului 1700, ca urmare a concesiilor politice făcute de Monarhia Habsburgică, a avut ca efect sporirea contactelor directe cu Europa. Acceptarea noii credințe a înlesnit accesul românilor la instituțiile occidentale de învățământ din Roma și Viena, patronate de romano-catolici, unde au studiat și personalitățile de prim rang ale Școlii Ardelene (în Transilvania). Această elită educată a impulsionat dezvoltarea conștiinței

naționale prin publicarea unor studii în care a pus accent pe originile romane ale poporului român și caracterul latin al limbii. În acest proces, membrii Școlii nu demonstrau doar că românii aparțin familiei popoarelor latine, dar au și justificat folosirea limbii române ca instrument al vieții publice și înaltei culturi. În același timp au încercat să educe poporul făcându-l să renunțe la superstiții.

Filozofii iluminismului și-au lăsat amprenta și asupra figurilor asociate cu Școala. În lucrările lor apar ideea de drept natural și implicațiile sale, de exemplu, că natura umană este în esență aceeași peste tot și urmărește deziderate universale ori că fizica newtoniană furniza metode care puteau fi aplicate în etică, politică și relațiile interumane și, astfel, se puteau elimina sisteme politice și juridice irațională, promovându-se virtutea civică. Acestea erau, desigur, concluzii deductive, nu programe politice.[1]

Studiul în străinătate nu era un privilegiu de care să se bucure locuitorii principatelor Moldovei și Țării Românești, căci domnitorii fanarioți descurajau călătoriile aristocrației locale, ale boierilor. Situate la periferia Imperiului Otoman, statutul țărilor române diferea considerabil de cel al provinciilor elene, sârbe și bulgare, aflate sub stăpânirea directă a sultanului. Deși au fost cucerite de turci, Moldova și Țara Românească nu au făcut niciodată parte integrantă din Imperiul Otoman, fiind administrate indirect, prin domnitori autohtoni, până în 1711, când au fost înlocuiți cu greci din cartierul Fanar (Istanbul), numiți de sultan, de unde și atributul de „fanarioți". Principatele erau obligate să plătească tribut anual sultanului și să furnizeze cantități mari de cereale, însă turcilor le era interzis să se stabilească aici, de aceea, aristocrația era, în proporție covârșitoare, autohtonă. În timpul epocii fanariote (1711–1821), limba greacă era dominantă în rândul păturii culte, dar în primii ani ai secolului al XIX-lea, supremația începe să îi fie contestată.

Occidentul și-a pus amprenta asupra culturii din acest spațiu prin intermediul limbii și literaturii franceze. Boierii școliți și unii clerici ortodocși, influențați de scrierile Școlii Ardelene,

îi priveau pe francezi ca pe un popor înrudit și susțineau că descendența romană le dă dreptul de a împărtăși moștenirea culturală a popoarelor de gintă latină, în special a celui galic. Francezii erau de altă părere. Poate din acest motiv, din punct de vedere politic, influența a fost minimă. Revoluția Franceză a avut un impact redus asupra Principatelor, iar triumfurile lui Napoleon, doar un ecou efemer. În ciuda prezenței consulilor francezi la București și Iași, eforturile francezilor de a-și promova interesele politice în această parte a Europei de Sud-Est nu au avut efectul scontat.

În schimb, cultura franceză a avut o înrâurire covârșitoare în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea în rândul elitei educate din Principate. Domnitorii fanarioți ai Țării Românești și Moldovei au angajat secretari francezi care, în unele cazuri, lucrau și ca profesori pentru copiii lor. Literatura franceză a fost tradusă în greaca modernă și în română, și era citită de o parte din aristocrația locală, în timp ce limba franceză a dobândit prestigiu în rândul elitei culte.[2] În același timp, domnitorii colecționau volume de literatură franceză. Constantin Mavrocordat, domnitor al Moldovei în patru rânduri și al Țării Românești de șase ori în perioada 1730–1769, a strâns toate cărțile într-o bibliotecă imensă. Jean-Louis Carra, secretarul lui Grigore Ghica III (domnitorul Țării Românești între 1774 și 1777), mărturisește că operele lui Voltaire erau populare în Principate, deși Patriarhul Constantinopolului le interzisese pe motiv că era literatură catolică ce incita la răzvrătire.[3] Treptat, s-a conturat un nou peisaj european, de care elita intelectuală română se simte atrasă pentru că îl considera o sursă de cultură și instruire.[4] Acesta era punctul de vedere al arhimandritului Chiriac Râmniceanu, care, în 1798, nota că, datorită abilităților excepționale ale locuitorilor, „se cuvine ca această Europă să fie numită podoaba lumii"[5].

Urmând exemplul domnitorilor, boierii români au angajat și ei profesori francezi – câțiva dintre aceștia emigraseră după Revoluție. Cei mai mulți au ajuns în Țara Românească în primii ani ai secolului al XIX-lea, iar elevii lor aveau să devină protagoniștii dezvoltării conștiinței naționale în deceniile trei și

patru.[6] În jurul anului 1830, au fost deschise alte școli în limba franceză la București și în Moldova, la Iași, Roman și Botoșani. Până atunci, limba și cultura franceză înlocuiseră greaca, drept principală influență străină, în comerț și în viața intelectuală. Mișcarea romantică, prin cultivarea istoriei naționale ca temă majoră, a fost îmbrățișată cu entuziasm de tinerii poeți români, care au pus accent pe patriotism în lirica acestor vremuri, puternic marcată de modelele franceze.

Vilegiaturiștii de la mijlocul secolului al XIX-lea au remarcat că boierii din cele două principate și familiile lor imitau codul de conduită și moda de la Paris. Această „galomanie" s-a reflectat în limba și stilul acelor timpuri și a facilitat adoptarea numeroaselor neologisme. Apetența pentru literatură a dat naștere nenumăratelor traduceri din literaturile europene, cu precădere din cea franceză. Între 1820 și 1840, Voltaire, Marmontel, La Fontaine, Chateaubriand și, mai ales, Lamartine se numărau printre autorii preferați, dar, după 1850, accentul a căzut pe romancieri, în speță Alexandre Dumas-tatăl și Eugène Sue.

Inspirația franceză nu s-a manifestat doar în literatură, ci și în arhitectură, în vestimentația boierilor și în obiectele de mobilier, totodată cu adoptarea denumirilor respective, iar comercianții locali au exploatat această tendință. Până în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, limba și cultura franceză au pătruns și în rândul negustorilor ca simboluri ale gustului și manierelor elegante, iar Franța a devenit cea mai populară destinație pentru cei cu dare de mână. Arhitecții francezi și români școliți în Franța au transformat Bucureștiul în „Micul Paris" sau „Parisul Orientului", numit astfel datorită stilului arhitectonic similar al clădirilor ridicate în centrul orașului. Filmul a ajuns în România pe 27 mai 1896, la mai puțin de cinci luni de când frații Lumière, Louis și Auguste, prezintă primele imagini în mișcare la Grand Café din Paris. La început, filmele au fost proiectate la București, în birourile ziarului francez *L'Indépendance Roumaine*, care, din 1876, apărea zilnic în două ediții.

Cu toate acestea, francezii, spre deosebire de germani, nu au făcut eforturi de ordin comercial sau industrial pentru a-și

susține influența culturală în România în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Preluarea tronului Principatelor de către regele Carol de Hohenzollern în 1866[7], promulgarea unei Constituții în același an și obținerea independenței în 1878 – țara este acum recunoscută oficial ca România – au generat un val de investiții germane care au susținut puternicele legături culturale cu landurile germane ce începuseră să prindă contur la finalul anilor 1830, mai cu seamă din 1840. În aceeași perioadă, generația de români care studiase în Franța și Germania avea acum ocazia de a-și transpune experiența în practică prin crearea infrastructurii și aparatului de stat necesare pentru a pune bazele statului modern. Astfel, ei au trebuit să aprecieze și să reducă distanțele care încă le izolau națiunea de Europa, nu numai din punct de vedere geografic, ci și temporal.[8] Această generație de intelectuali liberali, cunoscută sub numele de *pașoptiști*, a înfăptuit în Principate Revoluția de la 1848, solidarizându-se cu alte națiuni europene mici care luptau să se elibereze de sub stăpânire străină. Acest spirit civic derivă dintr-o experiență comună – studiile făcute în Franța și Germania – și poate fi considerat, într-o anumită măsură, o formă de integrare a românilor în Europa.[9]

Trebuie să avem în vedere că modernizarea României se datorează unei mici elite educate; la începutul secolului XX, analfabetismul în Moldova și Țara Românească era estimat la 87%[10] (în statisticile oficiale, analfabetismul în zonele rurale se ridica la 85% în 1899).[11] Evoluția de la o societate tradițională la cea modernă presupunea schimbarea mentalității, depășirea conservatorismului generației anterioare și transformarea – extrem de anevoioasă – structurilor politice și economice după modelul occidental. Unirea și independența impuneau înființarea unor noi instituții: un parlament, un sistem de partide politice, servicii publice eficiente și un sistem financiar viabil.

Cel mai important, cu principele – din 1881, regele – la cârmă, generația anilor 1840 și 1850 a căutat să creeze o societate în care cutuma „orientală" trebuia să lase loc transparentizării procesului de luare a deciziilor, rigorii epocii și onorării angajamentelor; extinderea orizontului geografic și accelerarea

transmiterii informațiilor au generat condiții de trai asemănătoare cu cele din Occident.[12] Aceste provocări i-au forțat pe politicienii și intelectualii români să chibzuiască și să stabilească direcția de evoluție a țării.[13] Tradiția și modernitatea erau cei doi poli ai dezbaterii. Prima presupunea atașamentul față de valorile arhaice și trecut, elogiind structurile sociale ancestrale și cultura orală; cea de-a doua propunea ca model Occidentul și punea accent pe industrializare și urbanizare. În jurul celor două viziuni asupra „noii" Românii a gravitat, timp de un secol, controversa privind specificul național, deși ecourile „tradiționaliste" s-au făcut auzite și în perioada ceaușistă, în anii '70–'80.

Perioada interbelică oferă un alt exemplu. În focul polemicii „tradiție *versus* modernitate" a fost adoptată terminologia convențională pentru a caracteriza orientarea culturală specifică acelor vremuri – ce a fost catalogată drept „modernă" în virtutea faptului că ajunsese să le egaleze pe cele vestice. Și, întrucât activitatea culturală nu poate fi disociată de contextul sociopolitic, nu trebuie să ignorăm impactul pe care l-a avut crearea României Mari, la finalul anului 1918, asupra mediului cultural. Crearea un stat român de mai mari dimensiuni, cuprinzând între granițele sale Transilvania, Basarabia și Bucovina, a stârnit o aprinsă dezbatere în jurul definirii specificului național și direcției în care ar trebui să se îndrepte țara.[14] Alături de tradiționalism și modernism, în literatură s-a dezvoltat o a treia orientare care a amplificat aceste controverse. Convențiile literare au fost contestate de grupul scriitorilor avangardiști, care, fără nici o exagerare, se poate spune că au pus bazele dadaismului și suprarealismului. A fost exploatată până și analogia dintre poezie și matematică. Cine parcurge *Jurnalul* lui Mircea Eliade (1907–1986) nu poate decât să se convingă de extraordinara prolificitate, diversificare și sofisticare a expresiei culturale românești din acea perioadă.[15]

În linii mari, protagoniștii polemicii erau *proeuropenii* și *tradiționaliștii*. Prima tabără era reprezentată de revista *Sburătorul*, condusă de Eugen Lovinescu (1881–1943), promotorul teoriei sincronismului, potrivit căreia România ar trebui să se

modernizeze prin preluarea și adaptarea a ceea ce era mai bun din Occident. În ceea ce privește sfera economică, Ștefan Zeletin (1882–1934), în studiul său *Burghezia română*[16], lansează un argument viabil în favoarea occidentalizării României. Acesta susținea că România secolului XX era produsul infuziei de capital apusean și dezvoltării concomitente a unei clase de mijloc autohtone după unirea Principatelor în 1859. Pentru ca țara să poată evita înapoierea, erau vitale atât industrializarea, cât și importul continuu de tehnologie europeană.

La polul opus se aflau tradiționaliștii adunați în jurul unei reviste de prestigiu, *Gândirea*. Sub conducerea lui Nichifor Crainic (1889–1972), periodicului îi revine misiunea de a promova explorarea spiritualității românești prin intermediul experienței religioase și al inspirației din folclor. Ambele elemente, credea Crainic, stăteau la baza specificului național. Ortodoxismul și tradiția deveniseră sinonime ale *gândirismului*. Însă nu toți colaboratorii împărtășeau convingerile redactorului-șef, mai cu seamă accentul pus pe necesitatea de a apela la învățăturile creștine pentru ca poporul să-și redobândească rectitudinea morală pervertită – credea Crainic – de influențele apusene. Scriitori precum Lucian Blaga (1895–1961), Adrian Maniu (1891–1968), Ion Pillat (1891–1945) și Cezar Petrescu (1892–1961), deși nu tăgăduiau importanța ortodoxiei în viața spirituală și culturală a neamului românesc, au fost receptivi și la alte surse de inspirație.

Nu sunt neobișnuite afirmațiile că, pe tărâm cultural, în perioada interbelică, România „a prins din urmă" Occidentul; în raport cu alți termeni folosiți în epocă, precum *sincronizare* sau *modernizare*, ideea nu este eronată. Totuși, în vreme ce se reliefa importanța cultivării temelor naționale, autohtone, au existat și scriitori care au încercat să spargă convențiile și granițele literaturii. În această privință, cultura română, pentru a rămâne în același registru, „a depășit" Apusul în ciuda absenței unei tradiții literare.[17] *Primele poeme* ale lui Tristan Tzara demonstrează că originile mișcării Dada, pe care a fondat-o la Zürich în 1916, se regăsesc în viața culturală bucureșteană din ajunul Primului Război Mondial. Din 1914, Tristan

Tzara (1896–1953) deja începe să dinamiteze sensul obișnuit al cuvintelor după ce debutase cu patru poezii în registru simbolist, doi ani mai devreme, în *Simbolul*, revistă fondată alături de Ion Vinea (1895–1964), Emil Isac (1886–1954) și Marcel Iancu (1895–1984), pentru ca în următorii trei ani să nu mai publice nimic. Îi mai apar câteva poezii prin diverse publicații înainte de a pleca, în 1915, la Zürich. Poeziile nepublicate, dar scrise în limba română cu un an în urmă demonstrează că începuse să încalce normele prozodice tradiționale. Într-o scrisoare din 1922, adresată unui prieten, mărturisește: „Deja în 1914, am încercat să abolesc sensul cuvintelor și să le folosesc pentru a da o nouă accepțiune globală versului prin tonalitate și contrast auditiv"[18]. Abia după sosirea în capitala Elveției, ideile lui Tzara vor avea impact asupra mediului cultural european.

Dinamitarea limbajului convențional și combinarea aleatorie a cuvintelor, ca semn al spontaneității creatoare, erau însoțite de umor negru de inspirație urmuziană. *Paginile bizare* ale lui Urmuz, pseudonimul lui Demetru Demetrescu-Buzău (1883–1923), erau populare în București în vremea în care Tzara făcea experimente cu noi forme poetice. Eugen Ionescu (1909–1994), admirator al lui Urmuz, îl aprecia ca pe

> unul dintre premergătorii revoltei literare universale, unul dintre profeții dislocării formelor sociale, ale gândirii și ale limbajului din lumea asta, care astăzi, sub ochii noștri, se dezagregă, absurdă ca și eroii autorului nostru.[19]

De vreme ce expresia spontană și umorul negru erau instrumente de explorare a inconștientului, cum nota și André Breton în *Manifeste du surréalisme* (1924), atât Tzara, cât și Urmuz pot fi considerați precursorii suprarealismului. Alături de cei doi, mai putem menționa o altă personalitate marcantă a mișcării avangardiste, scriitorul Ilarie Voronca (1903–1946), care s-a impus prin imaginarul poetic remarcabil.

Termenii *sincronizare*, *tradiționalism*, *modernism* ne călăuzesc spre unul dintre aspectele esențiale ale experienței culturale românești: relația cu timpul. Se poate specula că Tristan

Tzara, Eugen Ionescu, Ilarie Voronca și Benjamin Fundoianu (1898–1944) – acesta din urmă stabilit în Franța – au contribuit la sincronizarea culturii apusene cu cea românească. Dar nu e locul aici pentru o analiză a relației culturii române cu timpul, prin urmare mă voi limita la a observa că acest contrast dintre stabilitatea și permanența societății rurale, considerată „atemporală", și schimbările rapide, produse de urbanizarea după model occidental, l-a determinat pe Constantin Rădulescu-Motru (1868–1957) să opereze o distincție între „cultură" (reprezentată de societatea rurală) și „civilizație" (al cărei exponent este Apusul industrializat) în *Românismul: Catehismul unei noi spiritualități*.[20]

Concomitent cu impulsul pentru modernizare prin imitarea modelelor instituționale occidentale, s-a manifestat și un curent care i s-a opus. „Modernitatea" a fost însoțită de „contramodernitate", ale cărei expresii politice extreme sunt ideologiile revoluționare ale fascismului și comunismului. Opoziția față de modernizare deriva din mentalitatea autohtonă și se baza pe idealizarea creației populare și stilului de viață rural. Cel puțin acestea sunt două dintre motivele care l-au determinat pe poetul Mihai Eminescu (1850–1889) să o conteste. Pe scena politică, cea mai puternică reacție la modernizare prin imitarea paradigmelor instituționale politice și economice apusene a venit din partea lui Corneliu Codreanu, conducătorul Legiunii Arhanghelului Mihail, pe care a fondat-o în 1927, urmată de Garda de Fier, aripa militantă, în 1930. Împotrivirea lui Codreanu la democrație îmbrăca forma unui antisemitism virulent. Acesta afirma că democrația nu este potrivită pentru români pentru că „sfarmă unitatea neamului românesc, împrăștiindu-l în partide, învrăjbindu-l și expunându-l dezbinat în fața blocului unit al puterii iudaice, într-un moment greu al istoriei sale". Un sistem multipartinic era, în viziunea sa, incapabil să asigure o dezvoltare continuă, „ca într-o gospodărie în care s-ar schimba în fiecare an stăpânii, venind fiecare cu alte planuri, stricând ce au făcut unii"[21].

Cât de relevantă și cât de viabilă a fost această dezbatere între susținătorii structurilor „indigene" și cei ai „importurilor",

între „tradiționaliști" și „cosmopoliți" pentru înțelegerea politicii românești se vădește prin transformarea și exploatarea „valorilor autohtone" de către ideologia naționalistă românească de factură marxist-leninistă după cel de-al Doilea Război Mondial. Prin apelul la încrederea în forțele proprii și-a configurat prim-secretarul Gheorghe Gheorghiu-Dej reformele politice și economice. Sub conducerea comunistă, România a fost forțată să întoarcă spatele Occidentului și să se îndrepte spre Est. Partidul Comunist a adoptat o serie de inițiative care vizau sistemul politic, educațional și sindicatele, pentru ca România să depindă necondiționat de Uniunea Sovietică. Pe plan intern, se urmărea desființarea structurilor sociale existente, ceea ce s-a și reușit. Lovitura de grație a fost dată prin abdicarea forțată a regelui Mihai I, sub amenințarea războiului civil, la 30 decembrie 1947.

2. România, 1916–1929: Scena politică

Pasul crucial în crearea României moderne, bazată pe principiul autodeterminării, a fost decizia de a intra în Primul Război Mondial. La finalul conflagrației, Transilvania și alte regiuni locuite de români, aparținând Dublei Monarhii și Coroanei Habsburgice, alături de Basarabia, ocupată de Imperiul Țarist aflat în pragul destrămării, revin Vechiului Regat al României. Astfel visul românesc al României Mari devine realitate timp de o generație.[1]

La 17 august 1916, Ion I.C. Brătianu (1864–1927), prim-ministrul României, și reprezentanții diplomatici ai Franței, Marii Britanii, Rusiei și Italiei au semnat la București convenții politice și militare în care erau stipulate condițiile intrării în război. De importanță majoră erau prevederile legate de atacul împotriva Austro-Ungariei și recunoașterea dreptului românilor din acest imperiu la autodeterminare și unirea cu Regatul României. În cazul unei victorii a Aliaților, România avea să dobândească Transilvania până la râul Tisa, Bucovina până la Prut și întreaga regiune a Banatului, toate teritorii aflate sub control austro-ungar. Pe 27 august 1916, la ora 21:00, ambasadorul român de la Viena transmite Ministerului de Externe austro-ungar o declarație de război. Spune multe despre tăria de caracter a regelui Ferdinand I (1914–1927) faptul că a semnat o declarație de război împotriva Dublei Monarhii, aliată a țării sale natale, Germania. A doua zi, pe 28 august, Germania declară război României în conformitate cu angajamentele pe care și le luase față de Viena, una dintre Puterile

Centrale. Celelalte membre ale acestei alianțe i-au urmat rapid exemplul, Turcia pe 30 august și Bulgaria la 1 septembrie.[2] În același timp, unități a trei armate române invadează Ungaria, creând breșe de-a lungul frontierei.

Atacul a pus capăt celor doi ani de neutralitate a României în Primul Război Mondial, politică decisă de guvernul condus de Brătianu în ședința Consiliului de Coroană din 3 august 1914. Regele Carol I de Hohenzollern (1881–1914) semnase un tratat secret cu Tripla Alianță – formată din Germania, Austro-Ungaria și Italia – în 1883, care obliga România să intre în război dacă Monarhia Dunăreană era atacată. România a rămas neutră la începutul conflagrației, motivând că Austro-Ungaria începuse războiul și, practic, nu era silită să se alăture.

Preocupările de căpătâi ale românilor în timpul negocierilor cu Aliații erau: evitarea luptei pe două fronturi (unul în Dobrogea și celălalt în Transilvania) fără a primi asistență militară și obținerea unor garanții scrise că vor primi la final teritoriile cerute. Din acest motiv, trebuiau adăugate clauze referitoare la: imposibilitatea de a încheia pace separat, statut egal la viitoarea conferință de pace, asistență militară rusă împotriva Bulgariei, ofensiva Aliaților la sud de Dunăre și obligativitatea Aliaților de a-și aproviziona regulat trupele.

Situația românilor din Transilvania controlată de Austro-Ungaria îngrijora autoritățile de la București, iar decizia Italiei de a rămâne neutră le dădea de gândit. Cu toate acestea, formarea României Mari – prin alipirea provinciilor învecinate populate în proporție semnificativă de români – rămânea principalul obiectiv pe termen lung al premierului Brătianu.

După câteva succese inițiale împotriva armatei austro-ungare în Transilvania, soldații români au fost rapid forțați să intre în defensivă. Pe 11 noiembrie, armata germană, sub conducerea lui Erich von Falkenhayn, a lansat o ofensivă puternică, ce s-a dovedit a fi debutul unei catastrofe militare pentru România. Înfrângerea armatei române între râurile Argeș și Neajlov, la vest de București, între 30 noiembrie și 3 decembrie, a dus la o retragere generală spre est, iar pe 6 decembrie, trupele germane au intrat în capitală.

Una dintre primele măsuri luate de Brătianu după evacuarea regelui Ferdinand I și a membrilor Cabinetului de la București la Iași, în Moldova, a fost formarea unui guvern de uniune națională pe 24 decembrie 1916. În iulie și august 1917, ostilitățile au fost reluate pe frontul din Moldova. Dar soarta României fusese pecetluită din cauza prăbușirii moralului și a indisciplinei multor unități militare rusești, generate de răsturnarea guvernului provizoriu și de preluarea puterii de către bolșevici la 7 noiembrie, precum și de armistițiul dintre Rusia și Puterile Centrale, semnat pe 5 decembrie, la Brest-Litovsk. Confruntările dintre forțele bolșevice și armata română din ianuarie 1918 au determinat guvernul de la Petrograd să rupă relațiile diplomatice cu România.[3]

La începutul lui februarie 1918, feldmareșalul August von Mackensen transmite un ultimatum autorităților române pentru a decide, în următoarele patru zile, continuarea războiului sau încheierea păcii. Ca urmare a sciziunii iscate în cadrul cabinetului de coaliție, regele îl dizolvă și îi încredințează misiunea formării unuia nou generalului Alexandru Averescu (1859–1938). Acesta, sub presiunea unei noi somații din partea Puterilor Centrale, a semnat un tratat preliminar de pace la Buftea, lângă București, pe 5 martie.

Eșecul ofensivei germane în iulie 1918 pe frontul de vest și înaintarea constantă a Aliaților către Germania, alături de izbânzile italienilor împotriva forțelor austro-ungare în nordul peninsulei semnalau prăbușirea Puterilor Centrale. În Balcani, asaltul Aliaților la nord de Salonic, începând cu 15 septembrie, a forțat Bulgaria să semneze un armistițiu pe 30 septembrie, iar Turcia procedează la fel o lună mai târziu. Pe 12 octombrie 1918, liderii Partidului Național Român transilvănean susțin dreptul la autodeterminare al „românilor din Ungaria și Transilvania" și-și anunță intenția de a convoca o adunare națională care să decidă soarta provinciei.

Regele Ferdinand I ordonă armatei să reintre în război pe 10 noiembrie. Prin această acțiune inopinată, autoritățile române demonstrau că tratatul încheiat în 1916 cu Aliații și, în consecință, angajamentele luate erau valabile. Partidul Național

a convocat Marea Adunare Națională, care s-a întrunit la Alba Iulia pe 1 decembrie. Cei aproximativ 100.000 de oameni veniți din toate colțurile Transilvaniei aprobă cu o majoritate covârșitoare unirea cu România. Guvernul român a aprobat decizia prin decret pe 11 decembrie. Iuliu Maniu a fost ales președinte al Consiliului Dirigent, care a administrat Transilvania din 2 decembrie 1918 până pe 4 aprilie 1920, când atribuțiile au fost preluate de Cabinetul de la București.

Pentru mulți români, 1 decembrie 1918 este ziua în care, cum spunea poetul irlandez Seamus Heaney, „speranțele și istoria rimează"[4]. Acea „rimă" era ecoul discursului președintelui Woodrow Wilson, susținut în fața Congresului Statelor Unite la 8 ianuarie 1918, când a propus *Cele paisprezece puncte* ca plan pentru concordia mondială și bază pentru negocierile de pace după război. Punctul 10 menționa: „Popoarelor Austro-Ungariei, al căror loc printre națiuni trebuie să fie protejat și garantat, ar trebui să li se acorde fără opreliști dreptul de a se dezvolta autonom"[5]. Ideea a fost interpretată de istorici ca apel la „autodeterminare". Punctul 14 stipula înființarea unei organizații mondiale care să ofere un sistem de securitate colectivă pentru toate națiunile. Această din urmă prevedere a fost introdusă în Tratatul de la Versailles, iar organizația interguvernamentală creată va fi cunoscută drept Societatea Națiunilor.

Entuziasmul cu care a fost întâmpinată unirea Transilvaniei cu România la 1 decembrie 1918 este surprins de Nicolae Mărgineanu, pe atunci licean la Blaj, ulterior, în 1926, preparator la Catedra de psihologie a Universității din Cluj, primul român care, în 1932, a beneficiat de o bursă a Fundației Rockefeller:

> Prea bine cunoscute erau la ora aceea și cele 14 puncte ale [lui] Woodrow Wilson, care prevedeau drept condiție pentru o pace durabilă dreptul la autodeterminare statală al tuturor popoarelor subjugate. [...]
>
> La câteva săptămâni a și izbucnit revoluția, mai întâi la Viena și apoi la Budapesta. Soldații au depus armele și se retrăgeau acasă. Limba maghiară nu se mai preda, iar într-o seară ne-am adunat toți elevii în piața din fața catedralei și am ars manualele școlare în

limba maghiară, încingând o horă în jurul lor. Nu am uitat nici cântecul:

Hai să dăm mână cu mână
Cei cu inima română...

La 1 Decembrie a avut loc Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia, care a hotărât alipirea Transilvaniei la patria-mamă. [...]

Ce vremuri măreț! Și câtă însuflețire! Noua traducere în faptă trainică a Unirii tuturor românilor a fost o sărbătoare de neuitat, care a durat luni întregi... «Deșteaptă-te, române, din somnul cel de moarte» răsuna în toate orașele și în toate satele.[6]

Nu e surprinzător că unirea a stârnit astfel de reacții; românii din regiune fuseseră despărțiți de patria-mamă, adevărata identitate le fusese deseori negată în încercarea de a-i face să adopte o alta pentru a-și ascunde originile. După mai bine de un secol de atari manipulări, era normal ca identitatea etnică și culturală a românilor din Transilvania cu frații și surorile de dincolo de Carpați să fie consfințită prin actul de la 1 decembrie 1918, astfel demonstrându-se că aceștia avuseseră dreptate când au solicitat autonomia pentru a corecta ceea ce ei considerau a fi nedreptatea abolirii identității naționale.[7] Dar îndreptarea acelei vicisitudini risca să nedreptățească minoritățile din statul proaspăt înființat prin Conferința de pace de la Paris.

În calitate de prim-ministru, Brătianu a sosit la Paris pe 19 ianuarie 1919 pentru a participa la Conferință și a fost surprins de ostilitatea cu care a fost întâmpinat de aliații occidentali. Politicienii francezi și britanici au interpretat pacea separată a României cu Puterile Centrale ca pe o abrogare a tratatului din 1916 și, ca atare, se considerau eliberați de orice responsabilitate în îndeplinirea obligațiilor asumate în ajunul intrării României în război. Brătianu a insistat că pactul din 1916 cu Antanta era valabil și că, în consecință, țara ar trebui să primească ce i s-a promis și să fie tratată ca partener egal. El a respins categoric acuzațiile că România ar fi abrogat înțelegerea prin încheierea unei păci separate cu inamicul și era hotărât să-i determine pe Aliați să recunoască alipirea Basarabiei, deși prevederea nu fusese inclusă în acordul inițial.

Marea Britanie, Franța, Statele Unite ale Americii, Italia și Japonia nu intenționaseră nici o clipă să acorde țării statut egal la masa negocierilor. Consiliul Suprem de Război și-a clarificat poziția față de România când a permis prezența a doar doi membri, deși Serbia, care nu capitulase oficial, avea trei. Marile Puteri au repartizat românilor locuri în șapte dintre numeroasele comisii însărcinate cu analiza diverselor probleme și întocmirea rapoartelor ce aveau să fie utilizate de factorii de decizie, excluzându-i de la discuțiile legate de granițele naționale și drepturile minorităților.

Inflexibilitatea și discursul virulent al lui Brătianu i-au determinat pe Aliați să ia distanță. La 31 ianuarie 1919, premierul solicita cedarea întregii regiuni bănățene în conformitate cu termenii tratatului din 1916, după ce a invocat date istorice (strămoșii românilor au fost primii care s-au stabilit în zonă) și statistici (în ansamblu, predominau locuitorii de origine română). Aliații i-au respins cererea și au împărțit teritoriul între România și Iugoslavia. În Transilvania, a recunoscut Brătianu, maghiarii nu au votat pentru unire pentru că nu au vrut să accepte statutul de minoritate în cadrul unui popor pe care îl dominaseră timp de un mileniu. Pentru a le potoli îngrijorările, Brătianu a promis că statul român va acorda minorităților libertate politică deplină.

Linia de demarcație între forțele maghiare și cele române, trasată pe 13 noiembrie 1918 de-a lungul Mureșului, în inima Transilvaniei, de generalul Louis Franchet d'Esperey, comandantul forțelor aliate din sud-estul Europei, a fost temporară. Trupele române au continuat să avanseze, în ciuda interdicției emise de Consiliul Suprem de Război[8], pe 25 ianuarie 1919, de a anexa teritorii fără aprobare. Până atunci, armata română mutase deja linia frontului la jumătatea distanței dintre Cluj și Oradea, circa 80 km. Consiliul Suprem a decis pe 1 aprilie să-l trimită pe generalul Jan Christian Smuts la Budapesta pentru a încerca să ajungă la o înțelegere cu Béla Kun, șeful noului guvern maghiar al autoproclamatei Republici Sovietice. Kun contesta autoritatea Consiliului Suprem și granița impusă Ungariei, solicitând să fie stabilită linia de demarcație de-a

lungul Mureșului, cum fusese propusă pe 13 noiembrie 1918, pentru a forța armata română să se retragă în perimetrul estic. Smuts s-a întors la Paris pe 12 aprilie fără a fi elucidat problema. Până în mai, armata română ocupase mare parte din estul Ungariei, și puțin mai lipsea până la cucerirea Budapestei. În acest moment însă, Aliații intervin ferm pentru a stopa avansarea românilor spre Tisa.

Deși armata maghiară a lansat un asalt peste râu la 20 iulie, contraofensiva românilor din 24 iulie i-a determinat să se retragă. Cinci zile mai târziu, forțele române treceau Tisa înaintând spre Budapesta. Pe 1 august, Kun și membrii cabinetului și-au prezentat demisiile, iar pe 4 august soldații români intrau victorioși în capitală. Autoritățile române de ocupație au rechiziționat cantități mari de echipamente industriale, locomotive și alte bunuri mobile, acțiune pe care au justificat-o ca reparații pentru pierderile suferite de România în timpul ocupației germane și austro-ungare din 1917–1918. La începutul anului 1920, Alexandru Vaida (1872–1950), noul prim-ministru român, a plecat la Paris și a ajuns la o înțelegere cu Aliații privind evacuarea Ungariei. Până la finalul lunii martie, fusese dusă la îndeplinire, dar Consiliul Ambasadorilor, care luase locul Conferinței de Pace, nu avea să semneze tratatul privitor la Basarabia până când România nu va încheia pace definitivă cu Ungaria, condiție îndeplinită abia când este ratificat *Tractatul de pace între puterile aliate și asociate și Ungaria: protocol și declarațiuni**, pe 4 iunie 1920, la Palatul Marele Trianon din domeniul Versailles.[9]

Care era perspectiva Antantei asupra destinului Transilvaniei?[10] La scurt timp după ce a avut loc Conferința de pace de la Paris, au fost numite două Comisii care trebuiau să decidă frontierele Cehoslovaciei și României; acestea au determinat de facto și soarta Ungariei. Cehoslovacii și românii și-au pledat cauza în fața Comisiilor compuse din reprezentanții Marii

* Preluat din *Tractat de pace între puterile aliate și asociate și Ungaria din 4 iunie 1920: protocol și declarațiuni (Trianon)*, Imprimeria Statului, București, 1920 (n. tr.).

Britanii, Franței, Statelor Unite ale Americii și Italiei. Frontierele Ungariei păreau a fi configurate având în vedere perspectivele de viitor, în sensul că, în principiu, erau definitive, dar susceptibile de a fi modificate pe alocuri. A existat însă o diferență notabilă între granițele germane și cele ale celorlalți adversari, în sensul că acestea se bazau pe obligația legală impusă de principiile președintelui Wilson, în vreme ce celelalte pe obligația morală, nu legală, de a se conforma acestor standarde. Aliații au făcut o ofertă Germaniei de a încheia pace în baza „Celor Paisprezece Puncte" și a altor discursuri și afirmații făcute de președintele Wilson în 1918. Germania a încuviințat și a trimis delegați să negocieze un armistițiu, cu caracter pur tehnic, cu consilierii militari aliați. La toate celelalte tratate, procedura a fost diferită. Celelalte puteri inamice au depus armele în baza unei capitulări necondiționate. De exemplu, armistițiul cu Austro-Ungaria, care a fost semnat la 3 noiembrie 1918, conținea prevederi de ordin strict militar și nu făcea referire la programul în paisprezece puncte al președintelui Wilson. Austria s-a separat de Ungaria și, zece zile mai târziu, Aliații au semnat o convenție militară doar cu aceasta din urmă, stabilindu-se linia în spatele căreia trebuiau să se retragă forțele maghiare. Ungaria devenise într-adevăr un stat independent, dar era la mâna învingătorilor și trebuia să accepte condițiile impuse.[11]

Negocierile care au precedat semnarea Tratatului de la Trianon nu au dus la schimbarea frontierelor. Delegații maghiari au fost puși în fața faptului împlinit. În corespondența subsecventă, Aliații au evitat să-și asume obligații legale în temeiul „Celor Paisprezece Puncte" și, pe cât posibil, au ocolit discuțiile pe probleme etnice și naționale. Ungurii au cerut un plebiscit general pentru toate zonele care ar fi trebuit să se desprindă de Vechiul lor Regat, gândindu-se că nu vor avea nimic de pierdut dacă această consultare populară ar confirma granițele cunoscute. Atunci când Aliații au declinat propunerea, au fost criticați. Delegația României a susținut că zonele în cauză aparțin românilor și, în mare parte, se află sub controlul lor, deci nu vor vota. Aliații nu puteau invoca nici un

mecanism pentru a contesta acest punct de vedere și, ca urmare, nu au acceptat revendicările teritoriale mai ambițioase lansate de români.[12]

În stabilirea frontierei dintre Ungaria și România, interesul economic a primat asupra celui etnic.[13] Președintele Wilson a recunoscut însemnătatea criteriilor de ordin economic, mai cu seamă principiul „sustenabilității economice". În absența independenței economice și a infrastructurii feroviare, „aspirațiile naționale nedezmințite" nu s-ar putea realiza. Cedarea fâșiei Arad–Satu Mare către România ridica problema sustenabilității economice. La nord, în Carpați, trăia o comunitate numeroasă de români, iar între Arad și Satu Mare locuiau foarte mulți maghiari. Populația din nord putea fi aprovizionată doar din câmpiile de la sud prin intermediul căii ferate din fâșie. Dacă Ungaria păstra infrastructura feroviară din zonă, transportul alimentelor putea fi periclitat din cauza tarifelor de tranzit sau a reținerilor la vamă. Nu exista altă soluție decât construirea altei căi ferate, la est de graniță, unde locuiau români. Aceasta era o sarcină complexă și costisitoare, mai ales că trebuia să străbată terenul abrupt de la poalele munților și nu putea fi construită în timp util.[14]

Nimic nu a tulburat mai tare spiritele în Ungaria și România decât a făcut-o Tratatul de la Trianon. Cu această ocazie, România primește întreaga Transilvanie și o parte din estul Ungariei, inclusiv orașele Oradea și Arad. Clauza se baza pe faptul că în 11 din cele 15 județe transilvănene populația era majoritar românească și se ridica la aproximativ 2.820.000 de locuitori.[15] Astfel se pune capăt relațiilor de peste o mie de ani între Ungaria și Ardeal, deși minoritatea maghiară atingea 1,6 milioane de persoane.[16] Atât românii, cât și ungurii consideră că regiunea aparține patriei-mamă.

Tratatul stipula:

> Guvernele aliate și asociate declară, iar Ungaria recunoaște că Ungaria și aliații ei sunt răspunzători pentru că le-au cauzat toate pierderile și toate pagubele suferite de Guvernele aliate și asociate și de naționalii lor ca urmare a războiului care le-a fost impus de agresiunea Austro-Ungariei și a aliaților ei.[17]

În conformitate cu termenii tratatului anterior anului 1914, Ungaria, parte a fostului Imperiu Austro-Ungar, pierde aproximativ 75% din teritoriu, care va fi redistribuit României, Cehoslovaciei nou-create și Iugoslaviei. 33% dintre etnicii maghiari aveau să descopere că nu vor mai locui în Ungaria, ci 1,6 milioane în Ardeal, 900.000 în Cehoslovacia și 420.000 în Serbia.

Învingătoare în Primul Război Mondial, Marea Britanie, Franța și SUA considerau că înființarea noilor state va reduce posibilitatea continuării conflictelor în Europa dacă sunt satisfăcute aspirațiile naționaliste. La urma urmei, nu din cauza tensiunilor interetnice din interiorul Imperiului Austro-Ungar izbucnise războiul? Se mergea pe ideea următoare: cu cât mai puține minorități conlocuitoare, cu atât mai mari sunt șansele să fie pace. Judecate în acest context numeric, tratatele semnate în cadrul Conferinței de pace de la Paris au redus la jumătate problema minorităților, în vreme ce, anterior izbucnirii conflagrației mondiale, circa 50% dintre popoarele europene aveau acest statut, care după 1919 este redus la un sfert. Dar, în procesul de desființare a vechilor tensiuni, noua ordine postbelică a generat altele, neprevăzute, căci teritoriile imperiale în sânul cărora au luat ființă noile state naționale nu erau omogene din punct de vedere etnic. Diverse popoare împărțeau aceleași meleaguri și, în consecință, noile state încorporau minorități etnice semnificative.

În statele din sud-estul Europei, minoritățile reprezentau un sfert din populație.[18] Dintre țările mai mari, în Cehoslovacia și Iugoslavia, naționalitățile conlocuitoare însumau aproximativ 52%, respectiv 57% din total, în timp ce în Polonia și România prezența se ridica la 31%, respectiv 29%, potrivit recensămintelor. Între granițele Cehoslovaciei fuseseră incluși germanii din Sudeți, în Polonia, germanii din estul Prusiei și ucrainenii din estul Galiției, iar în România, ungurii și germanii din Transilvania, evreii din Moldova, ucrainenii și rușii din Bucovina și Basarabia. De aici și contradicția. Aceste state, întemeiate pe principiul autodeterminării naționale a majorității, puteau fi considerate atât multietnice, cât și naționale.

A nu se specula că tratatele de pace nu și-au atins principalul obiectiv de a permite înființarea unor state în care predominau anumite etnii. Înaintea izbucnirii conflagrației mondiale, nici unul dintre imperiile Europei Centrale și de Est nu se putea lăuda că o naționalitate conlocuitoare depășea 50% din total. În Imperiul Țarist, rușii însumau 44%, în Imperiul Austro-Ungar, austriecii 37%, iar ungurii 48%. După 1919, s-au format state cu naționalități majoritare, covârșitoare fiind comunitatea maghiarilor și a bulgarilor (circa 90%), urmați de polonezi și români (aproximativ 70%), apoi de cehi și sârbi (în jurul a 45%).[19] Statul național format din etnia majoritară luase locul imperiului – adevărat conglomerat etnic – în noua ordine europeană. Însă prin trasarea acestor frontiere apăreau alte minorități și, implicit, noi dispute teritoriale.

Marile Puteri preconizaseră alte potențiale conflicte și, de aceea, garantau noile granițe cu condiția ca drepturile minorităților să fie protejate. Woodrow Wilson, președintele SUA, a confirmat acest principiu în discursul ținut în cadrul preliminariilor Conferinței de pace de la Paris, în data de 31 mai 1919:

> Nu ne permitem să garantăm așezări teritoriale pe care nu le considerăm corecte și nu putem fi de acord să permitem existența unor elemente care credem că vor perturba pacea mondială. [...] Dacă Marile Puteri vor garanta pacea mondială în orice situație, este nedrept să se declare mulțumite că au fost oferite garanțiile necesare, adecvate. [...] Nimic, îndrăznesc să spun, nu va tulbura probabil mai mult pacea lumii decât tratamentele care ar putea fi aplicate, în anumite circumstanțe, minorităților.[20]

Pentru a proteja minoritățile rasiale, lingvistice și religioase, au fost semnate tratate cu Cehoslovacia, Polonia, România, Iugoslavia și Grecia, care garantau anumite drepturi: la educație, libertatea religioasă și dreptul de a face parte din administrația de stat. În tratatele de pace cu Austria, Bulgaria, Ungaria și Turcia, au fost introduse prevederi aproape identice. Cu toate acestea, nu a fost stabilită nici o procedură de aplicare a tratatelor; la începutul anilor '30, păreau efectiv lipsite de sens: în timp ce tratatele stipulau că legislația statelor ar trebui să protejeze drepturile minorităților, nu fusese implementat nici

un mecanism de monitorizare a aplicării prevederilor la nivel administrativ. În ceea ce privește supervizarea aplicării tratatelor, Societatea Națiunilor a pornit de la premisa că guvernele vor acționa cu bună-credință și-și vor onora angajamentele.

La rândul lor, noile state considerau tratatele ca fiind o încălcare nejustificată a suveranității lor și le incomoda faptul că Marile Puteri condiționau recunoașterea internațională a statutului lor de respectarea prevederilor. Mai mult decât atât, se socoteau victime ale standardelor duble și propuneau ca Marile Puteri și țările din vestul Europei să adopte o legislație similară pentru minorități. Din moment ce principiul protecției minorităților nu era aplicat unitar, noile state erau de părere că organizația interguvernamentală este nedreaptă și echivalau discriminarea naționalităților conlocuitoare cu reafirmarea independenței naționale, cu validarea eforturilor de întărire a coeziunii interne prin integrare și dominația majorității. Desigur, dezideratul minorităților de a-și păstra identitatea era incompatibil cu acest scop și, prin urmare, ele erau privite cu suspiciune de populația majoritară, ca o potențială amenințare la adresa securității statului, deoarece și teritoriul pe care îl ocupau putea fi disputat, în multe cazuri, de vecinii cu pretenții expansioniste, care fuseseră anterior deposedați, în cazul Poloniei, de Germania și Uniunea Sovietică, iar în ceea ce privește România, de către Ungaria și Uniunea Sovietică. Sentimentul de nesiguranță constituia un motiv suplimentar pentru ca guvernele statelor nou-create să asocieze procesul de consolidare a statului național cu nevoia de independență absolută pentru a hotărî soarta naționalităților conlocuitoare.

Minoritățile naționale de după 1919 erau nemulțumite la rândul lor de tratatele de pace pentru că fuseseră private de statutul privilegiat pe care îl deținuseră anterior, ca parte a unui grup majoritar. Maghiarii din România, Iugoslavia și Cehoslovacia, precum și germanii din Cehoslovacia și Polonia făceau parte din această categorie. Prezentându-se drept „victimele Versailles-ului", au făcut campanie împotriva tratatelor și și-au apărat energic identitatea etnică în fața presiunilor de integrare. Punând devotamentul față de grupul etnic mai

presus de loialitatea față de stat, lăsau loc la discriminări și, inevitabil, când aveau de suferit din această pricină, făceau apel la „statele-mamă" pentru asistență. Minoritățile germane și maghiare au beneficiat de sprijin mult mai ușor, deoarece atât Germania, cât și Ungaria s-au considerat nedreptățite la Versailles și s-au hotărât să revizuiască acordurile de pace. Astfel, sprijinul oferit minorităților de aceste state a îmbrăcat forma încurajării iredentismului în efortul de a distruge statuquoul european. Deloc surprinzător, statele-gazdă ale acestor minorități le-au suspectat de sabotaj în favoarea unor puteri ostile și considerau deloc întâmplător faptul că cele mai multe petiții adresate Societății Națiunilor cu privire la presupuse abuzuri asupra minorităților fuseseră depuse de germanii din Silezia Superioară, urmați de ungurii din Transilvania.

În cele din urmă, resentimentele față de ceea ce a fost interpretată drept încălcarea repetată a suveranității sale de către Societate au determinat Polonia să anuleze tratatul privind minoritățile în septembrie 1934. Lipsa de reacție a Societății Națiunilor și incapacitatea acesteia de a impune sancțiuni de orice fel împotriva unui stat membru au fost dezvăluite fără menajamente, preconizându-i sfârșitul ca organizație pentru protecția minorităților. Acțiunea Poloniei a confirmat doar o realitate pe care comunitatea internațională nu a fost dispusă să o recunoască, și anume că Societatea nu era în măsură să garanteze protecția minorităților, vina pentru acest eșec fiind aruncată și asupra comitetelor responsabile. Resursele sale limitate, inabilitatea de a impune deciziile și anularea calității de membru în comitetele pentru minorități a delegaților din statele-gazdă i-au subminat eficiența. Dar organizația avea atâta putere câtă i-au încredințat membrii fondatori, și aici atitudinea Marilor Puteri era crucială. Consensul privind impunerea tratatelor pentru minorități a fost zădărnicit de retragerea SUA în izolaționism, iar angajamentul față de justiție a fost subminat de alianțele militare ale Franței cu noile state est-europene, care priveau cu ostilitate problemele națiunilor conlocuitoare. De voie, de nevoie, Marea Britanie a rămas protagonista Societății pentru problemele minorităților și s-a

dovedit reticentă în sprijinirea măsurilor pe care, *mutatis mutandis*, nu dorea să le aplice în propriul teritoriu. În esență însă, Marea Britanie și Franța considerau că nemulțumirile naționalităților conlocuitoare sunt niște chestiuni minore și trebuiau subordonate întotdeauna nevoii mai largi de a menține statu-quoul și pacea. Oricât de important părea un caz, nu trebuia să se permită încălcarea prevederilor tratatelor de pace semnate sub egida Conferinței de pace de la Paris.

Președintele Wilson și-a dat seama în timpul negocierilor de la Paris că idealul de libertate al națiunilor conlocuitoare era imposibil de transpus într-un acord internațional. „Doctrina autodeterminării, expresie a libertății naționale, avea să descopere curând Wilson, s-a dovedit a fi un far călăuzitor nepotrivit, căci nu avea aplicabilitate universală"[21] și putea da naștere unor situații conflictuale; de exemplu, implementată în Sudeți, contrazicea premisa autodeterminării pe care se baza noul stat al Cehoslovaciei. În abordarea acestei probleme, Wilson a invocat aplicarea principiului justiției:

> Trebuie să fie o justiție care să nu favorizeze pe nimeni și să nu cunoască alte standarde decât drepturile egale ale tuturor popoarelor implicate. La baza tratatului nu poate sta nici un interes special sau separat al unei singure națiuni sau al oricărui grup de națiuni dacă nu este în concordanță cu dezideratele tuturor părților implicate.[22]

Totuși, așa cum s-a dovedit la Paris, guvernele considerau că respectarea drepturilor propriului popor impunea „protejarea securității naționale, care, deseori, putea fi realizată doar în detrimentul altui popor"[23].

Într-o privință, în special, preocupările ungurilor cu privire la soarta minorității lor din Transilvania au atras atenția pe plan internațional. Enclavele de maghiari aflate dincolo de graniță, în zone populate predominant de români, urmau să beneficieze de libertatea lingvistică și religioasă, fiind protejate prin clauzele tratatelor privind minoritățile, semnate deopotrivă de România, Cehoslovacia și Iugoslavia și autorizate de Societatea Națiunilor. În schimb, au apărut dovezi credibile ale persecuției

minorităților rasiale și religioase din România după Primul Război Mondial. După cum spune Harold Temperley,

> Puțin probabil ca vreun guvern competent să poată împăca aceste enclave maghiare cu stăpânirea străină. Dar este cert că nici o guvernare proastă nu va reuși. [...] Singurele speranțe sunt Societatea și semnalarea neajunsurilor pentru a le îndrepta.[24]

Abia la 28 octombrie 1919 Conferința Ambasadorilor Principalelor Puteri Aliate și Asociate[25], succesorul Consiliului Suprem de Război, i-a prezentat lui Take Ionescu, ministru de externe în noul guvern condus de generalul Averescu, un tratat de unire a Basarabiei cu România, care recunoștea suveranitatea României asupra regiunii și stabilea râul Nistru ca graniță între România și Rusia. Refuzul celei din urmă de a recunoaște suveranitatea României asupra Basarabiei s-a dovedit a fi un obstacol major în calea normalizării relațiilor dintre cele două țări în perioada interbelică. În cadrul conferinței de pace au fost trasate, în aceeași manieră, și frontierele Dobrogei, aflată între Bulgaria și România. Tratatul de la Neuilly, din 27 noiembrie 1919, nu afecta linia de demarcație stabilită prin Pacea de la București din 1913. Odată cu extinderea frontierelor României în 1919, au apărut partide politice care reprezentau românii, ungurii și germanii din Transilvania, precum și românii din Bucovina și Basarabia.

Henry Roberts era de părere că istoria politică a României din perioada interbelică a fost „extraordinar de complexă și tumultuoasă, frizând absurdul și, în cele din urmă, tragică"[26]. Cea mai mare discrepanță, din perspectiva occidentalilor, consta în prăpastia dintre vorbe și fapte. Sub apanajul instituțiilor transplantate din Vest, practica guvernamentală se dovedise a fi supusă patronajului și intereselor gregare. Corupția instituționalizată varia în funcție de personal. Stăpânirea abuzivă a prinților fanarioți, numiți în Țara Românească și Moldova secolului al XVIII-lea și începutului de secol XIX, a contribuit la crearea unei culturi în rândul elitei dominante, în care rapacitatea era privită ca o dovadă de iscusință și dibăcie, iar drept urmare, încălcarea principiilor a devenit normă.[27] Clasa

birocratică de mijloc – care a crescut exponențial odată cu unirea Principatelor în 1859 și s-a extins după crearea României Mari – și-a însușit această meteahnă. Catalogat drept „hipertrofie birocratică" de către reputatul teoretician politic român Constantin Dobrogeanu-Gherea (1855–1920), fenomenul a însoțit trecerea României către modernitate.[28] Birocrații se bazau pe remunerații ilicite, pe mită pentru a-și completa veniturile neînsemnate. La acea vreme, nu exista nici o clasă economică autohtonă care să poată controla această elită, deoarece de comerț se ocupau în mare parte evreii privați de drepturi.

Mult mai gravă decât corupția eșichierului inferior era corupția la nivel înalt, întâlnită în majoritatea țărilor din Europa de Est. „În Europa de Est, marile averi nu se fac în industrie sau sectorul bancar, ci în politică."[29] În România, Ministerul de Interne avea fonduri imense, de care miniștrii dispuneau după bunul-plac. Regele Carol și miniștrii comerțului au primit acțiuni la companii străine doar pentru că acestea doreau să obțină anumite concesii. În schimb, impozitele, a căror povară a căzut în mare parte asupra țărănimii, erau colectate fără milă. Hugh Seton-Watson, care a călătorit de multe ori în România anilor '30, scria că, dacă un țăran avea restanțe la impozite, jandarmii veneau la el acasă, pe câmpul unde lucra – sau la unitatea militară unde era înrolat – și, dacă soția nu putea plăti, rechiziționau puținele bunuri ale gospodăriei. Autorul oferă ca exemplu evenimente petrecute în primăvara anului 1940 la Chișinău – pe atunci capitala provinciei românești Basarabia:

> Jandarmii din provincie au primit ordin să încaseze impozitele restante de la țăranii din împrejurimi. Două săptămâni au făcut înconjurul satelor, confiscând ce au putut, păturі, scoarțe, unelte și hainele care nu erau pe ei. Prada a fost vândută la întoarcere în piața mare din Chișinău pentru impresionanta sumă de 800 de lei (circa 16 șilingi). Pe lângă injustețea procedurii și brutalitatea folosită pentru a o duce la îndeplinire, trebuie subliniat că statul a încasat cam cât salariul unui singur jandarm care a participat la colectare. În acest scop, multor gospodării țărănești li s-a confiscat totul, în afară de cămășile de pe femei, deși bărbații erau mobilizați la frontieră, în așteptarea clipei când vor fi chemați la luptă pentru țara lor.[30]

Aceste probleme erau de o complexitate care ar fi afectat orice guvernare prevăzătoare și administrație meticuloasă. În România interbelică nu exista nici una dintre acestea. Noua Constituție din 1923, prin care puteau vota toate persoanele de sex masculin – dar nu și femeile –, a redus posibilitățile oricărui guvern oligarhic de a se menține la putere.[31] Regele avea puterea de a dizolva parlamentul, de a numi un nou guvern și de a destitui miniștri, deși fusese obișnuit să se supună doleanțelor partidului majoritar. În plus, beneficia de dreptul de veto în ceea ce privește legislația, dar nu a făcut niciodată uz de această prerogativă. Avea autoritatea de a negocia și încheia tratate cu puteri străine, dar acestea trebuiau ratificate de parlament pentru a produce efecte. Monarhia, care, sub regii Carol I (1881–1914) și Ferdinand I (1914–1927), își respectase rolul constituțional și câștigase încrederea și afecțiunea populației, și-a pierdut mare parte din prestigiu din cauza manevrelor lui Carol II, întors din exil în 1930.

Constituția din 1923 garanta libertatea presei, rezultatul fiind că numărul publicațiilor a crescut de la puțin peste 1.000 la aproximativ 2.300 în perioada 1922–1936.[32] Diversitatea lingvistică a facilitat dezvoltarea presei minorităților maghiare și germane odată cu apariția a aproximativ 370 de periodice noi în limbile respective. Mass-media naționalităților conlocuitoare a pus bazele coeziunii naționale, spre îngrijorarea politicienilor români hotărâți să apere integritatea statului.[33]

Cele două partide politice majore din perioada interbelică au fost Partidul Național Liberal și Partidul Național Țărănesc. Primul era dominat de oligarhia financiară din jurul Băncii Românești și era condus de Ion I.C. Brătianu.[34] Cu toate acestea, partidul a atras sprijinul foștilor alegători ai defunctului Partid Conservator și al unor membri nemulțumiți ai organizațiilor politice ale românilor din Transilvania, Bucovina și Basarabia. Dominația liberalilor în anii '20 se baza pe faptul că aceștia reprezentau partidul regelui Ferdinand, iar „influența liberală la Curte, indiferent că partidul se afla sau nu la putere, era asigurată de prințul Știrbei, administrator al Domeniilor Regale și cumnatul lui Brătianu"[35].

Deși, în ianuarie 1922, lui Brătianu i s-a cerut să formeze un guvern liberal, pe data de 23 a aceleiași luni a fost publicat decretul regal de dizolvare a parlamentului, noile alegeri fiind programate în luna martie. Herbert Dering, ambasadorul acreditat la București al Marii Britanii, descrie cu lux de amănunte, în raportul său pe anul 1922, cum s-au desfășurat alegerile:

> Prin urmare, guvernul liberal s-a pregătit din timp [pentru alegeri], prin metodele uzitate de obicei în această țară de toate partidele politice aflate la putere, adică prin eliberarea din funcție a majorității prefecților și primarilor și înlocuirea acestora cu adepți liberali. Organizația liberală, fără putință de tăgadă singura desăvârșită din țară, și-a asigurat oamenii în teritoriu și, astfel, au pregătit alegerile ce se vor desfășura sub supravegherea simpatizanților administrației actuale, mijloc eficient de obținere a unei majorități substanțiale.[36]

Acest sistem era garanția că partidul ales de rege pentru a forma un nou guvern „organizează" alegerile în așa fel încât să obțină o majoritate puternică. Analiza performanțelor Partidului Național Liberal la scrutinurile din 1922, 1926 și 1927 este grăitoare în acest sens: în 1922, liberalii au organizat alegerile și au câștigat 222 de locuri în Camera Deputaților, față de 147, cât aveau celelalte partide; în 1926, când nu mai erau la putere, le-au revenit doar 16 locuri de deputați; când s-au aflat la guvernare, în 1927, au câștigat 318 locuri.[37]

Celălalt partid important al perioadei a fost Partidul Național Țărănesc, rezultat din fuziunea Partidului Țărănesc al Țării Românești și Moldovei cu Partidul Național din Transilvania. Partidul Țărănesc a fost înființat la București, pe 18 decembrie 1918, în cadrul unei întruniri la care au participat aproximativ 160 de învățători, preoți și țărani înstăriți[38], la inițiativa lui Ion Mihalache[39], președintele Asociației Generale a Învățătorilor. Ca învățător în mediul rural, a reușit să înțeleagă aspirațiile țărănimii, a cărei bunăstare, credea el, nu putea fi atinsă decât printr-un angajament ferm față de democrație. Și-a atras sprijinul tuturor păturilor țărănimii din Moldova și Țara Românească. Principalul teoretician al partidului a fost Virgil Madgearu, profesor de economie la Academia de Studii Comerciale și Industriale din București după 1916. Acesta

pleda pentru menținerea unei economii de tip agrar prin sprijinirea micilor cooperative agricole în detrimentul industrializării la scară largă.[40] Pe de altă parte, populația românească din Transilvania, țărănimea și clasa de mijloc deopotrivă, a susținut cu toate forțele Partidul Național din Transilvania, care îi promovase drepturile înainte de Marea Unire. Formațiunea a fost condusă de Iuliu Maniu, principalul exponent al democrației în anii interbelici și adevărat simbol al acesteia între 1940 și 1953, când a murit într-o închisoare comunistă.[41]

Acordul de fuziune a fost negociat de Maniu și Mihalache și ratificat de congresul reunit al celor două partide în octombrie 1926. Maniu a devenit președinte, iar Mihalache, Alexandru Vaida,[42] liderul aripii naționaliste a partidului, și dr. Nicolae Lupu – vicepreședinți. Secretar general a fost numit Virgil Madgearu. Filozofia politică a partidului era „țărănistă" în sensul că sublinia importanța agriculturii pentru economie și se angaja să susțină micile cooperative agricole și liberalizarea fluxurilor de capital, în măsura în care promova și dezvoltarea industriei prin înlăturarea tarifelor protecționiste.

Înainte ca Partidul Național Țărănesc să câștige teren, după război, principalul rival al liberalilor fusese Partidul Poporului. Această organizație politică a moștenit susținătorii defunctului Partid Conservator, printre aceștia numărându-se marii proprietari de pământ și ofițerii, care, deși nu se opuneau reformei agrare și sufragiului universal, doreau să aibă un oarecare control asupra lor. De aici și alegerea generalului Averescu, erou de război, pentru a conduce partidul format la 14 aprilie 1918. La Averescu a apelat regele Ferdinand I în martie 1920 după înfrângerea liberalilor la alegerile din noiembrie 1919 și demisia guvernului Blocului Parlamentar, coaliție formată din Partidul Național Român, Partidul Țărănesc și Partidul Țărănesc din Basarabia. Averescu și-a ales în Cabinet membri din toată țara. Prin alianța electorală cu Partidul Liberal, Averescu și-a asigurat victoria la alegerile din mai, când Partidul Poporului a obținut 209 locuri[43], spre deosebire de formațiunile rivale, Partidul Național și Partidul Țărănesc, cu doar 27, respectiv 25 de reprezentanți. Cea mai mare realizare

a Partidului Poporului a fost adoptarea primului dintr-o serie de proiecte de legi privind reforma agrară, în iulie 1921. Cu toate acestea, succesul a fost efemer. Liberalii, dezamăgiți de ceea ce au perceput a fi eșecul lui Averescu în promovarea intereselor lor economice, i-au criticat politicile, lucru care, alături de disputele din propriul partid, l-a determinat să demisioneze în decembrie.

În perioada interbelică, Partidul Comunist Român s-a aflat la periferia eșichierului politic. Ca exponent al doctrinei comuniste și având în vedere că Uniunea Sovietică era percepută ca o amenințare, un vecin ostil, partidul a fost privat de orice sprijin popular.[44] Intervențiile Internaționalei Comuniste (Comintern) de la Moscova în treburile organizației politice s-au dovedit invariabil dezastruoase, izolând-o și mai mult deoarece era considerată a fi subordonată intereselor sovietice. Două politici ale Cominternului au scandalizat opinia publică în special: solicitarea de a ceda Basarabia Uniunii Sovietice și dreptul la autodeterminare al minorităților din România. Faptul că era un partid „alogen", instrument al rușilor, a determinat guvernul român să-l scoată în afara legii la 11 aprilie 1924. Interdicția a produs efecte timp de 20 de ani și a paralizat activitatea formațiunii politice. Adepții erau obligați să opereze clandestin, riscând să fie prinși de Siguranță, poliția secretă, și închiși, cum s-a și întâmplat cu foarte mulți dintre ei. Detenția le-a cristalizat credințele și i-a convins pe mulți dintre ei de justețea cauzei lor în perioada interbelică. În aceste împrejurări, PCR devine mai mult o sectă, membrilor nefiindu-le delimitate convingerile, cum s-ar fi întâmplat dacă ar fi activat pe scena politică. Numărul partizanilor a rămas neînsemnat. În 1922, partidul avea 2.000 de membri, dar, conform statisticilor Comintern, numărul lor a scăzut în 1925 la 1.661, pentru ca în 1927 să scadă puternic, la doar 300 – probabil pentru că poziția față de problema Basarabiei devenise cunoscută –, însă avea să crească lent pe parcursul anilor '30, atingând apogeul în 1937, când avea 1.635 de activiști.[45] Minoritățile alcătuiau un procent disproporționat de mare. Analiza componenței PCR în anii '30 arată că maghiarii (mai puțin de 8% din populația

țării) reprezentau 26% din totalul membrilor; la fel și în ceea ce privește evreii – 4% din populație, respectiv 18% în partid –, rușii și ucrainenii, 3%, respectiv 10%, bulgarii, 2%, respectiv 10%. În schimb, românii (72% din populație) nu depășeau 23% în partid.[46]

Mare parte din deceniul de după război a fost dominat de Partidul Național Liberal, aflat la putere până în noiembrie 1928, cu o scurtă pauză din martie 1926 până în iunie 1927, când Averescu a condus guvernul. Odată cu moartea regelui Ferdinand I, survenită pe 20 iulie 1927, liberalii au pierdut un sprijin important, în ciuda faptului că Brătianu îi alesese pe membrii Regenței (principele Nicolae, fratele lui Carol, Miron Cristea, patriarhul Bisericii Ortodoxe, și Gheorghe Buzdugan, președintele Curții de Casație), care conducea țara în numele fiului lui Carol, Mihai I, minor pe atunci.

Carol, fiul lui Ferdinand, stârnise controverse, fugind din armată pentru a se căsători cu Ioana Lambrino, cunoscută sub numele de Zizi, fiica generalului român Constantin Lambrino, la Odessa, pe 31 august 1918. Căsătoria a fost anulată pe 29 martie 1919 de către Tribunalul Ilfov, dar Carol și Zizi au continuat să locuiască împreună și după aceea. Carol s-a căsătorit apoi cu principesa Elena a Greciei și Danemarcei, cunoscută în România drept principesa moștenitoare Elena, la Atena, pe 10 martie 1921. Singurul lor copil, Mihai, s-a născut pe 25 octombrie 1921 la Castelul Peleș din Sinaia. Acest mariaj a avut de suferit de pe urma aventurii lui Carol cu Elena „Magda" Lupescu, fiica unui farmacist evreu și a soției sale de rit romano-catolic. Magda fusese anterior soția ofițerului Ion Tâmpeanu. Din cauza scandalului iscat de această relație, Carol a renunțat la dreptul de succesiune la tron pe 28 decembrie 1925 în favoarea lui Mihai (care a devenit rege în iulie 1927), iar pe urmă s-a mutat la Paris, unde a trăit în concubinaj cu Magda Lupescu. Infidelitatea fățișă a soțului a determinat-o pe Elena să divorțeze în 1928.

Odată cu moartea subită a lui Brătianu, survenită pe 24 noiembrie 1927, liberalii pierd un lider puternic. Nemulțumirea generală față de partid l-a determinat pe prim-ministrul

Vintilă Brătianu, fratele lui Ionel, să demisioneze în noiembrie 1928. Incapacitatea ulterioară a celorlalte organizații politice de a forma un guvern a determinat Regența să apeleze la Iuliu Maniu. Alegerile desfășurate în decembrie 1928 sunt considerate a fi cele mai democratice din perioada interbelică. Maniu a urmat modelul tradițional preelectoral prin numirea de noi prefecți în județe din rândul șefilor de filiale ale Partidului Național Țărănesc. Dar, în același timp, a eliminat cenzura tuturor publicațiilor și a limitat ingerințele personalului administrativ și ale poliției în procesul de vot. PNȚ a ajuns la putere datorită valului de sprijin fără precedent după ce promisese descentralizarea administrației și garantarea drepturilor civile și politice pentru toți cetățenii, câștigând astfel 77,76% din voturi și 348 de locuri (din 387), în timp ce liberalii au rămas pe locul al doilea, cu 6,55% și 13 reprezentanți.[47]

Victoria Partidului Național Țărănesc a reprezentat un punct de cotitură în politica românească. Întrucât controlul asupra băncilor, finanțelor și industriei era una dintre principalele surse ale puterii liberalilor, nu e surprinzător că țărăniștii au încercat să schimbe situația. Printre primele măsuri luate s-a numărat încheierea negocierilor cu piețele britanice, franceze și americane pentru un contract de împrumut de 101 milioane de dolari, acord semnat pe 4 februarie 1929, care a permis guvernului să își pună în aplicare planul de stabilizare monetară și dezvoltare economică a țării. Pe 7 februarie a fost adoptată legea monetară, stabilizând leul la 813 unități pentru o liră sterlină. În aceeași zi a fost votată o altă inițiativă legislativă pentru dezvoltarea economică a țării și a fost creată Casa Autonomă a Monopolurilor Regatului României ca organism cu autonomie financiară deplină, autorizat să preia de la stat dreptul exclusiv asupra tuturor monopolurilor exploatate anterior de stat.

Odată puse bazele finanțelor țării, guvernul a trecut la aplicarea programului pe plan intern. Primul pas a constat în abrogarea legilor comercializării și mineritului din 1924 și înlocuirea lor cu alte inițiative legislative adoptate în parlament pe 15, respectiv 24 martie, prin care s-au eliminat restricțiile

privind participațiile străine la capitalul întreprinderilor românești, impuse de liberali prin proiectul anterior, deloc popular în străinătate.[48] Printre reformele pe care guvernul Partidului Național Țărănesc le-a mai implementat se numără restructurarea poliției și jandarmeriei, reorganizarea transportului feroviar, a poștei și telegrafului de stat și transformarea exploatațiilor de petrol în societăți comerciale. Pe liberali i-a revoltat această amplă reformă socioeconomică și au promis că vor anula măsurile, odată reveniți la putere.

Anul 1929 s-a încheiat însă cu ceea ce Legația britanică la București a descris drept „un val de dezamăgiri"[49]. Entuziasmul cu care țărănimea salutase alegerea lui Maniu s-a diminuat deoarece crescuseră taxele, iar clasele de mijloc erau alarmate de măsurile draconice privind colectarea impozitului pe venit, introduse în bugetul anului 1930. Șomajul începuse să crească alarmant. Dar exista și o parte bună: guvernul stabilizase moneda și diminuase deficitul bugetar, astfel încât să realizeze „un echilibru practic între venituri și cheltuieli"[50].

3. România, 1918–1940: Economie și societate

Extinderea granițelor României a avut un impact major asupra securității, potențialului economic și structurilor sociale. După Marea Unire, 156.000 km² și 8,5 milioane de locuitori au fost adăugați Vechiului Regat. Această creștere a populației trebuie pusă în balanță cu pierderile de vieți omenești din timpul Primului Război Mondial.[1] Dacă se adună numărul soldaților uciși, aproximativ 300.000, la cel al victimelor colaterale, se estimează că România a pierdut 10% din populația dinaintea războiului, care atingea cifra de 7,7 milioane. În cadrul procesului de realizare a aspirațiilor naționale de căpătâi, românii au dobândit și o însemnată populație minoritară. Noua Românie cuprindea zone anterior controlate de Rusia, Ungaria și Bulgaria, iar dintre acestea, două nu au vrut să accepte pierderile teritoriale și au insistat să fie revizuite tratatele care consfințeau anexările, în special Uniunea Sovietică, care refuza să recunoască pierderea Basarabiei.

În teritoriile câștigate locuia un număr impresionant de maghiari, evrei, ucraineni și ruși. Cele mai importante minorități din noua Românie erau: maghiarii (9,3% din populația totală)[2], evreii (5,3%), ucrainenii (4,7%) și germanii (4,3%).[3] Evreii, concentrați în mare parte în Moldova, sosiseră înainte de război din Rusia și Ucraina, constrânși de împrejurări, iar țărănimea îi asocia cu rușii. Numărul acestora a crescut odată cu imigrarea în Basarabia a 22.000 de evrei plecați din Rusia sovietică între 1918 și 1921. Imigranții sefarzi, stabiliți în mare

parte în Țara Românească, se aclimatizaseră și mulți lucrau în finanțe sau industrie.

Deși evreii trebuiau să beneficieze de drepturile civile și politice în urma revizuirii Constituției, impusă la Congresul de la Berlin din 1878, chiar și după Primul Război Mondial, Aliații făceau presiuni asupra guvernului român să își onoreze obligațiile asumate prin Tratatul de la Berlin. Din 1881 până în 1910, în medie 30 de evrei români erau naturalizați în fiecare an.

> În ajunul Primului Război Mondial, dacă ținem cont de cei 1.000 de veterani emancipați în semn de bună-credință în 1879, doar 529 de cetățeni evrei au fost adăugați pe liste ca urmare a intervenției Marilor Puteri în treburile interne ale României.[4]

Situația evreilor s-a îmbunătățit odată cu adoptarea, în martie 1924, a Legii privind dobândirea și pierderea naționalității române, care le-a permis evreilor și românilor de alte etnii să solicite acordarea cetățeniei române. Cu toate acestea, evreii au avut de suferit de pe urma corupției oficialilor români, 80.000 dintre ei nu s-au putut naturaliza nici după ce legea a intrat în vigoare. Majoritatea locuiau în Basarabia.[5]

Experiența istorică distinctă a românilor din provinciile recent alipite, precum și diversitatea etnică a populațiilor minoritare maghiare, germane și evreiești care locuiau acolo puneau probleme majore de integrare și consolidare liderilor români, care, în perioada interbelică, nu aveau nici timpul, nici resursele necesare pentru a le rezolva. Conformându-se principiului autodeterminării stipulat de Woodrow Wilson, guvernele succesive au încercat să transforme România Mare dintr-un adevărat creuzet multietnic într-un stat național prin armonizare.[6] Primul pas a fost „românizarea" administrației provinciilor tocmai dobândite. Totuși, transplantarea funcționărimii românești, fără experiență, în regiunile în care existase doar birocrație habsburgică sau maghiară pe motiv că, probabil, va fi mai loială noului stat nu a făcut decât să sporească reticența celor înlocuiți față de noua orânduire, privând în același timp țara de un corp de experți de care era mare nevoie. De exemplu, membrii consiliilor locale, care, înainte de 1918, erau aleși

prin vot public în Bucovina, erau acum desemnați de guvern, cu excepția plășilor unde locuiau doar ucraineni și evrei.[7]

„Românizarea" necesita personal. În ceea ce privește Basarabia, în cadrul recensământului realizat în 1897 de către autoritățile rusești pe criteriul lingvistic, au fost înregistrați 920.919 (47,6%) români, 382.169 (19,7%) de ucraineni, 155.774 (8,05%) de ruși.[8] Până în 1930, conform recensământului derulat de administrația românească, structura etnică a populației s-a modificat după cum urmează: 1.610.752 (56,2%) români, 351.912 (12,3%) ruși, 314.211 (11%) ucraineni, 204.858 (7%) evrei, 163.726 (5,7%) bulgari.[9] Un instrument-cheie al „românizării" era sistemul de învățământ. Pentru Basarabia, Ministerul Instrucțiunii Publice a recrutat personal de propagandă încă din 1918. Învățătorii înrolați în armata română care pătrunsese în Basarabia în luna ianuarie au fost demobilizați și au primit posturi didactice în administrația militară. Unii dintre ei erau din Vechiul Regat și fuseseră angajați ca învățători în școlile primare sau profesori în școlile secundare, în timp ce alții lucrau la ziare și în alte instituții de cultură, precum muzee sau teatre. Practic, sarcina lor era aceea de a-i familiariza pe românii basarabeni cu realizările fraților și surorilor lor din celelalte provincii ale Vechiului Regat, Bucovina, Transilvania și Dobrogea.

Formarea profesorilor și aprovizionarea cu materiale didactice erau esențiale în acest proces de inculcare a conștiinței naționale. Inspectorii școlari trimiteau solicitări la Casa Școalelor din București pentru manuale și materiale auxiliare, cum ar fi hărți și echipamente de laborator.[10] În 1919, în Basarabia, au fost înființate comitete școlare locale, însărcinate cu strângerea fondurilor pentru construirea școlilor, în special școli gimnaziale, deoarece pe mulți basarabeni, în special din zonele rurale, îi dezavantaja amplasamentul instituțiilor pentru minorități, aflate la distanțe mari de domiciliu, cu precădere în orașe. S-au înregistrat progrese majore în ceea ce privește înființarea instituțiilor cu predare în limba română. Până în 1922, existau 48 de astfel de școli primare în Chișinău, din care în 11 se învățase în limba rusă și în nouă, în ebraică. Minoritățile din oraș puteau alege între școlile private, aparținând

evreilor, rușilor, francezilor, armenilor și baptiștilor, și școlile de stat – pentru ruși și evrei – în care limba de predare era româna (cu excepția orelor de religie și de limba maternă).[11] Pe măsură ce se deschideau mai multe școli românești, cele rusești au fost închise, totuși statutul limbii române ca *lingua franca* pare, conform rapoartelor inspectorilor, să fi fost destul de încercat la sfârșitul anilor '20, respectiv în anii '30. În 1936, un inspector din județul Cetatea Albă a recunoscut că „cei 20 de ani de stăpânire românească [...] și de naționalizare a satelor minoritarilor prin școală n-au dat roade"[12].

Dintre cele trei provincii dobândite de România în 1918, Bucovina avea cel mai mic procent de români.[13] Regiunea fusese anexată de Austria în ianuarie 1775, iar în 1786, autoritățile austriece au alipit-o la Regatul Galiției și Lodomeriei, fiind subordonată administrativ capitalei Lemberg. Pe 4 martie 1849, Bucovina devine un „ținut al Coroanei" autonom, dar, în 1860, este din nou unită, pentru scurtă vreme, cu Galiția. Un an mai târziu, redevine ducat autonom, statut pe care și-l va păstra până în 1918.

Prima școală secundară din Bucovina a fost un gimnaziu german, deschis în 1809. La izbucnirea Primului Război Mondial, Bucovina avea 202 școli primare ucrainene, 179 românești, două gimnazii ucrainene, două ucraineano-germane și unul germano-româno-ucrainean. În centrele urbane unde predominau evrei, copiii lor reprezentau majoritatea absolută a populației de școală primară. La nivelul școlilor secundare, ucrainenii și românii erau subreprezentați, deși erau populații majoritare în provincie, în timp ce elevii germani și evrei depășeau cu mult procentul deținut de aceste etnii în cadrul populației generale. În 1910, ucrainenii erau cel mai mare grup etnic – 38,4% din populație –, urmați de români, cu 34,4%, apoi de evrei și germani, cu 12, respectiv 9,3%.[14] În nord, conform recensământului realizat de autoritățile române la 1930, ucrainenii formau majoritatea absolută[15], deși, potrivit aceluiași studiu, în întreaga provincie domina populația românească.[16]

În condițiile intrării României în război de partea Aliaților împotriva Puterilor Centrale, consfințită oficial pe 17 august

1916 la București, dreptul românilor din Austro-Ungaria la autodeterminare și unire cu România era recunoscut. În eventualitatea victoriei Aliaților, România dobândea Transilvania până la râul Tisa, Bucovina până la Prut și toată regiunea Banatului, toate aceste provincii aflate sub control austro-ungar. Pretențiile românilor asupra Bucovinei veneau în contradicție, la finalul conflagrației, cu eforturile ucrainenilor de a făuri o Ucrainã independentă. Ca urmare, liderii politici români, pentru a se asigura că provincia va face parte din România, au preluat inițiativa și au convocat Adunarea Constituantă a Românilor din Bucovina pe 27 octombrie 1918, la Cernăuți. Formată din deputați ai parlamentului austriac și Dietei Bucovinei, adunarea a aprobat o rezoluție prin care se cereau unirea provinciei cu România și crearea unui consiliu național cu rol legislativ, compus din 50 de membri, până la unire. Președintele consiliului, Iancu Flondor, fost deputat în parlamentul austriac, și-a exprimat clar opoziția față de orice împărțire pe criterii etnice și și-a atras astfel oprobriul Comitetului Regional Ucrainean care preluase controlul asupra Cernăuților și zonelor populate de ucraineni. Această amenințare la adresa integrității teritoriale a Bucovinei a determinat Consiliul Național Român să apeleze la guvernul de la Iași, acesta trimițând de îndată trupele, care au intrat în Cernăuți pe 11 noiembrie. Consiliul Național Român a convocat pe 28 noiembrie un congres, care a votat în unanimitate pentru unire, însă a fost boicotat de reprezentanții comunităților ucrainene și evreiești. Rezoluția a fost aprobată prin decret pe 19 decembrie de guvernul român.[17]

În Bucovina, eforturile de consolidare a unirii cu România au fost canalizate cu precădere spre domeniul cultural pentru a combate ceea ce autoritățile române considerau a fi „rutenizarea" plășilor din nord.[18] Școlile ucrainene deserveau județele nordice, locuite în mare parte de ucraineni. În liceele din orașe, elevii germani sau germanizați, în principal evrei, erau majoritari. Numărul școlilor primare românești a crescut de la 179 în 1912 la 319 în 1922–1923. În același timp, cel al școlilor primare ucrainene a scăzut de la 202 în 1912 la 155 în anii

1922–1923. Autoritățile române nu au reușit să-și onoreze angajamentul și să respecte drepturile minorităților, conform prevederilor tratatelor semnate în cadrul Conferinței de pace de la Paris, întrucât diminuaseră sprijinul pentru școlile ucrainene argumentând că, de fapt, ucrainenii erau români rutenizați care trebuiau să-și recapete identitatea românească. Toate școlile primare publice ucrainene au fost transformate în școli românești, iar societățile culturale ucrainene au fost desființate. În pofida măsurilor luate, majoritatea cadrelor didactice din școlile proaspăt restructurate nu vorbeau limba română. În județul Cernăuți, conform unui raport din 1934, 180 din 504 aparțineau naționalităților conlocuitoare, iar dintre aceștia, 105 nu știau limba română. Un director de școală s-a plâns că majoritatea cadrelor didactice din județ nu vorbeau fluent româna, învinuind „preoții, primarii, învățătorii pensionari [care] mențin conștiința ucraineană a populației rutenizate"[19].

În ceea ce privește școlile secundare din Bucovina, evreii germanizați din orașe au avut de suportat cea mai mare parte a măsurilor de românizare. Acest lucru se datora faptului că evreii și cultura lor, în mare parte germană, dominau centrele urbane unde erau situate aceste școli. Pentru numeroși români din Bucovina, preponderența evreilor în aceste instituții de învățământ era un obstacol jenant în calea impunerii identității naționale în provincie, care trebuia surmontat. În schimb, pentru comunitatea evreiască, orice tentativă care îi afecta statutul era considerată antisemită. Înainte de anexarea provinciei, evreii se bucurau de acces la tot ce puteau oferi Austria și cultura germană, iar acum trebuiau să se mulțumească cu școlile evreiești, românizate. În plus, liderii evreilor s-au plâns că profesorii și elevii erau hărțuiți, precum și că se aplica discreționar sau eronat Legea dobândirii și pierderii naționalității române, adoptată în 1924. Aceste tensiuni crescânde au culminat cu protestele de la Cernăuți împotriva modului de desfășurare a examenului de bacalaureat în octombrie 1926, când 80% dintre candidații evrei și numeroși ucraineni au picat, deși rata de promovabilitate la nivel național era mult mai mare. În consecință, liderii comunității evreiești și ucrainene

au vociferat. Douăzeci și patru de elevi evrei au fost arestați în cadrul protestelor din 7 octombrie. Procesul acestora a fost mutat la Câmpulung, în sudul provinciei, focar de antisemitism din perspectiva evreilor. La scurt timp după, unul dintre acuzați, David Falik, un tânăr evreu, a fost împușcat de Neculai Totu, student la Universitatea din Iași și membru al Frăției de Cruce fasciste.[20]

Procesul lui Totu de la Câmpulung, din 21 februarie 1927, a scos la suprafață antisemitismul visceral al multor români, articulat cu emfază de personalități politice de prim rang, precum profesorul A.C. Cuza și Corneliu Zelea Codreanu.[21] Totu a mărturisit că prin fapta sa a încercat să apere statul român, iar avocatul l-a portretizat ca „martir și erou", în vreme ce Cuza îl vorbea de bine.[22] Juriul s-a retras pentru zece minute și l-a achitat pe Totu cu opt voturi la două.[23] Apărarea lui Totu, care miza pe emoționarea juriului, era simptomatică pentru naționalismul agresiv care urmărea consolidarea integrității statului unitar extins.

Cea mai mare provocare la adresa armonizării și consolidării statului național a fost alipirea Transilvaniei, căci, din punctul de vedere al dezvoltării economice, provincia contrasta puternic cu celelalte zone. Transilvania a avut de câștigat de pe urma investițiilor austriece și maghiare până în 1914, spre deosebire de restul țării subdezvoltate. Deși poseda o impresionantă bogăție naturală, având sol fertil și alte materii prime, precum gaze naturale, lignit, petrol, metale și păduri, România nu avea capacitatea industrială de a exploata la maximum aceste resurse. Dezvoltarea industrială era circumscrisă axei est–vest, de la Timișoara la Brașov (în Transilvania) și rutei nord–sud, de la Sighișoara (în Transilvania) la Ploiești și București (în Țara Românească). Din acest motiv țara a rămas preponderent agrară, cu diferențe colosale între sate și orașe.

Populația totală a României în 1920 a fost calculată la 15.541.424 de locuitori, dintre care 12.087.612 (77,8%) domiciliau în mediul rural și 3.453.812 (22,2%) în zonele urbane.[24] În Transilvania, după unire, mai mult de jumătate din populație (53,8%) era românească, în comparație cu maghiarii (31,6%),

germanii (10,7%) și evreii (3,5%), potrivit recensământului derulat de unguri în 1910. Românii locuiau mai ales în zonele rurale (59,7%), în timp ce maghiarii, germanii și evreii formau 88,5% din populația urbană a Transilvaniei.[25] Din punct de vedere cultural, locuitorii orașelor erau maghiari și germani, inclusiv evrei maghiarizați care formau clasa de mijloc ce s-a extins rapid după ce Transilvania a fost alipită părții maghiare a Dublei Monarhii în 1867 și, parțial, și din rațiuni birocratice.

Educația, cultura și religia erau, după 1918, pentru autorități, principalele instrumente de românizare a zonelor din Transilvania populate de minorități. Procesul era susținut mai cu seamă de românii care se săturaseră să fie tratați ca niște cetățeni de rangul al doilea în timpul stăpânirii maghiare. După așa-numitul Compromis austro-ungar (*Ausgleich*) din 1867, în urma căruia a luat ființă Monarhia Dualistă a Austro-Ungariei, guvernul maghiar a aplicat o politică asiduă de maghiarizare a minorităților din Transilvania.

Așa cum evreii au sporit influența maghiară în orașe, la fel au făcut-o și secuii, subgrup etnic maghiar, la sate. Secuilor, stabiliți la începutul secolului al XI-lea în zonele din Transilvania ocupate de maghiari, li s-a încredințat sarcina de apărare a frontierei de est a regatului maghiar, iar în 1437 devin una dintre cele trei națiuni recunoscute (*nationes receptae*) în Transilvania, alături de maghiari și sași.[26] Ei locuiau într-o zonă compactă din estul provinciei, acordându-li-se o atenție deosebită. Măsurile luate pentru rezolvarea problemei aveau la bază convingerea că secuii puteau fi românizați pentru că mulți dintre ei își disimulaseră adevărata identitate românească, fiind victimele „deznaționalizării" orchestrate de autoritățile maghiare. Acest proces, argumentau unii, a fost accelerat după 1910, când limba maghiară a fost impusă Bisericii Greco-Catolice românești de care aparțineau majoritatea românilor din Transilvania. Sabin Manuilă, directorul Institutului Central de Statistică din București, recomanda, așadar, o politică de „asimilare pacifică"[27]. După unirea Transilvaniei cu România în 1918, în zonele secuiești s-au înființat mai multe școli și parohii greco-catolice și ortodoxe. Între 1919 și 1935 au fost

înființate 124 de instituții de învățământ. În plus, după 1919, în școlile de stat, româna a înlocuit maghiara ca limbă de predare.

Românizarea regiunii de la granița Transilvaniei cu Ungaria a urmat o altă traiectorie întrucât populația era preponderent maghiară, dar, spre deosebire de zona secuiască din centrul României, era vorba de o regiune strategică, mai aproape de Budapesta decât de București. Ungurii au resimțit puternic pierderea statutului de națiune privilegiată și erau priviți cu suspiciune de autoritățile române. Circumspecția cu privire la loialitatea acestora față de noul stat și teama de iredentism l-au determinat pe Manuilă să propună verificarea patrulelor de la frontieră pe o rază de 100 km și „extirparea elementului unguresc"[28].

Până în 1939, populația ajunge la 19.933.029[29] de locuitori, din care 75% se aflau în zonele rurale, unde cu anevoie beneficiau de transport sau linii de comunicație.[30] Puține sate aveau apă curentă sau electricitate, serviciile medicale erau primitive, mai ales în regiunile mai înapoiate ale Moldovei și Basarabiei, și, în asemenea condiții, nu este deloc surprinzător că rata mortalității infantile, 17% din totalul copiilor născuți vii, plasează România pe primul loc în Europa.[31] În medie, în perioada interbelică, 120.000 de copii mureau anual înainte de a împlini 12 luni. Principalele cauze erau alimentația proastă și neglijența din partea mamei, care suferea în special din pricina suprasolicitării în timpul sarcinii. Și rata mortalității copiilor între 1 și 4 ani era ridicată în principal din cauza afecțiunilor bronșice, a pneumoniei și alimentației neadecvate care determina apariția bolilor gastrice.[32] Statisticile îngrijorătoare pot fi puse și pe seama crizei de personal medical în mediul rural. Cu toate acestea, rata mortalității a scăzut de la 21,1‰ în 1935 la 18,6‰ în 1939, reducere semnificativă dacă ne gândim că în 1910 se înregistrase o valoare de 25,1‰. În plus, a crescut speranța de viață: de la 40,8 ani în 1912–1913 la 48-50 de ani în 1940.

Economia țării se caracteriza prin suprapopulare agricolă și productivitate scăzută la hectar, aflată la aproximativ jumătate din media europeană. Agricultura era ocupația de bază

a majorității românilor. Potrivit recensământului din 1930, 90% din populația rurală se îndeletnicea cu cultivarea cerealelor, creșterea animalelor, viticultura sau pomicultura. Mai mult de jumătate din gospodăriile țărănești dețineau mai puțin de trei hectare de pământ, iar aproximativ trei sferturi aveau sub cinci hectare, suprafață considerată necesară, la acea vreme, pentru ca o familie obișnuită să aibă un trai decent. În plus, numărul exploatațiilor de mărime medie (între 10 și 20 de hectare), socotite a fi cele mai profitabile pentru piața internă românească, era deosebit de mic în comparație cu alte state europene.[33]

Statutul social al țăranului depindea de mărimea exploatației. În vârful piramidei se aflau chiaburii (culacii sau țăranii bogați), cu proprietăți între 50 și 500 de hectare, care angajau mână de lucru. Aceștia aveau și animale, în principal cai și vite, mașini și unelte agricole. Urmau țăranii înstăriți, cu exploatații între 10 și 50 de hectare, care munceau cot la cot cu angajații. Aceștia reprezentau între 5 și 20% din populația totală a unui sat și, deși erau independenți, adesea se angajau în activități neagricole pentru a-și suplimenta veniturile. Micii gospodari, deși aveau între trei și zece hectare și suficiente animale de tracțiune și unelte, rareori reușeau să plătească forța de muncă. Gospodarii dependenți, cu proprietăți între unu și trei hectare, neavând suficiente animale și unelte pentru a cultiva în mod independent, trebuiau să muncească și în alte domenii, nu doar în agricultură, pentru un trai decent.

Prin urmare, pentru majoritatea țăranilor, porumbul era alimentul de bază (mămăliga), având o valoare nutritivă limitată, deoarece nu asigură dezvoltarea sau buna funcționare a organismului, nici energie sau protecție împotriva bolilor. În aproape toate regiunile României populația se baza pe porumb ca sursă de hrană. În Țara Românească și Moldova, reprezenta între 70 și 95% din totalul cerealelor consumate, în timp ce în Bucovina și Transilvania proporția era mai mică, porumbul fiind înlocuit parțial de grâu sau secară.[34] Cu excepția cerealelor, pe mesele țăranilor nu existau prea multe alimente. De exemplu, laptele. Absența acestuia din dietă avea

efect debilitant asupra dezvoltării intelectuale și fizice a copiilor. Principala cauză a consumului scăzut de lapte era, pur și simplu, lipsa vacilor. Din 3,5 milioane de familii în zonele rurale în 1935, aproximativ două milioane nu aveau vaci. Acest lucru afecta și consumul de carne, devenită un lux pentru majoritatea gospodăriilor. Consumul mare de mămăligă și lipsa cărnii și peștelui din alimentație au dus la apariția pelagrei – boala sărăciei. După tuberculoză și cancer, pelagra era principala cauză de deces. Măsurile introduse de guvern în anii '30 au redus incidența bolilor infecțioase, precum scarlatina și rujeola, dar cea a bolilor sociale, cum ar fi sifilisul, aproape s-a dublat în aceeași perioadă.[35]

În timp ce analfabetismul în Germania fusese eradicat practic până la 1900, recensământul din 1930 înregistra pentru România o rată de 43% în rândul celor peste șapte ani[36] și al femeilor, care se explica prin prejudecata răspândită în rândul bărbaților că fetele nu aveau nevoie de școală. Majoritatea covârșitoare a copiilor din mediul rural (94%) urmau doar școala primară și nu își continuau studiile.[37]

Locuitorii orașelor reprezentau aproximativ 20% din populația totală în 1930 și erau concentrați în puține localități, unde se aflau mai mult de jumătate din întreprinderile comerciale, industriale și de transport. Între 1930 și 1941, populația urbană a crescut cu peste 14% în urma imigrării continue din mediul rural, ca și înainte de Primul Război Mondial, cum s-a întâmplat și în cazul Bucureștiului; în 1930, doar 15% dintre locuitorii capitalei se născuseră aici, restul erau din mediul rural sau din alte orașe.[38] Doar 13% din populația adultă era angajată în industrie, comerț și transport.[39] Conform recensământului din 1930, numărul se ridica la 947.739 de persoane.[40] În Germania, în același an, 42% dintre adulți lucrau în industrie și 26% în agricultură. Alipirea noilor provincii a dus la creșterea numărului funcționarilor publici. Statisticile vremii arată că birocrația devenise labirintică. În 1936, în România, 440.000 erau angajați la stat, comparativ cu doar 250.000 în Germania, care avea o populație de trei ori mai mare.[41]

Reforma agrară, promisă în 1917, a fost implementată între 1918 și 1921[42] în România – prima țară din Europa de Est care a făcut acest pas. Legislația varia de la provincie la provincie, în funcție de evoluția istorică[43], și avea ca obiectiv principal împroprietărirea țăranilor, fiind introdusă mai mult din considerente sociale decât strict economice. Guvernul lui Ionel Brătianu dă publicității pe 15 decembrie 1918 decretul privind exproprierea tuturor pământurilor deținute de Coroană, instituții publice și private, precum și de proprietarii absenți sau străini, și a proprietăților private de peste 500 de hectare. Legislația nu a fost niciodată pusă în aplicare deoarece, pe 27 septembrie 1919, Brătianu demisionează în semn de protest față de modul în care fusese tratată România la Conferința de pace de la Paris, ceea ce a dus la înfrângerea Partidului Național Liberal la urne și la înlocuirea lui cu așa-zisul Bloc Parlamentar. Această coaliție a propus o lege agrară mai radicală, elaborată de noul ministru al agriculturii, Ion Mihalache, liderul Partidului Țărănesc recent format. Inițiativa legislativă prevedea exproprierea tuturor terenurilor arabile private de peste 100 de hectare[44], însă nu a primit aprobarea Parlamentului întrucât susținătorii proprietarilor, ajutați de liberali, l-au convins pe regele Ferdinand să destituie Cabinetul.

Generalului Averescu, șeful executivului învestit în martie 1920, i-a revenit responsabilitatea promovării reformei. Pe 17 iulie 1921 a fost promulgată o nouă lege de reformă agrară, elaborată de Constantin Garoflid, care prevedea exproprierea terenurilor publice și private și împărțirea acestora în loturi de cinci hectare sau în parcele mai mici pentru a aduce exploatațiile existente la același nivel. Proprietarii primeau despăgubiri și, în cele din urmă, legea a fost adoptată deoarece toate partidele recunoșteau că era nevoie de o reformă agrară pentru a menține stabilitatea socială și politică a statului lărgit. După cum s-a exprimat și Mihalache când critica decretul-lege din 1918:

> Nu este rezultatul unei concepții sociale, nici răspunsul la un deziderat social. [...] Este un concept suprasimplificat, conform căruia trebuie stabilit un alt echilibru între micii și marii proprietari ca să fie pace pe viitor.[45]

Cu toate acestea, aplicarea legii în noile provincii a avut repercusiuni grave asupra minorităților. În Transilvania, țăranii români erau fie mici proprietari, fie nu aveau pământ deloc, în schimb maghiarii dețineau circa 90% dintre marile moșii cu peste 50 de hectare, iar moșierii români aproximativ 20% din tot terenul arabil și pășuni.[46] Consiliul Dirigent a aprobat pe 12 septembrie 1919 o reformă agrară care prevedea exproprierea în integralitate a moșiilor străinilor, ale unor instituții publice și private și a tuturor proprietăților de peste 250 de hectare. Din mai mult de 2.600.000 de hectare de teren din Transilvania (Banat, Crișana, Maramureș), peste 1.400.000 au fost expropriate până în 1924. Aproximativ 177.000 de țărani români (circa 73% din totalul beneficiarilor) au primit pământ, alți 26% fiind beneficiari maghiari, sași și șvabi. „Marea clasă moșierească maghiară și numeroase instituții maghiare, mai ales bisericile, au suferit o reducere drastică a domeniilor lor și, în consecință, a puterii lor economice și a activității lor sociale și culturale."[47]

Acuzațiile lansate de proprietarii maghiari la adresa României cu privire la exproprierile făcute în urma reformei agrare din 1921 au fost respinse la Societatea Națiunilor într-un discurs fulminant, ținut de Nicolae Titulescu, pe atunci ministrul plenipotențiar al României la Londra. Pe 10 ianuarie 1927, Tribunalul Arbitral Mixt Româno-Ungar de la Paris și-a declarat competența în examinarea reclamațiilor împotriva guvernului român, depuse de cetățenii maghiari, care optaseră pentru naționalitatea maghiară în temeiul art. 63 din Tratatul de la Trianon, ale căror moșii din Transilvania fuseseră expropriate conform Legii pentru Reforma Agrară. Această decizie a fost primită cu entuziasm de Ungaria, căci era prima dată când prevederile tratatelor de pace erau invocate în favoarea unei foste țări inamice. Pe de altă parte, decizia a stârnit indignare în România, unde a fost catalogată drept ingerință directă în treburile interne ale țării, precum și ca o tentativă de acordare a unui tratament preferențial latifundiarilor maghiari în detrimentul românilor care avuseseră de suferit din pricina aceleiași legi de expropriere. În țară, spiritele s-au tulburat în așa măsură, încât, pe 27 ianuarie, Camera Deputaților

a adoptat în unanimitate o rezoluție care stipula că România nu recunoaște competența Tribunalului Mixt de a examina cauzele petenților maghiari.

Pe 24 februarie, România a informat Tribunalul că își retrage arbitrul. Chestiunea a ajuns pe masa Consiliului Societății Națiunilor pe 7 martie, când Titulescu a detaliat motivele care determinaseră guvernul român să ia această măsură. El a subliniat că reforma agrară fusese aplicată în mod nediscriminatoriu atât pentru proprietarii români, cât și pentru cei maghiari și că acordarea tratamentului diferențiat, de care maghiarii se consideră îndreptățiți să beneficieze, ar încuraja de fapt inechitățile. Ministrul a solicitat Consiliului să pună capăt o dată pentru totdeauna unor atari pretenții, mai ales că această cauză fusese analizată de patru instanțe diferite. A urmat o ordalie palpitantă între Titulescu și contele Albert Apponyi în fața Consiliului, însă nu s-a ajuns la nici un rezultat, iar faptul că decidenții păreau a ține partea României l-a determinat pe ministrul plenipotențiar maghiar la București să informeze oficialitățile, la 17 noiembrie, că guvernul său dorea să ajungă la o înțelegere. Ca punct de plecare, guvernul Ungariei sugera retrocedarea pădurilor și compensații pentru terenurile agricole și alte proprietăți care fuseseră parcelate pentru români.

Câteva zile mai târziu, Titulescu a notificat Legația britanică de la București că executivul român găsește inacceptabile propunerile maghiarilor și refuză categoric să ia în considerare retrocedarea pădurilor și viilor sau acordarea vreunei despăgubiri, subliniind că nu va fi înapoiată nici o brazdă de pământ căci, opina el, sosise vremea „ca ungurii să fie puși la punct"[48]. Analizele ulterioare ale chestiunii au fost amânate din cauza morții inopinate a premierului Brătianu și a îmbolnăvirii lui Titulescu. În cadrul celei de-a doua Conferințe de la Haga privind despăgubirile, desfășurată între 3 și 20 ianuarie 1920, a fost adoptată o rezoluție în favoarea României.[49]

Reforma agrară din Basarabia a fost realizată chiar de către țărani la un an după revoluția din Rusia. Până în aprilie 1918, când Sfatul Țării a votat pentru unirea cu România, aproape două treimi din marile moșii au trecut în proprietatea țărănimii.

De legile votate în Parlamentul României în anul 1920 și deciziile guvernului au beneficiat însă moșierii, și nu țăranii. Ștacheta proprietăților exceptate de la expropriere a fost ridicată de la 50 la 100 de hectare, fiind introduse despăgubiri de 800 de lei la hectar, măsură ce i-a nemulțumit pe țăranii care pretindeau că își obținuseră loturile prin participarea la revoluție. Consecința reformei a fost că micile exploatații reprezentau aproximativ 90% din terenul arabil al provinciei.

Penuria de teren arabil a rămas o problemă fundamentală a agriculturii bucovinene. Reforma limita marile proprietăți la 250 de hectare de teren arabil, expropriindu-se în total circa 75.000 de hectare, deși proprietarilor li s-a permis să-și păstreze pădurile care dominau peisajul provinciei, în detrimentul țăranilor care nu aveau posibilitatea de a exploata această resursă. Pe pământul expropriat au fost relocați țărani din Țara Românească și Moldova care s-au alăturat localnicilor ucraineni, și ei beneficiari ai reformei agrare.

Reforma agrară modifica radical dreptul de proprietate asupra pământului în România prin destrămarea marilor moșii și transferarea pământului către micii proprietari din mediul rural. Aproximativ 6.000.000 de hectare au fost expropriate și redistribuite țăranilor. În total, au existat aproximativ 1.400.000 de beneficiari. Dar, în timp ce efectele în plan social ale acestei transformări s-au dovedit pozitive, cele în plan economic au fost mai greu de perceput. Reforma agrară nu a generat prosperitate în sectorul agricol, întrucât cele mai multe exploatații erau prea mici pentru a fi viabile din punct de vedere economic și au continuat să fie divizate în urma dezbaterii succesiunii. Cu toate acestea, setul de legi care viza sectorul agrar românesc a fost singurul de anvergură implementat după război în Europa de Est, cu excepția Rusiei.[50]

Industria a suferit enorm în timpul conflagrației mondiale. Producția globală în România a scăzut vertiginos până în 1918 față de anii 1913–1914, cele mai drastice scăderi înregistrându-se la țiței (40%), cărbune (41%) și siderurgie (19,4%). După război, Partidul Național Liberal, aflat la putere în anii '20, miza pe capitalism și a implementat o politică de creștere

economică rapidă prin industrializare.[51] Numărul întreprinderilor din toate ramurile economice a crescut de la 86.000, în 1918, la 273.000 în 1930; producția totală a crescut cu 188% între 1924 și 1928; în minerit acest prag a fost depășit cu un procent. Industria petrolieră s-a dezvoltat ca urmare a investițiilor străine directe. Producția a crescut de la 968.000 de tone, în 1918, la 5.800.000 de tone în 1930, astfel țara devenea al șaselea producător mondial de țiței. În ceea ce privește oțelul, în 1925 s-au înregistrat 38.000 de tone, pentru ca în 1928 să atingă 144.000 de tone. Uzina Malaxa din București s-a specializat în producția de oțel, muniții și motoare, în timp ce Industria Aeronautică Română din Brașov producea avioane. Acestea sunt noile complexe industriale apărute după război. Liberalii au acordat o atenție deosebită industriei metalurgice, subvenționate cu sume colosale de către stat, care promisese că va acorda în continuare finanțarea necesară, precum și protecție împotriva concurenței de peste hotare.[52]

Marea Criză Economică de la începutul anilor '30 a provocat declinul temporar al dezvoltării industriale, însă decalajul a fost recuperat până în 1934. Producția de țiței a atins apogeul în 1936 – 8,7 milioane de tone – înainte de a scădea la 6,6 milioane de tone în 1938 din cauza diminuării rezervelor. Înainte de izbucnirea Primului Război Mondial, Germania fusese principalul investitor în industria țițeiului din România, dar, după 1918, companiile britanice, olandeze și americane au preluat cea mai mare parte a exploatațiilor și rafinăriilor pentru piața internațională.[53] Britanicii investiseră în industria petrolieră românească mai mult decât orice altă țară, mai mult de jumătate din participațiile străine la capitalul acestei industrii, echivalentul a 25% din totalul capitalului străin investit în România.[54]

Chiar dacă, din perspectiva producției, exista un decalaj imens între România și Germania, resursele românești erau vitale pentru mașinăria de război a lui Hitler, cu precădere rezervele exploatabile, semnificative, de petrol. După cum am menționat mai sus, până să izbucnească războiul, principalele investiții în sectorul petrolier românesc fuseseră făcute de Germania. Imediat după război, situația s-a schimbat, investițiile fiind acum de proveniență americană, olandeză și britanică.

Guvernele românești succesive s-au folosit de țiței pentru a câștiga valută. Exporturile de păcură către Germania au crescut brusc după 1935, dar, doi ani mai târziu, ponderea acestei țări în comerțul exterior nu a depășit nivelul anului 1929.[55] Reechilibrarea balanței de putere în Europa, mai degrabă decât investițiile directe, a facilitat ceea ce deja era perceptibil: sporirea influenței Germaniei. Anschluss-ul cu Austria din martie 1938 a marcat debutul extinderii spre sud-est și a permis germanilor să domine economia românească. Prin Acordul Wohltat, semnat la 23 martie 1939, le este consfințită această supremație. Odată cu respectivul tratat și cu acordul privind petrolul din 29 mai 1940, crește ponderea importurilor din Germania la 51%, în vreme ce exporturile se ridică la 44% în 1940.[56] În ciuda eforturilor britanicilor de a sabota livrările de țiței[57], exporturile către Germania ating nivelul convenit până în luna august.[58] Astfel este pecetluită alierea României cu Germania.

Un memoriu inedit privind situația din Basarabia și Bucovina la începutul lui iulie 1940, adică la scurt timp după ce regiunile fuseseră cedate Uniunii Sovietice, a fost înaintat de Robert Hankey Legației britanice de la București spre a fi trimis la Londra.[59] Autorul era profesor din partea British Council, afiliat Universității din Iași, desemnat de Hankey cu apelativul „Dl Ennals". În nota care însoțea memorandumul, scrisă de Hankey, datată 26 iulie 1940 și adresată vicontelui Halifax – ministru de externe –, el avertizează că:

> Dl Ennals descrie situația zonelor deja ocupate de sovietici, altminteri comparabilă cu derapajele și măsurile abuzive luate de administrația românească, dar este corect să adăugăm că, pentru a judeca după precedentul polonez, efectele dominației sovietice s-au resimțit abia după sosirea autorităților sovietice. În acest sens mi s-a adus la cunoștință că, pe 22 iulie, poliția secretă sovietică a luat măsuri împotriva persoanelor suspecte din Cernăuți și au fost efectuate o serie de arestări.[60]

Ennals nota:

> Am intrat în Bucovina pe 3 iulie [1940] cu un grup de țărani, muncitori și evrei bucovineni care se întorceau din diverse colțuri ale României, în special din București. Numeroși evrei fuseseră atacați

în tren și câțiva aveau răni grave la cap. Autoritățile române nu au vrut să facă nimic să le ofere tratament medical. Am reușit să iau niște bandaje, vată și antiseptice și am făcut ce am putut. Am stat trei ore într-o sală de așteptare la Dornești și 11 ore la jandarmeria locală.

În acest timp, oamenii nu aveau voie să iasă ca să își ia ceva de mâncare. Cu toții am fost trecuți pe listă și apoi ni s-a spus că trebuie să mergem cu bagajele până la Adâncata, de cealaltă parte a frontierei. Este o distanță de aproximativ 30 km. Am fost forțați să mergem de-a lungul căii ferate și, pentru că am pornit abia la șapte seara, am parcurs cea mai mare parte din drum pe întuneric.

Am fost însoțiți de soldați români cu baionete care nu ne-au lăsat să ne oprim vreme de patru ore, cât a trebuit să iuțim pasul. Mulți din grup nu puteau să meargă, fiind bătrâni și bolnavi. Toți își luaseră cu ei ce puteau căra. La un moment dat, evreii au fost separați de restul mulțimii și, sub amenințarea baionetei, au fost obligați să predea banii. La scurt timp după aceea, soldații au început să tragă și să atace cu baionetele și, fiindcă era foarte întuneric, s-a iscat panică generală. Aproape toată lumea a lăsat bagajele și alerga disperată spre frontiera cu rușii.

Mulți au ajuns la primele ore ale dimineții și au fost preluați de camioanele armatei sovietice. Alții nu au mai reușit și nu am putut afla nimic despre ei.

Orașul Cernăuți era foarte calm și liniștit. Mi s-a spus că nu fuseseră deloc probleme acolo. Singurele victime, doi tineri comuniști care au organizat o manifestație de bun-venit pentru ruși înainte ca românii să se retragă, au fost împușcați. După sosirea rușilor s-a așternut liniștea. Multe magazine au fost închise deoarece, încă din prima zi, cei care aveau bani au început să cumpere tot ce găseau și a început să se facă speculă. Cafenelele și magazinele alimentare erau deschise, dar prețurile la alimente erau mai mari ca oricând din cauza problemelor legate de transport. Bucovina face acum parte din Republica Ucraineană, iar limba oficială este ucraineana. Informările oficiale sunt publicate în patru limbi – română, germană, idiș și ucraineană. Limba predominantă în Cernăuți a fost întotdeauna germana și doar o minoritate poate citi singurul ziar publicat în limba oficială. Se spune că situația se va schimba în curând.

În Basarabia nu există probleme în ceea ce privește limba deoarece face parte din noua Republică Moldovenească unde se vorbește rusă și română. Până acum, administrația a fost preluată de rușii și ucrainenii din Uniunea Sovietică. Partidele comuniste locale ajută și ele, dar rușii se feresc de oportuniști. Există două ziare, *Pravda Basarabiei* în limba rusă și *Bessarabia sovietică* în limba română.[61]

La Chișinău viața se desfășoară ca de obicei. Oamenii se delectează cu înghețată la terase, dar peste tot sunt steaguri roșii și soldați ruși. Toată lumea se adresează celorlalți cu apelativul „tovarășe".

Armata Roșie este îndrăgită de popor.[62] Soldații care patrulează sunt înconjurați de civilii care le adresează întrebări despre Uniunea Sovietică.

Ei răspund la orice sunt întrebați cu mare bucurie. Oamenii sunt impresionați de faptul că ofițerii și bărbații poartă uniforme similare și se respectă ca și cum ar fi egali. Orice comparație pozitivă se face cu gândul la armata română. Uniformele sunt frumoase, elegante și confortabile, iar soldații par fericiți, sunt în formă, bine hrăniți și educați.

Toți trebuie să termine școala secundară înainte de a se înrola în armată.

Majoritatea soldaților sunt tineri – au în jur de 20 de ani – sosiți din toate colțurile Uniunii Sovietice, deși mulți sunt moldoveni care știu limba română de dincolo de Nistru, alții din nord și est. În Chișinău și Cernăuți foarte mulți aveau trăsături mongole. Soldații de toate gradele erau disciplinați și politicoși. Mulți dintre ei fuseseră în Polonia și Finlanda.[63] La Cernăuți se scăldau adesea în Prut și, oriunde mergeau, cântau acompaniați de acordeoane și balalaici. S-au organizat în ambele orașe parade militare fastuoase de câte cinci-șase ore la care a participat și o flotă de aproximativ două sau trei mii de avioane. Au practic mii de tancuri în zonele ocupate, unele imense. Transportul se face cu camioane. Caii cavaleriei sunt într-o condiție fizică foarte bună. În Basarabia este evident că sunt mult mai mulți oameni și echipamente decât ar fi necesar pentru ocuparea unei suprafețe relativ mici.

Trenurile rusești sunt toate proiectate pentru un ecartament mai mare decât materialul rulant românesc, pe care rușii se străduiesc să îl modifice. În prezent se lucrează la modificarea liniilor de la granița cu România, de la Ungheni spre Chișinău și, de acolo, până la Nistru, la Tighina. Am fost informat că ecartamentul a fost lărgit de la Cernăuți spre Kiev. Până acum va fi fost finalizată și linia Chișinău–Cetatea Albă. Legătura dintre Bucovina și Basarabia nu era gata pe 10 iulie, când am pornit la drum, dar probabil acum este în funcțiune. De la Adâncata la Cernăuți și de la Ungheni la Bălți este folosit materialul rulant românesc pe vechile linii. M-am urcat în primul tren, care a plecat din Ungheni spre Chișinău vineri, pe 12 iulie. Nu au existat probleme tehnice în timpul călătoriei.

De câteva ori am fost la Cernăuți, Chișinău, Ungheni, Bălți, Briceni, Adâncata, Edineța și Galești și, peste tot, populația părea bucuroasă că sosiseră rușii. Mulți români și germani cu stare au

părăsit orașul Cernăuți la sosirea câtorva evrei. De departe, majoritatea populației a rămas. Evreii din clasa de mijloc din Cernăuți și Chișinău erau încântați că venirea rușilor i-a salvat de ceea ce se temeau din partea noului guvern român. Situația internă a României a influențat foarte mult atitudinea multora care nu aveau simpatii comuniste. Am stat cu familii educate evreiești în Cernăuți și pe toți îi bucura turnura pe care o luaseră evenimentele. La Cernăuți, credeau că ceea ce se întâmplase era prea frumos ca să fie adevărat pentru că așteptaseră să sosească nemții din moment în moment.

Mi-am petrecut mult timp cu țăranii și soldații demobilizați care se întorceau din România. Și ei erau extrem de fericiți. Trupele rusești erau aplaudate oriunde mergeau și singura nemulțumire care mi-a ajuns la urechi era că obișnuiau să se pună pe cântat prea devreme dimineața.

Aproape toată lumea părea rezonabilă. Nu existau indicii că avuseseră loc jafuri. După ce oamenii și-au părăsit casele în grabă, rușii le-au ocupat și nu le-a devalizat nimeni.

În Galești, sat de lângă Chișinău, am auzit că țăranii i-au spus doamnei doctor că, dacă vrea să caute paraziți, ar trebui să se ducă să are câmpul, însă atare reacție era un caz izolat.[64] E greu de spus dacă oamenii vor fi mulțumiți și pe viitor, căci noul sistem abia prinde contur; momentan dă impresia că funcționează eficient.

După ocupație, cel mai mult au avut de suferit basarabenii înrolați în armată care se aflau pe teritoriul României. Autoritățile române au fost de acord să îi lase să se întoarcă, dar, la început, i-au împușcat pe cei care încercau să plece.[65] Câteva mii nu s-au întors și peste tot în Basarabia și Bucovina sunt femei și copii care îi așteaptă.

În fiecare gară stau și așteaptă și privesc cu îngrijorare spre fiecare grup de țărani care vine acasă. Cei mai mulți trebuie să fie acum pe drum și sunt tratați cu asprime de autoritățile române. Civilii români care nu au origini basarabene și încearcă să pătrundă pe teritoriul ocupat riscă să fie împușcați sau bătuți până își dau duhul. Dar mii de oameni cu sânge basarabean s-au întors. Sunt și mulți români care vor să părăsească Basarabia și acum se duc și ei.[66]

Peste tot în zonele ocupate am fost întâmpinat cu generozitate, curtoazie și considerație și, ca englez, cu mare interes.

Rușii de aici nu păreau să mai fi întâlnit vreun englez înainte, iar plecarea consulului britanic de la Cernăuți îi surprinsese.

Rămăseseră consulii german și italian, ceea ce nu părea să îi încânte pe ruși, resentimentari ca întotdeauna la adresa fascismului și nazismului. Când îi întrebam dacă mi se permitea să plec, îi interesa motivul pentru care doream să mă întorc în România. M-a impresionat dorința rușilor de a învăța limba engleză, ca și inițiativa

de a se deschide o mare universitate la Chișinău, viitoarea capitală a Republicii Moldovenești. De multe ori m-au întrebat de ce British Council nu trimite profesori în Rusia. În orașele și satele ocupate există cinematografe în aer liber, se organizează spectacole de teatru și dansuri populare. Primele instituții reorganizate sunt școlile și spitalele, iar întâlnirile cu intelectualii stârneau peste tot interes.

Deocamdată nu se găsesc țigări în Bucovina și chibrituri în Basarabia și sunt mulți care așteaptă să își găsească ceva de lucru. Numeroase magazine sunt încă închise, iar prin poștă nu se poate trimite nimic spre România. Unii se vor fi gândit că teatrul și muzica nu sunt așa importante precum alimentele și hainele noi.

Atmosfera generală este însă optimistă, de ușurare că administrația românească s-a retras dincolo de Prut. Se pare că nu există nici o îndoială că rușii intenționează să meargă mai departe. Întrebarea este: când?[67]

Am trecut granița în România pe la Ungheni în data de 19 iulie.[68]

4. Politica externă, 1918–1940

Liderii României legau integritatea noilor granițe de menținerea și respectarea noii ordini internaționale consfințite prin tratatele semnate sub egida Conferinței de pace de la Paris, și astfel, apărarea statu-quoului a devenit piatra de temelie a politicii externe interbelice pentru toate guvernele românești până la Acordul de la München, din 1938.[1] Această politică avea la bază trei principii: alianța cu celelalte state formate după 1919 care împărtășeau dezideratul comun și se opuneau reconfigurării frontierelor; colaborarea cu Franța, care avea cea mai puternică armată de pe continent[2]; sprijinirea și colaborarea cu Societatea Națiunilor, care garanta integritatea teritorială a membrilor.[3]

În ceea ce privește integritatea teritorială, Pactul Societății Națiunilor reprezenta o garanție puternică pentru statele mici. În sesiunea din 31 mai 1919 a Conferinței de pace de la Paris, președintele Woodrow Wilson declara:

> Nu putem trece cu vederea faptul că, în final, forța navală și militară a Marilor Puteri va constitui garanția definitivă pentru pacea mondială. [...] Toate aceste discuții au la bază speranța României și, de exemplu, și a Cehoslovaciei și Serbiei că, în cazul în care una dintre aceste clauze nu este respectată, Statele Unite își vor trimite armatele și navele pentru a se asigura că sunt duse la îndeplinire.[4]

Cu toate acestea, pe 19 noiembrie 1919, Senatul SUA refuză să ratifice Tratatul de la Versailles. La acea dată, SUA nu mai

participau la mecanismul de securitate colectivă al Societății Națiunilor.

România, Polonia, Cehoslovacia și Iugoslavia au format în 1920 și 1921 Mica Înțelegere, o organizație de asistență reciprocă în eventualitatea agresiunii maghiare. Prin tratatul încheiat între România și Polonia în 1921, cele două state s-au angajat să se ajute reciproc împotriva unui atac al Uniunii Sovietice. Aceste acorduri regionale au fost încheiate în spiritul Pactului Societății Națiunilor și au fost concepute în scopul optimizării securității generale prin organizarea securității regionale.

În cadrul celei de-a treia sesiuni a Adunării Societății Națiunilor, desfășurată în septembrie 1923, a fost întocmit un tratat de asistență reciprocă care ar fi putut deveni un instrument util în aplicarea prevederilor Pactului pentru că definea obligația de acordare a asistenței militare unui stat care era victima agresiunii. Astfel, un mecanism de securitate colectivă părea că prinde contur. Acest proiect, susținut fără rezerve de Franța, România, Polonia, Iugoslavia și Cehoslovacia, a fost respins de guvernul britanic condus de Ramsay Macdonald. Căutând o formulă prin care să se obțină acordul Marii Britanii, Adunarea Societății Națiunilor a întocmit în 1924 proiectul de protocol pentru soluționarea pașnică a disputelor internaționale. Acest proiect instituia obligativitatea principiului arbitrajului și mijloacele de identificare a agresorului, venind astfel în completarea Pactului și facilitând acțiunile întreprinse de Consiliul Societății Națiunilor în legătură cu o dispută și o agresiune internațională. Deși obligația de a acorda asistență reciprocă reieșea doar implicit, proiectul a fost respins în urma declarațiilor făcute, în ședința din 25 martie a Consiliului Ligii, de către Austen Chamberlain, ministrul de externe britanic, care îl considera inacceptabil. Cu toate acestea, la 16 octombrie 1925, Marea Britanie, Franța, Belgia și Germania au semnat la Locarno un tratat prin care garantau inviolabilitatea frontierelor dintre Belgia și Germania, respectiv Franța și Germania, precum și menținerea zonei demilitarizate a Ținutului Rinului. România a salutat o astfel de contribuție la securitatea Franței.

Cele trei principii de bază ale politicii externe a României, menționate mai sus, au fost armonizate de Nicolae Titulescu, demonstrând că interesele unei țări mici pot fi apărate cu diplomație, la fel cum se putea și prin forța armelor. După ce a fost desemnat ministru de externe în 1932, experiența și încrederea în Societatea Națiunilor i-au ghidat lui Titulescu pașii în stabilirea politicii românești – a fost ales președinte al celei de-a unsprezecea Sesiuni Ordinare a Societății Națiunilor la 10 septembrie 1930 și reales în 1931. Convins că securitatea țării sale depindea de menținerea noii ordini internaționale, a căutat să consolideze Mica Înțelegere, formată în 1921 de România, Cehoslovacia și Iugoslavia, ca element de descurajare a revizionismului maghiar. „Revizionismul înseamnă război" a devenit sloganul lui Titulescu, rostit din ce în ce mai frecvent după ce Hitler a ajuns la putere, mai ales că acesta susținea revizuirea tratatelor de la Versailles. Faptul că Hitler contesta statu-quoul a încurajat Ungaria să-și susțină pretențiile asupra Transilvaniei, și tocmai pentru a contracara pericolul reprezentat de noul lider german la adresa păcii europene, Titulescu acționa acum. Ca urmare, el a susținut crearea unui sistem de securitate colectivă sub egida Franței, care avea cea mai puternică armată din Europa, și a Uniunii Sovietice. Ministrul român a contribuit la întocmirea pactului de asistență reciprocă dintre Moscova și Paris în mai 1935.[5] Titulescu a sperat că acest acord va reprezenta nucleul unei mari coaliții de state antirevizioniste care să îl țină în frâu pe Hitler și din acest motiv a împins România pe calea unei alianțe cu Uniunea Sovietică.

Principalul obstacol în calea perfectării alianței era problema basarabeană.[6] Oportunitatea alipirii Basarabiei la vechiul principat al Moldovei, acum subsumat Regatului României, s-a ivit odată cu revoluția bolșevică, ce proclama dreptul la autodeterminare pentru toate naționalitățile supuse din fostul Imperiu Țarist. În noiembrie 1917 s-a cristalizat rapid o mișcare națională și a fost creat Sfatul Țării, care cuprindea 138 de delegați aparținând diverselor instituții din provincie, majoritatea reprezentanți ai armatei și țărănimii; soldații români din fosta armată țaristă aveau 45 de reprezentanți, iar consiliul gubernial al

țăranilor, 28.[7] Restul erau reprezentanții *zemstvei* (consiliului) locale, ai țărănimii și proletariatului. Pe 15 decembrie[8], consiliul preciza că reprezintă „Republica Moldovenească", rezervându-și dreptul de a acționa ca guvern provizoriu independent până la formarea Republicii Federative Ruse. Sfatul Țării și-a arogat puteri depline în Basarabia și a precizat că principalele probleme erau comportamentul anarhic al trupelor bolșevice în provincie și aprovizionarea populației. Întrucât acest organism nu dispunea de forțele necesare pentru a rezolva problemele, a invitat armata română să intre în Basarabia în ianuarie 1918, și, în consecință, mai multe divizii au ocupat principalele orașe.[9] Teama că provincia va fi dezmembrată din cauza Ucrainei[10] și a forțelor bolșevice i-a determinat pe liderii români din Basarabia să facă eforturi pentru unirea cu România; reprezentanții ruși și ucraineni din Sfatul Țării ezitau, și totuși majoritatea română a asigurat adoptarea pe 8 aprilie 1918 a unei rezoluții prin care se proclama unirea Basarabiei cu România.[11]

Pe 3 martie 1920, Puterile Aliate reprezentate în Consiliul Suprem al Conferinței de pace de la Paris s-au pronunțat „în favoarea unirii Basarabiei cu România, acum recunoscută oficial de reprezentanții Basarabiei"[12]. Decizia a fost consfințită și prin Tratatul de la Paris din 28 octombrie, același an. Deși administrația bolșevică a refuzat de la bun început să accepte unirea și protesta vehement când fiecare dintre guvernele aliate ratifica tratatul[13], a manifestat o atitudine mai conciliantă față de România cu privire la problema basarabeană în timpul declarațiilor Aliaților din martie 1920. În efortul de a reduce izolarea internațională a regimului bolșevic proaspăt instaurat și pentru a împiedica o eventuală intervenție a României în războiul civil din Rusia, Gheorghi Cicerin, comisarul sovietic pentru afaceri externe, a invitat guvernul român să inițieze negocieri în vederea restabilirii relațiilor diplomatice dintre cele două țări și rezolvarea disputelor teritoriale. O serie de factori, precum lipsa de încredere în ruși, aversiunea față de bolșevici și reticența de a fi în dezacord cu politica francezilor față de guvernul sovietic, i-au determinat pe români să fie

circumspecți față de aceste abordări și, retrospectiv, vulnerabili la acuzația că nu au profitat de flexibilitatea sovieticilor.[14]

Odată consolidat, regimul sovietic nu era dispus să mai facă nici o concesie. Nu s-a împăcat niciodată cu pierderea Basarabiei și s-a angajat într-o politică de destabilizare a provinciei. Grupuri de comuniști au devalizat posturile de jandarmi și satele din regiune pe tot parcursul anului 1923, iar în august 1924, un post de frontieră românesc a fost atacat de câțiva bărbați în uniforme rusești. Tentativele subversive ale sovieticilor au culminat cu ocuparea orașului Tatar-Bunar, pe 15 septembrie, de către un grup de comuniști conduși de Andrei Kliușnikov, faimos sub numele conspirativ Nenin. După ce trei jandarmi au fost uciși și comunicațiile orașului întrerupte, Nenin a proclamat înființarea Republicii Sovietice Moldovenești în Basarabia și a încercat să extindă revolta trimițând un contingent de oameni într-un oraș învecinat. Fermierii germani i-au interceptat pe comuniști și i-au forțat să se retragă în Tatar-Bunar, la un pas de a fi asediat de trupele române pe 17 septembrie. Nenin a dat ordin de retragere și majoritatea acoliților săi au fost capturați în timp ce încercau să ajungă la Marea Neagră. Nenin se ascundea în mlaștini, când a fost împușcat mortal de un jandarm.

„Revoluția" din Tatar-Bunar, așa cum a fost descrisă în istoriografia sovietică moldovenească, poate fi interpretată ca o tentativă de fondare a Republicii Sovietice Moldovenești, pe care Moscova intenționa să o înființeze de ceva vreme.[15] Și, într-adevăr, în aprilie 1924, *Plugarul roșu*, gazetă propagandistică sovietică, apare în limba română, iar în septembrie publică scrisoarea unui grup de țărani basarabeni care cereau „permisiunea" de a întemeia o republică autonomă. Pe 12 octombrie 1924, Consiliul din Harkov al Comisarilor Poporului din Republica Socialistă Sovietică Ucraineană anunță înființarea Republicii Autonome Sovietice Socialiste Moldovenești în sud-vestul Ucrainei, pe malul stâng al Nistrului.[16] Din jumătate de milion de oameni, circa 30% erau români, restul fiind ucraineni. Astfel, un teritoriu care nu mai fusese niciodată numit Moldova și nici nu făcuse parte din principatul medieval

al Moldovei a fost creat pentru a legitima pretenția guvernului sovietic asupra Basarabiei și a oferi un impuls pentru „reunificarea" moldovenilor de pe malul stâng al Nistrului (din RASSM) cu cei de pe malul drept, din Basarabia.

Intransigența sovietică s-a domolit suficient pentru ca Moscova să semneze Pactul Kellogg–Briand în 1928, care scotea în afara legii războiul ca instrument al politicii naționale. La inițiativa guvernului sovietic, la Moscova, pe 9 februarie 1929, a fost semnat un protocol suplimentar prin care Uniunea Sovietică și vecinii occidentali, inclusiv România, au convenit să pună în aplicare de îndată pactul, fără a aștepta ca alte state să îl ratifice. Aderarea Uniunii Sovietice, pe 3 iulie 1933, la Convenția de la Londra pentru definirea agresiunii însemna, s-a susținut, recunoașterea de facto că România poseda teritoriul întregului stat, inclusiv Basarabia.[17] Pretențiile României se bazau pe recensământul din 1930, care demonstra că românii erau majoritari în provincie, cu 56,2% din populație, față de 12,3% ucraineni, 11% ruși, 7,2% evrei și 5,7% bulgari.[18] Apropierea dintre România și Uniunea Sovietică este confirmată de reluarea relațiilor diplomatice după un schimb de note diplomatice în iunie 1934, între Maksim Litvinov[19] și Nicolae Titulescu.[20]

Această corespondență i-a permis ministrului român să încerce să încheie o alianță defensivă cu Uniunea Sovietică. În consecință, în septembrie 1935, acesta a inițiat discuții cu omologul rus cu privire la încheierea unui tratat de asistență reciprocă sovieto-român. Situația internațională i-a fost însă potrivnică. După ce Titulescu condamnă invazia italienilor în Abisinia, în toamna anului 1935, și ocupația germană a Ținutului Rinului, în martie 1936, ca pe o violare a Pactului Societății Națiunilor, este perceput ca inamicul ambelor state, iar Mussolini cere să fie destituit. În plus, ocuparea Renaniei scotea la iveală slăbiciunile Franței, căci armata nu avea acces la Dunăre și nu putea garanta securitatea granițelor României, ceea ce i-a determinat pe politicienii români să se îndoiască de viabilitatea unei alianțe cu Uniunea Sovietică, care, din cauza vulnerabilităților partenerului occidental, ar fi pecetluit

dependența de puternicul vecin de la răsărit. Titulescu era conștient de acest pericol și, prin urmare, când el și Litvinov au convenit, pe 21 iulie 1936, asupra principiilor generale ale Pactului sovieto-român, problema subordonării acestuia față de alianța franco-sovietică era singura asupra căreia cei doi miniștri de externe aveau opinii împărțite. Titulescu susținea că Pactul ar trebui să intre în vigoare numai dacă Franța acționa în temeiul Tratatului franco-sovietic, dar Litvinov nu era de acord. De asemenea, oficialul român nu a reușit să îl convingă pe omologul său rus să recunoască de jure suveranitatea României asupra Basarabiei și, înainte de a-și vedea obiectivele îndeplinite, a fost demis de regele Carol II, care împărtășea îngrijorarea membrilor Cabinetului în privința alierii cu Uniunea Sovietică. Politica externă românească, bazată pe sprijinul Franței, serios pusă la încercare, mai ales că arhitectul înțelegerilor cu Uniunea Sovietică fusese înlăturat, căuta acum să-și croiască drumul printre interesele divergente ale aliaților occidentali și Germaniei.

După plecarea lui Titulescu, relațiile sovieto-române au început să se răcească, în ciuda eforturilor lui Litvinov de a încheia tratatul. Politica destabilizatoare a sovieticilor a continuat pe parcursul anilor '30, când agenți ruși, recrutați de NKVD din rândul basarabenilor și bucovinenilor pentru că stăpâneau limba română, au fost trimiși în Basarabia. Cei cu misiuni militare se dădeau drept ofițeri în armata română, alții distribuiau propagandă comunistă. Foarte mulți au fost parașutați în diverse regiuni ale României, nu numai în Basarabia, și arestați de SSI (Serviciul Special de Informații al Armatei Române).[21]

În 1936, loviturile date de Mussolini și Hitler prestigiului Societății Națiunilor, principiilor securității colective și apărării statelor fondate după 1919 au fost doar primele șocuri care au afectat noua ordine europeană, în jurul căreia gravita politica externă românească în perioada interbelică. Evenimentul care a spulberat statu-quoul a fost Acordul de la München, din 30 septembrie 1938, în urma căruia Hitler a reușit să își impună viziunea asupra frontierelor europene. La München,

după cum prevăzuse Churchill, a fost distrus sistemul de securitate european:

> În acest moment trebuie să acceptăm că toate țările din centrul și estul Europei vor încerca să cadă la înțelegere cu puterea triumfătoare nazistă. Sistemul de alianțe din Europa Centrală pe care se baza Franța din motive de securitate a fost distrus, și nu văd nici o modalitate prin care să poată fi refăcut. S-a deschis acum un culoar pe bazinul Dunării, până la Marea Neagră, către resursele de porumb și petrol, drum care duce spre Turcia. De fapt, chiar dacă nu oficial, toate acele țări din Europa Centrală, toate statele dunărene vor fi atrase în acest vârtej, al politicii de forță – nu doar din punct de vedere militar, ci și economic –, cu centrul la Berlin. [...]
>
> Multe dintre aceste țări, de teama ascensiunii puterii naziste, au deja politicieni, miniștri, guverne pro-germane, deși a existat întotdeauna un puternic curent de opinie în Polonia, România, Bulgaria și Iugoslavia, favorabil democrațiilor occidentale, care se opunea impunerii unei guvernări arbitrare totalitare și care spera că se va lua atitudine. Toate acestea s-au dus pe apa sâmbetei.[22]

Ocuparea orașului Praga, în martie 1939, a permis Germaniei, prin preluarea tuturor investițiilor comerciale cehoslovace, inclusiv cele străine, să-și extindă dominația economică în toată Europa de Sud-Est, deja demarată prin Anschluss și sistemul bancar austriac. Contractele României cu Škoda, important producător de muniție, au transformat dintr-o lovitură Germania în principalul furnizor de asemenea echipamente. În plus, deoarece aceste arme erau furnizate de pe teritoriul Cehoslovaciei ocupate de germani, nu era nevoie ca Hitler să redirecționeze din fabricile germane produsele finite.[23] Regele Carol II, în timpul vizitei la Londra, în noiembrie 1938, a încercat să contracareze influența economică germană și le-a propus britanicilor soluții de asistență pentru România sub forma creditelor și investițiilor, dar britanicii considerau că nu sunt viabile din punct de vedere economic. La întoarcere, Carol l-a vizitat pe Hitler pentru a-l asigura că țara sa duce o politică nediscriminatorie. Monarhul dorea să mențină relații comerciale fructuoase cu Germania, dar îl îngrijora poziția acestei țări în ceea ce privește pretențiile maghiarilor asupra Transilvaniei. Și Hitler dorea să întărească relațiile comerciale cu România,

dar a fost evaziv în legătură cu problema transilvăneană, conștient fiind că sprijinul german în această chestiune îi oferea un avantaj în negocierile cu cele două state. Carol II a prezentat feldmareșalului Göring propunerile sale de colaborare economică pe termen lung între cele două țări, și, dacă britanicii se dovediseră reticenți la o astfel de colaborare, germanii erau nerăbdători să facă următorul pas.[24]

Ca atare, situația României după Acordul de la München era incertă, căci țara era expusă atât în fața presiunii crescânde exercitate de Ungaria din cauza chestiunii transilvănene, cât și a pretențiilor Uniunii Sovietice asupra Basarabiei, și, având în vedere vulnerabilitățile Franței, era clar că nu se putea baza pe ajutorul partenerilor din Mica Înțelegere pentru a-și securiza granițele. Neajutorat în fața intimidărilor celui de-al Treilea Reich, Carol II a căutat să ajungă la un consens cu Hitler făcând concesii economice. Schimbarea de optică, vizibilă în urma Acordului de la München, a fost confirmată de numirea lui Grigore Gafencu ca titular al portofoliului de Externe în decembrie 1938. Acesta era hotărât să obțină din partea Germaniei garanții privind integritatea teritorială a României în schimbul concesiilor pe plan economic.[25] În consecință, în februarie 1939, Helmuth Wohlthat s-a deplasat la București pentru a negocia acordul economic româno-german. Pentru a beneficia de un atu în cadrul acestor discuții, Gafencu a profitat de decizia din februarie a guvernului britanic, dispus să trimită în țară o misiune economică restrânsă, ca urmare a vizitei lui Carol II în noiembrie, și le-a transmis germanilor că Marea Britanie se dovedește un rival de temut pentru proiectele germanilor. Pe 10 martie, Wohlthat a venit cu propuneri mai dure, care practic consfințeau subordonarea industriei și agriculturii românești la nevoile economice ale Reich-ului.[26] Alarmat de întărirea poziției germanilor și de invadarea orașului Praga pe 15 martie, Viorel Tilea, ministrul plenipotențiar român la Londra, l-a informat două zile mai târziu pe lordul Halifax, însărcinat cu afacerile externe, că administrației bucureștene i se solicitase să acorde Germaniei monopolul asupra exporturilor românești și adaptarea producției industriale în

schimbul garantării granițelor țării. „Aceasta", opina Tilea, „părea guvernului român foarte asemănătoare cu un ultimatum"[27]. De teamă că Germania va pune mâna pe petrolul românesc, atât Marea Britanie, cât și Franța au oferit garanții suplimentare României pe 13 aprilie,[28] unilaterale, exact cum își doriseră Carol II și Gafencu, prin care Occidentul era obligat să apere România împotriva agresiunilor, cu condiția ca țara să se apere în eventualitatea unui atac, deși românii nu trebuiau să ajute Marea Britanie sau Franța în situații similare.[29]

Reacția celor două națiuni occidentale avea la bază rațiuni politice. Preponderența germanilor în afacerile românești a fost pecetluită prin semnarea, pe 23 martie, a tratatului economic româno-german, care marca dependența economiei românești de cea germană, în condițiile în care Reich-ul se angaja să aprovizioneze armata română cu arme și echipamente militare și să acorde asistență pentru cultivarea cerealelor și oleaginoaselor, precum și pentru înființarea unor puncte de prelucrare a produselor agricole, toate de interes pentru economia germană. Pe cât posibil, România „s-a luptat să împiedice Reich-ul în a obține prea multe foloase și a păstra o cotă majoritară din exporturile pe piața mondială liberă"[30]. Acordul nu l-a împiedicat pe Gafencu să se declare adeptul unei politici de neutralitate sau „echilibru", așa cum îi plăcea să o numească, într-un discurs ținut în fața Camerei Deputaților din București, pe 29 iunie 1939:

> Avem ca principiu să nu ne sprijinim pe una dintre cele două mari puteri vecine, întorcându-ne împotriva celeilalte, pentru a nu da nici un pretext de conflict la frontierele sau pe teritoriul nostru. Acest principiu este util intereselor noastre, ale vecinilor noștri și intereselor generale. O Românie puternică și independentă este, pentru statele care o înconjoară, o garanție de securitate.[31]

Menținerea acestui „echilibru" avea la bază tensiunile dintre Germania nazistă și Uniunea Sovietică, pentru că statele din Europa de Est erau o zonă-tampon între cele două puternice dictaturi care puteau amenința statu-quoul dacă Hitler și Stalin aveau suspiciuni. Noua ordine europeană, în jurul căreia gravita politica externă românească, a fost spulberată prin

semnarea Pactului de neagresiune germano-sovietic, cunoscut sub denumirea de Pactul Ribbentrop–Molotov, după cei doi miniștri de externe, german, respectiv sovietic, care l-au semnat pe 23 august 1939. Potrivit acestei înțelegeri, Hitler pretindea că a „consfințit o dată pentru totdeauna" pacea dintre cel de-al Treilea Reich și Uniunea Sovietică, prin stabilirea „exactă și pe vecie" a zonelor de interes ale celor două puteri. Abia se uscase cerneala pe documentul respectiv, că întâi Hitler, pe 1 septembrie, apoi Stalin, 16 zile mai târziu, au atacat Polonia, împărțind-o. Odată țara îngenuncheată, guvernul și Cartierul General al Armatei poloneze s-au stabilit în România, unde regele Carol II le promisese refugiu. În primele ore ale dimineții următoare, comandantul suprem al armatei poloneze, mareșalul Edward Rydz-Śmigły, a trecut podul Ceremuș spre România și a fost internat la Craiova.[32] Președintele Ignacy Mościcki a fost trimis la Bicaz, iar membrii guvernului, în localități izolate, precum Slănic-Moldova și Băile Herculane.[33] Lor li s-au alăturat aproximativ 45.000 de cetățeni polonezi, potrivit unei surse.[34]

Teama de Uniunea Sovietică a împins România pe calea unei alianțe cu Germania nazistă. „Nimic nu putea aduce România de partea Germaniei", mărturisea un secretar al Ministerului de Externe român ambasadorului britanic, Sir Reginald Hoare, în martie 1940, „cu excepția convingerii că numai Germania îi putea ține departe pe sovietici".[35] Uniunea Sovietică a invadat Țările Baltice, a atacat Finlanda pe 30 noiembrie 1939, și-a retras sprijinul pentru Antanta Balcanică și a forțat România să cedeze Basarabia și Bucovina de Nord în iunie 1940. Prin aceste acțiuni, Hitler și Stalin s-au pus de acord să dinamiteze ordinea europeană și statutul națiunilor înființate după Conferința de pace de la Paris din 1920. În același timp, Pactul propunea un alt statu-quo în Europa, care nu trebuia supus deliberării și ratificării pe plan internațional, ci intereselor pe care cei doi parteneri se considerau îndreptățiți să le impună.

Ocuparea Finlandei de către sovietici, la mijlocul lui martie 1940, era un argument în plus pentru membrii Cabinetului

bucureștean de a întări legăturile cu Germania ca garanție împotriva atacurilor la adresa integrității teritoriale. În același timp, prevederile tratatului germano-român, din 23 martie 1939, începeau să fie transpuse în acțiune. Au fost înființate mai multe firme româno-germane de exploatare a resurselor României.[36] Gafencu a căutat să mențină echilibrul, însă pretențiile sovieticilor asupra Basarabiei și evenimentele din Peninsula Scandinavă l-au dat peste cap.

Când, mai întâi Molotov, comisarul sovietic pentru afaceri externe, a adus în discuție problema basarabeană pe 29 martie 1940, declarând în fața Sovietului Suprem că guvernul nu a recunoscut de jure ocuparea provinciei de către autoritățile române, și, apoi, germanii au invadat pe 9 aprilie Danemarca și Norvegia, două țări neutre, care, ca și România, încercaseră să ajungă la un consens cu Hitler, mulți români au simțit că zarurile fuseseră deja aruncate. Neutralitatea propusă de regele Carol II devenea din ce în ce mai precară sub impactul succesului militar german și al presiunii sovieticilor, precum și din cauza eforturilor anglo-franceze de a întrerupe aprovizionarea Germaniei cu țiței prin acte de sabotaj la Dunăre care încălcau neutralitatea României. Tentativele eșuate, puse la cale în aprilie, se desfășuraseră cu acordul unor membri ai Statului-Major, compromițându-i pe români în ochii germanilor și expunându-i riscului unei invazii împotriva căreia britanicii și francezii nu aveau cum să intervină.[37] Cu toate acestea, Franța avea de gând să ofere asistență militară. La sfârșitul lunii martie, generalul Weygand, comandantul forțelor franceze din estul Mării Mediterane, a trimis la București un emisar pentru a propune românilor posibilitatea trimiterii unor forțe aeriene expediționare franceze. Proiectul părea incert și nu avea avizul forțelor britanice. Trupele franceze se aflau în Siria, iar guvernul turc nu părea dispus să le permită traversarea spațiului aerian al țării. Problemele logistice s-au dovedit a fi cu atât mai anevoioase, iar în ansamblu, Statul-Major român avea bănuiala că germanii nu vor ezita să intervină. Gafencu a reacționat, liniștindu-i pe germani că va rezista tuturor eforturilor anglo-franceze de a atrage România în război și asigurând

Berlinul că nu era nevoie să invadeze România pentru a-și securiza rezervele de țiței.[38]

Ofensiva germană în Occident, la 10 mai, împotriva Olandei și Belgiei, care le încălca neutralitatea, l-a determinat pe regele Carol II să își schimbe radical poziția, marcând finalul echidistanței manifestate de români. De astă dată, nu mai trebuia să se decidă între Germania și celelalte puteri occidentale. Victoriile fulgerătoare ale Germaniei în Olanda, Belgia și Franța i-au uimit pe români, care considerau că fiecare înfrângere a Aliaților constituia un argument în plus pentru întărirea legăturilor cu Germania. De la mijlocul lunii mai, Ungaria și Uniunea Sovietică au început să desfășoare trupe de-a lungul granițelor cu România, Cartierul General român reacționând pe măsură. Neavând nici umbră de speranță că englezii și francezii îl vor susține împotriva vecinilor cu pretenții teritoriale, regele Carol II s-a decis pentru o alianță cu Germania.

Pe 15 mai i-a comunicat ambasadorului german la București, Wilhelm Fabricius, că „viitorul României depinde doar de Germania", iar cinci zile mai târziu, premierul Gheorghe Tătărescu l-a informat pe același oficial că România este pregătită să își alinieze politica externă la cea germană în schimbul unei asigurări împotriva Rusiei.[39] Pe 24 mai, baronul Manfred von Killinger, trimisul special al lui Hitler la București, a avut o întrevedere cu colonelul Mihail Moruzov, șeful Serviciului Secret de Informații al Armatei Române (SSI). Killinger trebuia să urmărească activitatea serviciului secret britanic în sud-estul Europei, iar cu Moruzov simțea că putea colabora.[40] Astfel, s-a exprimat fără rezerve în fața lui, deși nu i se dăduseră instrucțiuni să aducă în atenția administrației române anumite chestiuni. Cu toate acestea, având în vedere statutul interlocutorului, trebuie să fi preconizat că mesajele îi vor fi transmise regelui. Killinger a recunoscut că:

> În România există – pe de o parte – un curent foarte favorabil Angliei și Franței, dominând convingerea că – și în viitor – soarta României va fi tot în mâinile Aliaților, iar – pe de altă parte – o atmosferă neprielnică unor strânse relații cu Germania, fie din cauza unor

anumite reminiscențe din războiul trecut, fie din cauza unor anumite intenții care se atribuie azi Germaniei. Sunt convins însă că realitatea este alta.

În primul rând, Anglia și Franța, deși în trecut au contribuit poate la satisfacerea revendicărilor naționale ale României, astăzi însă nu văd nici o posibilitate de ajutorare a României din partea acestora, dimpotrivă, intrând într-un război alături de Aliați, România nu va avea decât de pierdut.

România este azi înconjurată de dușmani: Ungaria, Bulgaria și URSS. Dacă contra primelor două va putea face față cu propriile sale mijloace, contra puhoiului bolșevic, în nici un caz. [...]

Germania consideră că există doi inamici:

Inamicul nr. 1: Aliații care, pentru distrugerea zonelor și industriilor petrolifere din România, vor întreprinde atacuri aeriene – pornind din Grecia sau Turcia – la distanță de 2-3 ore de zbor.

Inamicul nr.2: URSS care, pentru a traduce în fapt ideea panslavă, va ataca România, nu numai pentru a-și relua Basarabia, ci și pentru a se uni cu slavii din Peninsula Balcanică.

Și în această eventualitate, teritoriul României va fi devastat, inclusiv zonele și industriile petrolifere, bineînțeles dacă acestea nu vor fi distruse de către România.

Desigur că, în ambele eventualități, România nu va fi în măsură să opună o rezistență definitivă.

Nu rămâne altceva decât a se perfecta, în mod oficial, o legătură corectă și sigură cu Germania, singura în măsură a-i garanta în mod absolut integritatea teritorială.[41]

Pe 28 mai, Tătărescu l-a informat pe Fabricius că relațiile de prietenie cu Germania se bazează pe o colaborare activă în toate domeniile, exprimând totodată „speranța guvernului român că această colaborare cu Reich-ul se va extinde și în alte domenii"[42]. Prim-ministrul român i-a adus în atenție faptul că vecinii concentraseră de curând trupe la frontierele țării, amenințând pacea regiunii. A doua zi, regele Carol II i-a convocat pe ministrul de externe, Grigore Gafencu, și pe colonelul Emil Urdărianu, ministrul Casei Regale și consilier intim, pentru a le cere părerea în privința neutralității României. Regele era în favoarea alierii cu Germania, deopotrivă cu Urdărianu, în vreme ce Gafencu îndemna la păstrarea neutralității. În consecință, ministrul de externe și-a prezentat demisia. Gafencu prezentase regelui situația în felul următor:

Și regelui Carol îi plăceau manevrele. El se temea de angajamentele multilaterale care îi limitau libertatea de acțiune fără să-i ofere siguranță. Prefera ca pericolul să nu-i fie ascuns prin formule înșelătoare, pentru ca să-l poată evita prin propriile sale mijloace. Nu disprețuia riscul, dar nu se lăsa în seama oricui numai ca să braveze destinul: voia să conducă statul așa cum își conducea mașinile, adică el să fie la volan. Politica îl pasiona până în cele mai mici detalii; iubea puterea, acțiunea și intriga. Dotat pentru orice altceva în afara meseriei de rege constituțional, el nu reușea să domnească fiindcă voia să guverneze; îl atrăgea lupta, visul său fiind acela de a fi nevoit de fiecare dată să recunoască puterea al cărei gestionar era. Astfel a ajuns să fie și rivalul, și adversarul tuturor șefilor de partide, cu care i-ar fi plăcut să-și poată disputa sufragiul popular. Îi conveneau unele teorii totalitare, în măsura în care făceau din șeful statului deținătorul efectiv al tuturor puterilor publice. Cu toate acestea, în pofida slăbiciunii sale pentru formulele autoritare, regele Carol nu a înclinat spre puterile Axei decât atunci când a considerat drept iremediabil compromisă cauza Aliaților.[43]

Replica germanilor din 2 iunie, după ce Tătărescu l-a abordat pe Fabricius, a reprezentat o lovitură serioasă. În loc să ofere sfaturi, Joachim von Ribbentrop, ministrul german de externe, i-a întrebat pe români dacă ar fi gata să facă concesii teritoriale vecinilor lor, în special rușilor.[44] Regele Carol II a fost surprins. Deși și-a exprimat disponibilitatea de a participa la discuții cu Uniunea Sovietică pentru încheierea unui pact de neagresiune, Carol nu era dispus să ia în considerare cedarea Basarabiei și a subliniat acest lucru, accentuând, de asemenea, prin intermediul lui Tătărescu, pe 20 iunie, că pentru Germania este importantă o Românie puternică, care să apere râul Nistru și gurile Dunării.[45]

Ceea ce Carol nu știa, desigur, era că Germania recunoscuse deja pretențiile sovieticilor asupra Basarabiei în anexa secretă care însoțea Pactul de neagresiune germano-sovietic. Articolul 3 din anexă stipula: „în ceea ce privește Europa de Sud-Est, partea sovietică își subliniază interesul pentru Basarabia; partea germană declară că, din punct de vedere politic, nu are nici o pretenție legată de aceste teritorii"[46]. Magnanimitatea lui Hitler de a recunoaște pretențiile sovieticilor asupra Basarabiei se datora evaluării prea optimiste a puterii germane,

dar și slăbiciunilor sovieticilor în sud-estul Europei, viziune ce transpare și în predicția făcută de atașatul militar german la București în decembrie 1939: „Rușii nu vor ocupa Basarabia atâta timp cât Germania va fi suficient de puternică. Cu toate acestea, în eventualitatea unui eșec de proporții sau dacă toate forțele noastre sunt pe front, Rusia ar putea profita de o oportunitate rară, care nu se poate ivi în viitorul apropiat"[47].

Acuratețea prognozei atașatului militar a fost confirmată de evenimente.

5. România: Scena politică, 1930–1940

Planurile de reformă ale lui Iuliu Maniu din 1930 au fost zădărnicite de criza iscată în jurul statutului lui Carol II. Mulți priveau cu ochi buni întoarcerea acestuia în România, în iunie, și nici Maniu nu se opunea atâta vreme cât nu o aducea cu el pe Elena Lupescu. Carol nu a acceptat această condiție, și, pe 6 iunie, când a sosit cu avionul la București, Maniu și-a prezentat demisia.[1] În locul acestuia a fost numit Gheorghe Mironescu, care a anulat decizia de excludere de la tron a lui Carol, pentru ca, apoi, și el să demisioneze. Maniu a fost reînvestit pe 13 iunie, după ce Carol cere să fie încoronat în septembrie alături de soția sa, regina Elena. Aflând de întoarcerea Elenei Lupescu în România, la începutul lui octombrie, Maniu își prezintă încă o dată demisia pe data de 8 a aceleiași luni, act ce confirmă integritatea sa, devotamentul față de sistemul constituțional și hotărârea de a dejuca ceea ce el considera a fi încercarea lui Carol de a submina democrația parlamentară și impunerea propriei voințe.

Plecarea lui Maniu poate fi considerată, așadar, „încheierea scurtului experiment al României cu o guvernare responsabilă"[2]. Cu toate că Partidul Național Țărănesc nu s-a împăcat niciodată cu decizia lui Carol de a renunța la succesiunea la tron în decembrie 1925, în favoarea fiului său, Mihai,[3] protestul lui Maniu împotriva standardelor morale ale lui Carol nu și-a găsit sprijin. Așa cum observă Hugh Seton-Watson, „moralitatea sexuală burgheză este probabil mai puțin apreciată în România decât oriunde altundeva pe continent. Nu era problema

potrivită pentru a sta la baza întregului conflict dintre democrație și dictatură"[4].

Probitatea lui Maniu poate fi pusă pe seama credinței sale, greco-catolică, și este confirmată și de activitatea sa ca profesor de drept la Academia Teologică din Blaj. Ca apărător vehement al drepturilor românilor transilvăneni în parlamentul maghiar, a ajuns totuși să nutrească respect pentru acea instituție și i-a fost greu să se adapteze oportunismului vieții publice românești în care a fost împins după 1918. Din această perspectivă, standardele sale morale înalte contrastau cu conduita majorității politicienilor vremii sale, inclusiv cu cea a unora dintre colegii săi din Partidul Național Țărănesc. Ca adept al unor principii atât de elevate, s-a retras în negativism și pasivitate. „Întotdeauna făcea un pas înapoi, se retrăgea și demisiona, adesea în momente în care s-ar fi cuvenit să acționeze."[5]

Evident că regele Carol II exploata calitățile lui Maniu, mai ales dacă ne gândim că acesta a sfidat autoritatea unui prim-ministru care fusese ales la putere cu o majoritate covârșitoare, în timp ce el urcase pe tron abia de patru luni. Victoria noului monarh a scos la iveală și hiba constituțională care îi permitea să limiteze puterea guvernului până la a-l transforma în simplu spectator pe scena politică. Disprețul lui Carol II față de partidele politice este surprins de Hugh Seton-Watson, fin observator al mașinațiunilor regelui:

> La suprafață, epatant, dar, practic, un ignorant, înzestrat cu o energie debordantă și o sete insațiabilă de putere, mare demagog, cu înclinații spre melodramă și amator de discursuri sforăitoare, era hotărât să devină un Bărbat de Seamă, Mântuitorul și Reformatorul țării sale. Fire impresionabilă, îl admira pe Mussolini, pe atunci încă cea mai insolită figură de pe scena politică europeană, pe care și-a propus să îl imite. În eforturile sale neostoite, de-a lungul celor zece ani, s-a folosit alternativ de câteva dintre metodele de intimidare ale Ducelui și de tertipurile tipic balcanice, cum ar fi corupția și intrigile.[6]

Abuzurile lui Carol II aveau să afecteze și finanțele țării. Nu e o exagerare să afirmăm că și-a „adjudecat" mare parte din bogățiile României. Un audit a scos la iveală amploarea escrocheriilor

financiare orchestrate de rege pentru a falimenta ministerele, Banca Națională și alte instituții din sectorul public, precum și abuzurile asupra sectorului privat, comise prin intermediul asociaților, susținătorilor și diverșilor interpuși din instituții financiare private.

> Carol a abuzat de diverse instituții din sectorul public și cel privat și de diferite persoane pentru a obține câștiguri financiare care se ridicau la 12,5 miliarde de lei în timpul domniei sale, din 8 iunie 1930 până pe 6 septembrie 1940.[7] Regele și-a adjudecat bunuri controlate de stat trecându-le în proprietatea sa, a transferat în buzunarul propriu subvențiile guvernamentale necheltuite, crescându-și astfel baza de capital, și a beneficiat de un buget de cheltuieli fără precedent din partea statului pentru a-și extinde palatele; doar aceste trei tipuri de abuz au costat statul 4,6 miliarde de lei. Regele Carol II controla industria zahărului din România, asupra căreia statul deținea monopolul, prin intermediul pachetului majoritar de acțiuni la Lujani, cel mai mare consorțiu de acest tip din țară. Controla și pachetul majoritar de acțiuni de la Cloșani, o concesiune extrem de valoroasă a guvernului român, încheiată pe 30 de ani pentru bunurile forestiere deținute de statul român.[8]

Guvernul țărănist, condus de Mironescu, a supraviețuit doar până în aprilie 1931. Acestuia i-a succedat o coaliție formată din Partidul Național Liberal și o serie de partide mici. Nicolae Iorga, liderul unei astfel de formațiuni, Partidul Naționalist-Democrat, a preluat funcția de prim-ministru.

La alegerile din iunie, coaliția (în principal liberalii) a câștigat 47,5% din voturi și 289 de mandate, învingând Partidul Național Țărănesc, care a obținut doar 30 de fotolii de deputat. Confruntat cu probleme economice tot mai complexe, cauzate de criza mondială, guvernul de coaliție a demisionat în iunie 1932. Următorul Cabinet a fost format de PNȚ, cu Alexandru Vaida ca prim-ministru, însă acesta și-a putut păstra funcția doar până în octombrie 1932, din cauza disputelor cu Maniu pe tema reformelor. Carol II a apelat din nou la Maniu, care era dispus să accepte doar dacă erau îndeplinite condițiile pe care le expusese în 1930, și anume ca monarhul să se recăsătorească cu regina Elena. A cerut, de asemenea, ca regele să guverneze în spiritul Constituției din 1923 și să renunțe la

clica de consilieri influenți, „camarila", formată din Elena Lupescu, Ernest Urdărianu – secretarul personal al regelui – și industriașul Nicolae Malaxa. Deși Carol a fost de acord cu propunerile acestuia, curând demonstrează că nu are nici cea mai mică intenție să le respecte. Ca urmare, Maniu a întrerupt orice legătură cu monarhul și a demisionat în ianuarie 1933, renunțând în același timp și la poziția de președinte al Partidului Național Țărănesc pentru a se retrage din politică. Vaida este desemnat prim-ministru în locul său.

Pe 1 februarie, conflictele de muncă din rândul ceferiștilor au culminat, în capitală, cu o grevă, încheiată rapid, pentru salarii mai mari. Cu toate acestea, la Cluj, câteva zile mai târziu, a avut loc un protest similar, când numeroși lideri au fost arestați. Conflictul s-a încheiat fără alte evenimente. La București situația a degenerat. Pe 15 februarie, 4.000 de ceferiști s-au închis în ateliere, în timp ce o delegație condusă de Gheorghe Gheorghiu-Dej[9] a încercat să expună nemulțumirile muncitorilor Direcției Generale CFR. Potrivit unui raport guvernamental, reprezentanții au anunțat că greviștii nu vor relua munca și nici nu vor evacua atelierele până când guvernul nu va recunoaște organizațiile comuniste care fuseseră interzise și nu permitea formarea unor soviete în ateliere. Această versiune asupra evenimentelor a fost respinsă de unii parlamentari de opoziție, care susțineau că muncitorii solicitaseră doar eliberarea tovarășilor arestați în timpul grevei anterioare.

Între timp, în jurul acestor puncte de lucru începuseră să se adune grupuri de oameni înarmați, iar când Armata și Jandarmeria au încercat să elibereze străzile, se pare că au fost atacate cu pietre și gloanțe de către muncitori. Un sergent jandarm a fost ucis și foarte mulți polițiști au fost răniți. Forțele polițienești au tras în aer și, pe înserat, au pus pază la intrarea în ateliere. În timpul nopții, greviștii au pornit sirenele și au aruncat cu pietre în polițiști, care nu au ripostat. În zorii zilei următoare, comandantul însărcinat cu reprimarea revoltei le-a cerut muncitorilor să se predea, dar a primit doar un răspuns sfidător, urmat de focuri de armă. Apoi, după mai multe somații de a capitula, Armata a primit ordin să evacueze

atelierele forțat. În timpul încăierării, de scurtă durată, din moment ce muncitorii își terminaseră muniția, cinci muncitori și un polițist au fost uciși, iar 16 muncitori și 10 polițiști, răniți grav. Se vehiculează că au fost făcute aproximativ două mii de arestări.[10]

În opinia ministrului plenipotențiar al Marii Britanii la București,

> guvernul pare convins că s-a pus la cale o conspirație de proporții, astfel că toți comuniștii identificați și suspectați au fost arestați în toate colțurile țării, în special în puținele zone urbane și industriale (căci nu există semne de revoltă în rândul țărănimii). [...] Demn de menționat este faptul că liderul formațiunii Gărzii de Fier din Parlament, exprimându-și compasiunea față de muncitori, a spus răspicat că nimeni nu ar trebui să se teamă de bolșevism sau comunism în această țară.[11]

Cu toate acestea, combaterea „bolșevismului evreiesc" a fost unul dintre sloganurile inventate de Garda de Fier. Este util aici să întrerupem puțin firul narațiunii despre ascensiunea la putere a Gărzii și să analizăm condiția evreilor în România.

Antisemitismul era larg răspândit și încurajat de majoritatea românilor în perioada interbelică. Țărănimea îi detesta pe evrei în virtutea faptului că aceștia erau fie furnizori de alcool, fie cămătari, fie intermediari în comerțul cu cherestea, în vreme ce clasele superioare îi priveau cu suspiciune. În plus, după anexarea provinciei în 1918, evreii din Basarabia erau asimilați cu rușii și nu păreau de încredere. Deși evreii trebuiau să beneficieze de drepturi civile și politice în temeiul revizuirii Constituției, potrivit Tratatului de la Berlin, din 1878, chiar și după Primul Război Mondial, Aliații încă făceau presiuni asupra autorităților de la București pentru a-și onora acest angajament. Din 1881 până în primul deceniu al secolului XX, în medie 30 de evrei erau naturalizați în fiecare an.

> În pragul Primului Război Mondial, dacă ținem cont de cei o mie de veterani emancipați în semn de bună-credință în 1879, doar 529 au fost adăugați pe liste ca urmare a intervenției Marilor Puteri în treburile interne ale României.[12]

Garda de Fier a fost o mișcare creată și dominată, chiar și după moartea sa, de Corneliu Zelea Codreanu.[13] El a fost cel care a influențat Garda cu invective împotriva a ceea ce vedea drept amenințarea „iudeo-bolșevică", împotriva efortului de modernizare prin imitarea modelelor instituționale politice și economice occidentale și împotriva unei elite conducătoare corupte. Codreanu s-a născut în 1899 la Huși, oraș din nordul Moldovei. Tatăl său, Ion Zelinski, se mutase aici din Bucovina austriacă cu puțin înainte de nașterea lui Corneliu, împreună cu soția sa, de origine germană, Elisabeth Brunner. Ion a fost profesor la școala secundară din localitate, iar în 1902 și-a românizat numele de familie în Zelea și a adăugat un al doilea, Codreanu, în semn de recunoaștere a descendenței dintr-o familie de pădurari. Între 1910 și 1916, Corneliu a urmat școala militară de la Mănăstirea Dealu, din Muntenia și, pe aceste meleaguri, a deprins respectul pentru disciplină și evlavia față de Dumnezeu. La finalul Primului Război Mondial, s-a înscris la Universitatea din Iași, unde a urmat cursurile profesorului Alexandru C. Cuza, care prezenta comunismul drept o conspirație evreiască împotriva Europei „creștine". Antisemitismul românilor din Basarabia a fost întreținut și de imigrarea în provincie, între 1918 și 1921, a 22.000 de evrei din Rusia sovietică.[14] În 1923, Cuza a fondat Liga Apărării Național-Creștine (LANC)[15], cu program antisemit, al cărui punct principal era aplicarea unui *numerus clausus* la angajarea evreilor. LANC și-a asigurat succesul pe termen lung prin aplicarea unei strategii antisemite multilingve în regiunile fostelor imperii multietnice – Habsburgic, Țarist, Otoman – pentru a le transforma supușii creștini în cetățeni antisemiți ai statului român.[16]

Dar Codreanu, care s-a raliat cu A.C. Cuza, nu intenționa să-și impună programul doar în urma unei victorii la urne: urma să facă apel la violență, după cum vor demonstra evenimentele din 1923. În octombrie 1923, Codreanu a organizat un complot pentru a ucide politicienii care susținuseră modificarea Constituției pentru ca evreii să poată fi naturalizați, dar planul a fost deconspirat, iar Codreanu și câțiva dintre prietenii săi au fost arestați, judecați, apoi achitați. La ieșirea

din arest, Ion Moța, unul dintre complotiști, l-a împușcat pe presupusul trădător. Un al doilea eveniment legat de această uneltire evidențiază un alt aspect al mișcării lui Codreanu: rolul misionar. În autobiografia sa, Codreanu mărturisea că numele Legiunii Arhanghelului Mihail provine de la o icoană a arhanghelului pe care tatăl său i-a arătat-o în Mănăstirea închisorii Văcărești, unde el și colegii lui au fost ținuți în noiembrie 1923. Data la care se petrece acest eveniment este importantă deoarece era ziua Sfinților Mihail și Gavril – 8 noiembrie în practica ortodoxă română (29 septembrie la romano-catolici).[17]

După eliberare, Codreanu s-a întors la Iași și a înființat Frăția de Cruce, o organizație pentru tineri, menită să promoveze renașterea națională. Mesajul mesianic i-a conferit un magnetism aparte și a atras mii de studenți.[18] Moța a fost numit șef al Frăției. Însuși numele sugera o comuniune mistică între membrii săi, care trebuiau să jure că își vor da viața pentru Codreanu și Frăție. Din acest punct de vedere suportă comparație cu fasciștii, numai că, după cum observa un specialist,

> teoriile lui Codreanu erau inspirate din Biblie. El a inițiat practica rugăciunii pe munte. Așa ceva nu întâlnim la Hitler sau Mussolini. Garda aduce mai degrabă cu *narodniki* din Rusia decât cu oricare dintre modelele occidentale.[19]

După cum arăta Eugen Weber, în vreme ce mișcările fasciste occidentale erau, în general, atee sau antireligioase, Legiunea lui Codreanu „preconiza o renaștere religioasă sau, mai bine zis, o mișcare misionară cu puternice accente religioase", dobândind astfel un caracter unic.[20] Aceste „puternice accente" vor atrage numeroși prelați ortodocși.

Prima sarcină pe care și-au asumat-o legionarii a fost construirea unui centru studențesc la Ungheni, un târg din Basarabia, aflat la aproximativ 50 km nord-est de Iași, însă notorietatea lui Codreanu l-a determinat pe prefectul de aici, Constantin Manciu, să facă apel la violență pentru a dispersa grupul de studenți, pe care i-a legat cu funii și i-a târât pe străzile orașului. Codreanu s-a răzbunat și i-a împușcat pe Manciu și pe alți doi oficiali la Iași, în sala de judecată, în

octombrie 1924. Popularitatea sa a determinat guvernul să mute procesul la Turnu Severin, în apropierea graniței cu Iugoslavia. Totuși, juriul l-a achitat, rostind verdictul cu emblemele LANC la revere.

Este important să analizăm acum impactul nefast pe care l-au avut politicile guvernului român asupra sistemului educațional, în special asupra imboldului naționalist care caracteriza predarea istoriei. În acest sens, România se diferenția prea puțin de celelalte state est-europene. Rareori trecutul era privit cu un ochi critic, în schimb era cultivată convingerea că șovinismul era cea mai înaltă virtute civică.[21] Idealismul blazat al tinerei generații a fost exploatat de politicieni și, în unele cazuri, studenții erau plătiți cu sume derizorii pentru a crea haos la mitingurile opoziției. În 1925, liberalul Gheorghe Tătărescu (1886–1957), subsecretar de stat la Ministerul Afacerilor Interne, le-a oferit studenților transport gratuit spre Oradea Mare, în Transilvania, unde polițiștii le-au dat pietre pentru a sparge geamurile magazinelor evreiești.

Pe Cuza îl deranja violența de care făcea uz Codreanu și, pentru a preîntâmpina scindarea LANC, acesta și Moța au plecat în Franța, pentru a se întoarce abia în primăvara anului 1926 ca să conteste alegerile în urma cărora formațiunea a obținut doar 10 locuri în Parlament. Codreanu nu apărea pe această listă și a criticat LANC că ar fi fost în solda evreilor. Pe 24 iunie 1927 și-a fondat propria mișcare, Legiunea Arhanghelului Mihail, cu scopul de a declanșa renașterea spirituală a românilor și a crea „un nou tip de om".

Începuturile au fost anevoioase. Prima întrunire publică a Legiunii a avut loc în decembrie 1929.[22] În aprilie 1930, Codreanu a creat, pentru a combate „comunismul evreiesc", o aripă politică paramilitară a Legiunii, pe care a botezat-o Garda de Fier. La începutul anului 1931, atât Garda, cât și Legiunea au fost interzise de guvernul PNȚ-ist al lui Maniu, însă manevra nu i-a împiedicat să participe la alegerile din acea vară sub titulatura „Grupul C.Z. Codreanu". Inițial, strădania părea sortită eșecului, dar în cadrul alegerilor parțiale Codreanu obține un mandat, la fel ca și tatăl său în anul următor. Scoși

din nou în afara legii în 1932, contestă încă o dată alegerile generale și, în iulie, câștigă cinci locuri în Parlament. Vaida, la rândul său, dădea semne că susține Garda de Fier, și nu numai în campania împotriva comuniștilor, ci și programul lor antisemit. A mers până la a propune introducerea unui *numerus Valachicus*, impunând limitarea numărului evreilor în administrația publică, în diverse profesii, în timp ce studenții, majoritari în partid, respingeau măsura. Pentru că regele Carol nu vedea cu ochi buni toleranța pe care Vaida o afișa față de Garda de Fier, premierul este nevoit să demisioneze în noiembrie 1933.

Într-adevăr, în această atmosferă politică instabilă, idealismul era desconsiderat, iar cei care îl cultivau, tinerii, erau atrași de singurele mișcări care îl încurajau, cele de dreapta, în special de Gardă. Apelurile lansate de această organizație se doreau a fi „o reacție cvasiestetică împotriva anomaliilor societății românești"[23]. Recesiunea economică din anii '30 a generat un deceniu de tulburări în care xenofobia țărănimii sărace a fost exploatată de mișcările de dreapta, în principal de către Gardă, și focalizată împotriva evreilor.[24] Aceștia erau fie furnizori de băuturi alcoolice, fie cămătari, fie samsari în comerțul cu cherestea și nu erau agreați de țărani, devenind astfel vulnerabili în fața oricărei forțe capabile să-i mobilizeze pe țărani. Dezamăgirea stârnită de eșecul Legislativului – reprezentat în principal de Partidul Național Liberal și de Partidul Național Țărănesc – în a rezolva problemele economice a dat câștig de cauză Gărzii datorită promisiunii de reviriment spiritual și programului de combatere a comunismului. După cum observa Constantin Iordachi, cultul popular al lui Codreanu „a reușit să mobilizeze diverse grupuri sărace care se percepeau ca niște perdanți în cadrul sistemului parlamentar și să stimuleze populația urbană activă, care, în timp ce urca pe scara socială, se simțea totuși subminată de grupuri «minoritare» sau de politicile guvernamentale"[25]. Retorica Gărzii se axa pe drepturile native ale românilor sau creștinilor și, în general, era îndreptată contra evreilor.

Legiunea a inițiat o politică de propagandă prin muncă voluntară, iar valoarea efortului depus era adesea compensată prin violența legionarilor la adresa oponenților lor politici. Tulburările din timpul campaniei electorale desfășurate după demisia lui Vaida, din noiembrie 1933, au determinat guvernul liberal al lui I.G. Duca să suprime din nou Garda pe 10 decembrie 1933, iar în agitația care s-a creat, mai mulți legionari au fost uciși, iar sute dintre ei, arestați.[26] Pe 29 decembrie, la nouă zile după o altă victorie la alegeri, Duca a fost împușcat de trei legionari pe peronul gării din Sinaia. Asasinii au fost condamnați la închisoare pe viață, dar Codreanu a fost absolvit de orice vină și a ieșit din ascunzătoare pentru a continua munca Legiunii. Lui Duca i-a succedat Gheorghe Tătărescu la șefia Cabinetului.

Deși fusese dizolvată, Gărzii i s-a permis să activeze sub o nouă titulatură. În decembrie 1934, Codreanu l-a convins pe generalul Gheorghe Cantacuzino să înființeze un nou partid, numit Totul pentru Țară, care folosea logistica Legiunii și îl recunoștea pe Codreanu drept lider spiritual.[27] Carol II a căutat să diminueze popularitatea Legiunii prin înființarea propriei mișcări de tineret, Straja Țării, în 1934, care va deveni un instrument al ambițiilor regelui. Popularitatea crescândă a Legiunii în rândul muncitorilor s-a reflectat în crearea unui Corp Legionar Muncitoresc în 1936, care a atras 6.000 de membri numai în București.[28]

Autobiografia lui Codreanu este publicată în același an. În această carte a expus programul Legiunii, în parte organizată după modelul unui ordin monahal. Legiunea și-a arogat misiunea spirituală de a transforma românii prin crearea „omului nou", axat pe dreptatea socială. Burghezia nu avea ce căuta în noua societate. Opoziția față de democrație își găsise expresie într-un antisemitism virulent. Articolele de credință ale Legiunii musteau de ura, care friza patologicul, față de evrei pe care Codreanu îi considera hipocentrul comunismului. Democrația nu era adecvată pentru români pentru că „sfarmă unitatea neamului românesc, împrăștiindu-l în partide, învrăjbindu-l și expunându-l dezbinat în fața blocului unit al puterii iudaice,

într-un moment greu al istoriei sale". Un sistem pluripartit era, în viziunea lui Zelea Codreanu, incapabil să asigure continuitatea dezvoltării: „Ca într-o gospodărie, în care s-ar schimba în fiecare an stăpânii, venind fiecare cu alte planuri, stricând ce au făcut unii"[29].

La mijlocul anilor '30, Legiunea și-a atras sprijinul a numeroși intelectuali de vază, cum ar fi Mircea Eliade (1907–1986) și Emil Cioran (1911–1995).[30] Moartea a doi legionari voluntari în Spania, la începutul anului 1937, a oferit Gărzii prilejul de a face o demonstrație de forță în București.[31] S-a lansat un apel către studenți să participe la înmormântarea lui Vasile Marin și Ion Moța:

> Întregul corp creștin românesc din Universitatea, academiile și școlile superioare din București consideră că este o datorie de onoare față de jertfa făcută de cei doi legionari, foști conducători ai studenților și șefi ai generației anului 1922, să fiți prezenți în zilele de 11, 12 și 13 februarie pentru ceremonia de înmormântare.

În fruntea cortegiului, care îi includea pe ministrul german Wilhelm Fabricius și pe omologul său italian, au defilat detașamente de legionari, în timp ce slujba de înmormântare, ținută în ziua următoare, pe 13 februarie, a fost oficiată de patru prelați ai Bisericii Ortodoxe: mitropolitul Gurie al Basarabiei, mitropolitul Ardealului, Nicolae Bălan, Vartolomei, episcopul Râmnicului, și Veniamin, vicar al Arhiepiscopiei Bucureștilor.[32] În timpul prohodului, Bălan a mulțumit Domnului „că ai învrednicit poporul nostru ca din mijlocul lui să alegi ostași credincioși pentru lucrul Tău, cari de dincolo de moarte ne trimit solia și mărturisirea credinții lor, cum numai de pe buzele marilor Tăi mucenici din veacurile de la început a răsunat în lume: «Eu așa am înțeles datoria vieții mele. Am iubit pe Hristos și am mers fericit până la moarte pentru El.»"[33]

Potrivit recensământului din 29 decembrie 1930, dintr-un total de 18.057.028 de români, 72,6% s-au declarat ortodocși.[34] De asemenea, 6.200.568 de persoane nu știau să scrie sau să citească.[35] Acest lucru, pe lângă faptul că 14.405.989 de români locuiau în zonele rurale[36], a determinat un cercetător să lanseze

ipoteza că există o corelație între caracterul tradițional al ortodoxiei și tendința țărănimii de a susține poziția politică a clerului local.[37] Curând aceasta va deveni o poziție de identitate între Biserica Ortodoxă și stat, având în vedere comparația între regele Carol și împăratul Constantin cel Mare pe care o face în 1940 patriarhul Nicodim și apariția acestuia la paradele militare alături de Ion Antonescu.[38]

Alegerile din decembrie 1937 au fost un punct de cotitură pentru democrația din România. La expirarea mandatului în noiembrie, guvernul liberal al lui Tătărescu a demisionat. Regele Carol II a apelat la Ion Mihalache și Partidul Național Țărănesc pentru a forma un guvern, dar Mihalache a obiectat față de includerea lui Vaida în guvern și a declinat propunerea. Carol a insistat pe lângă Tătărescu. Poziția din ce în ce mai dictatorială a monarhului a determinat Partidul Național Țărănesc să-l conjure pe Maniu în noiembrie să devină exponentul guvernării constituționale, iar acesta a revenit la conducerea organizației. Dorința de a zădărnici eforturile lui Carol II de a instaura dictatura regală l-a determinat să încheie o alianță electorală cu Gheorghe Brătianu, liderul unei aripi disidente din PNL, și Corneliu Codreanu.

Alianța dintre Maniu și Codreanu i-a uimit pe susținătorii democrației din România și din străinătate.[39] Din punct de vedere politic, nu avea nimic în comun cu Garda de Fier, de care s-a folosit pentru a-i descuraja pe liberali să recurgă la intimidare în timpul campaniei. Nu au fost întocmite liste comune de candidați, semnatarii s-au angajat doar să susțină alegerile libere.[40] Cu toate acestea, legionarii au câștigat în credibilitate prin asocierea cu țărăniștii, în vreme ce Maniu a înăbușit cauza democrației într-un moment dificil, mai ales că pactul împiedica liberalii să îi critice pe legionari în timpul campaniei. „Mai presus de toate", după cum observa Henry Roberts, „demonstra că țărăniștii își pierduseră încrederea în ei înșiși sau în convingerile pe care le aveau și era în contradicție totală cu refuzul de a încheia orișice înțelegere pentru a ajunge la putere în 1927 și 1928"[41].

Formațiunea Totul pentru Țară a câștigat 66 de mandate (15,6% din voturi), devenind a treia cea mai puternică formațiune după cea a liberalilor (cu 152 de locuri, respectiv 35,9% din sufragii) și Partidul Național Țărănesc (cu 86 de reprezentanți și 20,4% din total). Pentru prima dată în istoria României, un guvern pierde alegerile, din moment ce Partidul Național Liberal nu a reușit să obțină 40% la urne, necesare pentru a rămâne la putere.[42] Tătărescu și-a dat demisia pe 28 decembrie și, în aceeași zi, regele Carol II a apelat la poetul ardelean Octavian Goga, președintele Partidului Național Creștin – format în 1935, în urma fuziunii LANC a lui A.C. Cuza cu Partidul Național Agrar condus de scriitor – pentru a desemna membrii Cabinetului, în ciuda faptului că organizația politică a acestuia obținuse mai puțin de 10% la alegeri (39 de locuri). Prin propulsarea la putere a Partidului Național Creștin antisemit, monarhul spera să câștige sprijinul Gărzii de Fier.

Regele Carol II a promovat antisemitismul din interes politic. Sub guvernul Goga, antisemitismul a fost ridicat la rang de politică de stat.[43] Printre primele măsuri adoptate de premier s-a numărat și suprimarea, pe 30 decembrie 1937, a ziarelor „evreiești" – numite astfel pentru că proprietarii lor sau redactorii erau evrei – *Dimineața*, *Adevărul* și *Lupta*, pe motiv că aveau „tendințe distructive [...] care au subminat necontenit sănătatea morală a țării"[44]. Cotidienele din marile orașe din provincie au fost și ele închise „pentru că erau conduse de evrei"[45]. Goga a anulat licențele de vânzare de alcool și tutun, anterior acordate evreilor, și a interzis angajarea evreilor și străinilor în cafenele și restaurante, în timp ce Baroul București i-a suspendat pe cei 1.540 de avocați evrei care aveau drept de practică în capitală.[46] Condiția evreilor în timpul mandatului lui Goga a fost descrisă într-un raport din ianuarie 1938 înaintat de către Consiliul Directorial al Evreimii Britanice și Asociația Anglo-Evreiască ministrului de externe britanic:

> Cunoașteți că situația evreilor din România se înrăutățește an de an sub toate aspectele: politic, economic și moral. Exemple evidente și întristătoare ale acestei tendințe sunt Legea pentru protejarea forței de muncă naționale, din iulie 1934, decretele din septembrie

și octombrie 1937, emise de fostul ministru al industriei și comerțului, Monsieur [Valer] Pop către toate societățile particulare și cu capital comun prin care se recomandă insistent ca 50% din personalul administrativ și 75% din muncitorii necalificați din fiecare întreprindere să fie de origine etnică română și decretul din 3 octombrie 1936 al Ministerului Justiției, către toți procurorii publici, prin care se cere revizuirea cetățeniei evreilor și a altor minoritari (*sic!*) din anumite provincii.[47]

Istrate Micescu, ministrul de externe care a coordonat campania de excludere a avocaților evrei din Baroul București, apărând în același timp programul antisemit în fața miniștrilor britanici și francezi de la București, precizând că era nevoie să împiedice Garda de Fier să ajungă la putere și promițând că va fi aplicat cu moderație, îi spunea în același timp ministrului german că „măsurile antisemite vor fi intensificate"[48]. Acest val de discriminare a culminat cu Decretul regal privind revizuirea cetățeniei, promulgat pe 21 ianuarie 1938, care îi viza pe toți evreii naturalizați fie pe baza propriilor declarații, fie ca urmare a unei hotărâri judecătorești. Evreilor li se cerea să depună în termen de 30 de zile documente prin care să dovedească faptul că au dreptul la cetățenie română, condiție pe care mulți nu o puteau îndeplini deoarece nu puteau obține actele la timp; ca urmare a revizuirii, finalizate la 15 septembrie 1939, 225.222 de evrei și-au pierdut cetățenia română.[49] Decretul avea ca scop să îi convingă pe evrei să emigreze și demonstra clar ce planuri avea Carol II pentru aceștia când a acordat un interviu lui A.L. Easterman, corespondent al publicației britanice *Daily Herald*, apărut pe 10 ianuarie 1938:

> Nu se poate nega că în România există o puternică mișcare antisemită. De altfel, aceasta este o problemă veche în istoria României. Măsurile ce urmează să se ia în această chestiune se referă la revizuirea cetățeniei evreilor veniți în țară după război. Ceea ce s-a întâmplat a avut caracterul unei invaziuni de evrei galițieni și ruși, care s-au introdus în țară în mod ilegal. Unii afirmă că numărul acestora este de 800 mii. Sunt însă maximum 250 mii. Ei au inundat satele și nu sunt elemente bune și de ordine. [...] Evreii care au trăit în România înainte de război rămân neatinși. Cei care au venit în România după război nu au nici un fel de drepturi egale, afară de

aceea de emigranți. [...] Hotărârile mele vor fi bazate pe ceea ce socot că e mai bine pentru țara și poporul meu.[50]

Opinia publică din Marea Britanie era consternată. Ministrul britanic la București, Sir Reginald Hoare, i-a transmis lui Goga îngrijorarea guvernului său cu privire la măsurile antisemite.[51] Ministrul francez, Adrien Thierry, i-a urmat exemplul. Consorțiile evreiești și străine și-au încetat activitatea în semn de protest față de politicile guvernului, amenințând să ducă economia în pragul colapsului. Dar antisemitismul devenise o chestiune atât de delicată în România, încât nici un guvern nu își putea permite să îl ignore. Franklin Mott Gunther, șeful Legației americane la București, a recunoscut acest lucru în telegrama profetică adresată secretarului de stat din SUA la 20 ianuarie:

Vă declar cu regret convingerea mea că și dacă acest guvern [Goga–Cuza] nu va supraviețui alegerilor, chestiunea în sine [a antisemitismului] este atât de actuală, încât va trebui să fie îmbrățișată de orice guvern ales, ba chiar de o dictatură, ca răspuns la cererea publică insistentă.[52]

Noi alegeri au fost convocate de regele Carol II pe fondul conflictului dintre susținătorii lui A.C. Cuza și cei ai lui Codreanu. La îndemnul germanilor, care îl sprijineau pe Goga, și al generalului Ion Antonescu, ministrul apărării în cabinetul condus de poetul ardelean, Codreanu și Goga s-au înțeles pe 8 februarie 1938 ca liderul Gărzii de Fier să candideze, dar să nu facă și campanie. Monarhul interpreta acest aranjament dintre ultranaționaliști ca pe o amenințare la adresa puterii sale de a manipula și, pe 11 februarie, l-a demis inopinat pe Goga, care și-a încheiat discursul de adio către națiune cu: „Israel, ai câștigat!" A fost învestit un guvern-marionetă, condus de patriarhul Miron Cristea, avându-l ca ministru de interne pe Armand Călinescu, dușmanul declarat al lui Codreanu. Pe 20 februarie, Carol II a abolit Constituția și a instaurat dictatura regală. Pe 30 martie, regele a mers mai departe, emițând un decret prin care dizolva toate partidele politice.

În martie a fost ordonată arestarea la scară largă a legionarilor, iar după o lună Armand Călinescu a dispus măsuri împotriva lui Zelea Codreanu, ordonând pe 16 aprilie reținerea acestuia pentru proferarea unor insulte la adresa unui ministru în funcție. Codreanu îl acuzase pe istoricul și jurnalistul Nicolae Iorga de „imoralitate" pentru că denigrase încercările Gărzii de a înființa cantine pentru muncitori și ateliere conduse de legionari. Liderul Gărzii a fost condamnat la șase luni de închisoare și apoi rejudecat în grabă, în mai, pentru conspirație la lovitură de stat. Într-un proces considerat a fi fost regizat, acesta a fost găsit vinovat și condamnat la zece ani de muncă silnică. Armand Călinescu a ordonat apoi reținerea a sute de legionari, printre care și a succesorului lui Codreanu, Gheorghe Clima. Câțiva dintre ceilalți lideri au intrat în clandestinitate, inclusiv Horia Sima, profesor în vârstă de 31 de ani, și au organizat echipe pentru a se răzbuna pe adversari.[53] Un avocat evreu a fost împușcat mortal, magazinele evreiești au fost jefuite, iar sinagogile, incendiate. Apoi, pe 24 noiembrie, rectorul Universității din Cluj, amic al lui Călinescu, a fost rănit de un glonț. Carol II ajunsese la limita răbdării și, în scurt timp, Codreanu, cei trei asasini ai lui Duca și alți zece ucigași legionari au fost scoși din închisoare și sugrumați în pădurea din nordul Bucureștiului, în noaptea de 29 spre 30 noiembrie. Trupurile lor au fost duse la închisoarea Jilava și îngropate. Într-un comunicat din 1 decembrie se preciza că au fost împușcați „în timp ce încercau să evadeze".

Vestea morții acestora a fost primită de publicul larg cu scepticism și dispreț. Oamenii erau mai cu seamă scârbiți de crimele cu sânge-rece și le era rușine că monarhul s-ar fi putut afla în spatele unei astfel de fapte. Carl Clodius, specialist german, responsabil cu relațiile comerciale ale Germaniei cu România, observa:

> Uciderea lui Codreanu și a oamenilor săi schimbă considerabil datele problemei. Omorurile sunt condamnate vehement în aproape toate straturile populației. N-am întâlnit nici măcar un singur politician român care să încerce să justifice omorurile. Nici membrii guvernului n-au făcut decât încercări șovăielnice și slab argumentate de a

> motiva și explica asasinatul ca pe o necesitate politică. În rândurile Gărzii, dezolarea este uriașă. [...] Asasinarea lui Codreanu a șubrezit statura morală [a lui Carol] în țară, în așa măsură, încât el nu-și va reveni decât foarte greu, dacă-și va mai reveni.[54]

Violența măsurilor luate de Carol II împotriva legionarilor pare a fi fost motivată de teama că Garda de Fier era unealta lui Hitler. Valul de arestări ale legionarilor a avut loc la scurt timp după Anschluss-ul dintre Germania și Austria, din martie 1938, iar Codreanu și alți 13 legionari au fost uciși imediat după întrevederea dintre Carol și Hitler, când Führerul ceruse eliberarea lor și crearea unui guvern legionar.[55] Legionarii care acționau clandestin au jurat răzbunare. Horia Sima a plănuit o lovitură de stat, dar complotul a fost deconspirat și acesta a fugit din țară la Berlin pe 8 februarie 1939.[56] Au fost înființate echipe de asasini, însă poliția le-a descoperit. În cele din urmă, pe 21 septembrie 1939, șase legionari au reușit să îl prindă într-o ambuscadă și să-l împuște la București pe Armand Călinescu, pe atunci prim-ministru. Au urmat represalii dure la adresa legionarilor din ordinul regelui. Nu doar că cei șase asasini au fost împușcați și cadavrele lor lăsate câteva zile unde căzuse Călinescu, dar, în fiecare județ, prefecții au primit ordin să aleagă trei membri ai Gărzii și să-i execute, în timp ce în închisori au fost uciși între 60 și 90 de legionari. Ministrul britanic la București raporta că aproximativ 400 de legionari căzuseră victime răzbunării lui Carol.[57]

În același timp, atent la reacția opiniei publice occidentale, monarhul a încercat să distragă atenția de la neliniștile sociale invitând jurnaliștii străini să se concentreze asupra mărețului său proiect arhitectural de a face din București o capitală demnă de România Mare. Cu toate acestea, efortul său a fost în zadar. Până și jurnaliștii care aveau o părere bună despre țară își manifestaseră rezervele față de modul în care arăta orașul. Hector Bolitho (1897–1974), care mărturisise că scria „pentru a face cunoscute succesele regelui Carol cititorilor englezi", a recunoscut în 1939 că „Bucureștiul nu încântă ochiul vizitatorului ocazional. Nu are nici farmec, nici frumusețe deosebită, dacă nu ați stat suficient de mult pentru a vă bucura

de străzile lăturalnice"[58]. Nici jurnalista Clare Hollingworth (1911–2017) de la *The Daily Express* nu a fost impresionată. Descriind noul palat al regelui, ea opina:

> Acest palat probabil i-a dăunat mai mult decât inimiciția politicienilor de stânga, de dreapta și de centru la un loc. Orice țăran care se întorcea în satul natal de la București le povestea prietenilor totul despre palat și despre casele dărâmate din jur pentru ca regele să aibă priveliște; omul de la țară nu putea să-și dea seama că acea panoramă era potrivită pentru focul mitralierelor. Puținii săteni care vizitau Bucureștiul se lăudau în general amicilor de acasă cu investițiile pe care regele le făcuse în capitală.[59]

Dictatura lui Carol II nu a eradicat complet opoziția politică. Imediat după promulgarea decretului din 30 martie, Maniu și Constantin Brătianu, liderii Partidului Național Țărănesc, respectiv Partidului Național Liberal, au dat o declarație sfidătoare, afirmând că își vor continua activitatea, și au invitat toate partidele să conteste constituționalitatea decretului emis de monarh. Regele, iritat de această mișcare, s-a abținut și nu a împiedicat cele două formațiuni să își publice ziarele sau să comunice cu organizațiile locale. Acest aranjament între „dictatură" și cele două mari organizații politice de opoziție a funcționat și după abdicarea lui Carol, în perioada regimului Antonescu.

Celelalte formațiuni politice practic și-au încetat activitatea. Disputele din interiorul Partidului Național Creștin, între facțiunile Goga și Cuza, au avut ca efect dizolvarea sa, în timp ce, la stânga eșichierului politic, Partidul Socialist a fost interzis, iar membrii Partidului Comunist, care fusese scos în afara legii, au continuat să fie vânați și închiși. Carol a demonstrat prudență față de partidele minorităților maghiare și germane pentru a evita amplificarea efuziunilor revizioniste.

Pentru a oferi substanță și susținere dictaturii regale, Armand Călinescu propusese crearea unui sistem monopartit, în stilul modelelor fasciste ale vremii. Carol II a adoptat ideea, iar organismul rezultat, Frontul Renașterii Naționale, a fost înființat pe 16 decembrie 1938. Frontul era o organizație autocratică, iar deciziile erau luate de „camarilă", cercul restrâns

grupat în jurul Elenei și al politicienilor obedienți, precum Vaida și Tătărescu. Carol preia acum cu adevărat toate frâiele puterii, iar camarila, toate pârghiile economice. După cum observa Hugh Seton-Watson:

> Mare parte a industriei românești, inclusiv importante fabrici de textile, zahăr și armament, trecuseră în proprietatea regelui. Banca Națională era controlată de persoane care aveau girul camarilei și circulau zvonuri malițioase că instituția practica dobânzi infime pentru valuta necesară achiziționării de materii prime pentru fabricile regelui. Carol, echipat în uniforme frumoase, create chiar de el și fabricate în propriile întreprinderi, promisese o cruciadă împotriva corupției.
>
> Au fost semnate decrete-legi prin care se interzicea nepotismul și se declara că din ziua următoare conflictele de clasă vor înceta și românii se vor avea ca frații.[60]

Discursurile lui Carol II marșau pe grija paternă față de țărani. Într-adevăr, în timpul regimului său, la sugestia sociologului Dimitrie Gusti (1880–1955), a fost efectuat un experiment inovator – *Serviciul social* – potrivit căruia toți studenții și liceenii erau obligați să petreacă un an în mediul rural după finalizarea cursurilor pentru a munci și descoperi cum e viața la țară. Astfel, Gusti își propunea să familiarizeze tinerele generații de intelectuali cu traiul în mediul rural, totodată pentru a dezvolta compasiune față de țărani. Deși proiectul a avut ca efect colectarea unor materiale inedite despre viața la sat, beneficiile au fost dificil de evaluat și, când s-a constatat că mulți dintre cei implicați în această activitate erau legionari nedeclarați și se foloseau de acest statut pentru a răspândi propaganda, s-a anulat.

Pe măsură ce succesele germanilor în război l-au alertat pe Carol că era oportun să le cultive prietenia, acesta a devenit mai conciliant față de Garda de Fier. Monarhul a ordonat în ianuarie 1940 eliberarea din arest a numeroși legionari. D.J. Hall, reprezentant al propagandei britanice, a analizat fără rețineri situația politică din martie 1940:

> Regele a câștigat atât de mult în autoritate, încât miniștrii săi nu au nici un cuvânt de spus în guvern. Mulți dintre ei au fost, la un moment dat sau altul, angajați în activități îndoielnice, iar puterea

regelui este de așa natură încât îi folosește pe post de marionete. Prim-ministrul, dl Tătărescu, este doar purtător de cuvânt al monarhului. Ministrul de externe, dl Gafencu, deși are principii destul de rezonabile privind politica externă și pare dedicat cauzei Aliaților, nu are curaj să se împotrivească vreunei solicitări adresate.

Dl Giurescu, ministrul propagandei, are înclinații pro-germane, iar toți ceilalți oficiali din Cabinet sunt înlemniți de frică. De fapt, se poate spune că, dacă e să se găsească vreodată vreo explicație pentru orice luare de poziție a României, există un singur cuvânt care o poate defini – *frica*. Oricine se opune regimului este luat în vizor. Sistemul poliției secrete a fost organizat în așa măsură încât nimeni, nicăieri, nici în politică, nici în comerț, nu poate face sau spune ceva fără a fi observat imediat. În multe case ale românilor sunt montate microfoane, iar locatarilor le este teamă să le scoată.[61]

În luna mai, Horia Sima, noul lider al Gărzii de Fier, care fugise în Germania în urmă cu un an, s-a întors în țară. Succesele fulgerătoare ale germanilor în Olanda și Belgia și prăbușirea Franței în iunie l-au șocat pe rege și pe politicienii de la vârf. Monarhul a reacționat, înființând prin decret Partidul Națiunii, subordonat sieși în totalitate, iar la câteva zile, Sima a publicat un manifest prin care făcea apel la legionari să i se alăture. Sprijinul acestora a fost însă zădărnicit de pierderea Basarabiei, nordului Bucovinei și Transilvaniei de Nord în timpul verii. Au avut loc proteste pe 1 septembrie la Brașov și pe 3 septembrie la București, când au fost ocupate clădiri guvernamentale.[62] De teamă că situația va degenera, Wilhelm Fabricius, ambasadorul german în capitală, a informat Berlinul pe 5 septembrie că îl sfătuise pe generalul Ion Antonescu, fost ministru de război, să solicite regelui puteri discreționare pentru a acționa.[63] A nu se deduce de aici că regimul Antonescu a fost impus de Germania. De fapt, ascensiunea lui Antonescu la putere nu a fost facilitată de Fabricius, ci de elemente „pro-germane", respectiv de miniștrii și consilierii din jurul regelui.[64]

Sfatul pe care Fabricius i l-a oferit lui Antonescu demonstrează clar că România era prinsă în orbita Germaniei. Carol II a acceptat cererea lui Antonescu și, pe 5 septembrie, i-a acordat acestuia, din moment ce se bucura de respectul Armatei, puteri nelimitate în speranța restabilirii ordinii și salvării

tronului. Garda de Fier nu a fost mulțumită și a cerut abdicarea regelui. Antonescu nu a avut altă soluție decât să susțină această pretenție și, a doua zi, Carol a cedat în favoarea fiului său, Mihai. În aceeași zi, noul rege a emis un decret prin care îi acorda lui Antonescu puteri nelimitate în calitate de Conducător al Statului Român, erijându-se drept figură ceremonială. Un alt decret, semnat de Mihai I două zile mai târziu, stipula atribuțiile lui Antonescu. Conducătorul avea autoritatea de a iniția și promulga toate legile, de a le modifica pe cele aflate în vigoare, de a numi și demite miniștrii, de a încheia tratate, de a declara război sau a face pace.

În opinia lui Hugh Seton-Watson:

> Doi oameni erau vinovați pentru tragedia care a lovit România în vara anului 1940. Primul este Carol, care trata țara ca pe propria moșie, abuzând de putere pentru a-și umple buzunarele, suprimând organizațiile democratice și încurajând corupția. Al doilea este Maniu. Faptul că regele s-a folosit de imaginea sa capătă alura unei scheme dure, nejustificat de meschine. După cum am observat anterior, Carol a exploatat fără scrupule bunele intenții ale acestuia (Maniu). Vina sa nu este aceea că a refuzat să accepte condițiile impuse de Carol la întoarcere, în 1930, ci că a făcut atât de puțin pentru a apăra democrația. Maniu nu a greșit opunându-se influenței doamnei Lupescu sau denunțând corupția care se amplificase în jurul tronului. Nu a fost inspirat atunci când a întreținut conflictul cu regele din cauza vieții private a acestuia și, mai ales, a incapacității acestuia de a acționa. Susținătorii săi erau gata să-și riște viitorul pentru cauza libertății, dar el a preferat să nu se erijeze în conducătorul lor. S-a format într-o epocă și o atmosferă în care protestele pe teme etice nu erau în van. Acest om părea anacronic în vremurile în care numai intransigența putea salva libertățile în care credea fără șovăire.[65]

Un istoric la fel de distins, Henry Roberts, oferă o perspectivă valoroasă asupra atitudinii lui Maniu la întoarcerea lui Carol II prin traducerea unui articol mai puțin cunoscut al liderului Partidului Național Țărănesc, apărut în cotidianul *Timpul* pe 14 septembrie 1940:

> Am fost de la început, încă din anul 1926, împotriva înlăturării Principelui Carol și pentru revenirea lui în țară, nu numai spre a satisface opinia publică care se manifesta din ce în ce mai puternic, ci și

pentru a asigura continuitatea dinastică și o cârmuire normală a țării. [...] De aceea, în calitatea mea de Președinte al Consiliului de Miniștri, am fost favorabil revenirii Principelui Carol, însă în anumite condițiuni bine stabilite și de la început puse în execuțiune. De curând, după câteva săptămâni de domnie, am constatat cu durere că acele condițiuni nu se respectă.

Astfel, între altele, încoronarea Regelui Carol II împreună cu Regina Elena, fixată pentru luna Septemvrie 1930, s-a amânat fără termen. În loc de aceasta, sfidând morala creștină, el și-a compromis domnia cu o viață împotriva căreia nu am încetat să protestez timp de 10 ani de zile. Convingându-mă că în asemenea condițiuni nu pot purta răspunderea revenirii la tron a Principelui Carol și a domniei sale, am demisionat, mărginindu-mă la o atitudine protestatară, manifestată cu toată energia, fără întrerupere.[66]

Cu toate acestea au existat cauze fundamentale, atât externe, cât și interne, care au decis soarta României în vara anului 1940. Prima a fost prăbușirea ordinii internaționale instituite prin Conferința de pace de la Paris din 1919–1920, în urma loviturilor date de Germania nazistă și Uniunea Sovietică, având ca efect dezmembrarea României. Cea de-a doua era prăpastia dintre conducători și supuși. Starea materială a țărănimii era deplorabilă, în timp ce clasa privilegiată, reprezentată de elita politică, nu avea simțul responsabilității sociale. Ceea ce scrie consulul britanic la București din perioada 1814–1818, William Wilkinson, despre boierii din Țara Românească la vremea respectivă, se potrivește foarte bine și pentru burghezia interbelică:

Doar la bani se gândesc, iar tertipurile la care recurg pentru a-i obține nu au legătură cu munca susținută și nici nu sunt dictate de sentimentul corectitudinii.

Jafurile sunt la ordinea zilei, și într-o țară în care fărădelegile sunt chiar încurajate, iar rapacitatea este apreciată ca semn de iscusință și dibăcie, pervertirea principiilor nu poate să nu devină omniprezentă.[67] Democrația nu se putea dezvolta în asemenea condiții.[68]

6. Cedarea Basarabiei și a nordului Bucovinei

Cu puțin înainte de miezul nopții de 26 iunie, când forțele germane încheie cu succes operațiunea de cucerire a Franței, Molotov l-a convocat la Kremlin pe ministrul plenipotențiar român de la Moscova, Davidescu, pentru a-i înmâna un ultimatum prin care se cerea României să cedeze Uniunii Sovietice Basarabia și nordul Bucovinei. Nota sovietică solicita un răspuns din partea guvernului român în 24 de ore.

Potrivit unui comunicat oficial emis la Moscova pe 28 iunie, pretențiile lui Molotov se încadrau în termenii următori:

> În anul 1918, România, folosindu-se de slăbiciunea militară a Rusiei, a desfăcut de la Uniunea Sovietică (Rusia) o parte din teritoriul ei, Basarabia, călcând prin aceasta unitatea seculară a Basarabiei, populată în principal de ucraineni, cu Republica Sovietică Ucraineană.
>
> Uniunea Sovietică nu s-a împăcat niciodată cu faptul luării cu forța a Basarabiei, ceea ce Guvernul sovietic a declarat nu o dată și deschis în fața întregii lumi. Acum, când slăbiciunea militară a URSS a trecut în domeniul trecutului, iar situațiunea internațională cere rezolvarea rapidă a chestiunilor moștenite din trecut, pentru a pune în fine bazele unei păci solide între țări, URSS consideră necesar și oportun ca, în interesele restabilirii adevărului, să pășească împreună cu România la rezolvarea imediată a chestiunii înapoierii Basarabiei Uniunii Sovietice.
>
> Guvernul sovietic consideră că chestiunea întoarcerii Basarabiei este legată în mod organic cu chestiunea transmiterii către URSS a acelei părți a Bucovinei a cărei populațiune este legată în marea sa majoritate cu Ucraina sovietică prin comunitatea soartei istorice, cât și prin comunitatea de limbă și compoziție națională. Un astfel de act ar fi cu atât mai just cu cât transmiterea părții de nord a

Bucovinei către URSS ar reprezenta, este drept că numai într-o măsură neînsemnată, un mijloc de despăgubire a acelei mari pierderi care a fost pricinuită URSS-ului și populației Basarabiei prin dominațiunea de 22 de ani a României în Basarabia.

Guvernul URSS propune Guvernului Regal al României:

1 Să înapoieze cu orice preț Uniunii Sovietice Basarabia;

2 Să transmită Uniunii Sovietice partea de nord a Bucovinei cu frontierele potrivit cu harta alăturată.

Guvernul sovietic își exprimă speranța că Guvernul român va primi propunerile de față ale URSS și că aceasta va da posibilitatea de a se rezolva pe cale pașnică conflictul prelungit dintre URSS și România.

Guvernul sovietic așteaptă răspunsul Guvernului Regal al României în decursul zilei de 27 iunie curent.[1]

Davidescu a protestat zadarnic. A început să dicteze textul ultimatumului codat prin telefon către București, dar legătura a fost întreruptă până în dimineața zilei de 27, la ora 6. Guvernul României a avut astfel 18 ore pentru a decide și a transmite Moscovei răspunsul. Potrivit lui Davidescu, Molotov îi spusese clar că, dacă nu primea un răspuns afirmativ până la expirarea termenului, Uniunea Sovietică va invada ambele teritorii cerute.[2]

Regele Carol a convocat o ședință a Consiliului de Coroană la prânz pentru a discuta răspunsul României, în timp ce premierul Tătărescu a cerut sfatul guvernelor german și italian. Ribbentrop, ministrul german de externe, îi îndemna cu tărie pe români să cedeze solicitărilor făcute de sovietici, la fel și omologul său italian. Răspunsurile prudente și evazive ale aliaților balcanici, Turcia, Grecia și Iugoslavia, amplifică senzația de izolare a românilor. Argumentul decisiv în Consiliul de Coroană împotriva rezistenței la presiunea sovietică era posibilitatea unui atac simultan din partea Ungariei și Bulgariei pentru a recâștiga Transilvania, respectiv Dobrogea. Armata română nu putea lupta pe trei fronturi simultan. Franța fusese învinsă, iar pactul sovieto-nazist interzicea Germaniei să furnizeze arme oricărei țări aflate în război cu Uniunea Sovietică. Consiliul l-a autorizat pe ministrul de

externe Gigurtu să transmită lui Davidescu următorul răspuns, pe care acesta i l-a înmânat lui Molotov în seara zilei de 27 iunie:

> Fiind însuflețit de aceeași dorință ca și guvernul sovietic de a vedea rezolvate prin mijloace pacifice toate chestiunile cari ar putea să producă o neînțelegere între URSS și România, Guvernul Regal declară că este gata să procedeze imediat și în spiritul cel mai larg la discuțiunea amicală și de comun acord a tuturor problemelor emanând de la Guvernul sovietic.
>
> În consecință, Guvernul român cere Guvernului sovietic să binevoiască a indica locul și data ce dorește să fixeze în acest scop.[3]

Molotov și-a dat seama din acest răspuns evaziv că românii încearcă să câștige timp, dar a înțeles din întrevederea cu Davidescu că erau dispuși să cedeze solicitărilor sovieticilor. Prin urmare, i-a înmânat o altă notă care ignora complet propunerea de a sta la masa discuțiilor și stabilea un calendar pentru transferul Basarabiei și Bucovinei de Nord sub control sovietic:

1) În decurs de patru zile începând de la orele 14, după ora Moscovei, la 28 iunie, să se evacueze teritoriile Basarabiei și Bucovinei de trupele românești.
2) Trupele sovietice în același timp să ocupe teritoriul Basarabiei și partea de nord a Bucovinei.
3) În decursul zilei de 28 iunie, trupele sovietice să ocupe următoarele puncte: Cernăuți, Chișinău, Cetatea Albă.
4) Guvernul Regal al României să ia asupra sa răspunderea în ceea ce privește păstrarea și nedeteriorarea căilor ferate, parcurilor de locomotive și vagoane, podurilor, depozitelor, aerodromurilor, întreprinderilor industriale, uzinelor electrice, telegrafului.
5) Să se numească o comisiune alcătuită din reprezentanți ai Guvernului Român, câte doi de fiecare parte, pentru lichidarea chestiunilor în litigiu în legătură cu evacuarea armatei române din Basarabia și partea de nord a Bucovinei.[4]

Molotov le-a dat românilor termen până pe 28 iunie, la prânz, să răspundă, în caz contrar, Uniunea Sovietică va riposta.

Cabinetul român, care fusese remaniat doar cu câteva ore înainte în speranța că va putea face față acestei crize, a dezbătut cererile de evacuare ale lui Molotov la primele ore ale zilei de 28 iunie. Membrii Marelui Stat-Major au declarat că

evacuarea nu poate fi efectuată în patru zile din cauza transportului deficitar, dar, nefiind luată decizia de a ceda presiunilor sovieticilor, se părea că nu au nici o alternativă. Noul ministru de externe, Constantin Argetoianu, în nota sa de acceptare transmisă lui Molotov prin intermediul lui Davidescu la ora 11:00, pe 28 iunie, a subliniat că România cedează pentru a evita războiul în sud-estul Europei:

> În scopul de a evita consecințele grave ale recurgerii la forță și ale începerii ostilităților în această parte a Europei, guvernul român este constrâns să accepte condițiile de evacuare specificate în nota guvernului sovietic.[5]

Argetoianu a cerut ca perioada permisă pentru evacuare să fie prelungită și, deși s-a raportat că guvernul sovietic a încuviințat,[6] avioanele și trupele sovietice au pătruns în Cernăuți, Chișinău și Cetatea Albă în seara zilei de 28 iunie. În aceeași zi, unități motorizate ale Armatei Roșii au trecut în Basarabia și Bucovina de Nord.

Frontiera impusă României de Uniunea Sovietică nu era nicidecum linia etnică dintre români și ucraineni, iar premisa din ultimatum, că Basarabia era populată în principal de ucraineni, nu avea nici o bază reală. Nici măcar recensământul din 1897 – când provincia se afla sub stăpânire rusească – nu putea fi invocat pentru a aduce un argument în plus în controversa stârnită de ultimatum.[7] Pretenția sovieticilor asupra acelei părți a Bucovinei „a cărei populațiune este legată în marea sa majoritate cu Ucraina sovietică prin comunitatea soartei istorice" nu părea chiar atât de falsă, în ciuda formulării care înlesnea rescrierea istoriei în sens invers din punct de vedere cronologic. Deși Bucovina nu făcuse niciodată parte din Imperiul Țarist, iar conform recensământului realizat de autoritățile române, populația românească era majoritară,[8] în partea de nord, solicitată de Uniunea Sovietică, exista o majoritate absolută ucraineană.[9] Guvernul României a apelat la Germania, dar Berlinul a sfătuit Bucureștiul să accepte condițiile impuse de Molotov. Carol II se temea că România va împărtăși soarta Poloniei, unde războiul fie împotriva rușilor, fie a germanilor

va duce la intervenția celeilalte puteri aliate și la divizarea țării. Majoritatea consilierilor regelui s-au opus ideii de rezistență armată, astfel încât acesta a acceptat solicitările sovieticilor.

Din provinciile pierdute, din Basarabia în special, soseau vești că românii care se retrăgeau erau supuși umilințelor și violențelor din partea rușilor și a evreilor mai ales, care doreau să se răzbune pe vechea stăpânire din cauza legislației antisemite. În vara anului 1938, generalul Nicolae Ciupercă, comandantul Armatei a 3-a, ca atare responsabil cu ordinea, interzisese folosirea limbii ruse în spațiul public la Chișinău, pe motivul, fals de altfel, că numai evreii vorbeau rusă.[10] De fapt, la Chișinău rușii erau în număr la fel de mare ca și evreii. Resentimentele pe care Ciupercă și aghiotanții săi le suscitau prin intoleranța demonstrată față de celelalte etnii din Basarabia – primarul român al Chișinăului a interzis samovarele din ceainăriile orașului în iulie 1938 – erau resimțite acum, în mod nediscriminatoriu și intenționat, de soldații români, oficiali și civili deopotrivă, pe măsură ce părăseau în grabă provincia. Cotidienele românești centrale au încins spiritele după ce au relatat pe larg evenimentele din capitala Basarabiei. Corespondentul Elefterie Negel s-a urcat în ultimul tren din Chișinău cu destinația Galați. Prezentarea evenimentelor de pe traseu are o anumită încărcătură religioasă, evocând un război religios între creștinătate și comunism:

> Înainte de a intra în prima stație după Chișinău, coloane groase de fum se ridică jertfitoare spre cer. [...] Arde biserica Mazarache, cu trecut istoric românesc.
>
> Comuniștii evrei au inaugurat astfel începutul nefastei lor opere, împotriva lăcașurilor sfinte. În vagonul de alături stă o femeie îngenuncheată și rostește rugăciuni însoțite de blesteme, împotriva păgânilor încălziți atâta vreme la sânul generos al neamului [românesc].[11]

În numărul din 29 iunie, *Izvestia* anunța că „unități curajoase ale Armatei Roșii au trecut frontiera [românească] [...] ca urmare a politicii de pace a Uniunii Sovietice". Cinismul afirmației depășește orice imaginație dacă ne amintim acțiunile premergătoare ultimatumului dat de sovietici. Trupele sovietice începuseră să fie încartiruite pe Nistru încă din toamna anului

1939. Pe 30 martie 1940, Molotov declarase că Uniunea Sovietică nu avea un pact de neagresiune cu România din cauza disputei asupra Basarabiei, dar a adăugat că țara sa nu intenționează să recurgă la război pentru a recâștiga provincia.

În buletinele militare românești s-a pus accentul pe comportamentul comuniștilor evrei pe măsură ce armata sovietică a ajuns în cele două provincii. Ofițerii români din Soroca „au fost opriți de evrei [...] cari [le-]au rupt galoanele [...] în asistența soldaților sovietici"[12]. Comandantul trupelor de frontieră din Cernăuți și-a informat superiorii de la București că, în momentul în care a fost dat ordinul de evacuare, „evreii s-au dedat la manifestațiuni antiromânești, rupând și scuipând tricolorul și, suindu-se pe monumentul Unirei, au arborat steagul roșu"[13]. Alte rapoarte ale armatei menționau că românilor nu li se dădea voie să plece și se arunca cu apă pe ei, ofițerii erau scuipați și li se smulgeau epoleții, adesea fiind bătuți de evrei. Șeful poliției sovietice din Chilia Nouă era „evreul dr. Rabinovici"; ziarele sovietice apărute la Chișinău după ocupația sovietică erau conduse de „gazetari evrei", la Ismail,

> morarii și brutarii, toți evrei, au refuzat să scoată pâine cu o zi înainte de ultimatum, răspândind imediat după anunțarea ultimatumului zvonul că lipsa de pâine se datorește faptului că făina a fost rechiziționată de armată [română].

În Bucovina, depozitul de arme din Rădăuți a fost atacat „de un grup de evrei", iar la Gura Humorului, „evreii au sechestrat autovehicolele, nepermițând retragerea populației românești"[14].

Carol II a oglindit reacțiile multora dintre supușii săi pe măsură ce rapoartele privind evacuarea soseau la București. Pe 30 iunie, scria în jurnalul său:

> Știrile din Basarabia sunt tot triste. Din păcate am avut dreptate cu așa-numita reorganizare a FRN [partidul lui Carol], mulți dintre conducătorii de acolo s-au arătat complet bolșevizați, fiind cei dintâi care au primit cu drapele roșii și flori trupele sovietice.[15]

Că majoritatea oficialilor locali care au devenit comuniști după anexare erau români este confirmat de anchetele armatei, care

au arătat că, înainte ca sovieticii să înceapă campania de deportări din provincie, 505 oficiali comuniști erau români și doar 69 evrei.[16] Atari statistici scot în evidență susținerea mai largă de care beneficia comunismul în Basarabia; a atras, fără îndoială, sprijinul evreilor, dar și-a găsit adepți și în rândul rușilor, ucrainenilor și chiar al românilor. În câteva orașe, armata raporta că populațiile minoritare locale participau la umilințele aduse soldaților români.[17]

Aceste fapte au fost complet ignorate de presa românească și trecute cu vederea în rapoartele armatei, unde doar evreii erau acuzați pentru maltratarea soldaților. La fel s-a întâmplat și cu distrugerea magazinelor din cele două provincii, magazine deținute în mare parte de evrei din clasa mijlocie. În schimb, oprobriul oficial și ostilitatea populară erau îndreptate spre evrei, indiferent dacă aceștia aveau sau nu simpatii comuniste. Ca urmare, antisemitismul a atins noi culmi, determinând Marele Stat-Major să-și exprime îngrijorarea față de actele de „răzbunare" ale românilor față de evrei. În București, barurile și cafenelele se închideau devreme la ordinul guvernului pentru a preîntâmpina „excesele" antievreiești ale unor segmente ale populației. Predispoziția spre violență a fost recunoscută într-o telegramă a Legației americane adresată Departamentului de Stat pe 12 iulie, care informa că „românii în general doresc să-și verse mânia lor fie activ, fie pasiv asupra evreilor pentru evenimentele care au avut loc în Basarabia"[18].

La început, chiar în sânul armatei actele de răzbunare îi vizau pe evrei. Iritați de rapoartele umilințelor suferite de trupele aflate în retragere, soldații români și-au vărsat mânia pe evrei. În Moldova au existat cazuri izolate de violențe împotriva evreilor. Pe 1 iulie, patru evrei au fost împușcați de un ofițer de jandarmerie la Șerbăuți. În aceeași zi, șapte evrei au fost văzuți părăsind gara Dolhasca escortați de doi soldați și un ofițer de rang inferior. Odată intrați în pădure, evreii au fost executați. Foarte mulți au fost aruncați din trenuri între Pașcani și Lespezi pe 2 iulie. Patru au fost uciși și cinci au fost răniți grav, iar făptașii nu au fost identificați.[19] Nu numai evreii

au căzut victime agresiunilor: și un soldat român de origine rusă a fost aruncat din tren.[20]

Ultimatumul din 26 iunie și anexarea de către sovietici a teritoriului românesc sub amenințarea recurgerii la forță echivalau cu un șantaj internațional. Amenințarea cu declanșarea unui conflict armat încălca prevederile celor două convenții privind Definirea Agresiunii, semnate pe 3 și 4 iulie 1933, care fuseseră ratificate atât de România, cât și de Uniunea Sovietică.[21] România a acceptat cererile rușilor printr-un schimb de note diplomatice. Noul statut al Basarabiei și Bucovinei de Nord, în pofida legislației anterioare, era bazat, din perspectiva dreptului internațional, pe un acord formal, cuprins în această corespondență diplomatică, prin care se consimțea înapoierea Basarabiei și cedarea nordului Bucovinei.[22] România nu fusese însă de acord cu anexarea raionului Herța, din nordul Moldovei, de către sovietici, întrucât nici nu fusese menționată în textul ultimatumului, și nici cu ocuparea a patru insule de la gurile Dunării în toamna anului 1940.

Ultimatumul era însoțit de o mică hartă pe care erau marcate cu tușe groase de creion roșu teritoriile ce vor fi cedate. Grosimea liniei nu a provocat doar confuzie în ceea ce privea localitățile care vor fi ocupate de sovietici întrucât acoperea o distanță de aproximativ doisprezece kilometri, dar gaura făcută de vârful creionului șterse o parte din nord-estul Moldovei și orașul Herța. În ciuda protestelor autorităților române că acea zonă nu fusese menționată în textul ultimatumului, reprezentanții sovietici din Comisia româno-sovietică înființată la Odessa pentru a supraveghea aplicarea prevederilor, generalii Koslov și Soldin, au insistat că orașul, unde exista un nod feroviar strategic, face parte din zonele cedate și armata sovietică l-a ocupat.

Suprafața totală cedată de România Uniunii Sovietice acoperea 50.762 km² și cuprindea 3.776.000 de locuitori, dintre care mai mult de jumătate, 2.020.000, erau români.[23] Pierderile umane și logistice au fost comunicate Londrei de către atașatul militar, Geoffrey Macnab, care conchidea că „evacuarea a fost în general haotică și multe unități nu au primit niciodată

ordine". În consecință, Curtea Marțială a acuzat de lașitate și neglijență 75 de ofițeri, până la urmă ajungându-se la demiterea comandantului Diviziei 21 și reducerea cu 50% a salariului lui Ioan Ilcuș, ministrul apărării.[24] Temându-se de ceea ce li s-ar putea întâmpla sub stăpânire sovietică, majoritatea românilor au luat decizia dureroasă de a pleca odată cu soldații români, dar, din cauza termenului scurt dat de ruși pentru retragerea armatei, aceștia au fost forțați să își abandoneze bunurile. Chiar și cu puținele obiecte pe care reușiseră să le ia, mulți refugiați români au fost atacați de grupuri armate de comuniști și jefuiți.

În noua configurație politico-teritorială din 1940, Uniunea Sovietică s-a simțit îndreptățită să ignore frontierele românești care fuseseră stabilite de Aliați în cadrul Conferinței de pace de la Paris. Stalin a căutat să își îmbunătățească poziția de apărare împotriva Germaniei înainte ca Hitler să facă din România un stat-satelit și să împingă propria linie defensivă până la Prut. Însă rapacitatea și cinismul cu care Uniunea Sovietică a înțeles să anexeze Basarabia și Bucovina de Nord au aruncat România în brațele Germaniei, iar pe regele Carol II îl îngrozea gândul că dictatorul rus ar putea pătrunde și mai mult pe pământ românesc. Prin urmare, monarhul s-a declarat de partea Germaniei înainte de a obține garanții din partea lui Hitler că va fi respectată integritatea teritorială a României.

Pe 1 iulie, guvernul român a renunțat la garanțiile anglo-franceze, la calitatea de membru al Antantei Balcanice și al Societății Națiunilor, iar Carol l-a informat pe Fabricius, ministrul german la București, că dorește să ajungă la un acord politic cu Reich-ul, spunându-i că, fără ajutor german, „România nu poate face nimic și va fi supusă influenței sovietice"[25]. A doua zi, regele a cerut ca o misiune militară germană să fie trimisă în România pentru a ajuta la pregătirea armatei și a forțelor aeriene române.[26]

Această repliere a spulberat speranțele britanicilor și francezilor de a distruge câmpurile petrolifere și sondele românești. Mai mult, românilor le-a fost forțată mâna mai cu seamă după ce germanii reușesc să confiște pe 19 iunie, dintr-un tren aflat

la Charité-sur-Loire, documente secrete ale Statului-Major francez ce cuprindeau planul anglo-francez de a sabota exploatațiile de petrol, precum și lista personalului implicat.[27] Documentele respective demonstrau deopotrivă duplicitatea lui Carol în perioada 1939–1940 și amploarea rețelelor de sabotaj ale Aliaților în zona Ploieștiului. Prin urmare, Berlinul a făcut presiuni la București pentru a fi expulzați britanicii și francezii care activau în industria petrolului. Mihail Moruzov, șeful Serviciului Special de Informații, aflat într-o poziție delicată după descoperirea documentelor franceze, a fost nevoit să accepte cererea pe care germanii au făcut-o pe 1 iulie pentru expulzarea a 30 de supuși britanici și francezi suspectați că „ar fi derulat o misiune secretă de a efectua presupuse acte de sabotaj" în regiunea petrolieră.[28] Șaptesprezece englezi rezidenți în Ploiești au primit ordin să plece până la ora 9, în dimineața zilei de 4 iulie.

Dintre aceștia, 11 participaseră la planificarea sabotajului. Ministrul britanic, Sir Reginald Hoare, conchidea:

> Politica declarată a guvernului român față de Axă trebuie să însemne că Germania și Italia vor pune mâna pe tot petrolul pe care îl pot transporta, în așa fel încât să nu iasă în pierdere, iar exporturile de petrol vor fi direcționate după bunul lor plac.[29]

A intuit cât se poate de exact. Pe măsură ce războiul a luat amploare, România a ajuns să asigure 40% din necesarul de petrol al Germaniei.[30] Supravegheați încontinuu de Abwehr, hărțuiți de poliția Gărzii de Fier, majoritatea britanicilor din regiunea petrolieră nu au altă soluție decât să părăsească România în a doua jumătate a lunii septembrie 1940. În plus, șapte cetățeni britanici[31], acuzați de sabotarea stațiilor de pompare germane, au fost arestați în perioada 24 septembrie – 3 octombrie 1940 pe motiv că făceau parte, conform rapoartelor transmise de Berlin la Legația germană de la București, dintr-o rețea de spionaj condusă de atașatul militar britanic, locotenent-colonelul Geoffrey Macnab.[32] Arestările și interogatoriile au fost efectuate de poliția Gărzii de Fier împreună cu reprezentanții SD (Sicherheitsdienst) și Gestapoului în România.[33]

Dintre aceștia, personajele-cheie erau: J.E. Treacy (canadian), director al unei firme furnizoare de sonde, A.C. Anderson, inginer petrolist care locuia în apropierea puțurilor, E. Boaden, responsabil cu forajul la Compania Unirea, și Reginald Young, inginer de rafinărie la Societatea Româno-Americană.[34] Activitățile de sabotaj cuprindeau mai multe rafinării, principalele stații de distilare din Ploiești și câteva dintre stațiile de manevră din Transilvania.[35]

Restul echipei de sabotori a continuat să funcționeze cu succes până în septembrie 1940.

> Primul indiciu că activitățile lor deveniseră cunoscute a fost atacul asupra casei din Ploiești a lui Treacy cu o bombă incendiară, aruncată de indivizi care fuseseră recunoscuți drept curieri între Legația germană de la București și Consulatul de la Ploiești.
>
> Solicitările făcute către autoritățile române au fost în zadar și era clar că, în cazul altor evenimente neprevăzute, s-ar fi acordat prea puțin sprijin. În ciuda acestui incident, care din întâmplare a produs pagube minime din moment ce Treacy nu mai dormea acolo din motive de securitate, Treacy și-a continuat operațiunile până când a fost arestat, la mijlocul lunii septembrie 1940. Anderson și Treacy au fost torturați fără milă de membrii Gărzii de Fier, doamna Treacy a fost bătută, iar ceilalți, loviți cu patul revolverului în încercarea de a-i face să dezvăluie natura muncii pe care o desfășoară. Din păcate, în casa și biroul lui Treacy au fost găsite importante cantități de acid sulfuric, pudră de șmirghel, pistoale speciale de vaselină pentru injectarea vaselinei tratate cu șmirghel la îmbinările locomotivelor și schițe ale boghiurilor de locomotivă și camioane.[36]

De la Ploiești, vinovații au fost duși la închisoare în București, fiind eliberați abia la finalul lunii octombrie, în urma protestelor diplomatice vehemente ale lui Sir Reginald Hoare pe lângă generalul Ion Antonescu și a mitei pe care Ion Popovici (nume de cod Procopius)[37] a oferit-o câtorva oficiali, din fondurile SOE (Serviciul de Operațiuni Speciale al Marii Britanii).[38] Imediat după eliberare, aceștia au fost trimiși la Istanbul, unde Treacy și Anderson au trebuit să urmeze un tratament medical. Până în acel moment, 400 de cetățeni britanici, inclusiv muncitori și ingineri, fuseseră fie expulzați, fie obligați să părăsească

România, ceea ce a pus capăt definitiv planurilor de sabotaj ale SOE în România.[39]

Hitler a exploatat cu succes poziția câștigată la începutul lunii iulie. Într-o scrisoare din 13 iulie, i-a amintit lui Carol II că acceptase garanțiile anglo-franceze și condiționa protecția germană de rezolvarea disputelor teritoriale restante cu Ungaria și Bulgaria asupra Transilvaniei și Dobrogei, iscate odată cu cedarea Basarabiei și a Bucovinei de Nord.

În apogeul crizei declanșate de ultimatumul sovietic, Carol II l-a convocat pe ministrul german von Killinger pentru a protesta față de presiunea exercitată asupra sa, nu numai de ruși, ci și de unguri și bulgari:

> Îmi dau seama că Germania nu mă poate sprijini împotriva Rusiei, în schimb poate face un lucru – pentru că un prieten totdeauna răsplătește o favoare – de vreme ce petrolul a continuat să curgă neîncetat în timpul ofensivei occidentale [a statului dvs.] –, și anume anularea planurilor Ungariei și Bulgariei.[40]

Ambițiile revizioniste ale Ungariei erau strâns legate de ale celui de-al Treilea Reich. La fel ca Hitler, liderii Ungariei nu acceptaseră niciodată „nedreptățile" Conferinței de pace de la Paris și, prin urmare, faptul că Hitler susținea revizuirea Tratatului de la Versailles încuraja Ungaria să-și extindă pretențiile asupra teritoriilor pierdute. Primul succes al politicii progermane a Ungariei a fost obținut în noiembrie 1938, când, în condițiile Primului Arbitraj de la Viena, Ungaria a anexat o parte din sudul Slovaciei de la Cehoslovacia. În martie 1939 a primit Carpato-Rutenia, apoi s-a concentrat asupra Transilvaniei. Strategia Ungariei privind anexarea Transilvaniei trebuia să se desfășoare simultan cu agitația sovietică legată de retrocedarea Basarabiei. La o lună după ce problema Basarabiei a fost dezbătută în presa sovietică, șeful Statului-Major al Ungariei, generalul Henrik Werth, și-a sfătuit guvernul prin memorandumul din 12 decembrie 1939, ca, în cazul unui atac sovietic asupra României, Ungaria să acționeze pentru a recupera „întreaga Transilvanie". De asemenea, l-a instruit pe generalul Gábor Faragho, atașatul militar maghiar la Moscova,

să discute cu autoritățile sovietice posibilitatea unui atac coordonat împotriva României.[41] Nefiind mulțumită doar cu amputarea teritoriului românesc, prin anexarea Basarabiei și a nordului Bucovinei în iunie 1940, Uniunea Sovietică susținea pretențiile Ungariei asupra Transilvaniei. Pe 11 iulie, ministrul maghiar la Moscova a trimis un raport la Budapesta cu privire la o discuție avută cu Molotov, ocazie cu care ministrul sovietic de externe a precizat că URSS consideră justificate pretențiile teritoriale ale Ungariei față de România și că îi oferă sprijin în cazul în care va fi convocată o conferință pentru rezolvarea acestora.[42]

Poziția lui Hitler față de situația Transilvaniei era dictată de nevoia sa de stabilitate pentru pregătirea Operațiunii Barbarossa, concepută cu participarea maghiarilor și a românilor. În timp ce l-a avertizat pe prim-ministrul ungar, pe 10 iulie, să nu se aștepte la nici un ajutor din partea Germaniei în cazul în care Ungaria ataca România, pe Hitler îl neliniștea ideea unui atac coordonat ruso-maghiar asupra României, care ar amenința regiunile petroliere și astfel i-ar pune în pericol planurile în Rusia. Prin urmare, el și-a arogat rolul de mediator, iar negocierile dintre Ungaria și România au debutat pe 10 august la Turnu Severin. După zece zile în care nu s-a ajuns la nici o soluție, Hitler a impus un acord. Ministrul german de externe, Joachim von Ribbentrop, și omologul său italian, contele Galeazzo Ciano, au invitat ambele părți la Viena, solicitându-le să accepte rezultatul arbitrajului lor.

În problema Transilvaniei, românii, practic în unanimitate, credeau că regiunea este mai importantă din punct de vedere politic, cultural și economic pentru coeziunea statului român decât Basarabia, în ciuda consecințelor dureroase ale pierderii provinciei. Această opinie a fost transmisă de Ion Gigurtu, prim-ministrul român, în scrisoarea către Ribbentrop din 27 august 1940. Gigurtu a explicat că, în timp ce opinia publică românească a recunoscut necesitatea acceptării ultimatumului sovietic, respectiv pretențiile asupra Basarabiei și nordului Bucovinei, la sfatul Germaniei pentru a evita războiul cu Uniunea Sovietică, cedarea unei părți a Transilvaniei era o cu totul

altă chestiune. „Transilvania", scria el, „a fost întotdeauna considerată ca o fortăreață a românismului, în care neamul nostru [...] s-a dezvoltat". Decizia de a ceda Basarabia fusese luată pentru a abate atenția de la pretențiile revizioniste asupra Transilvaniei unde românii „trăiesc de optsprezece secole"[43].

Carol II și miniștrii erau îngrijorați că respingerea arbitrajului ar duce la un atac al ungurilor și la ocuparea câmpurilor petrolifere de către germani, ceea ce ar putea să genereze, la rândul său, o invazie rusă în estul României. Regele a convocat un Consiliu de Coroană din care făceau parte membrii Gărzii de Fier și alți miniștri progermani, votându-se cu 19 la 10 și o abținere în favoarea acceptării arbitrajului. Cei care s-au opus preferau înfrângerea în locul dezonoarei; cei care au votat „pentru" au subliniat necesitatea de a împiedica dezmembrarea României. Carol a votat alături de aceștia din urmă.

Ribbentrop a avut un rol esențial în elaborarea prevederilor Arbitrajului, în conformitate cu interesele strategice ale Germaniei în acest sens. Mutând granița Ungariei, care în acest moment era mai strâns legată de Germania decât de România, spre creasta de sud-est a Carpaților, oferea practic armatei germane un zid natural de apărare. În același timp, noua frontieră trecea la doar câțiva kilometri de câmpurile petrolifere românești din jurul Ploieștiului, care erau vitale pentru planul lui Hitler de a ataca Uniunea Sovietică.[44] La anunțul deciziei Ribbentrop–Ciano pe 30 august 1940, Mihail Manoilescu, ministrul român de externe, a leșinat pe masă.[45] În condițiile celui de-al Doilea Arbitraj de la Viena, așa cum a ajuns să fie cunoscut, Transilvania era practic împărțită, Ungaria primind o suprafață de aproximativ 43.000 km² în nordul provinciei, adică aproximativ 40% din suprafața acesteia și o populație de aproximativ 2,6 milioane de locuitori.[46]

Au izbucnit proteste de amploare în mai multe orașe din România. Cel mai mare dintre acestea a fost organizat la Brașov de muncitorii de la fabrica de avioane IAR (Industria Aeronautică Română), conduși de Marin Muscalagiu și Grigore Răceanu[47], ambii arestați pentru „agitație comunistă", judecați și închiși timp de o lună.[48] Împărțirea Transilvaniei a declanșat

exodul românilor din nordul regiunii. Potrivit statisticilor întocmite de organismul oficial, înființat pentru a acorda asistență acestor refugiați, până în septembrie 1943, aproximativ 110.000 au trecut granița. Majoritatea erau foști angajați ai statului român care s-au trezit peste noapte fără locuri de muncă, inclusiv profesori universitari sau de liceu. Mulți dintre aceștia au fost primiți în ministerul respectiv și în sistemul de învățământ. Alții s-au prezentat în fața comitetelor locale, formate din prefect, primar și reprezentanți ai Crucii Roșii, care aveau autoritatea de a rechiziționa locuințe pentru a-i adăposti. Fiecare refugiat a primit o carte de identitate specială și a beneficiat de asistență până când și-a găsit de lucru. Pentru a primi sprijin și după 90 de zile, aceștia erau obligați să demonstreze că își căutau loc de muncă. Cei care refuzau locul de muncă oferit nu mai primeau asistență suplimentară.[49] Spre deosebire de refugiații din Basarabia și nordul Bucovinei, care au putut să se întoarcă la casele lor în toamna anului 1941, cei din nordul Transilvaniei au rămas în exil până când zona a revenit sub stăpânire românească, în primăvara anului 1945.[50] Suferințele țăranilor refugiați au fost alinate, în multe cazuri, datorită generozității familiilor lor și prietenilor. Dar acest lucru nu înseamnă că au fost uitați de regimul Antonescu. Măsurile menite să îi ajute au fost discutate și adoptate în cadrul ședințelor Cabinetului, însă în multe cazuri s-au dovedit ineficiente. Situația refugiaților din județul Iași este edificatoare în acest sens. În timp ce prefectul a reușit să găsească locuințe pentru 1.719 din cele 1.861 de familii de refugiați în perioada iulie 1940 – 31 martie 1941 (majoritatea din Basarabia și nordul Bucovinei, dar 110 erau din nordul Transilvaniei), nu a putut să le arendeze teren. Pământul în cauză fusese confiscat de la evrei conform legii. Din cele 2.922 de hectare astfel obținute, doar 254 erau cultivate de fermieri refugiați. Motivul, a explicat prefectul, era incapacitatea viitorilor arendași de a strânge banii necesari, situație generată, la rândul său, de dificultățile cu care se confruntau în obținerea împrumuturilor de la stat.[51]

Pretențiile bulgarilor au fost rezolvate fără complicații. Cadrilaterul, cu o suprafață de aproape 7.000 km², în care doar aproximativ 25% din populație erau români, a fost înapoiat Bulgariei în baza unui acord semnat pe 21 august și ratificat prin Tratatul de la Craiova, la 7 septembrie. Restituirea zonei a fost însoțită de un schimb de populație: supușii români de origine bulgară din județele Tulcea și Constanța – nordul Dobrogei – au fost transferați la Durostor și Caliacra – în sud –, în timp ce românii din aceste două județe au fost mutați în locul lor. De asemenea, Bulgaria s-a angajat să despăgubească românii plecați care își pierduseră proprietățile.[52] Conform statisticilor comisiei mixte româno-bulgare pentru transfer, 103.711 români au fost mutați din sudul Dobrogei, în timp ce 62.278 de bulgari au fost strămutați din nord.[53]

În schimbul acestor concesii teritoriale, Carol II a obținut din partea lui Hitler garanții de protecție, însă România pierduse aceste regiuni la ordinul Führerului, iar pentru el era prea târziu pentru a-și salva tronul. O treime din suprafața României la 1939 fusese smulsă în 1940 și, odată cu aceasta, populația României a scăzut de la 19,9 milioane la 13,3 milioane.[54] Din punct de vedere economic, pierderile teritoriale au fost paralizante: 37% din terenul arabil, 44% din fondul forestier, 27% din suprafața pomicolă și 37% din cea viticolă. Din totalul terenurilor arabile pe care se cultiva grâu în 1939, România a pierdut 37%, la porumb 30%, la floarea-soarelui 75%, la soia 86%, iar la cânepă 43%.[55] La scară umană, pierderea masivă de populație din care jumătate – aproximativ trei milioane – era formată din etnici români, era prea mult de suportat.

Viziunea optimistă pe care o avea Nicolae Mărgineanu în 1918 s-a transformat în disperare:

> Vestea odiosului Dictat de la Viena a îndoliat pe toată lumea. Aveam sentimentul că fusese înmormântată dreptatea însăși. Am visat o mie de ani dreapta Unire a tuturor românilor în granițele firești ale patriei noastre, iar Mihai Viteazul a făcut dovada că ea e posibilă, dorită fiind de toți aceia care vorbeau aceeași limbă și aveau aceeași datină și lege. După douăzeci de ani însă visul s-a destrămat împotriva

voinței tuturor. Și desigur, fără ca ei să fie întrebați. Căci guvernul regelui Carol II numai expresia țării nu era.

Frați îndurerați am rămas și în zilele următoare Dictatului, când a trebuit să ne dezmeticim pentru a ne duce bruma de avere transportabilă în teritoriile libere. La frăția îndurerată a celor năpăstuiți din teritoriile cedate s-a adăugat frăția îndoliată a celor din țara rămasă neocupată, care au venit să ne ajute. *Omenia s-a dovedit mai vie decât oricând!*

Parcă văd și acum autobuzele și camioanele sosite în ajutorul nostru, care alergau în ultimele zile pe străzile Clujului, întrebând din casă în casă dacă pot sta cuiva de ajutor.[56]

7. Statul Național Legionar, 1940–1941

Prin decretul din 6 septembrie 1940, noul rege, Mihai I, devine o simplă efigie de protocol[1], întrucât îl desemnează Conducător cu puteri depline al statului român pe Ion Antonescu. Noul Conducător era astfel împuternicit să facă propuneri legislative, să promulge sau să amendeze acte normative în vigoare, să desemneze sau să destituie membrii Cabinetului, să încheie acorduri internaționale, să declare război sau să încheie pace. Pentru a forma guvernul, Antonescu a apelat la principalele partide politice – Partidul Național Liberal și Partidul Național Țărănesc –, însă ambele au declinat propunerea. Nu-i mai rămăsese decât să colaboreze cu Garda de Fier, care se bucura de popularitate mai cu seamă în urma evenimentelor din vară și câștigase în credibilitate după ce, pe 4 iulie, Carol II a permis formațiunii să facă parte din guvernul Gigurtu.[2] Titulatura de *Conducător* era inovația de dată recentă a regelui Carol II, pe care și-a însușit-o în februarie 1938, când a instituit dictatura regală și a abolit Constituția. Formula nu era însă pe placul lui Antonescu, care a dat indicații exprese către mass-media să folosească calificativul de „General" în toate comunicatele.[3]

Prestigiul monarhiei fusese știrbit din cauza acțiunilor lui Carol II, dar Antonescu, deși victimă a jocurilor politice ale fostului monarh, a depus toate eforturile pentru a reface imaginea Casei Regale ca emblemă a suveranității statului român. Primul pas în acest sens a fost invitația de a reveni la București, adresată reginei-mamă, trimisă în exil de Carol pentru a abate atenția publică de la aventura lui cu Elena Lupescu.

Preocuparea pentru noul monarh transpare din telegrama publică în care îi recomandă Alteței Sale să se urce în primul tren pentru a fi împreună cu regele și a-i desăvârși formarea „pe care Patria noastră și a Lui i-o dorește fierbinte"[4], pentru că familia regală trebuie să fie „un exemplu de moralitate, de sobrietate, de nepărtinire, de modestie, de conștiință civică și de ținută patriotică"[5]. Deși membrii familiei regale au întrunit așteptările, curând Antonescu și-a schimbat atitudinea, tratându-i cu dispreț și lezându-le onoarea, ceea ce a dus la o deteriorare vertiginoasă a relațiilor.

În ceea ce privește politica externă, dezideratul prioritar al generalului era reîntregirea granițelor în forma anterioară anului 1940, adică recuperarea Basarabiei, Bucovinei de Nord și a nordului Transilvaniei. Pe 21 septembrie, în timpul unei ședințe de guvern, a solicitat mass-mediei să nu „abandoneze" toate problemele „legate de granițele noastre, de drepturile noastre și de aspirațiile poporului român. Aceasta privește atât pe românii din Basarabia și Bucovina, cât și pe cei din Transilvania", convins fiind că totul depindea de alianța cu Germania nazistă:

> Față de Axă, v-am spus: noi mergem 100% până la moarte alături de Axă. Ori triumfăm cu Axa, ori cădem cu Axa. Dacă vom cădea cu Axa, pe hartă nu vom dispare, după cum nici Italia, nici Germania nu vor putea să dispară, o națiune constituind o realitate peste care nu se poate trece. Însă eu vreau să răstorn arbitrajul de la Viena – fără să o spun – și pregătesc campania pentru opinia publică mondială.[6]

Realist, generalul avea în vedere exclusiv interesul național, și nu simpatiile față de Marea Britanie și Franța[7]:

> Eu nu sunt sentimental când vine vorba de interesele Neamului meu. Pot fi foarte [bun] prieten cu englezii, dar nu merg cu englezii, ca să răstorn Statul pentru o prietenie cu ei; merg și cu cel mai mare inamic al meu personal, ca să salvez Statul. Dar eu n-am și n-am avut nimic contra germanilor. Ne-am bătut în războiul din 1916 și am luat Ardealul. După aceea însă, s-a făcut marea greșeală că nu ne-am îndreptat către Berlin, fiindcă interesele economice ne legau de Germania. Or, acolo unde sunt interesele economice, sunt și cele politice. Din acest angrenaj nu putem ieși.[8]

În consecință, și-ar fi dorit un Cabinet de uniune națională, susținut de cele mai importante partide democratice – Partidul Național Liberal și Partidul Național Țărănesc – care i-au fost alături în criza abdicării, precum și de legionari. Aceasta era o simplă strategie politică și nu avea nimic de-a face cu împărțirea propriu-zisă a puterii. În anii '30, avusese ocazia să se lămurească în privința regimului parlamentar și era încredințat că partidele erau corupte.[9] Garda de Fier nu făcea excepție. În timpul interogatoriului din 1946, a mărturisit că o singură dată, în iulie 1940, anterior crizei regale, discutase cu Horia Sima și că i-a propus să facă parte din guvern deoarece „reprezenta baza politică a țării în acele momente. Țara se manifesta pentru regimul legionar"[10]. Însă a observat în scurt timp, la finalul negocierilor din 14–15 septembrie cu Sima și alți legionari pentru formarea Cabinetului, care le sunt intențiile, dezgustat fiind de crasa lor incompetență și setea de putere. Pretențiile lui Sima l-au scos din sărite și pe Maniu.

Un oficial britanic a observat situația dificilă în care se afla Antonescu și descrie în detaliu starea de spirit care domnea la acea vreme:

> Fiind chemat să formeze guvernul în septembrie 1940, Antonescu a pus condiția abdicării regelui și, după ce a obținut abdicarea, și-a asumat sarcina de a guverna țara în fața amenințării ocupației germane, în timp ce poporul era revoltat de pierderile teritoriale, regele avea doar 18 ani, iar Garda de Fier era pregătită și nerăbdătoare să creeze tulburări. [...] În privința ocupației germane, singura problemă care se punea era dacă aceasta să aibă loc cu sau fără consimțământ. Deși Antonescu fusese întotdeauna filobritanic, a hotărât că ar fi mai bine pentru țară să nu fie ocupată de o putere fățiș ostilă. Hotărârea sa a fost aspru criticată, dar având în vedere imposibilitatea de a obține ajutor din partea Aliaților, e greu de văzut ce altceva putea face.[11]

Fabricius a intuit că generalul își dorea doar „disciplină și onestitate"[12], iar primele măsuri implementate, nobile cu siguranță, nu îi dezmint observațiile. Decretele-legi din 9 septembrie vizau eradicarea corupției și îi obligau pe înalții oficiali din stat și guvern care deținuseră portofolii în ultimii zece ani

să-și declare averile, proveniența acestora și ce avere aveau peste hotare. De asemenea, Antonescu a solicitat crearea unor comisii care să verifice costurile de înarmare, licențele de exploatare a minelor și petrolului, acordate începând cu 1928. Din cauza corupției endemice, nici unul dintre aceste acte normative nu a produs efectul scontat. Garda de Fier va turna gaz pe foc, luând în derizoriu strădaniile generalului de a salva clasa aflată la guvernare și de a împrospăta aerul în politica românească.

Pentru a-și prezerva statutul și a nu minimiza importanța Gărzii la conducerea țării, generalul l-a convins pe rege să emită pe 14 septembrie un decret prin care țara devenea Stat Național Legionar, el însuși fiind proclamat „Conducătorul Statului Legionar și șef al Regimului Legionar". Colaborarea sa cu legionarii a fost marcată formal prin cămașa verde purtată la ocazii oficiale în acea lună.[13] Hermann Neubacher, trimisul special al Germaniei la București pe probleme economice, chiar îl recomanda pe liderul legionarilor pentru funcția de vicepremier pentru a-i consolida poziția de vreme ce, în lista lui Zelea Codreanu, ocupa locul al treisprezecelea printre cei desemnați a-i lua locul după moartea neprevăzută din 1938.[14] Printr-un alt act normativ, Sima devine „conducător al Mișcării Legionare" care era „singura mișcare recunoscută în noul stat, având ca țel ridicarea morală și materială a poporului român și dezvoltarea puterilor lui creatoare"[15]. Nu se întrevedea încă încotro vor fi direcționate aceste „puteri creatoare", dar răspunsul nu se va lăsa îndelung așteptat. Garda de Fier își va da în scurt timp arama pe față. În cadrul guvernului constituit a doua zi, legionarii dețineau majoritatea funcțiilor-cheie, cu Antonescu atât în frunte, cât și ca ministru al apărării, iar Sima vicepreședinte. Legionarilor le-au fost încredințate alte cinci portofolii, printre care și Ministerul Afacerilor Externe (prințul Mihail Sturdza) și Ministerul Afacerilor Interne (Constantin Petrovicescu). Avocatul pledant în cauza soției lui Antonescu, inculpată pentru bigamie cu doi ani înainte, Mihai Antonescu, a primit portofoliul de ministru al justiției. Oricum, generalul câștigase respectul legionarilor de când

depusese mărturie în procesul intentat lui Corneliu Zelea Codreanu în mai 1938. În discuția cu Hitler din 22 noiembrie 1940, generalul preciza că „din punct de vedere politic, nu avea nici o legătură cu Garda de Fier, ci doar anumite afinități de ordin spiritual și o susținea în lupta pentru dreptate și recunoaștere pe plan internațional"[16].

Cabinetul proaspăt învestit a avut de suferit de pe urma disensiunilor interne și a rivalității dintre cei doi lideri. Garda îi furniza lui Antonescu baza pentru susținerea populară, pentru că, la rândul ei, formațiunea politică avea nevoie de Conducător deoarece era susținut de forțele armate și de ceilalți lideri politici. Cu greu însă puteau fi armonizate aceste interese divergente – disciplina pe care miza Antonescu și insațiabila sete de putere a legionarilor.

> Faptul că Garda de Fier deținea frâiele sistemului administrativ conta enorm în competiția cu generalul. „Legionarizarea" administrației s-a făcut dintr-o singură mișcare, prin numirea prefecților legionari în toate cele 50 de județe ale țării reduse ca suprafață.[17]

Poziția dominantă a Gărzii la conducerea țării s-a reflectat în periodicul progerman *Porunca vremii*[18] și în cotidianul legionar *Buna Vestire* care și-au intensificat propaganda antisemită.

Odată cu înființarea Statului Național Legionar și cu publicarea hotărârii semnate de ministrul cultelor și artelor, Radu Budișteanu, pe 9 septembrie 1940, era recunoscută libertatea religioasă a membrilor următoarelor confesiuni: ortodoxă română, greco-catolică, armeană, ortodoxă ucraineană, calvină, luterană, unitariană, armeano-gregoriană și islamică. Concomitent, autoritățile recunoșteau „existența de fapt a confesiunii mozaice, care urmează să se manifeste potrivit dispozițiunilor ministeriale ulterioare". În schimb, „asociațiile religioase" – adică neoprotestantismul și alte secte – au fost scoase în afara legii.[19]

Preconizând adoptarea unor reglementări antisemite mai drastice, Wilhelm Filderman, președintele Federației Evreiești din România, i-a expus lui Antonescu temerile sale și a primit garanții că administrația sa nu va da curs nici unui plan de

persecutare a evreilor. Pe 18 septembrie, secretariatul general al Președinției Consiliului de Miniștri trimite o scrisoare lui Filderman din partea lui Antonescu: „Asigur pe dl Filderman [...] că dacă coreligionarii săi nu vor sabota pe față și din culise regimul, nici pe planul politic, nici pe planul economic, populația evreiască nu va avea nimic de suferit. Cuvântul generalului Antonescu este cuvânt"[20].

Ca urmare, pentru a-i garanta că nu au interese ascunse, Filderman și alți membri ai comunității evreiești îi trimit un mesaj lui Antonescu:

> Mânați de cele mai sincere sentimente față de Tron și Țară, populația evreiască din România vă urează rodnică și pașnică guvernare și vă asigură că își va îndeplini cu credință și loialitate îndatoririle ei.[21]

Pe 6 octombrie, purtând cămașa verde, Antonescu a ținut în fața miilor de legionari adunați în capitală, pentru a sărbători o lună de la proclamarea Statului Național Legionar, un discurs mobilizator, în care a făcut apel la rațiune:

> Legionari, v-am chemat astăzi de pe întregul cuprins al țării sfâșiate să sfințim biruința din 6 septembrie. V-am adunat azi, cămăși verzi, suflete întregi și curate [...]. V-am chemat la fapta înnoitoare a zidirei și vă comand să amuțiți orice gând de răzbunare sau răsturnare.[22]

La scurtă vreme, dezorganizarea și predispoziția spre violență a legionarilor vor acutiza disensiunile dintre Horia Sima și Ion Antonescu, iritându-i pe germanii care doreau să eficientizeze economia și pe care Garda de Fier îi incomoda. Efectul va fi sporirea sferei lor de influență în cadrul economiei României, exceptând participațiile interguvernamentale pe termen lung. Pe 5 octombrie a fost adoptat un decret-lege care prevedea înființarea posturilor de „comisari pentru românizare" pentru a obliga companiile să se supună directivelor Ministerului Economiei Naționale.[23] Șapte comisari legionari s-au ocupat de „românizarea" companiilor petroliere și au disponibilizat angajații evrei și directorii străini,[24] dintre care cinci de origine britanică au fost arestați de legionari, torturați și siliți să semneze declarații prin care recunoșteau săvârșirea unor acte

de sabotaj.[25] Au fost promulgate alte trei decrete-legi antisemite prin care erau rechiziționate imobilele (5 octombrie), pădurile (12 noiembrie) și companiile de transport (4 decembrie) ce aparțineau evreilor.

Planurile germanilor de a beneficia de pe urma bunurilor confiscate prin achiziționarea lor la prețuri modice au fost dejucate deseori de legionarii nemulțumiți de ceea ce părea a fi o nouă formă de „vasalitate".

Buna Vestire publica la începutul lui septembrie un articol în care se atrăgea atenția că, „după ce au fost vasalii Parisului, românii trebuie acum să devină vasalii Romei și ai Berlinului"[26]. În general, se făcea uz de două metode: evreii fie erau obligați să-și vândă bunurile unui comisar – în cele mai multe situații, legionar –, fie din cauza birocrației se întârzia tranzacția pentru a descuraja potențialii cumpărători.

În paralel se dezvoltă un curent de opinie antigerman inclusiv în rândul legionarilor, generat atât de puterea crescândă a etnicilor germani, sprijiniți de ofițerii SS Volksdeutsche Mittelstelle, cât și de acțiunile de promovare a drepturilor acestei comunități în conformitate cu prevederile Dictatului de la Viena, orchestrate de liderul Andreas Schmidt. Pe mulți dintre legionari îi agasa și prezența cadrelor SD (Sicherheitsdienst), care aveau sarcina de a reorganiza Garda de Fier după tiparul SS.[27] În contrapartidă, Garda a creat poliția legionară, instrument de represiune, uzitat din motive samavolnice cu caracter șovin sau politic – care funcționa în paralel cu poliția oficială – aflată la dispoziția ministrului de interne legionar, generalul Constantin Petrovicescu.

Nici pe germani nu i-a încântat atitudinea Gărzii, dimpotrivă. Dr. Carl Clodius, director adjunct al Departamentului de Politici Economice din guvern, a fost informat pe 19 noiembrie că „venise vremea ca anarhiștii temerari din Gardă să fie opriți"[28]. Nu doar Neubacher ajunsese la limita răbdării. Și generalul l-a pus la punct la finalul lui octombrie, când Sima pretindea majoritatea în guvern și crearea unei noi ordini economice, avertizându-l că nu era dispus să distrugă economia țării.[29] Prin jurământul de a răzbuna uciderea lui

Zelea Codreanu, legionarii îi știrbiseră oricum autoritatea lui Antonescu și, de aceea, l-au destituit și arestat în 6 septembrie pe Mihail Moruzov, directorul Serviciului Special de Informații în perioada lui Carol II și, ulterior, au reformat Ministerul de Interne. La două săptămâni, l-au eliberat din funcție pe directorul general al Poliției, în locul lui fiind învestit legionarul Alexandru Ghica. Mai mult, au creat Comisia Specială de anchetă criminală pentru identificarea celor responsabili cu uciderea membrilor Gărzii în vremea dictaturii regale. Comisia a emis 33 de mandate de arestare, pe lângă cei deja închiși la Jilava. Aveau loc atât de multe dezgropări și reînhumări ale legionarilor cu fast macabru, încât își câștigaseră eticheta de „regim al procesiunilor funerare"[30]. Apogeul a fost atins pe 30 noiembrie, odată cu reînhumarea Căpitanului, dezgropat cu cinci zile mai devreme de la Jilava împreună cu alți 13 camarazi.

Două evenimente au dezlănțuit furia Gărzii. Primul a fost decizia Comisiei de a trimite într-o incintă spitalicească doi înalți funcționari, pe Gabriel Marinescu – anterior ministru la Interne – și pe Ion Bengliu, aflat până de curând în fruntea Jandarmeriei și responsabil, în ochii legionarilor, pentru asasinarea confraților lor. Cel de-al doilea a fost ordinul pe care Antonescu l-a dat la solicitarea deținuților de la Jilava, care se temeau pentru viața lor, de a-i înlocui pe legionari cu militari la deshumare. Astfel, în noaptea de 26 spre 27 noiembrie, aceștia au luat cu asalt închisoarea Jilava și au ucis 64 de foști membri ai guvernului și ofițeri ai Poliției, considerați vinovați pentru asasinarea legionarilor.[31] Concomitent, au fost uciși 11 evrei la Ploiești, iar a doua zi, l-au executat pe reputatul istoric și om politic Nicolae Iorga și pe fostul ministru de finanțe țărănist Virgil Madgearu.[32]

Nu e cert dacă Horia Sima ar fi fost la curent cu planul carnagiului de la Jilava. Pe baza rapoartelor primite de la Eugen Cristescu, șeful Serviciului Special de Informații, succesorul lui Moruzov, Antonescu îl bănuia atât pe ministrul de interne, Constantin Petrovicescu, cât și pe șeful Poliției că fie au susținut atacurile, fie s-au prefăcut că nu știau ce se întâmpla. În funcție de complicitatea lui Sima la baia de sânge de la

Jilava pot fi estimate solidaritatea, obedienţa şi zelul legionarilor. Liderul Gărzii de Fier s-a arătat şocat de cele petrecute, dar R.D. Waldeck raporta că o sursă din interior i-ar fi spus că reacţia lui Sima fusese de fapt simulată.[33]

Tot acest haos l-a consternat pe general şi l-a tulburat pe Führer deoarece, din punct de vedere strategic, România juca un rol vital în invazia Uniunii Sovietice. Pe 14 octombrie vine în capitală Misiunea Militară solicitată de Antonescu pe 5 septembrie, cu obiectivele secrete de a instrui armata română pentru asalt şi a întări apărarea antiaeriană a câmpurilor cu petrol de lângă Ploieşti.[34] După campania dezastruoasă a italienilor, care, pe 28 octombrie, invadaseră Grecia de la bazele din Albania, Hitler este pus în faţa faptului împlinit. Trei zile mai târziu, pe 31 octombrie, pentru a onora angajamentul luat, trupele britanice sosesc în Creta. Hitler preconiza că, din Lemnos, englezii vor putea să lanseze o ofensivă aeriană la 500 km, în zona Ploieştiului.[35] Din cauza luptelor din Balcani, rolul României devine cu atât mai important cu cât, pornind de aici şi traversând Bulgaria, trupele germane ajungeau mai repede în Grecia, pentru a elimina orice posibilitate ca aerodromurile să fie folosite de englezi. Pe 4 noiembrie, Hitler însărcinează Cartierul General să schiţeze planul Operaţiunii Marița.

La început, Führerul nu şi-a dezvăluit intenţiile nici lui Mussolini, nici lui Antonescu, dar, pe 20 noiembrie, într-o scrisoare către Duce, părea convins că situaţia era dezastruoasă: „De vreme ce câmpurile petrolifere nu beneficiază de o apărare adecvată, din punct de vedere militar, situaţia este periculoasă, iar din perspectivă economică, înspăimântătoare". Prin urmare, „Ungaria trebuie să fie de acord ca trupele germane să-i tranziteze teritoriul către România, acţiune care va începe de îndată. România nu va refuza această propunere de întărire a propriei apărări cu forţe germane suplimentare"[36]. Iniţiativa lui Hitler se va concretiza în Directiva nr. 18 din 12 noiembrie, prin care poziţia Misiunii Militare germane din România era consolidată, urmând a fi luate măsuri ca zece divizii să fie încartiruite în sudul ţării, în paralel cu sporirea forţelor aeriene.

Între 21 și 24 noiembrie, Antonescu s-a aflat la Berlin, la invitația lui Hitler, pentru a semna Pactul Tripartit, încheiat între Germania, Italia și Japonia, și a discuta termenii cooperării militare și economice. Ungaria ratificase Pactul pe 20 noiembrie, cu trei zile mai devreme decât România.[37] Pe 27 septembrie 1940 statele inițiatoare nu preconizaseră că va fi necesară sancționarea înțelegerii de către țările mai mici, însă, având în vedere noul context, Ungaria a lansat o propunere în acest sens la începutul lui octombrie.

Hitler i-a făgăduit generalului că, din moment ce semnase Pactul, „România fiind acum aliată, îi poate da asigurarea că Germania va susține în toate privințele pe aliatul său, atât pe tărâm politic, cât și pe cel economic. În spatele existenței statului român stă de acum înainte întregul Wehrmacht german"[38]. Cu toate acestea, nu existau clauze care să oblige țările semnatare să-și revizuiască poziția față de URSS sau să intervină în conflictul armat dintre Germania și Marea Britanie. Pactul a fost invocat abia pe 12 decembrie 1941, când Germania și Italia solicită României să declare război SUA. De altminteri, trebuie să menționăm că nu se încheiase separat nici un act adițional între Germania și România privind o eventuală implicare a oricăreia dintre cele două țări într-un război cu URSS pentru că Hitler mizase pe o campanie de scurtă durată în Est. Din perspectiva dreptului internațional, Germania și România erau implicate – la fel cum erau Reich-ul și Finlanda – într-un război paralel contra URSS, ca aliați împotriva SUA.[39]

Prima întrevedere între Führer și general s-a dovedit a fi crucială pentru viitorul relației dintre cele două țări. Antonescu nu s-a lăsat intimidat de prezența lui Hitler și i-a comunicat direct, timp de două ore, părerea sa despre pierderea Transilvaniei de Nord în favoarea Ungariei și despre clauzele Dictatului de la Viena, arătându-se decis să recupereze regiunea pierdută.[40] În plus, s-a străduit să-l determine pe Hitler să anuleze cel de-al Doilea Arbitraj de la Viena. Nu există dovezi că Hitler s-ar fi arătat dispus să îi facă pe plac – după cum ar fi declarat Antonescu în timpul interogatoriilor la care a fost supus în URSS. Stenogramele originale ale discuțiilor

dintre cei doi demonstrează fără putință de tăgadă că Hitler nu a făcut altceva decât să sugereze că Europa sa de după război nu va respecta cadrele tratativelor din 1940; se poate specula, așa cum a făcut și generalul, că Dictatul de la Viena avea să fie revizuit. Führerul s-a exprimat însă în termeni echivoci și nu a dat asigurări în privința modificării Dictatului, pe care nici măcar nu l-a menționat.[41] Cu toate acestea, Antonescu a fost admirat pentru convingerile sale de neclintit și și-a câștigat locul printre oamenii de încredere ai Reich-ului.

Pe 13 decembrie, Hitler semnează Directiva nr. 20 (Operațiuna Marița) în care erau expuse etapele planului de atacare a Greciei. În sprijinul Misiunii Militare germane din România trebuiau să vină șapte divizii de infanterie și Divizia 16 blindate, prin Ungaria, după cum conveniseră pe 23 noiembrie Antonescu și generalul Erik Hansen, aflat în fruntea Misiunii Militare, care primise instrucțiuni precise să nu aducă în discuție nimic despre ofensiva asupra Greciei. Hansen și Fabricius au avut o întrevedere cu Antonescu pe 21 decembrie, când i-au dat detalii privind deplasarea trupelor suplimentare. Antonescu nu s-a opus, dar a pus condiția ca necesitățile soldaților să fie asigurate de Reich pentru a preveni penuria de alimente în spațiul românesc. Antonescu preconizase că sosirea trupelor suplimentare avea legătură „cu o acțiune spre sud", deși Hansen s-a conformat ordinelor și nu a spus nimic.[42]

Antonescu s-a văzut nevoit să solicite a doua întrevedere cu Hitler atât din cauza acțiunilor Gărzii de Fier, cât și a problemelor legate de dispozitivele proaspăt sosite. Relațiile dintre general și Horia Sima se înrăutățiseră din cauza predispoziției spre violență a legionarilor care incitau la anarhie. În cele mai multe cazuri, opozanții acestei formațiuni politice erau executați – așa cum o dovedește carnagiul de la Jilava –, iar majoritatea atacurilor îi vizau pe evrei. În pofida plângerilor depuse în mai multe orașe de membrii acestei comunități împotriva legionarilor, între 15 și 28 noiembrie 1940, 58 de evrei au fost reținuți de poliția legionară ploieșteană pentru că ar fi fost comuniști. La insistențele lui Antonescu, pe 29 noiembrie, Sima dizolvă corpul polițienesc din Ploiești pe motiv că

ar fi acționat la limita legii, deși, în aceeași zi, jandarmii au identificat pe cinci cadavre aparținând foștilor deținuți multiple plăgi produse prin împușcare.[43] La finalul lui decembrie, în Constanța, numeroși evrei s-au plâns că fuseseră agresați și intimidați de legionari să-și cedeze afacerile românilor.[44]

Acreditarea lui Fabricius a fost retrasă pe 13 decembrie, în locul său fiind numit baronul Manfred von Killinger, în funcție pe un post similar la Bratislava. Antonescu preia efectiv controlul asupra Ministerului de Externe după ce, contrariat de decizie, îi cere explicații lui Mihail Sturdza, iar acesta recunoaște că propusese această permutare în timpul întrevederii din 22–23 noiembrie, de la Berlin. Generalul acționează prompt și, în locul său, îl desemnează pe Constantin Greceanu, titularul portofoliului de ambasador în Germania.[45] Cu toate acestea, Fabricius a rămas în fruntea Legației germane până pe 24 ianuarie 1941, când Killinger sosește la București.[46]

Relațiile dintre Sima și Antonescu se deteriorează ireversibil după ce conducătorul Gărzii de Fier, la începutul lui ianuarie 1941, îi reproșează acestuia din urmă că le permite germanilor să cumpere proprietățile evreilor din sudul Transilvaniei, vizate de legionari.[47] Este posibil ca Hitler să îi fi retras acreditarea fostului ministru plenipotențiar deoarece credea că era nevoie de o mână de fier pentru gestionarea conflictului. La rândul său, Fabricius intuia că, dată fiind amploarea operațiunii militare din sud-estul Europei, Hitler îl considera „un diplomat de școală veche, pacifist convins și un om prea slab" pentru responsabilitățile ce i se cuveneau.[48]

Neliniștea generată de acțiunile legionarilor l-a determinat pe Antonescu să ceară o nouă întrevedere cu Führerul în jurul lui 10 ianuarie, motivând că Horia Sima, la ordinul lui Rudolf Hess, adjunctul său, primise o invitație similară din partea lui Baldur von Schirach, *Gauleiter* al Vienei, și a secretarului de stat, Ernst Bohle, în timpul ceremoniei de reînhumare a lui Corneliu Codreanu din 30 noiembrie. Invitațiile le parvin amândurora pe 12 ianuarie. La început, lui Antonescu îi repugna ideea de a-l avea tovarăș de călătorie pe Horia Sima, dar și-a schimbat părerea după ce a aflat că Hitler ținea ca ambii să

fie prezenți. Nici pe Sima nu îl încânta deplasarea, mai ales că Ion și Mihai Antonescu aveau ocazia de a pune în aplicare strategia din noiembrie, când ministrul de externe legionar, Mihail Sturdza, a fost exclus de la discuții. În pofida insistențelor lui Fabricius, pe 13 ianuarie, Sima anunță că va lipsi de la întrevedere. În consecință, doar Fabricius îl va însoți pe Antonescu la Obersalzberg o zi mai târziu.[49] Liderul Gărzii de Fier pierde astfel ocazia de a respinge criticile la adresa legionarilor, iar Führerul, pe aceea de a-și face o impresie despre el.[50] În contrapartidă, credea Paul Schmidt, interpretul Führerului, Antonescu i-a lăsat o impresie bună lui Hitler la întrevederea din noiembrie, în ciuda înverșunării cu care, timp de două ore, a criticat prevederile Dictatului de la Viena.[51] De această dată, Antonescu este cu atât mai tranșant și își expune fără rezerve obiecțiile legate de activitățile Gărzii. Primul pas greșit, opina el, l-au făcut legionarii când le-au permis unor neaveniți, cum erau comuniștii, să le îngroașe rândurile. Apoi, în pofida informațiilor transmise de Legația germană și de general, au insistat să-și implementeze revoluționarul program de guvernare, fără alte preparative, generând haos în cadrul Ministerului Economiei și în cel de Interne, ambele deținute de legionari. De aceea, nici poporul, care îi sprijinise până atunci, nu îi mai agrea acum. El însuși (Antonescu) se străduise să domolească diligența Gărzii întrucât „dorea să mențină regimul legionar. Trebuia să-l reorganizeze totuși pentru a reuși să guverneze împreună"[52].

Hitler l-a încredințat că era singurul politician român capabil să gestioneze orice situație și că pe el îl interesau mai mult relațiile dintre ei doi decât legăturile Gărzii de Fier cu Partidul Nazist, care puteau fi întrerupte dacă generalul considera că e oportun, căci pentru Germania nu ar fi fost nici un sacrificiu. În același timp, l-a avertizat că îi va fi imposibil să conducă țara dacă Garda de Fier i se opune și l-a îndemnat să preia șefia formațiunii politice, mai mult, să lanseze el această propunere legionarilor.[53]

Stenogramele întrevederii nu confirmă speculațiile unor istorici că Hitler „i-ar fi dat mână liberă să se ocupe de Garda

de Fier" și doar gândul că Reich-ul este de partea sa l-a împiedicat să recurgă la măsuri drastice.[54] Pe 19 ianuarie, când un atașat militar, maiorul Doering, este ucis în fața Hotelului Ambasador, la sediul Misiunii Militare din capitală, Antonescu are ocazia să regleze conturile.[55] Se ivise pretextul perfect pentru destituirea ministrului de interne, generalul legionar Constantin Petrovicescu, pe motiv că „ministrul de interne, la 9 ore după comiterea unui asasinat împotriva unui brav ofițer german, în plin centrul capitalei, nu luase măsuri impuse de împrejurările crimei [...], nu ordonase nici o pază la sediul Misiunii Militare germane"[56]. Concomitent, îi înlătură din funcție și pe alți trei legionari, pe șeful Poliției – Alexandru Ghica –, pe șeful Poliției capitalei – Radu Mironovici – și pe cel al Siguranței – Constantin Maimuca. Ghica și Maimuca s-au baricadat în sediul Siguranței împreună cu aproximativ 50 de camarazi și au început să tragă în soldații trimiși să îi evacueze. Astfel a debutat rebeliunea Gărzii de Fier.

În acest context, Sima și Antonescu au solicitat opinia Reich-ului. Pe 21 ianuarie, generalul îi cere lui Fabricius să telefoneze la Obersalzberg. După ce i-a explicat lui Ribbentrop cele întâmplate, Hitler, care auzise toată conversația, i-a transmis: „Dat fiind că a curs sânge, generalul Antonescu să intervină energic și să facă curățenie. Apoi, sub conducerea sa, să întemeieze din nou Legiunea"[57]. Liderul Gărzii apelează la Neubacher pentru sprijin militar în aceeași după-amiază, dar este refuzat.[58] Generalul Franz Halder, aflat în fruntea Marelui Stat-Major, confirmă printr-o notă în jurnalul său că germanii și-au păstrat neutralitatea în acest conflict, însă Misiunea Militară primise ordin să nu intervină decât „în caz de necesitate pentru a-i acorda sprijin militar lui Antonescu (dacă solicita expres)"[59]. Și, într-adevăr, germanii au jucat rolul de mediatori, în special prin Fabricius, care, conform raportului șefului Misiunii Militare, generalul Erik Hansen, ar fi intervenit pe lângă Antonescu și Sima, fără succes însă din cauza revendicărilor excesive ale celui din urmă.[60]

Revolta nu a depășit zona capitalei, dar legionarii nu s-au rezumat la a-și păzi pozițiile în clădirile statului, ci au ucis

fără remușcări 120 de evrei nevinovați, pe alții jefuindu-i sau incendiindu-le casele în dimineața zilei de 22 ianuarie.[61] Câteva ore mai târziu, Antonescu dă ordin soldaților să scoată tancurile împotriva legionarilor baricadați și, pe înserate, aceștia deja eliberaseră câteva imobile, 21 de soldați pierind. Legionarii au apelat la generalul Hansen pentru ajutor, însă acesta le-a transmis că ar trebui să se predea pentru că Hitler îl susținea pe Antonescu. Intervenția lui Neubacher a fost decisivă pentru încheierea ostilităților. După ce l-a atenționat pe liderul Gărzii de Fier că avea șanse nule în fața adversarului care era susținut de Reich și l-a sfătuit să-și retragă aghiotanții din bastioane pentru că le putea garanta securitatea, Sima a fost de acord cu termenii capitulării propuși de Neubacher și aprobați de Antonescu. Acesta din urmă și-a exprimat gratitudinea față de Neubacher, dar, când i-a mărturisit că îi va spânzura pe capii legionarilor, Neubacher a obiectat virulent, mărturisind că, dacă ar fi intuit care îi erau planurile, nu l-ar fi convins pe Sima să se predea.

Pe 24 ianuarie, noul ministru plenipotențiar von Killinger ajunge în România cu ordinul expres „de a-l sprijini în orice condiții pe generalul Antonescu"[62]. Unii membri ai serviciului secret german au ascuns în propriile case câțiva lideri ai Gărzii pentru a-i salva de la moarte și i-au trimis în mare taină în Germania. Conform rapoartelor SSI, Neubacher l-ar fi ascuns pe Sima în mașina sa, l-a dus la Legația germană din Sofia, apoi, cu un camion militar, în Germania.[63] N-a fost prima dată când Reich-ul venea în sprijinul legionarilor. Șeful Misiunii Militare, generalul Hansen, notase într-un raport că armele pe care le folosiseră legionarii în timpul mitingurilor contra regelui Carol II de la începutul lui septembrie 1940 erau de proveniență germană.[64]

Așa s-a încheiat un capitol unic în istoria fascismului european. Garda a fost singura mișcare radicală de extremă dreapta din Europa care a preluat frâiele puterii fără asistența Germaniei sau Italiei, dar și singura răsturnată în timpul dominației Germaniei naziste în Europa. În perioada guvernării, „prin setea de putere absolută, excesele Poliției legionare, prin

gestionarea defectuoasă a aparatului de stat și a economiei de către militanți tineri, fără experiență", Garda a atras furia majorității românilor din clasa de mijloc și a subminat autoritatea politică a lui Antonescu.[65] Confruntată cu perspectiva anarhiei dacă legionarii ar fi preluat controlul total, Armata s-a aliniat în spatele generalului și l-a ajutat în confruntarea cu aceștia.

După aproximativ un an, în cadrul unei ședințe de Cabinet din decembrie 1941, când a fost discutată contribuția preoților la rebeliunea legionarilor, Antonescu are ocazia să-și evalueze colaborarea cu Garda:

> Acum se acordă un nou act de clemență [celor implicați în rebeliune], ca să dea posibilitate de viață oamenilor cari și-au ridicat-o, fie din greșeală, fie din neștiință, pentru că au fost antrenați într-o mișcare, fie într-un mod inconștient – cum au mers mulți în mișcarea legionară –, fie crezând că sprijină o acțiune folositoare Neamului Românesc.
>
> În capul acestora am fost eu. N-am avut altă cale să mă adresez Neamului decât prin ceea ce Neamul îmi oferea atunci, adică prin Mișcarea Legionară, fiindcă toate celelalte formațiuni erau păcătoase sau dizolvate.
>
> De la Universitate și până jos, nația oferea această Mișcare Legionară. Toată lumea își punea speranțe în ea. Eu n-am avut încredere sută în sută în această mișcare, îi spuneam și dlui Mihai Antonescu. Mai târziu, această mișcare a alunecat pe un făgaș periculos, în loc să meargă pe un drum bun.
>
> Legionarii își făceau popularitate prin teroare și dinamism. Lumea credea că dacă se mișcă o sută de oameni, dacă trag cu revolverele, mișcarea aceasta era vastă. Nu era vastă Mișcarea Legionară, ci numai dinamică; aceasta îi influența pe toți.
>
> S-au mai adăugat aici și păcatele regimurilor trecute, care au făcut ca lumea să alerge unde găsește.
>
> Am înlăturat regimul legionar; tot eu l-am pedepsit. Dar regimul legionar era provocat chiar de Stat, de felul cum funcționa organizația lui. Revoluția din septembrie n-a fost decât explozia unui vulcan imens, în care toată lumea arunca jeratic, ca să se aprindă cât mai mult țara și să scape de un ticălos, care își crease un regim ticălos numai ca să se mențină.[66]

În ciuda eșecului, legionarii erau susținuți de cercurile sus-puse ale Reich-ului.[67] Pe 25 ianuarie, Ribbentrop l-a instruit pe Killinger, succesorul lui Fabricius, să-i transmită lui Antonescu „să nu facă cumva greșeala de a se sprijini, la reconstruirea noului stat român, pe armată, ci ca bază politică a acestui nou stat să ia în considerație exclusiv Mișcarea legionară."[68] Generalul a ignorat acest îndemn. Nu mai putea colabora cu Garda din cauza dezobedienței și a actelor de trădare la care s-au dedat membrii. Deși îi va fi trecut prin minte că simpatia de care se bucurau legionarii în rândul oficialităților de la Berlin era doar o stratagemă menită să genereze pretextul perfect pentru o intervenție armată și instituirea protectoratului german, Antonescu era convins că Hitler nu suporta lipsa de disciplină. Ca și în septembrie 1940, generalul le propune președinților Partidului Național Liberal și Partidului Național Țărănesc, Constantin Brătianu, respectiv Iuliu Maniu, constituirea unui guvern de uniune națională, însă aceștia nu doreau să fie asociați cu o administrație care abolise democrația parlamentară și interzisese acțiunile partidelor democratice. Cei doi l-au îndemnat pe Antonescu să creeze un guvern de ofițeri.[69] Același sfat îl primise și în ajunul rebeliunii Gărzii de Fier, după cum îi mărturisește Führerului pe 14 ianuarie 1941:

> El [Antonescu] fusese sfătuit să formeze un guvern din militari. Nici nu a vrut să audă pe motiv că nu avea rost, căci un Cabinet compus din ofițeri ar fi ultima carte pe care o putea juca o țară.[70]

Curând avea să joace această „ultimă carte".

8. Dictatura militară

Pe 27 ianuarie 1941, după eșecul rebeliunii legionare, Antonescu a numit un nou guvern format, aproape în întregime, din ofițeri.[1] Astfel, Antonescu instituia dictatura militară.[2] Regimul său a fost sprijinit de partidele democratice. La o ședință a Partidului Național Liberal, Constantin Brătianu, în calitate de președinte, spunea:

> Astăzi avem un guvern de generali. Era cea mai bună soluție ce se putea da crizei actuale. [...] [Antonescu] este singurul care poate guverna țara în condițiile interne și externe de astăzi. Îi datorăm tot concursul ce îi putem da.[3]

Ca militar, Antonescu gândea rezolvarea problemelor în termeni de *raison d'état*. A înființat un regim în cadrul căruia ofițerii de rang înalt primeau ordine direct de la el și, de obicei, ignorau deciziile altor miniștri din Cabinet. De exemplu, în timpul deportărilor din vara anului 1941, sub supravegherea armatei, la ordinul lui Antonescu, ofițerii nu luau în seamă derogările acordate unor evrei de către ministrul de interne, cum s-a întâmplat în cazul unora care aveau cetățenie americană.[4]

Mareșalul nu s-a ferit să recunoască, pe 19 noiembrie 1941, în cadrul unei ședințe de Cabinet, faptul că forma de guvernământ pe care o crease era de tip militar:

> Eu vreau să afirm acum în fața lumii că Statul acesta este un Stat militarist. Acolo împing. Vreau să fac educație patriotică, eroică, militărească. Pentru că de aici vine și cea economică și toate celelalte.[5]

La o săptămână, pe 27 noiembrie 1941, tot în cadrul unei întruniri a miniștrilor, a explicat care sunt principiile sale de guvernare:

> Și eu sunt, fatalmente, un dictator, căci nu pot să mă întorc la Constituția veche, nici la Parlament, la nimic, și nu pot rezolva aceste probleme decât cu Consiliul de Stat și cu niște experți în jurul meu, care să armonizeze toate problemele.[6]

Dar, spre deosebire de Hitler și Mussolini, Antonescu nu se baza pe o ideologie sau un partid de masă. Programul de guvernare era extrem de simplu: ordine în țară și securizarea frontierelor[7] cu ajutorul armatei și poliției. I-a și spus lui Hitler în iunie 1941 că „el nu era nici politician, nici diplomat. Era soldat până în măduva oaselor și așa dorea să moară"[8]. Într-o țară care nu știa de disciplină, mareșalul a încercat să o impună, deși unele restricții erau hilare: putea ajunge în lagăr cine purta vara pe stradă cămașă fără jachetă sau sacou. Cu toate că unii mai ghinioniști au fost sancționați, poporul nu susținea această renaștere spirituală și morală pe care o viza Antonescu.[9] Era, până la urmă, o fire solitară, care – cu excepția mamei și a soției – avea încredere în doar două persoane: Veturia, soția lui Octavian Goga, fost prim-ministru, și Mihai Antonescu, pe care îl păstra aproape, deși Hitler i-a cerut să îl demită în primăvara lui 1943.[10]

În ce măsură era România mareșalului un regim totalitar?[11] După cum am observat anterior, Antonescu nu avea de gând să pună la cale o revoluție de dragul unei ideologii. Deciziile sale au afectat viața evreilor și romilor, dar majoritatea populației se supunea unui sistem cu caracter militar pe care orice conducător al statului român după 1940 ar fi fost obligat să îl impună.

Un alt aspect care îl diferențiază de Führer ar fi acela că a tolerat opoziția democratică și a fost dispus să comunice cu liderii acesteia și cu Wilhelm Filderman, figură emblematică a comunității evreiești, la începutul războiului. Comparată cu draconicul regim nazist, forma de guvernământ din România nu a fost la fel de necruțătoare cu supușii săi, deși a deportat,

înfometat și ucis peste 10.000 de evrei. Nu le-a fost îngrădită libertatea religioasă musulmanilor[12] și creștinilor, și, deși pe 17 septembrie 1940 membrilor cultului iudaic le-a fost anulat dreptul de practicanți, în urma solicitărilor repetate ale președintelui Federației Uniunii Comunităților Evreiești din România (FUCE), William Filderman, mareșalul a abrogat actul legislativ. Antonescu a fost, mai degrabă, un conducător autoritar, nu un dictator.

De aici și întrebarea: a fost Antonescu fascist? Perioada sa de guvernare – în care regele Mihai I a fost de jure conducătorul statului – poate fi împărțită în două. Din septembrie 1940 până la finalul lui ianuarie 1941, legionarii erau majoritari în Consiliul de Miniștri; apoi, aceștia au fost îndepărtați, instituindu-se dictatura militară. Stă această etapă sub semnul fascismului? Având în vedere că răstimpul în discuție și etapa subsecventă au fost marcate de alianța cu Germania nazistă și de antisemitism, ar rezulta că atât Garda de Fier, cât și mareșalul au fost fasciști. Analiza fascismului pe tărâm românesc ar trebui însă să beneficieze de o cercetare mai amplă, futilă aici. Ne rezumăm la a nota că, dacă anumite aspecte fundamentale ale fascismului derivă dintr-o obsesie identitară de sorginte etnică și tradiționalistă, care se bazează pe o organizație de tip autoritar, paramilitar, cu vederi conservatoare, potrivnică industrializării, rezultă că Garda de Fier a fost o confrerie fascistă, antisemită, care detesta marxismul. Pe bună dreptate Henry Roberts precizează că „fascismul nu se opune industrializării. [...] Însă, în ceea ce privește spațiul românesc, unde există o viziune particulară asupra societății industrializate, fascismul implica anumite limitări în acest domeniu și glorificarea țărănimii"[13].

În timpul regimului Antonescu, nu a fost nici un partid fascist la putere, deși măsurile luate au fost vădit antisemite, întrucât nu a făcut altceva decât să le consfințească pe cele emise de guvernările anterioare, din epoca regelui Carol, și de Statul Național Legionar pe care l-a condus. Primul pas în stabilirea ordinii publice a fost un decret semnat de mareșal la 6 februarie, conform căruia era interzisă orice formă de

opoziție față de regim. Pedeapsa pentru organizații politice neautorizate, inclusiv marșurile și manifestațiile publice ale grupărilor cu caracter politic, era cuprinsă între 10 și 25 de ani de muncă silnică. Cine deținea arme fără permis putea fi condamnat la moarte, sentință aplicabilă și celor acuzați de spionaj și trădare, potrivit amendamentelor adoptate ulterior.[14] Pe 14 februarie a fost dizolvat Statul Național Legionar, în aceeași zi având loc și o operațiune de amploare pentru arestarea celor ce participaseră la rebeliune. Până la finalul lunii, mai mult de 9.000 de persoane au fost încarcerate[15], printre care și foarte mulți preoți ortodocși.[16] 6.766 de legionari au fost trimiși la închisoare de Tribunalul Militar în 1941, conform unui raport.[17] Plebiscitul din 2–5 martie nu face decât să confirme că 99,9% din populația cu drept de vot susținea măsurile luate de Antonescu.[18] A urmat condamnarea rapidă a legionarilor care au ucis evrei după rebeliune. La 14 aprilie 1941 sunt încarcerați doi membri ai „echipelor morții" legionare pentru uciderea lui Max London, librar evreu din București. A doua zi, ziarele titrau că vinovații fuseseră condamnați la moarte și executați.[19] În luna mai, numeroși legionari care uciseseră evrei în capitală au împărtășit aceeași soartă, pentru ca, în iulie, Horia Sima și acoliții săi să fie condamnați în absență la muncă silnică pe viață.[20]

În timpul dictaturii militare, activitatea parlamentului a fost suspendată. Antonescu a creat un pseudolegislativ – Adunarea Obștească Plebiscitară a Națiunii Române – care s-a întrunit de două ori pentru a-i valida politicile,[21] validitatea rezultatelor neputând fi verificată. Consiliul de Miniștri, singurul organism oficial care se întrunea regulat, prezidat de mareșal, era un simplu for, fără prerogative legislative sau statutare, în care miniștrii își prezentau rapoartele[22] și nu participau la luarea deciziilor. Întreaga administrație antonesciană se caracterizează prin această lipsă de asumare a responsabilității. La nivel județean, prefecții erau reprezentanții Conducătorului, care îi și numea în funcție, în vreme ce în Basarabia, Bucovina și Transnistria, guvernatorul era învestit cu puteri depline asupra administrației și oficialilor. Consiliile

locale au fost dizolvate, în locul lor creându-se comitete formate din oficiali locali și reprezentanții categoriilor profesionale, inclusiv ai comercianților, aleși de prefect.

Faptul că Antonescu guverna prin decrete demonstrează că regimul său era autoritar. Actul emis la 6 februarie 1941, menționat anterior, a pus bazele sistemului represiv pe care îl conducea. Astfel, oponenții regimului sau cei care reprezentau o amenințare la adresa lui erau trimiși în lagăre de internare, la propunerea funcționarilor de rang înalt din Ministerul de Interne. Cercetările recente au scos la iveală că, în timpul guvernării antonesciene, au fost internate în total 10.617 persoane, dintre care puțin peste 2.000 erau comuniști sau simpatizanți de stânga.[23] Un număr de 72 de oameni din 313 condamnați la moarte au fost executați între 1940 și 1944, fiind găsiți vinovați de spionaj sau sabotaj în favoarea Uniunii Sovietice, celorlalți comutându-li-se pedepsele.[24]

Antonescu nu făcea diferență între comunism și Garda de Fier, căci reprezentau o amenințare la adresa românilor și a statului. „Acum nu mai sunt legionari; sunt comuniști în cămașă verde; ei iau garda lui Codreanu, se îmbracă în cămăși verzi și zic că sunt legionari. În realitate, sunt comuniști."[25] Pe 10 decembrie 1941, când s-au dezbătut în Consiliu chestiuni culturale și religioase, Antonescu a spus răspicat: „Consider comunismul ca cel mai mare dușman al Neamului, ca o trădare de patrie și-l pedepsesc cu moartea, iar [pe] toți cei care au îmbrăcat cămașa verde și fac acte criminale, îi voi pedepsi la fel"[26].

Aceeași problemă era și cu sectele neoprotestante care refuzau să își îndeplinească obligațiile după înrolare și atrăseseră numeroși adepți ortodocși din mediul rural în perioada interbelică, din motive recunoscute și de Antonescu:

> Aceste secte s-au răspândit la noi din cauza preoților [ortodocși], din cauza lipsei lor la datorie, sau nu și-au făcut-o așa cum trebuie. Au speculat pe cei mai săraci. Țăranii, neavând bani, nu și-au mai botezat copiii sau i-au înmormântat fără preoți, ca să alerge la primii sectanți, cari, în realitate, nu urmăresc scopuri spirituale, ci numai tendințe politice ascunse, de minare a ordinei Statului. [...] Nu sunt dispus să tolerez pe sectanți. Vreau să merg până la capăt cu rezolvarea acestei probleme și să împing cât mai departe valurile sectanților.

Chiar și acum sectanți sunt mai ales la periferia țării, unde, din punct de vedere etic, ne-au făcut să pierdem anumite poziții. Lupta dintre noi și slavi, în Bucovina de Nord și, în oarecare măsură, în Basarabia de Sud, se soldează cu pierderi din această cauză. Sectanții dau atacuri la periferia țării; deci aceasta este o indicație că urmăresc anumite scopuri politice.[27]

Ca urmare, au fost deportați în Transnistria aproximativ 2.000 de neoprotestanți – membrii sectei Inochentiștilor[28] – în august 1942, după cum a recunoscut și Antonescu la procesul din mai 1946:

Mulți români, din nenorocire, treceau la aceste secte ca să scape de război [...]. Care era baza spirituală a acestor secte? Că nu poate să puie mâna pe armă, deci să lupte. Și atuncea, îl recrutam, îl aduceam în armată și refuza să ia arma în mână. Era o revoltă generală și atuncea am făcut o lege prin care am instituit pedeapsa cu moartea. N-am aplicat-o. Și am reușit să desființez aceste secte, și [pe] unii care erau mai recalcitranți, i-am luat și i-am deportat.[29]

În cadrul dictaturii instituite, se poate spune că Antonescu a tolerat mai curând diferențele de opinie decât opoziția propriu-zisă. Astfel pot fi interpretate scrisorile redactate și trimise de Maniu și Brătianu, care îi criticau deciziile, însă îl vedeau ca pe un rău necesar. Antonescu le răspundea cu meticulozitate, oferindu-le deseori celor doi ocazia de a propune soluții, chiar dacă era refuzat. Elocvent în acest sens este răspunsul remis în martie 1941 către Constantin Brătianu[30], care își exprimase neliniștea legată de pactul cu Germania în trei epistole consecutive:

Mi s-a reproșat, nu deschis și pe față bun înțeles, că am aderat la Pactul Tripartit. Am făcut-o din instinct de prevedere și de conservare. De prevedere fiindcă aderase Ungaria *înaintea mea* [caractere cursive în original]. În fața acestei situații am crezut că, în cazul victoriei germane, Ungaria nu va putea fi răsplătită pe spinarea noastră, iar în cazul înfrângerii Germaniei suntem părtași cu Ungaria la aceleași răspunderi față de învingători. Am mai făcut-o și din spirit de conservare. În conjunctura de azi, o țară mică, amenințată, cum este a noastră, nu face ce vrea, ci ce poate. Cazul Iugoslaviei, care nu are dușmani și vecini pe ruși, este clar. [...]

În sectorul politic, ce ne interesează, aveam de ales între Anglia, Rusia și puterile Axei. Pe sprijinul Angliei nu putem conta în conjunctura politică actuală, fapt pe care îl afirmați și dv. O politică alături de Anglia nu numai că nu ne-ar fi adus nici un sprijin real, dar ne-ar fi expus la primejdia prăbușirii totale. Politica alături de Rusia era o imposibilitate și morală, și de fapt. Neputând conta pe Anglia și neputând merge alături de Soviete, Germania era singura forță pe care ne puteam rezima atât în ce privește sprijinul politic și economic, cât și în ce privește posibilitățile de a ne crea o reală putere armată, pe care s-o folosim la momentul potrivit, în modul cel mai corespunzător intereselor noastre. [...] Dacă însă atât dv., cât și d-nii Maniu și Mihalache, credeți că în împrejurările actuale se poate face o altă politică, sunt gata să vă cedez locul, pentru a vă da putința să serviți mai bine țara, deci să treceți de la critică la acțiune.[31]

Într-o altă misivă către Brătianu, datată 10 mai 1941, Antonescu i-a transmis că este dispus să demisioneze, iar conducătorul liberalilor i-a răspuns: „Știți foarte bine că o atare schimbare este imposibilă în situația de astăzi și că, de altminteri, sunteți singura persoană care poate inspira încredere conducătorilor celor două dictaturi din Europa"[32].

Maniu și Brătianu îl sprijineau pe mareșal din spirit practic, dar nu însemna că nu apreciau democrațiile occidentale, convinși fiind că vor învinge în război. Practic, ambii aspirau la conservarea unității partidelor în fruntea cărora se aflau, sperând că vor putea prelua frâiele țării la finalul conflagrației. Deși lua în derizoriu sistemul legislativ din România, Antonescu nu a fost un obstacol în calea lor, permițându-le să se întrunească regulat pentru a-i comenta deciziile și a elabora comunicate comune, transmise de BBC și atent monitorizate de SSI. Pentru a preîntâmpina reproșuri din partea Germaniei, mareșalul a stăruit ca aceste consfătuiri să fie catalogate drept „reuniuni"[33]. Însă, în timpul vizitei de două zile la Castelul Klessheim, din Salzburg (12–14 aprilie 1943), Hitler i-a reproșat că este prea îngăduitor cu membrii opoziției. Pe 13 aprilie, în cadrul unei ședințe, Joachim von Ribbentrop, ministrul de externe german, i-ar fi spus lui Hitler că scrisorile liderului PNȚ către Antonescu ar reprezenta un act de necredință și că „o astfel de trădare nu poate fi pedepsită decât cu moartea. În

Germania, un om ca Maniu ar fi fost de mult spânzurat"[34]. Conducătorul român a încercat, se pare, să-i explice că poporul român îl considera un simbol și avea mare influență în rândul țărănimii, iar orice acțiune contra sa l-ar transforma în martir.[35] Este clar că Antonescu nu i-a îngrădit libertățile din moment ce i-a permis să poarte negocieri pentru pace cu Aliații în 1943 și 1944.

Pe 20 ianuarie 1941, Hitler i-a mărturisit lui Mussolini că trupele germane sunt prezente în spațiul românesc din trei motive: ofensiva în Grecia, apărarea Bulgariei în eventualitatea atacurilor Uniunii Sovietice și Turciei și securizarea granițelor României.[36] După traversarea Dunării, Hitler anticipa un bombardament aerian asupra orașului Ploiești și, în consecință, a decis întărirea apărării antiaeriene, simultan cu dislocarea unui corp de armată de-a lungul coastei maritime pentru a apăra principalul port de un eventual atac sovietic. Cea mai mare parte a Armatei a 12-a, căreia îi fusese încredințată operațiunea, a traversat Dunărea spre Bulgaria pe 2 martie. Între timp, convins că Antonescu va colabora îndeaproape cu Führerul, guvernul britanic și-a retras ministrul plenipotențiar, pe Sir Reginald Hoare, din România.

La început, Operațiunea Marița nu părea să aibă legătură cu România, pentru ca, pe 27 martie, ca urmare a loviturii de stat de la Belgrad, orchestrată de generalul Simovici, care a răsturnat atât monarhia, reprezentată de prințul regent, Paul, cât și guvernul iugoslav, la doar două zile de la aderarea la Pactul Tripartit, situația să ia o turnură neprevăzută. Hitler o interpretase ca pe o lovitură sub centură așa că, în aceeași zi, decide să atace și să distrugă Iugoslavia.[37] Planificând să solicite Italiei și Ungariei, mai puțin Bulgariei, să ia parte la asalt, Führerul nu-și propusese să implice armata română deoarece „România [...] trebuia să constituie, în primul rând, asigurarea împotriva Rusiei"[38]. În realitate, mareșalul a fost informat oficial despre această invazie abia pe 5 aprilie, de către Neubacher, von Killinger nefiind prezent. Antonescu nu părea mirat și declara că România nu are interese teritoriale în Iugoslavia, cu care menținuse relații cordiale, dar, dacă

armata ungară pătrunde în zona Banatului, ar fi dispus să o disperseze prin apel la forță.[39]

Antonescu și-a schimbat însă atitudinea după Conferința de la Viena din 20–22 aprilie, când Ribbentrop și Ciano au stabilit împărțirea Iugoslaviei. Pe 23 aprilie, într-un memorandum adresat guvernelor de la Berlin și Roma, nemulțumit de concesiile făcute Ungariei și Bulgariei, a precizat că, deși anterior nu avusese pretenții teritoriale în Iugoslavia, acum revendica Banatul sârbesc, solicita recunoașterea independenței Macedoniei și autonomie pentru cetățenii români din Valea Timocului și Vardarului. Hitler avea alte planuri: Ungaria urma să primească zona revendicată de români, iar în Defileul Porțile de Fier fusese proiectată o hidrocentrală – la sugestia dr. Neubacher – pentru a alimenta statele din jur. Nimic din toate acestea nu a fost pus în practică.[40] Deși Führerul nu și-a retras promisiunea făcută ungurilor, ministrul de externe le-a transmis autorităților de la București că „soarta teritoriilor aparținând Iugoslaviei va fi decisă la semnarea acordului de pace"[41].

Ceea ce îl îngrijora cu adevărat pe mareșal era Uniunea Sovietică. În timpul întrevederii de la Berlin, din 20 noiembrie 1940, îl avertizase pe Führer în legătură cu iminența unui atac rusesc asupra României, iar ulterior, pe 26 noiembrie, generalului Eric Hansen, comandantul Misiunii Militare, i-a fost transmis ordinul conform căruia „nu trebuie să se dea importanță incidentelor de frontieră, în schimb trebuie asigurată respingerea de către forțele armate germane pe uscat și în aer a unor atacuri din partea rușilor". Pe 12 decembrie, același general își exprimă „intenția de a folosi trupele de instrucție germane în cazul unor măsuri militare din partea Rusiei Sovietice". În eventualitatea unei invazii dinspre est, autoritățile române planificau să se retragă din Moldova, stabilind linia frontului de la Brăila până în Carpați. Hansen a propus Marelui Stat-Major ca Divizia XII motorizată să ofere sprijin trupelor române, iar Divizia XVI blindate să fie pregătită a interveni în caz de necesitate. Vitală era apărarea câmpurilor petrolifere ploieștene, de care trebuiau să se ocupe forțele aeriene germane.[42]

Cu șapte zile în urmă, după ce feldmareșalul Walther von Brauchitsch, comandantul suprem al trupelor germane, și generalul Franz Halder îi prezintă lui Hitler planul de invadare a URSS, acesta se arată convins că „nu există dubiu că România, ca de altfel și Finlanda, vor merge alături de Germania în cazul unei campanii în est", bizuindu-se probabil pe informații furnizate de serviciile secrete, dar și pe declarațiile făcute de Antonescu pe 22 noiembrie, deși, la momentul respectiv, Führerul nu dezvăluise detaliile viitoarei operațiuni.[43] Directiva nr. 21, cu nume de cod *Barbarossa*, a fost semnată de Hitler pe 18 decembrie și preconiza „participarea activă" a soldaților români „la războiul contra Uniunii Sovietice", rolul lor fiind acela „de a acoperi atacul flancului sudic german și de a opera împreună cu forțele germane care înaintau în Moldova". Mai exact, Armata a 12-a germană urma să se deplaseze din Moldova spre nord-est în vreme ce, în sud, trupele auxiliare trebuiau să forțeze trecerea peste Prut și Nistru. Sarcinile forțelor române și finlandeze ce vor fi subordonate comandamentului german în cadrul operațiunii aveau să fie stabilite mai târziu.

Pe 3 februarie 1941, în timpul întrunirii de la Înaltul Comandament German pe tema Barbarossa, Hitler a afirmat că în România cea mai importantă era „apărarea regiunii petrolifere", însă nu se arăta dispus să-i comunice lui Antonescu detaliile planului. Fără petrolul românesc, germanii nu-și puteau îndeplini țelurile. Unii cercetători sunt de părere că „nu este o exagerare să se afirme că *Blitzkrieg*-ul din 1941–1942 a depins de petrolul românesc"[44]. La finalul anului 1940, dr. Hermann Neubacher, fostul primar al Vienei, a fost desemnat reprezentant special al Germaniei pe probleme economice în România. În această calitate, Neubacher administra stocurile de țiței în numele Ministerului Economiei Reich-ului, armatei, marinei și forțelor aeriene germane. Toate solicitările germanilor de combustibil treceau prin biroul lui Neubacher. Centralizarea livrărilor a devenit necesară atunci când unele divizii ale armatei germane începuseră să obțină carburant direct de la companiile românești. Atari aranjamente l-au deranjat pe

Antonescu deoarece nu mai putea ține evidența vânzărilor de petrol într-un moment în care bugetul de stat era secătuit din pricina cheltuielilor suportate pentru sprijinirea Misiunii Militare germane, precum și prin acordarea ajutoarelor pentru refugiații din teritoriile pierdute. De când Misiunea Militară și trupele de instrucție (Divizia a XIII-a motorizată) se stabiliseră în România, în toamna anului 1940, la invitația guvernului român, statul plătea lunar o sută de milioane de lei (2,5 milioane de mărci) pentru întreținerea acestora. Suma a crescut de-a lungul anilor, în paralel cu devalorizarea lentă a monedei naționale.[45]

După ce Marea Britanie a rupt relațiile diplomatice cu România la 10 februarie 1941 și a dispus blocarea navelor românești în porturile aflate sub control britanic, legăturile comerciale ale României cu țările ce aveau ieșire la mare au fost întrerupte, țara trebuind să se limiteze la comerțul cu Europa continentală, în special cu Germania. În urma discuțiilor dintre Hermann Göring și Antonescu, precum și între miniștrii economiei, Walter Funk și Gheorghe Potopeanu, la Palatul Belvedere din Viena, pe 5 martie 1941, au fost stabilite condițiile pentru integrarea României în spațiul economic german. Trei zile mai târziu, conducătorul român a declarat că România va sprijini Germania în efortul de război, dar controlul și administrarea economiei românești vor rămâne categoric în mâinile guvernului de la București. Practic, acest lucru însemna că România va livra Germaniei numai mărfuri a căror valoare va fi acoperită de livrările efectuate de Germania în teritoriul românesc.[46]

Măsurile luate de germani pentru eficientizarea transportului feroviar, suplimentarea numărului de locomotive și vagoane-cisternă și optimizarea infrastructurii de încărcare-descărcare pe ruta dintre România și Germania au început să dea roade în primăvara anului 1941, când livrările de petrol către Reich au atins maximul istoric. După ce Dunărea a înghețat în iarna 1940–1941 și livrările au fost sistate, inclusiv în aprilie 1941, din cauza distrugerii podurilor și a pericolului reprezentat de mine, stocurile de petrol atinseseră cote record pe Dunăre, la

Giurgiu și la Marea Neagră, în portul Constanța. La începutul verii au fost reluate exporturile de petrol la o scară nemaiîntâlnită până atunci. Între iulie și octombrie, aproximativ 500.000 de tone de combustibil au fost livrate în Germania. Pe parcursul întregului an, 3,9 milioane de tone de produse petroliere au ajuns în străinătate, dintre care 2,9 milioane de tone în Reich pentru armatele din Rusia și Balcani, iar restul în Italia, Suedia, Elveția și Turcia.[47]

Neubacher a încercat să îl convingă pe Antonescu să foreze și alte puțuri petroliere, dar proiectul noii legi a mineritului, elaborat de o comisie româno-germană, a fost sabotat de birocrația obișnuită să tragă de timp. Inițiativa legislativă a fost promulgată în iulie 1942, dar procedura de punere în aplicare a fost publicată abia în iunie 1943, și chiar și atunci exploatarea noilor zăcăminte se desfășura lent. Guvernul român, dându-și seama că epuizează rezervele accesibile de petrol, a stabilizat producția și a redus exporturile către Germania,[48] un motiv în plus pentru ca Hitler să se îndrepte spre câmpurile petrolifere din Caucaz în vara anului 1942, ofensivă ce a culminat cu înfrângerea dezastruoasă a trupelor germano-române la Stalingrad. Deși Germania a crescut producția de combustibil sintetic, iar Austria și Ungaria au intensificat extracția de țiței pentru a compensa scăderea livrărilor din România, solicitările neîntrerupte ale armatei făceau ca rezervele românești să fie considerate strategice. Special pentru a întrerupe exporturile, Aliații au bombardat câmpurile petrolifere românești într-o serie de raiduri aeriene în 1943 și 1944.

Contribuția armatei române la Operațiunea Barbarossa urma să fie stabilită după evaluarea capacității de reacție și a eficienței, iar în cadrul Înaltului Comandament German opiniile erau împărțite. Pe 12 februarie, la o ședință a Cartierului General al Armatei Reich-ului s-a și spus că armata română „nici nu putea fi apreciată ca armată"[49]. Pentru a hotărî cum vor contribui efectivele românești la Operațiunea Barbarossa, șeful Statului-Major al Misiunii Militare în România, colonelul Arthur Hauffe, a primit dispoziția de a elabora un raport în acest sens, iar constatările sale au fost transmise în 24 februarie,

sub forma unei scrisori, de către generalul Halder, șeful Marelui Stat-Major, comandantului Grupului de Armate Sud, feldmareșalul Gerd von Rundstedt, care trebuia să coordoneze trupele dislocate în asaltul asupra Ucrainei:

> Conform informațiilor Misiunii militare germane din România pentru armata de uscat, forțele armatei române nu sunt, în majoritate, indicate pentru misiuni de luptă independente. Trei divizii de infanterie (divizii de elită) vor putea fi folosite, probabil, pentru misiuni de atac mai ușoare în condiții favorabile. Folosirea diviziei motomecanizate în cadrul forțelor germane la flancul stâng pare posibilă pentru misiuni mai ușoare. În afară de aceasta, pentru moment, nu se poate stabili cu precizie pe ce forțe se mai poate conta. Ca efectiv maxim, pot fi luate în considerație pentru misiuni de apărare opt divizii de infanterie, patru brigăzi de munte și șase brigăzi de cavalerie.[50]

Marasmul în care se aflau dispozitivele românești îl va fi determinat pe Hitler, la 17 martie, să revizuiască dispunerea contingentelor din Grupul de Armate Sud. Într-o discuție purtată cu feldmareșalul von Brauchitsch și cu șeful Marelui Stat-Major, Führerul a ordonat ca peste Prut să treacă doar trupele „necesare pentru imobilizarea inamicului", capabile a opri avansarea rușilor în Moldova. Din moment ce Armata a 12-a trebuia să staționeze în Grecia la finalul Operațiunii Marița, comanda flancului sudic din planul Barbarossa a fost încredințată generalului Ritter von Schobert și Armatei a 11-a pe 25 martie. La finalul lunii, Hitler le-a expus comandanților schimbările survenite în cadrul ofensivei contra Uniunii Sovietice. Ca urmare, Armata a 11-a primise instrucțiuni să dea „trupelor românești sprijinul de care aveau nevoie" de vreme ce, potrivit lui Hitler, nimeni nu trebuia să-și facă „iluzii în privința aliaților [Germaniei]", oricum:

> Cu românii nu se poate face nimic. Poate că în spatele unui obstacol foarte puternic (fluviul), ei ar putea asigura apărarea acolo unde nu se atacă. Antonescu și-a mărit armata, în loc s-o reducă și s-o îmbunătățească. Soarta unor mari unități germane nu trebuie să fie dependentă de rezistența unităților românești.[51]

Din această cauză, Führerul hotărâse să nu dezvăluie românilor, ungurilor și finlandezilor data declanșării Operațiunii Barbarossa. Două luni mai târziu, pe 23 mai, Hitler a dispus ca, la sosirea în țară, generalul Eugen Ritter von Schobert, comandantul Armatei a 11-a, să se prezinte drept „comandant suprem al trupelor germane din România". Von Killinger, ministrul plenipotențiar la București, va informa Cartierul General al României în legătură cu noua învestitură, fiind mandatat totodată să-i transmită lui Antonescu că „actuala concentrare de forțe ruse extraordinar de puternice în spațiul graniței de est reclamă măsuri de prevenire pentru apărarea statului român. Din acest motiv și în legătură cu sfârșitul marșului în Balcani, trupele germane din România ar fi întărite cu aproximativ 6 divizii."[52] Von Schobert, potrivit ordinelor, urma să eludeze orice întrebare privind eventualitatea unui alt război sau deschiderea unor teatre de operațiuni pe frontul de est dacă se va impune.

Pe măsură ce se puneau la punct ultimele detalii ale ofensivei, pe 1 iunie generalului Hansen i-a fost încredințată comanda Corpului 54 de Armată în regiunea Moldovei, generalul Hauffe urmând să-l înlocuiască la conducerea Misiunii Militare a Infanteriei germane, în calitate de subordonat al generalului-locotenent Wilhelm Speidel, șeful forțelor aeropurtate.[53] În săptămânile următoare, efectivele Armatei a 11-a au fost dislocate în jurul orașului Iași, în felul următor: Corpul 54 acoperea flancul drept, Corpul 11 pe cel stâng, iar centrul era asigurat de Corpul 30. În total, trebuiau să participe șapte divizii germane; 15 divizii românești au fost mutate lângă granița cu Uniunea Sovietică, nefiind subordonate încă Înaltului Comandament German întrucât autoritățile române nu primiseră nici un comunicat oficial despre această operațiune. Von Schobert a sfătuit autoritățile române să înceapă mobilizarea pentru a se apăra „împotriva unui eventual atac al rușilor"[54].

Conform dispozițiilor lui Hitler, întrevederile cu Antonescu privind Barbarossa fuseseră stabilite „în jur de 12 iunie", când prezența i-a fost solicitată la München, iar cu această ocazie i s-ar fi confesat lui Raoul Bossy, ministrul plenipotențiar din

partea României la Berlin că generalul Hansen i-ar fi devoalat planul de invazie a Uniunii Sovietice și că ar fi dispus a „merge cât de departe înspre Răsărit". La râul Bug ar trebui trasată granița României

> pentru a recupera masa românească din fosta republică sovietică moldovenească și pentru a dobândi marele port al Odessei. Dar, odată curățit acest spațiu de jidovi și de ruși, va începe o acțiune diplomatică pentru recâștigarea Ardealului pierdut.[55]

În dimineața următoare, Antonescu a fost primul aliat căruia i s-a comunicat despre Operațiunea Barbarossa, pentru că Hitler decisese că „fiecare aliat va participa la gloria comună". Liderul de la București nu l-a contrazis, dimpotrivă, a reiterat afirmațiile făcute pe 21 septembrie 1940, în cadrul întrunirii Consiliului de Miniștri, că românii sunt gata să meargă până în pânzele albe în sprijinul Axei deoarece Führerul nu poate da greș. Părea că destinul poporului român este imuabil legat de cel german întrucât aveau interese economice și politice comune și erau pândite de aceeași amenințare, din partea slavilor, care trebuia eliminată pe veci. Tergiversarea ofensivei în Rusia ar diminua șansele unei victorii, iar poporul român de-abia aștepta momentul să-și ia revanșa și să-i facă pe ruși să plătească pentru toate suferințele îndurate în trecut.[56]

Când Hitler l-a întrebat dacă, în eventualitatea menținerii pe tușă a soldaților români în timpul atacului, rușii ar putea manifesta anumite rezerve față de teritoriile românești, Antonescu a recunoscut că și-a dorit să lupte alături de germani din prima secundă. Rușii vor ataca sondele românești de petrol și nu vor demonstra niciodată clemență față de români pentru că nu s-au implicat și au dat undă verde Reich-ului să pornească la atac împotriva lor.[57] Neliniștea care îl măcina de ceva timp pe Antonescu devine evidentă în scrisoarea din 14 mai 1941, transmisă ministrului plenipotențiar german, von Killinger:

> Este preferabil ca acapararea Basarabiei și nordului Bucovinei să fie în continuare considerată ca un act de forță și România o consideră ca atare. Nu avem nici un interes să legalizăm acest act, dând Sovietelor titlu legal pentru ocuparea acestor provincii.[58]

Problema coordonării forțelor comune putea fi acum tranșată de Führer la întrevederea din 12 iunie la München cu Antonescu.[59] Diviziile românești trebuiau să apere flancul drept al Grupului de Armate Sud[60] și fuseseră încorporate Grupului de Armate „General Antonescu", sub comanda directă a acestuia; concret, mareșalul avea în subordine Armatele a 3-a și a 4-a române și Armata a 11-a germană. Pentru a-i menaja orgoliul, Hitler i-a comunicat „că el [Führerul] intenționează să-l lase să apară în fața poporului român drept comandant suprem în acest spațiu"[61]. De facto, generalul Eugen von Schobert, comandantul Armatei a 11-a germane, dădea dispoziții acestor trupe, după cum transpare din scrisoarea primită de Antonescu pe 18 iunie, în care Hitler i-a expus principalele aspecte ale colaborării militare dintre cele două țări.[62] Mai mult, l-a informat că „atitudinea Rusiei, în special pregătirile din zi în zi crescânde ale Rusiei, în vederea unei agresiuni mă forțează a mă folosi – în scurt timp – de armata germană pentru a reduce definitiv acest pericol pentru Europa". Ca urmare, îi va transmite dezideratele sale privind sarcinile ce-i vor reveni armatei române în planul de invazie a URSS.[63] Führerul a insistat ca, pe parcursul „acestei operațiuni grandioase", conducerea „să fie concentrată într-o singură mână", propunându-i totodată „a-mi îngădui a vă transmite din când în când acelea dintre dorințele mele care se referă la armata română și a căror execuție, în interesul desfășurării unitare a operațiunilor în ansamblul lor, trebuie considerată ca absolut necesară"[64].

9. România în război, 1941

Pe 22 iunie 1941, când este lansată Operațiunea Barbarossa, atacul germano-român împotriva Uniunii Sovietice, Antonescu are ocazia de a recâștiga provinciile estice pierdute, Bucovina și Basarabia.[1] Ofensiva nu fusese precedată de o declarație de război. Grigore Gafencu, ministrul plenipotențiar din partea României la Moscova, a fost convocat două zile mai târziu la Kremlin de către Molotov, ministrul rus de externe, pentru explicații privind reacția României. Gafencu i-a mărturisit că nu fusese informat despre cele întâmplate, însă Molotov i-a reproșat:

> România nu are dreptul să rupă pacea cu URSS. Ea știa că după rezolvarea problemei Basarabiei, nu vom avea nici o pretenție. Declarasem de mai multe ori, în termeni categorici, că am dori o România pașnică și independentă. Voința noastră, pe care am dovedit-o în fapte, era de a ameliora relațiile dintre noi. Când Germania v-a dat așa-zisa garanție, noi am protestat deoarece presimțeam că această garanție era destinată să tulbure relațiile dintre URSS și România. Garanția Germaniei a însemnat sfârșitul independenței române. Ați intrat sub dependență germană. Câteva luni mai târziu, țara dumneavoastră a fost ocupată de trupe germane, nu v-ați mai putut opune. Totuși nu aveați nici un motiv pentru a vă asocia agresiunii bandiților germani contra URSS. Suntem obligați să tragem toate consecințele care decurg din această agresiune.[2]

Gafencu a respins acuzațiile, exprimându-și „regretul profund" că Uniunea Sovietică, prin politicile din ultima vreme, nu făcuse nimic pentru a evita situația:

Prin ultimatumul său atât de brutal de anul trecut când a pretins nu numai Basarabia, dar și Bucovina și un colț al vechii Moldove, prin violările permanente ale teritoriului nostru care au urmat; prin loviturile de forță executate la Dunărea de Jos chiar în momentul în care negocierile erau în curs de a fixa o nouă linie de demarcație – URSS a distrus orice sentiment de încredere și de securitate în România și a trezit teama justificată că însăși existența statului român se afla în pericol. Atunci România a căutat sprijin în altă parte.[3]

Miza lui Antonescu era alta, nu doar răzbunarea. Asaltul german era echivalentul unei cruciade ideologice împotriva comunismului păgân, iar participarea – un act de dreptate creștină.[4] În ordinul de zi către armată, Antonescu le-a spus soldaților că sosise ceasul să lupte împotriva jugului bolșevic:

OSTAȘI,

Vă ordon:

Treceți Prutul.

Zdrobiți vrăjmașul din răsărit și din miazănoapte.

Dezrobiți din jugul roșu al bolșevismului pe frații noștri cotropiți.

Reîmpliniți în trupul țării glia străbună a Basarabilor[5] și codrii voievodali ai Bucovinei, ogoarele și plaiurile voastre. [...]

Veți lupta cot la cot, suflet la suflet, lângă cea mai puternică și glorioasă armată a lumii. [...]

Fiți vrednici de cinstea pe care v-au făcut-o istoria, Armata Marelui Reich și neîntrecutul ei comandant Adolf Hitler.[6]

Antonescu era convins că îndeplinește un plan divin, după cum reiese din *Proclamația către țară*, din ziua lansării Operațiunii Barbarossa:

ROMÂNI,

Vă chem la luptă,

La lupta sfântă, în contra prăvălitorilor civilizației și bisericii, ai dreptății și propriilor noastre drepturi.

La lupta sfântă pentru Neam și pentru Rege.

La luptă mare și dreaptă alături de marea Națiune Germană, pentru dreptatea viitorului omenesc.[7]

Cu aceeași fervoare religioasă, Mihai Antonescu și-a început discursul la radio, în aceeași zi, cu următoarele cuvinte: „Români, Națiunea noastră a început azi un război mare și sfânt"[8].

Regele Mihai I nu părea atât de dezinteresat; înfuriat că nu fusese informat de Antonescu înainte de atac, a reușit să se stăpânească și i-a trimis acestuia o telegramă, în ton cu atmosfera generală:

> În clipa când trupele noastre trec Prutul și codrii Bucovinei pentru a reîntregi sfânta țară a Moldovei lui Ștefan cel Mare, gândul Meu se îndreaptă către Domnia Voastră, Domnule General, și către ostașii țării. Vă sunt recunoscător, Domnule General, pentru că numai prin munca, tăria și străduința Domniei Voastre, neamul întreg și cu Mine trăim bucuria zilelor de glorie străbună, iar ostașilor noștri bravi le urez sănătate și putere ca să statornicească pentru vecie dreptele granițe ale Neamului. Trăiască în veci România. Trăiască viteaza noastră armată![9]

Gheorghe Barbul, secretarul lui Mihai Antonescu, oferă o descriere emoționantă a stării de spirit de atunci:

> Străzile din București erau încă goale și liniștite. Radioul izbucni deodată, printr-o fereastră deschisă. Mai întâi *Tatăl nostru*, ca de obicei, recitat de o voce de copil. Apoi crainicul începu să citească proclamația regelui. Deodată oameni apărură la toate ferestrele, cu părul în dezordine și, ca și cum s-ar fi eliberat de o emoție care îi sufoca, ei strigau: „Războiul. Războiul contra Rusiei". În câteva clipe strada fu plină de o mulțime care alerga, ca gonită de un incendiu, în aceeași direcție, spre palatul regal; posturile de radio funcționau la maximum; orașul întreg răsuna în sunetele muzicii militare. Apoi, deodată, o mare tăcere: rugăciunea; oamenii căzuseră în genunchi. Abia ridicați în picioare, ei reîncepeau să strige: „Trăiască războiul sfânt! Victorie cruciadei! Barbarii asiatici, afară din Europa!" Un bătrân se ridică pe grilajul palatului regal. „Înainte", strigă el. „Bolșevicii să nu mai ajungă să serbeze un an de la ocuparea Basarabiei." Eu nu îndrăzneam să îl privesc în față pe Mihai Antonescu, care era răscolit de emoție. Fața sa șiroia de lacrimi.[10]

Mai târziu, în acea dimineață – 22 iunie – Mihai Antonescu a mers la Legația germană pentru a saluta mulțimea de la balcon, împreună cu von Killinger, ambasadorul german. Era pentru prima dată, credea secretarul, când românii își manifestau fără opreliști sprijinul pentru Germania nazistă. La plecare, von Killinger l-a luat deoparte și i-a mărturisit: „Eu nu-mi fac iluzii, cu toată această dezlănțuire de entuziasm, asupra

dorinței secrete a românilor. [...] Ei doresc ca noi să-i batem pe ruși și apoi ca noi să fim bătuți de englezi". Mihai Antonescu s-a arătat indignat: „O astfel de calomnie, într-o asemenea zi". Apoi, după ce mașina în care se aflau porni, „lăsându-se pe perne, el adăugă cu un surâs: «Cel puțin, nu s-a lăsat păcălit»"[11].

În cadrul amplei Operațiuni Barbarossa, aportul forțelor române era pe plan local. Antonescu o prezentase poporului român drept „război sfânt", purtat pentru a elibera Basarabia și nordul Bucovinei, special pentru a-i motiva pe soldați și a mobiliza opinia publică. De fapt, ofensiva era condusă de generalul Eugen von Schobert[12], iar românii luptau cot la cot cu germanii. Teritoriul recucerit de armata germană le-a fost cedat românilor, deși și-ar fi putut revendica dreptul de ocupație. Acesta este un motiv în plus pentru care Antonescu și-a dorit să participe la invazie. Dacă nordul Bucovinei și Basarabia „ar fi fost eliberate numai de Armata a 11-a germană, cel de-al Treilea Reich ar fi deținut puterea de ocupant, în virtutea legilor războiului, și, în consecință, actele de suveranitate ale României ar fi fost numai niște împuterniciri ale statului german"[13]. După cum opinează un istoric, dat fiind că Grupul de Armate „General Antonescu" se afla sub conducerea lui von Schobert, poziția României era aceea „a unui stat care acceptase conducerea trupelor sale de către alt stat pentru a elibera teritoriul propriu"[14].

Potrivit lui Archibald Gibson, corespondent *The Times*, majoritatea populației l-a sprijinit pe Antonescu atunci când acesta s-a alăturat atacului lui Hitler asupra Uniunii Sovietice. Nu ar trebui să surprindă pe nimeni faptul că nu a existat nici un articol care să conteste decizia, având în vedere controlul regimului asupra presei. Pe 2 iulie, Armata a 11-a germană a lansat atacul la nord de Iași. Armata a 3-a română, sub conducerea generalului Petre Dumitrescu, ocupa centrul orașului Cernăuți pe 4 iulie.

Până la 27 iulie 1941, Antonescu a recuperat provinciile pierdute, așa cum fuseseră trasate anterior lunii iunie 1940, când sovieticii au pus stăpânire pe ele; în acest efort au pierit 4.112 soldați, 12.120 fiind răniți, iar 5.506 fiind dați dispăruți.[15]

Pe 23 iulie, Gheorghe Voiculescu a fost desemnat „împuternicit al generalului Antonescu pentru administrarea Basarabiei"[16]. În semn de recunoștință pentru recuperarea Basarabiei și a nordului Bucovinei, regele Mihai I l-a avansat pe Antonescu la gradul de mareșal pe 22 august 1941.[17] Basarabia și Bucovina au redevenit oficial provincii românești prin decretul lui Antonescu, din 4 septembrie 1941.[18]

Recuperarea celor două provincii l-a convins pe Antonescu de justețea cauzei sale. În discursul din 27 iulie 1941, generalul a jurat să ducă:

> lupta și înnoirea mai departe, prăvălind în țăndări tot ce a împiedicat Neamul nostru să se înalțe. Românii vor fi cu adevărat stăpâni în Țara lor, iar țăranii vor simți cu adevărat bucuria muncii și rodul pământului lor. Voi veghea până la moarte ca drepturile voastre să fie simțite, ca viața nouă pe care o întemeiem să șteargă toate amintirile păcatelor noastre din trecut.[19]

În vreme ce Marea Britanie și SUA s-au abținut să îl condamne pe Antonescu pe față, opinia publică engleză catalogase deja România drept stat inamic ca urmare a alianței cu Germania. Inevitabil le venea în minte comparația cu situația dificilă în care se regăsise Finlanda în 1939. Însă, în vreme ce Gustav Mannerheim, comandantul armatei, și înalții oficiali refuzaseră în noiembrie să accepte pretențiile teritoriale ale rușilor, în 1940 românii au fost pasivi și au cedat. Prin reacția curajoasă de la 30 noiembrie 1939, când a fost invadată de puternicul vecin de la răsărit, Finlanda a câștigat clemența Occidentului democratic, care a trecut cu vederea cooperarea fino-germană. În schimb, în ceea ce privește România, nici nu s-a pus problema ca democrațiile occidentale să tempereze criticile suscitate de alianța cu Germania. Acceptarea docilă a solicitărilor sovieticilor în iunie 1940 nu a făcut decât să-i consolideze imaginea dezastruoasă a regelui Carol, pe care o proiectase de la impunerea dictaturii, în februarie 1938, aceea de monarh egoist și fără principii în fruntea unei țări fără nici un Dumnezeu. Situația era deja clară înainte de lansarea Operațiunii Barbarossa. După cum i-a declarat un oficial american lui Iuliu

Maniu în iunie 1941, „era păcat" că „simpatiile" românilor față de cauza Aliaților

> nu pot fi cunoscute de către toți în Statele Unite, întrucât opinia publică de acolo, ca rezultat al faptului că România a renunțat la tot în favoarea Germaniei, fără să lupte, plasează România în aceeași categorie ca Ungaria și Bulgaria, și se sugerează deja în presa americană că România, ca și celelalte două țări, nu va fi reprezentată la masa Conferinței de pace, cum vor fi Polonia, Iugoslavia și Grecia, care cel puțin au încercat să se apere.[20]

Antonescu va suporta consecințele acestei dezaprobări. Participarea alături de Hitler la invazia Uniunii Sovietice, fără o declarație de război, obnubila faptul că încerca să recâștige teritoriul anexat prin ultimatum. Majoritatea liderilor politici erau încântați de această izbândă și l-au sfătuit pe Antonescu să nu treacă Nistrul pe teritoriul care aparține de drept rușilor. Iuliu Maniu și Constantin Brătianu, liderii Partidelor Național Țărănesc, respectiv Național Liberal, l-au îndemnat pe mareșal să nu lase trupele române să treacă de frontierele istorice ale României. Pe 28 iunie, Maniu spunea că „armatele române nu trebuie să pună piciorul pe teritorii ce nu ne-au aparținut. Un imperialism românesc va fi condamnat de întreaga lume"[21]. În memoriul către Antonescu din 18 iulie, Maniu s-a exprimat fără ocolișuri:

> Prin hotărârea de a intra în acțiune împotriva cotropitorilor, tindem la eliberarea Basarabiei și a Bucovinei și a unui colț din Moldova de nord. [...] Lupta armatelor române pentru recuperarea lor nu este, prin urmare, agresiune, cu intențiuni de cucerire, intențiuni care trebuie să ne fie străine, ci urmarea unei invazii care trebuia respinsă din primul moment. [...] Nu este admisibil să ne prezentăm ca agresori față de Rusia, astăzi aliata Angliei, probabil învingătoare pentru alt obiectiv decât Bucovina și Basarabia, în tovărășie de arme cu Ungaria și cu Axa, care ne-au rupt printr-un act arbitrar neratificat de nimeni, o parte importantă a țării noastre, vătămându-ne teritoriul, mândria și onoarea noastră națională.[22]

Antonescu nu a ținut cont de acest sfat. Dimpotrivă, după ce rușii au fost împinși dincolo de granițele dinainte de 1939, acesta

și-a confirmat pe 31 iulie loialitatea față de planurile lui Hitler în ceea ce privește Uniunea Sovietică:

> Vă confirm și acum că voi merge până la capăt în acțiunea ce am pornit la răsărit împotriva marelui dușman al civilizației, al Europei și al țării mele: bolșevismul rus. De aceea nu pun nici un fel de condiții și nu discut cu nimic această cooperare militară pe un nou teritoriu.[23]

În ciuda asigurării că nu are condiții, Antonescu a adăugat că este convins că liderul german va avea grijă ca „drepturile statornice și seculare" ale României în zona Carpaților să fie respectate în totalitate, aluzie la nordul Transilvaniei.[24] Desigur, Mareșalul gândea în termeni de strategie militară. Admitea că se putea păstra Basarabia doar dacă Germania învingea Uniunea Sovietică. Și, mai important, știa că pentru a obține nordul Transilvaniei erau esențiale campania în Rusia și loialitatea față de Hitler.[25] În final, dacă Führerul acordase nordul Transilvaniei Ungariei pentru a preîntâmpina un război între români și unguri și garanta noua graniță a României pentru a împiedica o posibilă intervenție sovietică ce ar fi amenințat câmpurile petrolifere românești, acesta ar fi susceptibil să se răzgândească odată ce pericolul rus era eliminat. Berlinul a fost astfel informat că România „participa la acest război pentru eliberarea teritoriilor românești invadate fără provocare"[26]. Antonescu a vrut să continue operațiunile dincolo de Nistru atât pentru a distruge fortificațiile rusești din regiunea transnistreană, cât și pentru a diminua forța militară sovietică: „Am cerut și continuăm să cerem o revizuire a situației din 1940. Poporul român nu este un popor sălbatic. [...] Trecerea Nistrului vizează doar ocupația cu caracter militar și nu are în nici un caz legătură cu drepturile României în vest"[27].

La fel, guvernul SUA a fost informat că:

> scopul României este doar să recupereze teritoriile însușite de URSS cu un an în urmă, și anume Bucovina de Nord și Basarabia. [...] România nu formulase nici un fel de pretenții teritoriale și ocuparea anumitor teritorii s-a făcut din necesitate strategică. [...] Guvernul [român] a notificat oficial guvernul german în legătură cu poziția sa și a expus clar germanilor că România nu va dori să accepte nici un

fel de expansiune teritorială către răsărit în schimbul renunțării pretențiilor României împotriva Ungariei în Transilvania, ce vor fi menținute ca o chestiune de primă politică națională.[28]

Ca urmare, pe 3 august, Armata a 4-a a României a trecut Nistrul și s-a îndreptat spre Odessa pentru a bloca retragerea rușilor în fața Armatei a 11-a germane. Obiectivele înaintării trupelor române fuseseră stabilite de Hitler și Antonescu la cea de-a patra întrevedere, în Berdicev (Ucraina), pe 6 august. Tot aici, Antonescu a primit din partea lui Hitler decorația Crucea de Cavaler a Crucii de Fier, fiind primul din cei 16 români decorați – de două ori mai multe decât dăduse celorlalți aliați.[29]

Antonescu a justificat marșul spre est miniștrilor din cabinet pe 6 septembrie:

Istoria se scrie cu spada. Anul trecut ne-au luat rușii Bucovina. Noi luptăm acum să rămână Bucovina în stăpânirea Neamului Românesc. Dacă nu avem aliați puternici, care să aibă unitate de interes, și așa o pierdem. Nu putem rezista față de aceștia, de la Est. De aceea a trebuit ca, în tot timpul vieții noastre istorice, să facem o necontenită echilibristică. Am pierdut ceea ce am pierdut prin politica Regelui Carol. Dacă știam să ne adaptăm la timp situației politice din Europa, nu pierdeam nimic. Dar nu ne-am adaptat la timp.[30]

Antonescu se va fi gândit că, după îndepărtarea lor în ianuarie 1941, conducătorii Gărzii de Fier își vor fi găsit refugiu în Germania și așteptau un moment prielnic în caz că Hitler va considera util să-l înlocuiască la conducerea țării.

În schimb, Mihai Antonescu părea extrem de bucuros de succesul înaintării spre răsărit. Pe 26 august 1941, declara în fața unui grup de jurnaliști germani aflați în vizită:

[...] Național-Socialismul va dărui Europei o lungă epocă de pace, mai lungă decât *Pax Romana*. [...] Führer-ul și Germania a (*sic!*) dărâmat prejudecățile și obstacolele. [...] De 2.000 de ani am spart aici toate valurile de cotropire. Și de multe veacuri massa slavă n-a putut să atingă crestele stâncii românești, în valurile ei cotropitoare. [...] Viitorului Național-Socialism și Marelui Führer, urarea mea ca să poată uni și înălța întreaga Europă, prin marile idei creatoare și înoitoare (*sic!*).[31]

Forțele româno-germane au cucerit finalmente Odessa pe 16 octombrie, după ce armata rusă a produs pierderi însemnate în rândul soldaților români. Pierderile rușilor se ridicau la 20.000 de soldați. După trecerea Nistrului, românii pierduseră aproximativ 98.000 de oameni (circa 19.000 de morți, 68.000 de răniți și 11.000 dispăruți).[32] Cu toate acestea, regiunea se afla sub controlul Axei.

Pe 27 iulie, Hitler i-a propus lui Antonescu să-și asume responsabilitatea operațiunilor pentru zona din sud-vestul Bugului, dar, odată ce soldații români au declanșat atacul asupra Odessei, i-a scris din nou, recomandându-i să cucerească tot teritoriul dintre Nistru și Nipru. Trei zile mai târziu, Antonescu i-a explicat că, din lipsă „de mijloace și personal antrenat", putea doar să administreze teritoriul dintre Nistru și Bug; pentru restul zonei – dintre Bug și Nipru – ar fi fost dispus să asigure trupele de securitate. În același timp, mareșalul i-a cerut Führerului să precizeze care erau drepturile și îndatoririle administrației române în arealul dintre Nistru și Bug.[33] Ca urmare a acestei corespondențe, pe 19 august s-a semnat Acordul de la Tiraspol între cei doi comandanți, ceea ce i-a permis lui Antonescu emiterea unui decret prin care anunța oficial constituirea Transnistriei în spațiul restrâns dintre Nistru și Bug și crearea unei administrații românești de ocupație, deși decretul a fost dat publicității abia pe 17 octombrie, la o zi după cucerirea Odessei. Tratatul a fost dublat de Convenția de la Tighina, semnată la 30 august, pe partea basarabeană a Nistrului, prin care germanilor li se încredința controlul asupra principalelor linii de cale ferată și a infrastructurii portuare din Odessa, esențiale pentru aprovizionarea armatelor din est, lăsându-le românilor toate celelalte.[34]

Trebuie precizat că în textul Convenției de la Tighina nu se făcea nici o referire la anexarea sau alipirea Transnistriei la România, în ciuda faptului că Hitler îl îndemna pe Antonescu în mod repetat să procedeze în consecință.[35] Principalul motiv pentru care mareșalul nu a anexat Transnistria a fost dorința de a restabili statu-quo ante vara anului 1940, adică nordul Transilvaniei, Basarabia și nordul Bucovinei să revină

României. El a precizat acest lucru în discuțiile purtate cu Hitler la 11 februarie 1942, când i-a spus că nu consideră Dictatul de la Viena ca fiind definitiv și că, indiferent de poziția germană, va căuta să-l schimbe.[36] Al doilea temei deriva din viziunea sa asupra războiului antisovietic – acțiune defensivă, întreprinsă pentru a neutraliza amenințarea bolșevismului la adresa țării. Prin anexarea Transnistriei, credea el, se turna sare pe rănile rușilor, iar aceștia i-ar fi urât pe vecie pe români.[37]

Decretul promulgat de Antonescu pe 19 august 1941 stipula înființarea Administrației civile a Transnistriei și sarcinile acesteia. În consecință, trebuia să supervizeze reluarea activității economice, în special agricole, repararea drumurilor, căilor ferate și a podurilor, înființarea poliției locale sub coordonarea jandarmeriei române, deschiderea școlilor și bisericilor. Până în decembrie 1942, sediul guvernatorului s-a aflat la Tiraspol, după care a fost mutat la Odessa, în Palatul Voronțov, ce servea atât ca reședință, cât și ca birou. Mareșalul l-a numit guvernator pe Gheorghe Alexianu, profesor de drept administrativ la Universitatea din Cernăuți și prieten apropiat al lui Mihai Antonescu, ministru de externe și al doilea om în stat. Descris în unele surse drept „un intelectual cu alură occidentală", Alexianu fusese susținătorul măsurilor antisemite adoptate de guvernul Goga între decembrie 1937 și februarie 1938.[38]

În timpul regimului Antonescu, în Transnistria ar fi fost îngropați între 220.000 și 260.000 de evrei și aproximativ 20.000 de romi.[39] Atunci când analizăm soarta evreilor aflați la mila românilor și germanilor în Transnistria, trebuie să se facă o distincție între evreii români deportați în zonă din Basarabia și nordul Bucovinei, după ce aceste provincii au fost reanexate de România în iulie 1941, și localnici, evreii ucraineni din Transnistria. Cu unele excepții – în special evreii din județul Dorohoi (în nordul Moldovei) –, evreii români care au suferit ororile în Transnistria erau cei aduși din Basarabia și nordul Bucovinei după adjoncțiunea din iulie 1941.

Uciderea în masă a evreilor a devenit trăsătura definitorie a avansării româno-germane în nordul Bucovinei și Basarabia.[40] Pe 27 iunie, 800 de evrei au fost împușcați la Noua Sulița,

311 uciși în Sculeni de soldații români și toată populația localității Ciudei, circa 500 de persoane, a fost masacrată. În Cernăuți, peste 2.000 de evrei au fost uciși în data de 5 iulie, când trupele române au ocupat orașul, și altor 300, inclusiv rabinului-șef, le-a fost curmată viața două zile mai târziu. În timpul luptelor de recucerire a nordului Bucovinei se estimează că cel puțin 3.000 de evrei au fost omorâți de ostașii români și germani. În Basarabia, numărul celor împușcați este de patru ori mai mare, majoritatea la Chișinău, pe 17 iulie. Unii cercetători consideră că echipele germane ale morții (Einsatzgruppe D) ar fi responsabile pentru execuția a aproximativ 6.000 de evrei.[41]

Evreilor care au supraviețuit atrocităților din cele două provincii li s-a propus o alternativă în acest joc al morții: deportarea. Potrivit lui Mihai Antonescu, decizia de deportare a evreilor din Basarabia și nordul Bucovinei nu a fost luată în cadrul unei ședințe de cabinet, ci „de către mareșal, când se afla în Moldova, în apropierea frontului". Interogat la 17 aprilie 1946, înainte de proces, Mihai Antonescu a declarat că mareșalul a stabilit „începerea deportării evreilor din Cernăuți și Chișinău" în timp ce se afla la Iași.[42] Pe 8 iulie 1941, Mihai Antonescu și-a reiterat susținerea pentru deportarea evreilor. La o ședință a Consiliului de Miniștri, pe care a prezidat-o în absența mareșalului, acesta a declarat: „Cu riscul de a nu fi înțeles de unii tradiționaliști care mai pot fi între dumneavoastră, eu sunt pentru migrațiunea forțată a întregului element evreiesc din Basarabia și Bucovina, care trebuie azvârlit peste graniță. De asemeni, sunt pentru migrațiunea forțată a elementului ucrainean, care nu are ce căuta aici în momentul acesta"[43]. În realitate, „migrațiunea forțată" însemna deportarea evreilor peste Nistru, în regiunea controlată de germani. De remarcat este și faptul că Mihai Antonescu a vorbit atunci de *întreaga populație evreiască din Basarabia și Bucovina*. Dacă răzbunarea contra evreilor, mai exact pentru modul în care i-au tratat aceștia pe soldații români în retragere din provincii în iunie 1940, era motiv de deportare, atunci nu avea nici o logică să fie incluși și evreii din Dorohoi și împrejurimi, în

nordul Moldovei, care nu fusese anexat de Uniunea Sovietică și era teritoriu românesc.

Cu toate acestea, la începutul lui august, coloane de evrei – inclusiv tineri, bătrâni și bolnavi – din întreaga Bucovină și Basarabie, păziți de jandarmi români, au pornit în marș forțat spre nordul Basarabiei și peste Nistru. Germanii nu au vrut să accepte foarte mulți dintre ei și i-au trimis înapoi. Jandarmii români din Soroca – nordul Basarabiei – raportau pe 5 august că aproximativ 20.000 de evrei din Hotin și Storojineț nu au fost primiți la Moghilev. Trei zile mai târziu, Inspectoratul de Jandarmi din Cernăuți telegrafia că 20.000 de oameni din județul Hotin fuseseră duși peste Nistru, dar că la 7 august germanii au început să îi trimită înapoi din Ucraina pe cei care veneau din Basarabia și nordul Bucovinei, indiferent de etnie. Potrivit raportului unui ofițer german, evreii erau „goniți înainte și înapoi până la epuizare. [...] Bătrâni și femei zac pe marginea drumului, aproape la grămadă"[44].

Neavând unde să-i trimită pe evrei, Jandarmeria română a înființat lagăre de tranzit la Secureni, Edineț și Vertiujeni, unde au fost închiși peste 50.000 de evrei. Din cauza condițiilor de igienă precare, a lipsei apei și alimentelor, mulți au fost secerați de boală, rata mortalității fiind extrem de ridicată. Destinația finală pentru acești evrei, odată ce situația militară a permis-o, a fost Transnistria. La o ședință a Cabinetului, Antonescu a declarat: „Noi avem aici zeci de mii de jidani, pe care am intenția să-i arunc în Rusia"[45]. La începutul lunii octombrie 1941 a început deportarea ocupanților din lagărele de tranzit în Transnistria. Unii dintre aceștia au fost îmbarcați în trenuri și, neavând suficientă mâncare, după șase zile, au fost declarați morți, în timp ce mulți dintre cei care au supraviețuit acestui drum au fost răpuși de tifosul ce făcea ravagii în gulagurile transnistrene. Deportarea a fost sistată la jumătatea lunii noiembrie. Circa 25.000 de mii de evrei au fost lăsați în ghetoul din Cernăuți și aproximativ 500 în Chișinău. În primăvara anului 1942, a fost reluată deportarea a 10.000 de evrei din Cernăuți și Chișinău. Între 110.000 și 145.000 de evrei au fost deportați în Transnistria.[46]

Totuși, din cauză că nu se stabiliseră clar atribuțiile personalului Administrației din Transnistria și din cele două provincii recuperate, deseori se crea confuzie și ordinele erau contradictorii, ceea ce lăsa loc pentru abuzuri și corupție generalizată. Starea de fapt era înrăutățită și de o cultură a birocrației care evita asumarea riscurilor. Această mentalitate încuraja inerția, ce putea fi depășită doar prin abateri de la căile legitime. Relațiile personale erau mai importante decât legislația în vigoare, iar oficialii își conduceau ministerele ca pe propriile moșii. Disfuncționalitățile erau adesea scoase la lumină de Antonescu, spre continua sa exasperare, în cadrul ședințelor Consiliului de Miniștri. Elocventă în acest sens este întrunirea din 16 decembrie 1941, când s-a discutat despre relația guvernatorilor Basarabiei și Bucovinei cu ministerele:

Mihai Antonescu: [...] Guvernatorul provinciei este autoritatea supremă a provinciei. El reprezintă provincia și asigură unitatea ei de acțiune. El este numit de către Conducătorul statului și este responsabil față de acesta pentru buna administrare a provinciei. El răspunde și față de Guvern pentru aplicarea programului de activitate stabilit de acesta. [...]

Guvernatorul este șeful ierarhic al întregului personal administrativ din provincie și, în această calitate, exercită controlul asupra tuturor actelor și organelor administrative din provincie, cu excepția acelor servicii care sunt rezervate Guvernului și autorităților centrale din București.

În calitate de autoritate supremă a provinciei, el are dreptul de a lua deciziuni și de a elabora ordonanțe și regulamente, aplicabile pe întreg teritoriul provinciei.

El este șeful poliției provinciale și responsabil pentru menținerea ordinei publice. În această calitate, el poate da ordine Poliției și Siguranței și cere intervențiunea Armatei în caz de necesitate. [...]

G-ral C. Voiculescu [Guvernatorul Basarabiei]: Totuși la noi se lucrează altfel. Inspectorul meu de Poliție a plecat de la Chișinău și șade la București, de câtăva vreme, că nici nu mai știu de el.

Mareșal I. Antonescu: Destituie-l.

G-ral C. Voiculescu: Nu depinde de mine.

Mareșal I. Antonescu: Cum să nu depindă de d-ta? Îl destitui și pe urmă raportezi dlui ministru de interne: L-am destituit pentru motivele cutare și cutare. Ai să-l destitui imediat, fiindcă, după Statut, ai dreptul s-o faci. Citiți Statutul cu atenție și țineți-l pe masă.[47]

Neînțelegerile dintre armată, autoritățile civile și instituții erau recurente. La aceeași ședință a Consiliului de Miniștri, Antonescu oferă un exemplu concret:

> *Mareșal I. Antonescu*: Dl Mihai Antonescu a vorbit despre comunicație. În Bucovina stau pe loc transporturile de lemne, din cauză că Armata a pus mâna pe lemnele necesare construirii unui pod și din cauza lipsei acestui pod nu se pot face transporturile pe Calea Ferată.[48]

Mareșalul se plângea adesea deoarece se afla în criză de autoritate. Lipsa de comunicare dădea naștere unor situații în care nu știa stânga ce face dreapta. De exemplu, referitor la evadarea unui deținut, Antonescu îi spunea adjunctului ministrului de interne:

> *Mareșal I. Antonescu*: Să-l arestezi pe tatăl său și întreaga familie și să nu iasă din închisoare până nu se prinde evadatul. Să facem o dispoziție legală în sensul că oricărui evadat i se arestează imediat toată familia și până nu se prinde evadatul nu se liberează familia.
>
> Siguranța n-a fost înștiințată de această evadare? [...]
>
> *I. Stănescu*: Noi n-am primit nimic. [...]
>
> *Mareșal I. Antonescu*: Băgați de seamă ce Stat dezorganizat: evadarea a avut loc aseară și nici Ministerul de Interne nu știe nimic, nici Siguranța Generală nu știe nimic.[49]

Până pe 3 august, când soldații români au trecut Nistrul pe teritoriul Uniunii Sovietice, România începuse să recucerească provinciile anexate de Stalin sub amenințare. Ca urmare, guvernul britanic nu a protestat când armata română a trecut Prutul pentru a redobândi Basarabia și nordul Bucovinei la final de iunie. Însă, la debutul lui august, România își desfășurase forțele pe tărâm sovietic. După căderea Odessei, la mijlocul lunii octombrie, Moscova face presiuni asupra Londrei pentru a declara război României. Pentru că România, alături de Finlanda și Ungaria, purta război contra rușilor, Stalin i-a cerut lui Churchill să ia măsuri. Prim-ministrul britanic nu ar fi vrut să facă acest pas, și a detaliat motivele într-o misivă către conducătorul rus pe 4 noiembrie:

> Aceste țări [Finlanda, Ungaria și România] sunt pline de prieteni de-ai noștri: ei au fost ocupați de Hitler și folosiți ca labă de pisică

[unealtă – n. tr.]. Dar dacă norocul se întoarce împotriva unui huligan, ei se pot întoarce ușor de partea noastră.[50]

Stalin a continuat să facă presiuni pe măsură ce inamicii avansau spre capitală, iar Churchill, dându-și seama că trebuie să-i ofere liderului de la Kremlin un semn public de susținere, a consimțit în cele din urmă. Pe 29 noiembrie, prim-ministrul britanic a trimis administrației de la București un ultimatum prin intermediul Ambasadei SUA, acuzând că în ultimele luni desfășoară operațiuni militare de agresiune contra Uniunii Sovietice, aliata Marii Britanii, în strânsă colaborare cu Germania, și avertizând că, dacă România nu pune punct acțiunilor pe front până pe 5 decembrie, nu are de ales decât să declare război.[51]

Guvernul român a reacționat abia a doua zi după ce a expirat ultimatumul, justificând acțiunile militare în URSS drept legitimă apărare în fața agresiunii sovietice ce a debutat în 1940 cu ocuparea Basarabiei și nordului Bucovinei care încălca Pactul Kellogg–Briand și Convenția de la Londra pentru definirea agresiunii, ambele ratificate de ruși, și a fost urmată de alte acte de instigare, semn clar al politicii de expansiune și cucerire, descrise după cum urmează:

1. Ocupație brutală a patru ostroave pe Dunăre în toamna anului 1940.
2. Incidente zilnice de frontieră și încercare continuă de a schimba prin forță linia de frontieră. [...]
4. Încercarea de a pătrunde prin forță cu vasele fluviale în apele românești în ianuarie 1941.
5. Incursiuni neîncetate ale aviației rusești care în aprilie-iunie însemnau 2-7 survoluri zilnice cu toate protestele României, dovedind astfel pregătirea unor acțiuni militare împotriva României.
6. Concentrarea masivă de forțe militare colosale la frontiera de Nord și Sud-Est a României [...] Forțele militare sovietice concentrate pe frontiera română însumau 30 divizii de infanterie, 8 divizii de cavalerie și 14 brigăzi motorizate. [...]
8. În acest timp Basarabia și Bucovina erau supuse unui regim de distrugere organizată, zeci de mii de români suprimați sau închiși, sute de mii de Români trimiși în Siberia.[52]

„Guvernul Regal Român", scria în continuare, „este ferm convins că acțiunea sa militară este singura cale prin care putea să-și asigure salvarea împotriva vizibilei amenințări rusești"[53].

Pe 6 decembrie, reprezentantul SUA în teritoriu, Franklin Mott Gunther[54], i-a trimis următorul mesaj ministrului de externe, Mihai Antonescu:

> La 29 noiembrie, Guvernul Majestății Sale a Marii Britanii a trimis Guvernului Român prin intermediul Legațiunei Statelor Unite comunicarea potrivit căreia dacă, până la 5 Decemvrie, Guvernul Român nu va fi oprit operațiile militare și încetat orice participare activă la ostilități împotriva URSS, Guvernul Majestății Sale nu va avea nici o altă alegere decât de a declara existența unei stări de război între cele două țări. Dat fiind faptul că Guvernul Român nu a răspuns la acest mesaj și întrucât nu există nici o indicație că Guvernul Român intenționează să accepte condițiile menționate mai sus, între cele două țări există o stare de război de la data de 7 Decemvrie, orele 12.01 GMT.[55]

După ce Marea Britanie a declarat război României, Ion Antonescu, ce fusese atașat militar la Londra și îi admira pe englezi, într-o cuvântare la radio și-a exprimat regretul că lupta de secole a poporului român pentru păstrarea independenței, libertății și unității nu fusese înțeleasă pe plan extern. Operațiunile în desfășurare reprezentau o continuare a acestei lupte:

> Declarația de război nu are nici un temei. Regret că atât de puțin s-a înțeles sbuciumul și tragedia în care de secole se zbate bravul și necontenit încercatul și nedrept lovitul popor român. [...] România primește această provocare având credința nezdruncinată că, luptând împotriva comunismului, ea slujește nu numai crezul național, dreptul de conservare și onoare al poporului român, dar slujește ca și în trecut – prin lupta și jertfa ei – civilizația însăși, de care Marea Britanie nu poate fi străină.[56]

Pe 12 decembrie, la o zi după ce Germania și Italia declară război SUA, miniștrii plenipotențiari ai celor două țări, von Killinger și Bova-Scoppa, au avut o întâlnire cu Mihai Antonescu avertizându-l că țara se află în război cu SUA ca urmare a Pactului de la Berlin. În consecință, Gheorghe Davidescu, oficial de rang înalt în Ministerul de Externe, i-a înmânat

emisarului american declarația de război din partea României.[57] Este clar cui îi era loial mareșalul, care, în ciuda evenimentelor ulterioare, a recunoscut – după atacul japonezilor de la Pearl Harbor cu cinci zile mai devreme – că „sunt aliatul Reich-ului contra Rusiei, sunt neutru în conflictul dintre Marea Britanie și Germania. Sunt pentru America împotriva japonezilor"[58]. Pentru a-l calma pe Stalin, prim-ministrul britanic se arăta dispus să recunoască suveranitatea sovietică asupra celor două provincii, Basarabia și nordul Bucovinei, la finalul conflagrației. În cadrul întrevederii din 16 decembrie 1941, liderul de la Kremlin i-a declarat lui Anthony Eden, secretarul de stat britanic pe probleme externe, că se aștepta ca granița dinspre vest a URSS să fie cea din 1941, prin care cele două regiuni le aparțineau de jure. Mai mult, românii ar trebui să cedeze infrastructura bazelor militare în schimbul teritoriului ocupat în prezent de Ungaria. Într-o misivă către Churchill, aflat în deplasare în SUA, Eden a făcut o predicție fatidică: „Dacă vor fi victorioși, rușii vor fi în stare să stabilească aceste frontiere"[59].

10. Concluzii

Conducătorii României legau integritatea granițelor de după 1918 de respectarea și menținerea noii ordini internaționale consacrate prin Conferința de pace de la Paris. Apărarea statu-quoului european a devenit piatra de temelie a politicii externe interbelice duse de toate guvernele românești până la Acordul de la München din 1938. Acest pact nu l-a împiedicat pe ministrul de externe Grigore Gafencu să-și mărturisească credința nestrămutată în politica de neutralitate sau „echilibru", așa cum îi plăcea să o numească. Păstrarea acestui „echilibru" depindea de tensiunile dintre Germania nazistă și Uniunea Sovietică, pentru că statele din Europa de Est se aflau în zona-tampon dintre cele două mari dictaturi, iar statu-quoul întregii regiuni era influențat de suspiciunile reciproce resimțite de Hitler și Stalin. Acest statu-quo a fost spulberat prin semnarea, la 23 august 1939, a Pactului Ribbentrop–Molotov.

În 1941, România s-a alăturat războiului împotriva Uniunii Sovietice pentru a-și restabili integritatea teritorială; în 1944 și-a întors forțele contra Germaniei pentru a o păstra. În momentul în care Armata Roșie a intrat în România, alianța cu Germania nu mai avea sens. În războiul împotriva Uniunii Sovietice, România a mobilizat 585.000 de militari pentru Operațiunea Barbarossa, iar la Stalingrad pierderile au fost estimate la 155.010 morți, răniți sau dispăruți. După lovitura de stat din 23 august, România a contribuit cu peste 16 divizii și a pierdut alte 160.000 de vieți în ultimele campanii sovietice împotriva lui Hitler. În ceea ce privește trupele dislocate în

teatrul de război european, contribuția României la acea vreme era a patra ca mărime după Uniunea Sovietică, Statele Unite și Marea Britanie. Efortul militar de ambele părți, din 1941 până în 1944 și din 1944 până în 1945, era de un contrast izbitor față de cel din 1940, când s-au cedat, fără drept de apel, teritorii Uniunii Sovietice, Ungariei și Bulgariei.[1]

La finalul celui de-al Doilea Război Mondial, Uniunea Sovietică a pus Marea Britanie și Statele Unite în fața faptului împlinit după ce a ocupat cea mai mare parte a Europei Centrale și de Est. Cele două mari puteri occidentale se gândeau să limiteze pagubele, dar fără un pachet de sancțiuni eficiente, cu excepția intervenției militare pe care nici un politician de la vârf în urma unui război de lungă durată nu era pregătit să o suporte, au fost reduse la rangul de spectatori ai colonizării întregii regiuni de către regimul sovietic. Cu toate acestea, în ochii populațiilor din estul Europei, Occidentul își încălcase principiile. Prin nerespectarea angajamentului luat prin „Declarația asupra Europei eliberate", adoptată la finalul Conferinței de la Ialta, din februarie 1945, „de a crea condițiile în care popoarele eliberate să poată să-și exercite dreptul [...] de a-și alege acea formă de conducere sub care ar vrea să trăiască"[2], Marea Britanie și Statele Unite au dat o aparență de legitimitate la ceea ce însuși Churchill cataloga drept „forță și denaturare"[3]. Din cauza acestui eșec Occidentul a pierdut capital de imagine în rândul popoarelor din jumătatea estică a Europei în timpul Războiului Rece.

La 1 ianuarie 2007, România a aderat la Uniunea Europeană și la familia extinsă a democrațiilor europene. Nu este surprinzător că s-a considerat că țara îndeplinește condițiile de aderare la UE abia la 17 ani de la răsturnarea uneia dintre cele mai odioase dictaturi din Europa secolului XX. Aderarea oficială a României inversează procesul de izolare politică ce a debutat la finalul celui de-al Doilea Război Mondial, când a căzut sub influența sovieticilor – cu consecințele sociale și culturale aferente –, și, în același timp, UE caută să mobilizeze și să integreze țara în sfera economică și politică a comunității.

Prin aderarea la UE, România a trecut de la nesiguranța privind poziția și viitorul său în Europa la certitudine. Aderarea la NATO, în 2004, și la UE, în 2007, a generat stabilitate politică și economică, oferind o bază pentru reformele pe care a început să le implementeze România după căderea comunismului. Cel mai important, prin prisma apartenenței la UE a debutat și procesul de reformă în România. Țara, ca și celelalte foste state comuniste din Europa Centrală și de Est, a trecut prin trei decenii de transformări uluitoare. S-au schimbat forma de organizare politică, structura socială, proprietățile nu se mai află sub controlul statului, iar marxism-leninismul nu mai este ideologia dominantă. Cu toate acestea, aderarea României la UE nu a fost o chestiune de ordin strict politic. A ținut și de afinitățile culturale, vizibile în afirmarea propriei identități naționale. Realizările nu trebuie privite ca simplu proces evolutiv, ci ca semn al întoarcerii în matca europeană.

Să clarific ce vreau să spun prin „întoarcerea în matca europeană". Din punct de vedere geografic, România a făcut dintotdeauna parte din Europa; mai puțin evident este faptul că românii datorează foarte mult culturii europene și o îmbrățișează. Iar când vorbesc de români, mă refer la mica elită politică și culturală. Marea majoritate a populației era formată, până la revoluția comunistă, din țărani și până atunci nu prea avusese acces la școlile înalte. Când vorbesc de cultură europeană, nu mă refer doar la muzica clasică, arta și literatura Europei, ci și la variantele populare, care, în cazul românilor, se datorează Bizanțului. Cei care au pus la îndoială aderarea României (și Bulgariei) la UE avansau argumente de tipul că cele două state sunt, din punct de vedere religios, ortodoxe, și nu „occidentale", și, de aceea, integrarea lor reprezenta o amenințare la adresa stabilității Uniunii Europene. Aceste comentarii îmi aduc aminte de relatări din presa engleză despre un alt candidat ortodox la UE, de această dată, din 1981, când comunitatea europeană „a primit Grecia în Europa", formulare care l-a făcut pe reputatul istoric britanic Hugh Seton-Watson „să râdă până la lacrimi"[4].

Revoluțiile Americană și Franceză au dat naștere instituțiilor liberale, democratice ale Europei de astăzi: democrație reprezentativă, vot liber, universal și secret, separația puterilor în stat, justiție independentă, administrație imparțială, mecanisme de protecție a drepturilor omului, toleranță religioasă, libertatea de a derula cercetări științifice, libertăți academice, libertatea presei, libertatea de a munci, respectul proprietății private și al contractelor sociale. Acestea sunt instituțiile care au dus la crearea lumii moderne și au permis Occidentului să-și exercite dominația geopolitică în ultimele trei secole. Acestea sunt instituțiile pe care părinții fondatori ai României au încercat să le creeze la mijlocul secolului al XIX-lea, iar urmașii lor au luptat să le consolideze în prima parte a secolului XX. Avântul lor a fost curmat de introducerea dictaturii personale a lui Carol II, instituirea regimului lui Ion Antonescu și instaurarea comunismului. Acea misiune este reluată astăzi de generația postcomunistă, în ciuda corupției, pâlpâirilor autocratice și vulnerabilităților administrative care au caracterizat atitudinea și acțiunile guvernelor românești și ale birocrației în ultimele trei decenii de la Revoluția din decembrie 1989.

ANEXE

Anexa 1[1]
Raport săptămânal despre România, XX. 7 februarie 1918 (Serviciile secrete britanice)

Secret Biroul de Informații
Departamentul de Informații
DRW/020
Raport săptămânal despre România. XX

7 februarie 1918

Inevitabila dispută dintre România și guvernul bolșevic de la Petrograd, preconizată în raportul precedent, culminează acum cu o declarație de război lansată de bolșevici României.[2] Dl Trotki, în comunicatul privind declanșarea ostilităților, își pledează cauza împotriva oligarhiei românești, care, spune el,

> în necinstea și mârșăviile ei, și-a format o bandă pe măsură, nemaiîntâlnită în lumea întreagă, deși nu e chiar o inovație de ultimă oră. Nimicirea acestei clici ține de onoarea democrației din Europa.

Cele două așa-zis motive de atac la adresa autorităților române, lansate de guvernul bolșevic, sunt: (1) măsurile luate de autoritățile române în privința forțelor rusești din România și (2) interferența și amestecul deliberat al românilor în treburile rușilor, în special invazia în Basarabia și legăturile cu Rada ucraineană și alte mișcări antibolșevice din Rusia. Toate acestea trebuie analizate separat.

1. Acțiunile României împotriva trupelor rusești din Moldova

Conform ultimului raport, hotărârea autorităților române de a dezarma și îndepărta din țară forțele rusești, considerate

periculoase pentru ordinea internă a fost luată în considerare din perspectiva probabilității de a implica România în complicații inutile cu Rusia. În multe ocazii s-a și reușit. Trupele, istovite de război, și-au abandonat de bunăvoie armele în schimbul unei chitanțe și a trecerii libere înapoi în Rusia. În multe cazuri au existat și probleme: Armata a IX-a și-a anunțat intenția de a mărșălui cu tot materialul de război prin Iași; Corpul 6 de armată i-a atacat pe români la Fălticeni, iar forțele siberiene de la Galați au început să bombardeze orașul. Unul dintre motivele principale care a stat la baza plângerii lui Troțki la adresa guvernului român este că se făcea discriminare între trupele bolșevice și cele nebolșevice. Poate că reproșurile sale sunt justificate, deși românii i-ar putea răspunde că sunt în relații bune cu soldații nebolșevici pentru că aceștia sunt dispuși să-i ajute să își apere țara și să se comporte civilizat cu populația civilă. În ceea ce privește punctele forte ale bolșevicilor și ale altor partide rusești de pe frontul rusesc, este dificil să oferim informații exacte. La alegeri, autoritățile militare au urmat exemplul generalului Șcerbaciov. Pe 8 decembrie, de exemplu, ele s-au alăturat armistițiului general, stabilit cu germanii, deși au avut grijă să atragă atenția că acest armistițiu nu avea pentru ele nici o semnificație politică și că nu au putut să participe la negocierile de pace, ceea ce ar putea compromite guvernul român în ochii Aliaților săi. Armistițiul a fost prelungit o dată până la 14 ianuarie și apoi, din nou, până la 11 februarie. Prin intermediul generalului Șcerbaciov, românii au luat legătura cu Rada ucraineană. Probabil că au greșit că nu au judecat atent situația politică și și-au făcut speranțe deșarte cu privire la poziția Radei în Ucraina și la disponibilitatea ucrainenilor de a continua războiul împotriva Puterilor Centrale. Însă nu pot fi criticați prea aspru pentru o astfel de judecată greșită (dacă se dovedește astfel), deoarece Puterile Aliate și, în special, francezii au gândit la fel. Rada acordă o mare importanță sprijinului armatei române care ar trebui să dovedească precauție în a accepta invitațiile Radei de a avansa pe teritoriul Rusiei, cu excepția cazului în care această

mișcare este dictată de necesitatea urgentă de a securiza depozitele românești de alimente din Ucraina în general și regiunea Odessa în special. În ceea ce privește calea de urmat, totul depinde de rezultatul operațiunilor militare împotriva bolșevicilor.

Situația din Basarabia

Una dintre chestiunile urgente ar fi intervenția militară a românilor în Basarabia. În rapoartele anterioare s-a consemnat amplificarea Mișcării Naționale din Basarabia. Pe parcursul lunii noiembrie această Mișcare s-a cristalizat sub forma unui guvern provizoriu numit Sfatul Țării; în noiembrie anul trecut, în cadrul Adunării Constituante, soldații ruși de pe frontul românesc au obținut: socialiștii revoluționari, 12 locuri de deputat, bolșevicii, 3, iar ucrainenii, 4. De atunci, probabil că s-a schimbat proporția și este posibil ca numărul bolșevicilor să fi crescut semnificativ. Statisticile românești menționează aproximativ 200.000, dar probabil sunt mult mai mulți. Avem toate motivele să credem că armata română nu va întâmpina dificultăți în a face față elementelor refractare, dacă vor reuși fără intervenție din afară. La primele contacte dintre români și bolșevicii din România, aceștia din urmă au manifestat disponibilitatea de capitulare, precum și lipsă de organizare, care, din perspectiva românilor, promite încheierea rapidă și cu succes a crizei. Problema capacității românilor de a rezista, însă împotriva unei ofensive generale a bolșevicilor dinspre Rusia și posibilitatea unei noi campanii austro-ungare sunt alte chestiuni pe care trebuie să le avem în vedere pe mai târziu.

2. „Amestecul" românilor în Rusia

Al doilea reproș al lui Trotki la adresa românilor este că aceștia s-au aliat cu elemente contrarevoluționare din Rusia. El face aluzie la înțelegerea dintre guvernul României și Rada Ucrainei și la acțiunea românilor din Basarabia. În ceea ce privește prima chestiune, este adevărat că românii

au colaborat cu Rada prin intermediul generalului Șcerbaciov care, până zilele trecute, a fost recunoscut chiar și de guvernul bolșevic drept comandantul suprem pe frontul românesc. Este greu de spus din ce motiv bolșevicii s-ar fi așteptat ca românii să procedeze altfel și să nu coopereze cu generalul care comanda oficial forțele rusești din România. Sfatul Țării este format din 150 de delegați din diferite organisme reprezentative ale țării. Bolșevicii criticau acest organism că este o „adunare burgheză", care nu reflecta dorințele țărănimii și proletariatului și, față de acesta, manifestau aceeași atitudine ca și în cazul Radei ucrainene. Pe hârtie, cel puțin, Sfatul pare a avea o structură democratică; cea mai mare parte a delegaților sunt fie reprezentanții soldaților, fie ai țărănimii. Soldații moldoveni din Basarabia, de exemplu, au 36 de delegați; celelalte unități militare dispersate au 8; Sovietul gubernial de deputați ai țăranilor – 31. Diferitele naționalități din Basarabia au o reprezentare proporțională: ucrainenii – 15, Bundul evreiesc – 13, germanii – 2, bulgarii și găgăuzii (tătari creștinați) – 5, polonezii, grecii și armenii – câte unul; restul sunt reprezentanți ai diferitelor *zemstve* și organizații naționale din provincie. Partidele Social-Democrat și Socialist Revoluționar totuși sunt reprezentate doar de câte un delegat și probabil de aceea bolșevicii spun că Sfatul Țării este un organism contrarevoluționar, pe care refuză să îl recunoască, pretextând că vor colabora doar cu un guvern susținut de Adunarea Constituantă, probabil aleasă de sovietele bolșevice. Pe 15 decembrie, Sfatul Țării a declarat că reprezintă „Republica Moldova", care are autonomie totală până la formarea unei republici ruse. Pe hârtie, programul său este unul extrem de avansat și prevede votul universal, egal și proporțional; garantează împroprietărirea țăranilor fără a se oferi despăgubiri latifundiarilor, egalitatea tuturor raselor, indiferent de credință și limbă; și „pace fără anexări și despăgubiri pe principiul autodeterminării popoarelor în acord cu Aliații și cu toate popoarele Republicii Federale Ruse". Reacția bolșevicilor la toate acestea ar fi că Rada făcuse promisiuni asemănătoare, care dădeau impresia unui

proces democratic și că încercau de fapt să disimuleze pentru a proteja interesele moșierilor și ale burgheziei. Sfatul Țării și-a arogat puteri depline în Basarabia până la alegerea și întrunirea Adunării Constituante. Organul executiv era Consiliul directorilor generali care răspundea în fața Sfatului Țării și era format din zece miniștri. Problemele urgente cu care se confruntă, în opinia lor, ar fi: suprimarea anarhiei, aprovizionarea țării și controlul mandatelor deputaților. Pentru a atinge primele două obiective, au invitat armata română să intre în Basarabia. Trupele bolșevice din Basarabia, ca și în Moldova, au jefuit satele și le-au rechiziționat proviziile de hrană și este atât în interesul guvernului basarabean, cât și al celui român, să se asigure controlul asupra lor. De vreme ce Sfatul Țării dispune de forțe limitate (cu siguranță mai puțin de 40.000 de oameni), basarabenii erau depășiți de situație. În consecință, la invitația lor, mai multe divizii românești au ocupat diverse zone din țară, în special Chișinău și Bolgrad. Cu toate acestea, Basarabia nu este încă curățată de elemente bolșevice și poziția românilor nu este asigurată.

Rezultatele probabile ale „războiului"

Ostilitățile dintre guvernele bolșevic și român au debutat în mod oficial pe 27 ianuarie (deși avuseseră loc lupte importante). Se pare că lupta se va înteți înainte de a se putea ajunge la vreo înțelegere. Trotki se declară convins – și avem toate motivele să credem că așa și este – că ia măsuri împotriva unei „oligarhii criminale" și că intervine în România în interesul întregului popor român. Prin urmare, evident că el speră că intervenția sa va fi urmată de răspândirea bolșevismului în armata română cum s-a întâmplat și în Ucraina. Desigur, este și aceasta o posibilitate, dar la acest moment pare improbabil că lucrurile vor sta așa. În primul rând, moralul și disciplina armatei române sunt la cote fără precedent și este puțin probabil ca situația să se schimbe. În al doilea rând, principiile social-democrației nu sunt cunoscute de către țăranii români; în România

practic nu există proletariat la orașe, iar țărănimea din România este mai mult interesată să obțină un pogon în plus de pământ decât să adere la un sistem comunist de stat. În al treilea rând, vechea neîncredere și antipatie a românilor față de Rusia s-au accentuat o dată, din cauza guvernului țarist care a trădat România și, implicit, pe fiecare român, și apoi, când Rusia revoluționară a anulat sprijinul militar promis țării, precum și din cauza comportamentului anarhic și violent al trupelor rusești din România, folosite pentru a sprijini propunerile guvernului bolșevic. Simplul fapt că bolșevismul are rădăcini rusești îi anulează orice șanse de reușită în România. Așadar, este posibil ca armata română să opună o rezistență puternică împotriva oricărei ofensive bolșevice. Mai mult, există motive să credem că vor avea succes în menținerea acestei rezistențe. Armatele române sunt mult mai disciplinate decât oricare dintre trupele de care bolșevicii dispun și se află sub conducerea unor comandanți abili. Cu toate acestea, există două puncte nevralgice: (1) Penuria de alimente. Chiar și cu proviziile pe care le au și pe care vor reuși să și le securizeze în Basarabia, unde, din fericire, anul trecut a fost o recoltă bogată, tot nu vor avea suficiente alimente și probabil că vor fi nevoiți să ocupe părți din sudul Rusiei. Desigur, trebuie luat în considerare pericolul de a-și extinde flancurile prea departe, în Rusia, deși, dacă se limitează la zona Odessei și guberniei Herson, ar putea fi în siguranță. (2) Reluarea, în orice clipă, a ofensivei austro-germano-bulgare împotriva românilor. Este greu de spus dacă acest lucru este probabil sau chiar posibil, deoarece există condiții pe plan intern, mai ales în Austria, Ungaria și Bulgaria, dar și în Germania, care ar face ca o nouă campanie împotriva României să nu întrunească adeziunea opiniei publice. Dacă totuși partidul militar din Germania este suficient de puternic pentru a lua o astfel de decizie și poate dispune de trupe pe măsură pentru a duce cu succes până la capăt, românii ar fi puși într-o poziție extrem de periculoasă. Într-o astfel de situație și pentru că asigurarea proviziilor de hrană pentru a ține piept bolșevicilor este vitală,

probabil că nu ar reuși să facă față unei ample ofensive germane. Cea mai bună soluție tactică ar fi deschiderea negocierilor cu Puterile Centrale; s-ar câștiga timp și, dacă puterile Antantei ar fi ținute la curent în legătură cu progresul negocierilor, s-ar putea obține multe informații interesante. Este greu de înțeles cum, în lipsa capitulării necondiționate a guvernului și armatei române, ca rezultat al înfrângerii decisive, negocierile ar putea reuși. Chestiunea dobrogeană și statutul armatei și al guvernului român, de exemplu, ar fi cel mai dificil de tranșat. Prin urmare, probabil că negocierile s-ar prelungi la nesfârșit și s-ar câștiga timp pentru ca românii să le poată face față bolșevicilor atât din punct de vedere economic, cât și militar.

În acest moment, românii sunt conștienți că, din cauza poziției izolate, nu există nici o șansă să primească ajutor financiar din partea puterilor occidentale, însă nutresc speranța și se așteaptă ca Aliații Antantei să protesteze vehement față de atitudinea excesivă a guvernului bolșevic față de România și ceea ce își doresc ei din tot sufletul este să se emită un comunicat public, în termeni categorici, nu ca până acum, în sensul că întreaga chestiune a unirii, dacă se dorește, să fie preluată și sprijinită de puterile Antantei. Discursul recent al președintelui Wilson, de exemplu, a produs consternare în România, unde a fost interpretat ca o completă abandonare a revendicărilor naționale ale României. Susținerea necondiționată a aspirațiilor îndreptățite a poporului român ar contrabalansa în ochii lor orice ofertă din partea Puterilor Centrale; dacă puterile Antantei nu își iau un atare angajament, e greu de spus cum poate fi încurajată România, nu numai să continue lupta, ci să se abțină de a-și lega destinul din punct de vedere politic și economic după război cu Puterile Centrale. Cel mai important este să menținem moralul armatei române și acest lucru este posibil numai printr-o categorică garanție că eforturile din trecut și prezent nu sunt în van, în sensul că vor fi asigurat o soluție democratică deplină la problemele cu care se confruntă națiunea.

Anexa 2
Analiza politicii externe a României în perioada 1919–1941, de Iuliu Maniu

Documentul de mai jos s-a numărat printre cele câteva aduse de la Iuliu Maniu, aflat în București, la Ankara de soția ministrului brazilian. Aceste manuscrise au fost lăsate la Ambasada Marii Britanii și predate lui Alfred Gardyne de Chasterlain, șeful Serviciului de Operațiuni Speciale din Marea Britanie, la Istanbul, pe 17 aprilie 1942, care le-a trimis la Londra cinci zile mai târziu.[1]

Presupunând că un român ar fi adormit în 1919 și s-ar fi trezit în 1941, ne putem imagina cu ce uimire și indignare va fi aflat că țara sa, care în 1919 a văzut recunoașterea de către Consiliul Aliaților a hotărârilor luate de Adunările Populare de la Alba Iulia, Cernăuți și Chișinău, avea granițele amputate și era în război împotriva Marii Britanii și Statelor Unite.

Cu toate acestea, la o analiză atentă a evenimentelor din acești douăzeci și doi de ani și a poziției adoptate de principalii actori de pe scena politică internațională, el va fi găsit poate – dacă nu o justificare – măcar o explicație a situației în care România se regăsește acum.

O astfel de analiză trebuie să ia în considerare:

1. Modul în care Marile Puteri învingătoare au organizat Conferința de pace de la Paris și garanțiile care au fost stabilite pentru menținerea noii ordini politice și teritoriale.
2. Atitudinea ulterioară a Aliaților și poziția României.

I. Conferința de pace de la Paris din 1919

Marele Război din 1914–1919 a fost câștigat datorită eforturilor colective ale aproape tuturor țărilor lumii împotriva celor

două state agresoare: Germania și Austro-Ungaria. În acel moment era perfect natural ca oamenii de stat ai Marilor Puteri Aliate să se gândească la un mecanism comun pentru a asigura menținerea păcii pe viitor. Astfel a apărut Societatea Națiunilor. Conform art. 10 din Pact, care figurează în prima parte a fiecărui tratat de pace, statele membre ale Societății Națiunilor se obligă să respecte și să mențină integritatea teritorială și independența politică a tuturor membrilor organizației în fața oricărei agresiuni externe. Această obligație este explicitată și definită în art. 16 din Pact, care se referă la acțiunea colectivă împotriva statului agresor.

Pactul Societății Națiunilor a reprezentat o garanție puternică pentru statele mai mici pentru menținerea noii configurații teritoriale stabilite la nivel național. Dar România era îndreptățită mai mult decât orice alt stat să se încreadă în forța efectivă a acestei garanții. Într-adevăr, i s-a cerut să semneze un așa-zis Tratat privind Minoritățile, ceea ce constituia o gravă amenințare la adresa suveranității. În ședința din 31 mai 1919, plenipotențiarul nostru a adus la cunoștința Conferinței motivele serioase care l-au determinat să refuze semnarea acestui tratat. Președintele Statelor Unite a abordat atunci această chestiune declarând că României și altor țări li s-a cerut să facă acest sacrificiu în schimbul garanțiilor militare oferite de Aliații victorioși.

Președintele Wilson a declarat:

> E cert și de importanță majoră că, odată aceste decizii luate, Puterile Aliate și Asociate garantează aplicarea lor. [...] Nu putem trece cu vederea că, în ultimă instanță, forța navală și militară a Marilor Puteri, este singura care poate garanta pacea mondială. [...] Toate aceste discuții vizează ca România și, de exemplu, Cehoslovacia și Serbia, să fie convinse că, dacă una dintre aceste clauze nu este respectată, Statele Unite își vor trimite armatele și navele să se asigure că vor fi duse la îndeplinire.

În temeiul Pactului Societății Națiunilor, precum și al declarației solemne a principalului delegat al Statelor Unite, România era îndreptățită să conteze pe o garantare efectivă a noii configurații teritoriale din partea Statelor Unite, Marii Britanii

și Franței. Tratatele de pace mai conțineau o garanție serioasă, și anume dezarmarea statelor agresoare. Germaniei, Ungariei și Bulgariei li se vor permite să păstreze minimul de forțe militare pentru menținerea ordinii pe plan intern. Prin urmare, nu ar mai avea posibilitatea să desfășoare alte ofensive.

România a obținut atunci, indirect, o garanție suplimentară. Practic, în schimbul renunțării la anexarea malului stâng al Rinului, Franța a primit de la Marea Britanie și SUA o garanție specială care completa Pactul Societății Națiunilor, sub forma anumitor angajamente de asistență împotriva oricăror cazuri de agresiune și o asigurare oficială că orice încălcare a Tratatului de la Versailles va fi considerată de cele două state drept agresiune împotriva lor. Având în vedere că Franța devine astfel mai puternică, în plus fiind și puterea europeană pe care România putea conta cel mai mult, această garanție specială anglo-americană a contribuit semnificativ la securitatea României.

Prin urmare, putem observa că România putea conta pe următoarele garanții pentru menținerea securității și a frontierelor sale:

a. organizarea asistenței reciproce în baza Pactului Societății Națiunilor;
b. dezarmarea statelor agresoare;
c garanția specială anglo-americană acordată Franței.

Acestea erau garanții solide, însă aveau efect doar dacă principalele puteri învingătoare, în special Statele Unite, Marea Britanie și Franța, cu resurse economice și militare considerabile, ar fi vrut să le aplice. În același timp, era necesar ca statele mici, precum România, Iugoslavia, Polonia, să colaboreze cu marile puteri pentru a menține ordinea teritorială și politică stabilită la Paris.

II. Atitudinea ulterioară a Marilor Puteri și a României

Se disting trei mari faze în evoluția situației europene din 1919 până în prezent:

A. De la Conferința de pace până la ascensiunea la putere a național-socialismului în Germania;
B. Din 1933 până la emiterea decretului de instituire a protectoratului german în Boemia-Moravia;
C. Perioada de după 15 martie 1939.

Este important să ne amintim ce s-a întâmplat în acest timp:

1. Statele Unite au adoptat o politică izolaționistă

Pe 19 noiembrie 1919, Senatul Statelor Unite a refuzat să ratifice Tratatul de la Versailles. La această dată, SUA a încetat să participe la mecanismul de securitate colectivă a Societății Națiunilor, precum și la garanția anglo-americană și franceză de asistență reciprocă. La alegerile prezidențiale din 1920, candidatul republican, care era împotriva oricărei colaborări politice cu statele Europei continentale, a triumfat cu o majoritate de șapte milioane de voturi. Pentru o lungă perioadă de timp, singurul interes pe care Statele Unite l-au manifestat față de fostele aliate din Europa continentală a fost sub forma insistenței ca acestea să-și achite datoriile de război.

2. Revizuirea Tratatului de la Sèvres

În baza Tratatului încheiat de Puterile Aliate cu Turcia la Sèvres, pe 10 august 1920, a fost instituit un regim de internaționalizare a strâmtorilor turcești. Acest regim permitea, în special, Marii Britanii să exercite controlul efectiv în regiune deoarece era singura putere cu forțe navale suficient de puternice pentru a asigura navigația liberă. Din motive politice și economice evidente, acest statut i se potrivea pe deplin României. Dar, în urma revirimentului naționalismului sub Mustafa Kemal și a înfrângerilor suferite de armata greacă în Asia Mică, turcii au pătruns în apropierea strâmtorilor cu o armată puternică în toamna anului 1922. Intervenția militară a Marii Britanii și Franței ar fi putut asigura respectarea Tratatului de la Sèvres.

Din păcate, chiar în acele momente, exista o dispută între Marea Britanie și Franța. Guvernul francez, care îi ajutase în secret pe turci împotriva grecilor, nu era dispus să recurgă la

forță pentru a opri armatele lui Kemal. Pe de altă parte, în urma demobilizării în masă după încetarea ostilităților pe Frontul de Vest, Marea Britanie dispunea de forțe limitate în regiunea strâmtorilor. Guvernul britanic era decis de la început să reziste și a făcut apel la România pentru cooperare militară.

În ciuda poziției negative a guvernului francez, autoritățile române au fost de acord să trimită, dacă se va impune, soldați care să lupte alături de armata britanică. Între timp, s-a ajuns la un acord cu turcii, oficializat prin Convenția de Armistițiu de la Mundanya [octombrie 1922] și, mai apoi, prin Tratatul de la Lausanne, care a înlocuit Tratatul de la Sèvres.

Abrogarea acestei înțelegeri a constituit prima breșă în noua ordine stabilită la Paris și demonstra clar că menținerea configurației politico-teritoriale europene nu putea fi concepută în afara unei desăvârșite cooperări anglo-franceze și fără forțele militare necesare a organiza rezistența în fața statelor revizioniste. Guvernul român, prin poziția și reacția la cererea făcută de autoritățile britanice, a demonstrat fără ezitare dorința de a lupta pentru respectarea tratatelor de pace și disponibilitatea de a acorda sprijin pentru ca mecanismul de securitate colectivă să funcționeze.

3. Planurile au fost întocmite de Societatea Națiunilor pentru organizarea asistenței reciproce.

Un alt dezacord între Marea Britanie și Franța a afectat grav situația politică din anii postbelici, care depindea de poziția adoptată de fiecare dintre Marile Puteri cu privire la problema organizării securității colective. A treia Adunare a Comisiei Societății Națiunilor desfășurată în septembrie 1923 a întocmit un tratat de asistență reciprocă care ar fi putut fi considerat un mijloc de aplicare a Pactului prin faptul că definea obligația de a acorda sprijin militar unui stat care era victimă a agresiunii. Astfel, un mecanism de securitate colectivă prindea contur. Acest proiect, care a fost susținut cu căldură de Franța, România, Polonia, Iugoslavia și Cehoslovacia, a fost respins de guvernul britanic al lui Ramsay Macdonald. Prin adoptarea unei atari atitudini față de o încercare de organizare a asistenței

mutuale împotriva agresiunii, guvernul de la Londra punea în pericol tocmai principiile pe care se baza Pactul Societății Națiunilor.

Căutând o formulă care să asigure acordul Marii Britanii, Adunarea Societății Națiunilor din 1924, la îndemnul președintelui Consiliului francez Herriot, a elaborat proiectul de protocol pentru soluționarea pașnică a disputelor internaționale. Acest proiect instituia principiul arbitrajului obligatoriu și mijloacele de definire a agresorului, completând astfel Pactul și facilitând acțiunile întreprinse de Consiliul Societății Națiunilor în legătură cu o dispută și agresiune internațională. Deși obligația de a acorda asistență reciprocă decurgea doar implicit din acest proiect, ea a fost respinsă în urma declarațiilor făcute în ședința Consiliului Societății din martie 1925 de Austen Chamberlain, care afirmase că guvernul britanic nu o poate accepta. Proiectul Protocolului pentru soluționarea pașnică a diferendelor internaționale, precum și proiectul Tratatului de asistență reciprocă au primit sprijinul deplin al guvernului României.

4. Pactul de la Locarno

La 16 octombrie 1925, Marea Britanie, Franța, Belgia și Germania au semnat la Locarno un tratat prin care garantau inviolabilitatea frontierelor dintre Belgia și Germania și Franța și Germania, precum și menținerea zonei demilitarizate din Renania. România a salutat cu căldură o astfel de contribuție la securitatea Franței. Totuși satisfacția nu era deplină atâta timp cât obligațiile asumate de Marea Britanie se limitau la zona Rinului. Pactul de la Locarno nu putea să însemne pentru România și țările aliate vecine că Marea Britanie se decisese asupra altor frontiere decât cele ale Franței și Belgiei. Din acest punct de vedere, Pactul de la Locarno reprezenta pentru Marea Britanie o interpretare restrânsă a obligațiilor care decurgeau din Pactul Societății Națiunilor.

5. Pactele regionale

România, Polonia, Cehoslovacia și Iugoslavia au format, la rândul lor, în 1920 și 1921, Mica Înțelegere, o organizație de

asistență reciprocă pentru a contracara o eventuală agresiune din partea Ungariei. Prin tratatul încheiat între România și Polonia în 1921, cele două state se angajau să se ajute reciproc împotriva unui atac al Uniunii Sovietice. Aceste acorduri regionale au fost încheiate în spiritul Pactului Societății Națiunilor și au fost concepute pentru a optimiza securitatea generală prin organizarea celei regionale. Cu toate acestea, această contribuție importantă la cauza păcii nu a fost pe deplin înțeleasă în Marea Britanie. Opinia publică britanică, presa și cercurile oficiale au demonstrat adesea indiferență, uneori și suspiciune, față de astfel de acorduri regionale și față de tratatele politice pe care Franța le-a încheiat succesiv cu Polonia, Cehoslovacia, România și Iugoslavia.

6. Dezarmarea

Capitolul din Tratatul de la Versailles care prevedea o limită strictă a puterii militare germane avea următorul preambul:

> În scopul de a face posibilă prepararea unei limitări generale a armamentelor tuturor Națiunilor, Germania se obligă să [...].

Agățându-se de o interpretare strict juridică a acestui preambul și ignorând aspectul judiciar al problemei, guvernul britanic a insistat, încă de la începutul înființării organismului de la Geneva, ca lucrările privind dezarmarea să înceapă cât mai curând posibil sub auspiciile Societății Națiunilor.

Opinia guvernului de la Londra părea cel puțin pripită pentru statele învingătoare ale Europei continentale care, în virtutea poziției geografice, erau mai vulnerabile decât Marea Britanie în fața unei acțiuni de răzbunare a statelor învinse. Cu atât mai mult cu cât tratatele de pace nu stabileau un termen-limită pentru debutul dezarmării altor state decât cele înfrânte. Au urmat lungi discuții pe acest subiect în sesiunile Adunării Societății, precum și în cadrul Comisiei pregătitoare a Conferinței de dezarmare care a avut loc din 1926 până în 1929 și, apoi, la Conferința de dezarmare convocată în 1932. Aceste discuții au fost marcate de punctele de vedere antagonice ale Marii

Britanii și Franței, cea din urmă fiind susținută de România, Cehoslovacia, Iugoslavia și Polonia.

Marea Britanie a pretins că toate statele trebuiau întâi să se dezarmeze și apoi să caute să creeze un mecanism care să ofere securitate. Franța și statele aliate au susținut contrariul, și anume că țările amenințate de tendințele revizioniste ale vechilor și viitoarelor state agresoare nu se puteau dezarma fără a primi garanții efective de securitate.

În ceea ce privește acest ultim punct, s-ar fi putut invoca în mod justificat spiritul Pactului Societății și al articolului 8 care prevedea „reducerea armamentelor naționale la minimul compatibil cu siguranța națională și cu executarea obligațiunilor internaționale impuse printr-o acțiune comună".

S-ar fi putut invoca nu doar acest paragraf, ci și logica și bunul-simț pentru a susține viziunea francezilor asupra securității. În ciuda acestui fapt, atitudinea britanicilor a fost susținută de Statele Unite și alte țări la Conferința de dezarmare.

Însă acum, Marea Britanie, ca și Statele Unite, se văd forțate să recunoască formal întreaga motivare a punctului de vedere exprimat de francezi și aliații săi. Astfel, la punctul 8 din Carta Atlanticului din august 1941, președintele Statelor Unite și premierul britanic au declarat:

> Având în vedere că orice pace pe viitor nu va putea fi menținută dacă armele terestre, maritime și aeriene continuă să fie folosite de către națiunile care amenință sau ar putea amenința cu o agresiune, credem că, până când vom avea un sistem permanent și mai cuprinzător de securitate, dezarmarea acestor națiuni este esențială.

Prin urmare, am putut constata că, de-a lungul anilor, România a încercat să contribuie prin toate mijloacele, printr-o politică clară și corectă, la menținerea păcii bazate pe un sistem de securitate. România nu are nici o vină dacă, fie din motive ideologice și creștine (dorința de a sprijini reconstrucția statelor distruse), fie politice (împiedicarea instaurării supremației militare franceze pe continentul european), Marea Britanie nu a susținut întotdeauna eforturile României.

Dar România nu și-a pierdut speranța în ceea ce privește obținerea sprijinului Marii Britanii. Prin urmare, în 1930, guvernul român l-a invitat pe unul dintre cei mai distinși ofițeri ai forțelor armate britanice, amiralul Henderson, să facă un studiu al litoralului românesc de la Marea Neagră în vederea înființării unei puternice baze navale. În studiul său, amiralul a arătat că lacul Tașaul de lângă Năvodari oferea posibilitatea construirii unei baze navale de prim ordin și a precizat specificațiile tehnice necesare. În conversațiile private, oficialul britanic și-a exprimat speranța că cercurile bancare britanice ar putea finanța această întreprindere.

Guvernul român, în graba de a profita de oportunitatea obținerii sprijinului Marii Britanii pentru a spori securitatea țării, a insistat pe lângă administrația londoneză să susțină acest proiect important. Încercările repetate nu au avut efectul scontat, însă demonstrau că, din perspectiva securității, pentru România conta foarte mult colaborarea cu Marea Britanie.

Rezumând, putem observa că, în ajunul accederii la putere a lui Hitler, mecanismul de securitate pus la punct la Paris deja fusese blocat ori era pe cale să fie distrus.

Astfel:

1. Dincolo de contribuția pur abstractă a Pactului Briand–Kellogg, care nu includea sancțiuni, Statele Unite nu au acordat nici un sprijin pentru securitatea Europei continentale.
2. Marea Britanie a refuzat să îndeplinească obligațiile generale privind asistența reciprocă, care decurgeau din spiritul și litera Pactului Societății Națiunilor.
3. Marea Britanie, punând problema dezarmării prea devreme și într-un mod total eronat, a încurajat și justificat solicitările din ce în ce mai asidue ale Germaniei și ale altor țări învinse de a atinge același nivel de armament ca statele învingătoare. În ceea ce o privește, România nu era vinovată pentru această situație nefericită.

B. Perioada 1933 – până la reinstituirea protectoratului german în Boemia-Moravia

Toate aceste diferende, contradicții și ezitări enumerate mai sus ar fi fost, poate, insignifiante într-o epocă în care nu exista pericolul iminent de agresiune. Însă acestea au devenit nejustificate în momentul în care Partidul Național Socialist a venit la putere în Germania. Cancelarul Hitler nu era o persoană oarecare. De-a lungul timpului, și-a publicat întregul program. În *Mein Kampf* și-a expus clar intenția de a eradica atât Tratatul de la Versailles, cât și noua configurație politico-teritorială instituită prin Conferința de pace. De asemenea, a pus în practică metodele de care își propusese să facă uz. Marea Britanie și Franța ar fi putut să contracareze noul regim german fără pierderi umane și materiale majore și să împiedice revizuirea prin apel la forță a tratatelor de pace. Cele două state ar fi beneficiat de concursul nemijlocit al vecinilor Germaniei, respectiv Polonia și Cehoslovacia. Probabil și Italia ar fi intervenit pentru a le sprijini.

Dar Marea Britanie și Franța au adoptat o atitudine pasivă față de transformările politice din Germania. Cercurile politice britanice s-au amăgit cu ideea că mișcarea revizionistă național-socialistă putea fi domolită în mod pacifist. Reamintim câteva evenimente notabile petrecute după ascensiunea la putere a dlui Hitler:

1. Pactul celor Patru

În iunie 1933, Ramsey Macdonald, prim-ministrul britanic, a plecat la Roma, unde a semnat, alături de domnul Mussolini și reprezentanții Germaniei și Franței, un tratat de cooperare și înțelegere cunoscut sub titulatura de „Pactul celor Patru". Conform unui articol din acest Pact, statele semnatare s-au angajat să analizeze toate propunerile referitoare la metodele și procedurile necesare pentru a determina aplicarea articolelor 10, 16 și 19 din Pactul Societății Națiunilor. Având în vedere că articolul 19 este cel care tratează problema revizuirii tratatului, e de înțeles neîncrederea cu care a fost primită vestea

semnării Pactului celor Patru în România, Polonia, Iugoslavia și Cehoslovacia. Aceste state nu și-au putut imagina că, la primul contact al marilor puteri aliate cu Germania lui Hitler, chiar problema revizuirii tratatului ar trebui pusă pe ordinea de zi.

2. Pactul germano-polonez

Evoluția nesatisfăcătoare a chestiunii dezarmării și consolidarea treptată a poziției Germaniei în acest sens, precum și încheierea Pactului celor Patru nu puteau să nu aibă impact asupra politicii poloneze. Înțelegând că statutul Danzigului și Coridorului reprezenta cel mai slab punct al Tratatului de la Versailles, Polonia preconiza că va fi prima țară amenințată de noua Germanie. Din acest motiv, guvernul polonez era de părere că trebuia să adopte o atitudine radicală față de noul regim de la Berlin. Dar sugestiile în acest sens nu au avut efectul scontat. Mareșalul Pilsudski, aflat la o vârstă înaintată și slăbit de boală, credea că Polonia își putea găsi salvarea printr-o înțelegere directă cu Germania. Colonelul Beck, ministrul de externe, a implementat această nouă politică, inițiată prin semnarea Pactului de neagresiune germano-polon pe 26 ianuarie 1934. În aceeași zi, Polonia a părăsit frontul de securitate colectivă și, în schimbul dezertării, s-a bucurat de o perioadă efemeră de acalmie. Drept consecință a noii sale politici, pe 3 septembrie 1934, Polonia a denunțat Tratatul minorităților pe care îl ratificase în 1919. România, la rândul ei, a refuzat să urmeze acest precedent și și-a respectat angajamentul, deși, spre deosebire de Polonia, a protestat vehement împotriva Tratatului privind minoritățile.

3. Pactul estic și Înțelegerea Balcanică

În primăvara anului 1934, dl Barthou, ministrul francez de externe, a venit cu o propunere diplomatică de a încheia un Pact estic de asistență reciprocă, menit să completeze Pactul de la Locarno. Deși hotărâse să susțină această inițiativă, Marea Britanie a continuat să refuze să-și asume noi angajamente pe lângă cele ce derivau din Pactul de la Locarno. În 1934, ca

în 1926, Marea Britanie a continuat să respingă orice angajament dincolo de Rin. În concluzie, Pactul estic nu a putut fi semnat deoarece refuzul Germaniei de a-l ratifica a fost urmat de o respingere similară din partea Poloniei care, cu această ocazie, ca și alte dăți, a făcut jocul Germaniei.

La rândul ei, România, a manifestat de la bun început sprijin pentru Pactul estic, la care și-a declarat disponibilitatea de a participa. În același an, România, urmând politica de organizare a securității colective, a jucat un rol esențial în elaborarea Pactului Înțelegerii Balcanice, pe care l-a semnat pe 9 februarie 1934, alături de Turcia, Iugoslavia și Grecia.

4. Denunțarea clauzelor militare ale Tratatului de la Versailles

Pe 16 martie 1935, dl Hitler a anunțat oficial respingerea clauzelor privind dezarmarea din Tratatul de la Versailles și introducerea serviciului militar obligatoriu în Germania. Fără doar și poate, această mișcare ar fi trebuit să le deschidă ochii tuturor, mai ales că încălcarea flagrantă a uneia dintre cele mai importante clauze ale tratatului de pace ar fi trebuit să fie urmată imediat de o acțiune punitivă eficientă, condusă de Marea Britanie și Franța. Cu toate acestea, nu a existat nici o reacție în afară de convocarea la Stresa a unei conferințe anglo-francezo-italiene, care s-a mulțumit cu mustrări formale, fără a da nici o sancțiune. Pentru România, Conferința de la Stresa a reprezentat o nouă lovitură dureroasă prin faptul că cele trei Mari Puteri au pus atunci pe ordinea de zi chestiunea reînarmării Ungariei și Bulgariei, pe care astfel le-au încurajat și ajutat să-și justifice pretențiile revizioniste și le-au permis să-și organizeze o armată puternică.

Pe 18 iunie 1935, adică la doar trei luni de la declarația Germaniei de repudiere, Marea Britanie a încheiat un acord naval cu Germania care a produs mare nemulțumire în Franța, pe de o parte, deoarece a însemnat abandonarea poziției comune, adoptate la Stresa, iar, pe de altă parte, deoarece se recunoștea perimarea clauzelor privind dezarmarea cuprinse în Tratatul de la Versailles.

5. Războiul italo–abisinian

Italia a declanșat ofensiva contra Abisiniei pe 3 octombrie 1935. Marea Britanie a luat apoi inițiativa în numele membrilor Societății Națiunilor împotriva acestui act de agresiune. Cea mai eficientă acțiune de contracarare a invaziei italienilor ar fi fost, cu siguranță, închiderea Canalului Suez și instituirea unei blocade navale împotriva Italiei. Cu toate acestea, Marea Britanie nu a întreprins măsuri atât de radicale, ci, pur și simplu, s-a mulțumit să propună ca statele membre ale Societății să adopte unele dintre sancțiunile economice. România nu numai că a votat aceste sancțiuni la Geneva și le-a aplicat în modul cel mai strict și loial, dar Ministerul Afacerilor Externe și-a riscat toată autoritatea și prestigiul de care se bucura în cadrul Societății Națiunilor pentru a sprijini într-un mod eficient acțiunea guvernului britanic. Atitudinea fermă a dlui Titulescu a fost întâmpinată cu vizibilă ostilitate față de România de către Italia fascistă. În pofida faptului, dureros de altfel, de a aplica anumite sancțiuni asupra unui stat de care se simțea atașată prin afinități de rasă și origine, România a recunoscut că ar trebui să acorde sprijin deplin acțiunii Marii Britanii, deoarece aceasta însemna declanșarea, cel puțin parțială, a mecanismului colectiv de securitate. Acest fapt merită subliniat cu atât mai mult, cu cât România era, din punct de vedere politic, mai aproape de Franța și, prin urmare, ar fi putut adopta o poziție mult mai rezervată față de Italia în materie de sancțiuni.

Dar România a înțeles că trebuia să susțină politica de securitate colectivă, deși Franța își uitase în acel moment adevăratele interese și planul Hoare-Laval a demonstrat că promisiunile micilor state erau întotdeauna aplicabile. Din motive care nu țineau de voința autorităților de la București, politica de sancțiuni nu a putut împiedica succesul operațiunilor militare italiene și cucerirea Abisiniei. Sancțiunile au fost ridicate prin votul unanim al Societății Națiunilor în Adunarea generală din 6 iulie 1936.

În ședința din septembrie 1936, Adunarea a trebuit să decidă asupra unei chestiuni de care depindea continuarea

apartenenței la Societate, și anume admiterea unei delegații abisiniene la lucrările Adunării. Deși suspendarea sancțiunilor a marcat sfârșitul conflictului și în ciuda dorinței de a nu periclita relațiile cu Italia, România a votat alături de Marea Britanie pe 21 septembrie 1936 în favoarea admiterii delegației abisiniene. Ungaria a refuzat să voteze și să aplice sancțiunile, iar pe 21 septembrie s-a pronunțat împotriva admiterii reprezentanților abisinieni. Astfel, Ungaria și-a demonstrat adevărata poziție și adevăratele intenții. Răsplata nu s-a lăsat așteptată: pe 1 noiembrie 1936, dl Mussolini a ținut un discurs în care a vorbit despre Ungaria ca despre „marele stat dezmembrat" căruia ar trebui să i se facă dreptate. Patru ani mai târziu, pe 30 august 1940, Ungaria a primit la Viena o răsplată palpabilă.

6. Remilitarizarea Renaniei

Pe 7 martie 1936 trupele germane au intrat în zona demilitarizată din Renania, încălcând astfel flagrant Tratatul de la Versailles și Pactul de la Locarno. Franța a alertat imediat Consiliul Societății Națiunilor. Potrivit Pactului de la Locarno, era suficient ca, odată ce Consiliul constata încălcarea, puterile garante trebuiau să acorde asistență militară imediată statului care era supus agresiunii.

La solicitarea Marii Britanii, Consiliul s-a întrunit la Londra, și nu la Geneva, unde se considera că atmosfera era prea ostilă Germaniei. Consiliul a luat act de încălcarea Tratatului de la Versailles și a Pactului de la Locarno, dar a formulat, în același timp, propuneri pentru o înțelegere amiabilă cu Germania. Aceste propuneri nu au fost acceptate. Dar, între timp, Franța și Marea Britanie au abandonat acțiunile militare pe care aveau dreptul și datoria să le întreprindă.

Nici astăzi nu se poate înțelege de ce Marea Britanie a refuzat să acorde ajutor concret în acele momente decisive și de ce Franța – care a refuzat ajutorul Marii Britanii – a ezitat să intervină împotriva unui adversar cu capacitate militară redusă. Pasivitatea demonstrată în martie nu doar că a încurajat toate agresiunile germane ulterioare, dar le-a și facilitat.

Într-adevăr, din ziua în care li s-a permis remilitarizarea Renaniei, germanii au reușit să construiască Linia Siegfried la frontiera cu Franța, pe care armatele franco-britanice nu au îndrăznit să o atace în septembrie 1939 în condițiile în care cea mai mare parte a armatei germane era dislocată în Polonia.

La acea vreme România era în favoarea rezistenței totale la remilitarizare. Ministrul român de externe a sosit la Geneva în ajunul sesiunii extraordinare a Consiliului Societății Națiunilor. În urma unei întâlniri în apartamentul său din hotelul genevez Bergues cu reprezentanții Micii Înțelegeri și ai Antantei Balcanice, oficialul român a emis un comunicat de presă cu privire la cele discutate, ocazie cu care și-a exprimat susținerea pentru Franța și a informat asupra deciziei de a menține principiul respectării cu strictețe a acordurilor internaționale.

Comunicatul a fost dezaprobat de guvernele iugoslav, grec și turc, care au dat la rândul lor declarații de presă în care arătau că reprezentanții lor la Geneva nu erau autorizați să participe la întrevederea în cauză și că declarațiile făcute de oficialul român nu reprezentau punctul de vedere al Micii Înțelegeri și al Antantei Balcanice. Mai mult, guvernul turc și-a revocat reprezentantul la Geneva. Doar Cehoslovacia s-a abținut să nu dezavueze.

Încă o dată, România – deși abandonată de unii dintre cei mai apropiați aliați ai săi – a fost pentru respectarea tratatelor și mecanismului de asistență reciprocă.

7. Neutralitatea americanilor

Care a fost atitudinea Statelor Unite pe parcursul acestor evenimente explozive din Europa? Din 1933 era condusă de un președinte care aparținea, ca și președintele Wilson, Partidului Democrat. Pe 31 august 1931, în ajunul războiului italo-abisinian și în vremea în care Marea Britanie era decisă să intervină împotriva acestei agresiuni, Senatul și Camera Reprezentanților Statelor Unite au votat pentru proiectul legislativ cunoscut sub denumirea de Legea neutralității. Președintele Roosevelt declara că această lege „era expresia unei decizii

ferme a guvernului și poporului american de a evita orice acțiune care ar putea antrena Statele Unite în război".

Pe 5 octombrie 1935 președintele a emis un ordin, în baza Legii neutralității, prin care interzicea exportul de arme și muniții nu numai în Italia, care era statul agresor, ci și în Abisinia – victima agresiunii. În discursul din anul următor, susținut pe 14 august la Chautauqua, președintele Roosevelt a declarat, printre altele: „Evităm angajamentele politice care ne-ar putea atrage în războaie peste hotare; evităm orice implicare în activitățile politice ale Societății Națiunilor. [...] Nu suntem izolaționiști decât în măsura în care căutăm să ne izolăm complet de război. [...] Am petrecut numeroase ore, și multe voi mai petrece gândindu-mă și plănuind cum poate fi ținut războiul departe de această națiune".

8. Evoluția politicii iugoslave

Lipsa de coeziune și inerția demonstrate de Franța și Marea Britanie nu puteau să nu tulbure statele mai mici care le-au fost alături și a căror securitate depindea în mare măsură și de politicile lor. Cu toate acestea și în ciuda tuturor promisiunilor vagi și contradictorii, guvernul român a rămas fidel politicii pe care o dusese până atunci.

Lucrurile nu au stat la fel pentru vecinul aliat, Iugoslavia. Dl Stojadinović, șeful guvernului, în primăvara anului 1936, ajunsese la concluzia că țara sa nu putea spera la vreun ajutor efectiv din partea Franței și Marii Britanii, care nu găsiseră de cuviință să-și apere securitatea granițelor cu arma atunci când Renania a fost demilitarizată. În ochii guvernului iugoslav, Franța și Marea Britanie și-au pierdut supremația pe continentul european; Germania și Italia au devenit cei mai importanți actori politici pe scena europeană.

Prim-ministrul iugoslav, în cadrul schimbului de vizite oficiale cu Germania și Italia și prin mai multe acțiuni politice semnificative, nu a întârziat să dea câteva indicații publice privind evoluția notabilă a politicii țării sale. De atunci, Iugoslavia s-a gândit doar să ofere interpretări restrictive ale angajamentelor luate în cadrul Micii Înțelegeri și Antantei Balcanice.

În ședința Consiliului Permanent al Micii Înțelegeri, desfășurată în mai 1936, dl Stojadinović, în discuțiile privind eventualele măsuri adoptate în cazul în care Ungaria ar denunța clauzele militare ale Tratatului de la Trianon, a acceptat ca doar anumite măsuri coercitive efective să fie luate în acest caz, cu condiția ca neutralitatea Germaniei și Italiei să fie asigurată.

Câteva luni mai târziu, dl Stojadinović a respins inițiativa Cehoslovaciei ca obligațiile de asistență mutuală ale statelor semnatare ale Micii Înțelegeri să devină *ergo omnes* [opozabile tuturor], deși până atunci fuseseră valabile doar împotriva Ungariei. La rândul ei, România nu a respins această idee, însă observase cu regret că tratatul propus, deși garantat de Franța, nu era susținut de Marea Britanie.

Pactul politic încheiat cu Italia pe 25 martie 1937 a pecetluit direcția politicii Iugoslaviei și fusese încheiat cu încălcarea angajamentului luat în 1933 de fiecare stat care ratificase Mica Înțelegere de a nu semna nici un tratat internațional fără acordul formal al celorlalte membre. Cu această ocazie, România și Cehoslovacia s-au trezit puse în fața faptului împlinit. La fel, România, Grecia și Turcia, membre ale Antantei Balcanice, în ianuarie 1937 nu au avut decât să ia act de tratatul politic iugoslavo-bulgar ce fusese încheiat. Atitudinea Iugoslaviei nu a putut decât să vulnerabilizeze Mica Înțelegere și Antanta Balcanică, tratate esențiale pentru securitatea României.

9. Anschluss. Politica Marii Britanii față de Germania

Pe 11 martie 1939, trupele germane au pătruns în Austria, anexată de Germania în 13 martie 1938. Din nou, lumea a fost pusă în fața faptului împlinit, mai grav decât denunțarea clauzelor militare ale remilitarizării Renaniei. Acesta era primul act de agresiune din Europa postbelică. Cu toate acestea, Marea Britanie și Franța s-au limitat la proteste pur formale și nu aveau în vedere adoptarea anumitor măsuri punitive. În ceea ce privește Marea Britanie, atitudinea pasivă demonstrată se datora speranțelor pe care prim-ministrul Chamberlain încă le nutrea cu privire la posibilitatea de a ajunge la o înțelegere satisfăcătoare cu Germania.

Neville Henderson, oficial de rang înalt, fost ambasador la Berlin, a prezentat în cartea sa *Failure of a Mission* ceea ce ar fi trebuit să fie, din perspectiva guvernului britanic, bazele unei astfel de înțelegeri. Dl Henderson a susținut că scopul este de a se ajunge la un acord cu guvernul de la Berlin prin care Marea Britanie ar fi recunoscut dominația politică a Germaniei la est de Rin, iar Germania pe cea a Marii Britanii pe mare. Însă autoritățile britanice au introdus condiția ca dominația germană în Europa să fie exercitată numai prin mijloace practice.

10. Încercările României de a obține cooperarea economică a Marii Britanii pentru a contracara penetrarea germanilor în spațiul românesc

La ședința Consiliului Societății Națiunilor, din mai 1938, ministrul român de externe i-a înmânat lordului Halifax, secretarul britanic pentru afaceri externe, precum și dlui Bonnet, omologul său francez, documente prin care autoritățile de la București demonstrau că, prin absența de pe piața românească, Marea Britanie și Franța încurajau dezvoltarea din ce în ce mai înfloritoare a relațiilor economice germano-române. S-a subliniat, de asemenea, că pentru a împiedica influența politică pe care penetrarea germanilor pe piața românească risca să o producă concomitent, Marea Britanie și Franța nu ar trebui să ezite să-și dezvolte cât mai mult posibil relațiile comerciale cu România. Totodată, se propunea și un plan amplu de colaborare a Marii Britanii și Franței cu România în domeniul economic pentru a contracara eficient dominația germanilor în această zonă.

Aceste propuneri nu s-au concretizat. Mai mult, o delegație economică britanică trimisă la București pentru a negocia un acord comercial important a fost revocată în urma deciziilor luate de dl Chamberlain, care dorea să evite orice eventual impediment care l-ar fi importunat pe dl Henderson aflat la Berlin.

11. Criza din Cehoslovacia

Ca urmare a Anschluss-ului, criza politică și strategică s-a acutizat. În discursul adresat Camerei Comunelor pe 24 martie

1938, prim-ministrul britanic declarase, referindu-se la această situație, că Marea Britanie nu se poate angaja oficial să acorde asistență Cehoslovaciei deoarece interesele britanice nu fuseseră afectate în același mod cum s-ar fi întâmplat dacă Franța și Belgia ar fi fost invadate. O astfel de declarație nu era de natură să stopeze acțiunile germanilor contra Cehoslovaciei. S-a recurs la astfel de acțiuni în urma atacurilor virulente din presă, a discursurilor amenințătoare și turbulențelor în rândul minorității sudeților.

În același timp, dl Chamberlain, căutând să ajungă la un compromis, l-a trimis pe lordul Runciman într-o misiune specială la Praga, cu sarcina de a încerca să medieze. Această reacție nu a putut decât să slăbească dorința și puterea de rezistență a Cehoslovaciei. Criza era pe cale să se încheie abrupt. Când situația atinsese apogeul, dl Chamberlain s-a străduit să evite o declarație de război și l-a contactat personal pe Hitler. În urma călătoriei cu avionul la Berchtesgaden și a consultărilor care au avut loc imediat după aceea între guvernele britanic și francez, cele două administrații au sfătuit autoritățile din Cehoslovacia să cedeze toate teritoriile cu populație de etnie germană. Confruntată cu această abordare, care îmbrăca forma unui ultimatum, și cu faptul că Franța nu era pregătită să își onoreze obligațiile de a acorda asistență, Cehoslovacia s-a văzut nevoită să accepte în principiu că va ceda teritoriile locuite de sudeții de etnie germană.

După întrevederea de la München și acordul la care au ajuns pe 29 septembrie dnii Hitler, Mussolini, Chamberlain și Daladier, Cehoslovacia, confruntată cu amenințarea unui atac nu numai din partea Germaniei, ci și dinspre Ungaria și Polonia, a consimțit să cedeze teritoriile solicitate de Germania.

La întoarcere la Londra și Paris, dl Chamberlain și dl Daladier au fost primiți cu aplauze entuziaste, ceea ce dovedea că în Marea Britanie și Franța, opinia publică era în totalitate favorabilă unei păci obținute cu prețul mutilării Cehoslovaciei, precum și al protestelor publice produse din cauza pierderilor umane suportate de Marea Britanie și Franța.

România a rămas fidelă aliatului său pe parcursul crizei. Încă din primăvara anului 1938 și-a deschis spațiul aerian pentru a permite survolarea avioanelor militare sovietice către Cehoslovacia, în ciuda protestelor asidue ale germanilor și polonezilor. Ca urmare a întâlnirii de la Berchtesgaden și poziției adoptate de francezi și britanici față de Praga, și în condițiile în care Ungaria începuse să adopte o atitudine amenințătoare vizavi de Cehoslovacia, care trecea prin clipe atât de grele, autoritățile de la București au abordat guvernul iugoslav cu propunerea de a face front comun în virtutea obligațiilor asumate în baza Micii Înțelegeri. Prim-ministrul iugoslav a transmis emisarului român, care i-a prezentat această inițiativă la ordinul guvernului român, următorul răspuns:

> A existat cândva Mica Înțelegere, sunt conștient. Dar întrebarea pe care o adresez guvernului român este dacă acest organism poate fi considerat, încă, funcțional, în contextul în care Cehoslovacia a consimțit să cedeze teritoriu în favoarea Germaniei la recomandarea Franței și Marii Britanii?

Cu această ocazie, precum și în cadrul altor demersuri ulterioare, guvernul iugoslav a demonstrat clar că nu era dispus să acționeze în nici un fel în favoarea unui aliat.

Concomitent, România a făcut demersuri insistente, în mod repetat (sic!), pentru a convinge Polonia la acea vreme să nu formuleze pretenții teritoriale împotriva Cehoslovaciei. Dar eforturile românilor nu au avut ecou la Varșovia. Printr-o reacție imprevizibilă, pe 30 septembrie, guvernul polonez a prezentat autorităților din Cehoslovacia un ultimatum prin care a obținut imediat cedarea Teschen. La scurt timp după aceea, în urma Primului Arbitraj de la Viena [2 noiembrie 1938] pus la cale de Germania și Italia, o parte dintr-o provincie a Cehoslovaciei locuită parțial de o minoritate maghiară a fost încredințată Ungariei, care era nemulțumită de rezultatul arbitrajului căci și-ar fi dorit să obțină întreaga regiune, cunoscută sub numele de Rutenia subcarpatică, aflată între Cehoslovacia și România.

În aceste împrejurări, Ungaria era pregătită să încheie un acord politic cu România cu condiția să permită o invazie în Cehoslovacia. Și guvernul viza o astfel de soluție și a propus ca România, la rândul ei, să anexeze colțul estic al Ruteniei subcarpatice unde existau mai multe sate locuite de multă vreme de români. Dl Beck, ministrul polonez de externe, a sosit la Galați pentru a participa la regata regală din octombrie 1939 (Beck a fost în exil în România după ce Germania și Uniunea Sovietică și-au împărțit Polonia) și a fost primit de monarh. Beck a făcut propuneri în acest sens, dar au fost respinse categoric.

Am văzut astfel că în perioada marilor frământări din Germania în urma ascensiunii la putere a național-socialiștilor, România și-a menținut linia politică. Această atitudine trebuie subliniată cu atât mai mult, cu cât România nu ducea lipsă de oferte tentante, mai cu seamă din 1935, în schimbul unei politici mai rezervate și ținând cont de faptul că politica guvernului făcea obiectul criticilor pe plan intern. Mai multe state au susținut că România a făcut o greșeală susținând securitatea colectivă și principiile Pactului Societății Națiunilor, fiind sfătuită să părăsească Mica Înțelegere și să renunțe la prietenia cu Franța și Marea Britanie pentru a trece de partea Germaniei și Italiei. Un partid politic care avea numeroși susținători printre tineri susținea cu ardoare acest punct de vedere. Numărul copleșitor de voturi pe care le-a obținut la alegerile parlamentare din decembrie 1937 se datora, în parte, efectului pe care l-a avut asupra opiniei publice eșecul politicii sancțiunilor și inerției Marii Britanii și Franței față de criza din Renania. Anschluss-ul și dezmembrarea Cehoslovaciei au furnizat argumente de ultimă oră, viabile pentru propaganda acestei formațiuni politice.

Cu toate acestea, în timp ce Statele Unite se arătau dezinteresate față de situația din Europa, iar Marea Britanie și Franța, măcinate de conflicte interne, au intrat în spirala compromisurilor, au trecut de la pasivitate la inerție totală și Polonia și Iugoslavia au schimbat tabăra, România a rămas, fără putință de tăgadă, loială politicii bazate pe respectarea principiilor

angajamentelor internaționale și menținerii configurației politico-teritoriale instituite la Conferința de pace de la Paris. După 30 septembrie 1938 nu mai avea garanția că va fi sprijinită pe această cale nici de către Societatea Națiunilor și nu se mai putea baza pe sistemul de securitate colectiv; recviemul pentru toate acestea a putut fi auzit la München.

Lumea era curioasă, firește, să asiste la crearea, pas cu pas, a unei mari coaliții. Însă multe state aveau să fie făcute una cu pământul curând, unul câte unul, din moment ce, odată distrus mecanismul de securitate colectivă, au dispărut în neant și condițiile pentru ca securitatea colectivă să fie asigurată și, cel mai important: dorința de a acționa la unison în acest sens.

C. Perioada de după 15 martie 1939. Izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial

1. Dispariția Cehoslovaciei

Pe 15 martie 1939 s-a jucat ultima scenă a Acordului de la München: trupele germane au intrat în Praga. Germania a instaurat protectoratul asupra Boemiei-Moraviei și un cvasi-protectorat asupra Slovaciei. Concomitent, Ungaria a ocupat și anexat Rutenia subcarpatică. Guvernul român a propus autorităților de la Varșovia să întreprindă acțiuni diplomatice comune pentru a împiedica o amenințare strategică gravă la adresa României, doar că administrația poloneză a refuzat și i-a informat pe oficialii români că oferise o garanție Ungariei privind ocuparea acelei zone de către trupele maghiare. Acest lucru demonstrează încă o dată care era, în realitate, politica polonezilor față de aliați.

2. Garanțiile britanice

Dar Polonia nu avea să se bucure prea multă vreme de liniștea pe care o precupețise în schimbul unor compromisuri îndoielnice. Pentru Germania sosise clipa în care putea testa terenul în chestiunea Danzigului și a Coridorului. Totuși, acel moment a coincis cu o mutație în politica britanică, ca urmare a proclamării protectoratului german asupra Boemiei-Moraviei, din

16 martie 1939. Marea Britanie, care nu făcuse apel la forța militară nici pentru Renania demilitarizată, nici pentru Austria, nici pentru Cehoslovacia, se declara gata să facă uz de arme, chiar și dincolo de Rin.

Profitând de noua poziție a guvernului britanic, autoritățile de la București au obținut, pe 13 aprilie 1939, de la Marea Britanie garanții de asistență împotriva unei agresiuni căreia România îi rezistase cu propriile forțe. Franța, la rândul ei, oferea asigurări similare. În același timp, România a reînnoit solicitările transmise în repetate rânduri Marii Britanii și Franței ca să contribuie în mod decisiv la reînarmare prin furnizarea de echipamente. Dar cele două state erau preocupate de propria reînarmare și nu puteau răspunde pozitiv unor atari cereri decât în mică măsură. Pentru a-și consolida poziția în eventualitatea unui război în care ar putea fi implicată ca urmare a angajamentelor luate față de Polonia și România, Marea Britanie a tatonat pe cale diplomatică Uniunea Sovietică pentru a solicita asistență. România a informat guvernul de la Londra că, deși nu dorește să ia parte la discuții, nu se va opune unor astfel de negocieri.

3. Tratatul germano-sovietic

În timp ce oficialii britanici și francezi negociau cu reprezentanții sovietici un acord de asistență mutuală, într-una din camerele alăturate de la Kremlin, aveau loc discuții secrete între germani și sovietici cu privire la un tratat politic între cele două state; pe 23 august 1939, dl Ribbentrop și dl Molotov au semnat un tratat de neagresiune și colaborare pentru următorii zece ani. Aceste negocieri în tandem – oficiale cu Marea Britanie și Franța și secrete cu Germania – și încheierea tratatului germano-sovietic, în asemenea condiții, au constituit un act de fățărnicie fără precedent în analele relațiilor internaționale. În timp ce lumea, uluită, se întreba ce preț fusese plătit pentru acțiunea guvernului sovietic, Germania s-a grăbit să profite din plin de noul tratat și a atacat imediat Polonia.

4. Războiul

România nu era obligată să ofere Poloniei asistență militară împotriva agresiunii Germaniei nici prin angajamentele anterioare, nici prin recunoașterea poziției politice adoptate de Polonia în ultimii ani. Mai mult, în absența unei frontiere comune cu Germania, România nu avea nici măcar posibilitatea de a acorda un astfel de sprijin. În zorii zilei de 1 septembrie 1939, armatele germane declanșaseră atacul împotriva Poloniei, iar pe 3 septembrie Marea Britanie și Franța declaraseră război Germaniei. Pe 2 septembrie a avut loc un incident care ar fi trebuit să pună pe gânduri autoritățile de la București. Ministrul francez de externe a telefonat ministrului francez la București pentru a-i cere să transmită un mesaj urgent ambasadei de la Varșovia deoarece linia directă între Paris și Varșovia fusese tăiată. Dl Bonnet l-a informat pe dl Noel că dl Mussolini s-a declarat pregătit a convoca o conferință pentru a rezolva disputele dintre Germania și Polonia. Ministrul francez de externe l-a instruit pe ambasadorul de la Varșovia să facă presiuni asupra guvernului polonez ca să accepte propunerea Italiei exact în momentele în care trupele germane ocupau teritoriul țării.

Francezii au acționat atunci fără a ține seama de sfatul guvernului britanic care refuzase să țină cont de propunerea dlui Mussolini, lansată imediat după invazia germanilor. Eforturile dlui Bonnet s-au făcut una cu pământul, odată cu bombele care cădeau cu sutele deasupra Varșoviei. Însă acest incident poate oferi doar o perspectivă asupra atitudinii ezitante a Franței de a se implica în război. Mai mult, lipsa totală de acțiune pe Frontul de Vest, precum și faptul că nu au existat riposte pe cale aeriană atunci când civilii din Polonia erau bombardați, nu au întârziat să producă nespus de multă nemulțumire în rândul opiniei publice din România. Cu toate acestea, în ciuda tuturor protestelor și amenințărilor venite din partea germanilor și sovieticilor, guvernul român a sprijinit cauza Aliaților prin câteva acțiuni notabile la momentul prăbușirii Poloniei. Astfel, autoritățile române au fost de acord să asigure tranzitul pe teritoriul României a aproape tuturor rezervelor de aur

ale Băncii Poloniei. O parte din trupele poloneze care s-au refugiat în România și-au putut continua fără opreliști călătoria spre țările aliate. Cei 24.000 de soldați polonezi găzduiți au beneficiat de un tratament decent și mai mult de 16.000 au reușit să plece. Astfel, cei care au beneficiat de această șansă și au scăpat din dezastrul militar la care fusese supusă Polonia au ajuns în Siria, Palestina, Franța și Marea Britanie. Printre aceștia se aflau toți aviatorii polonezi care nu căzuseră pe câmpul de luptă.

5. Atitudinea amenințătoare a Uniunii Sovietice

România s-a aflat într-o situație periculoasă. După semnarea acordului germano-sovietic, România a fost amenințată direct de vecinul de la est. În 1918 România a întrerupt relațiile diplomatice cu Uniunea Sovietică întrucât sovieticii refuzaseră să accepte alipirea la România a provinciei românești Basarabia, restituire bazată pe principiul autodeterminării, exprimat de adunarea națională a acestei regiuni. Dar înapoierea voluntară a Basarabiei către România a fost recunoscută pe 28 octombrie 1920 printr-un tratat semnat de Marea Britanie, Franța, Italia și Japonia. [Pe 9 februarie] 1929, România a semnat, alături de Uniunea Sovietică, Protocolul Litvinov, care prevedea implementarea imediată a Pactului Kellog–Briand de renunțare la război ca instrument al politicii externe. România a ratificat în [iulie] 1933 și [prima] Convenție pentru definirea agresiunii, care confirma și enumera obligațiile de neagresiune asumate de cele două state prin aderarea la Pactul Kellogg–Briand și la Protocolul Litvinov.

În 1934, anul în care Uniunea Sovietică a aderat la Societatea Națiunilor, România a restabilit relațiile diplomatice cu acest stat. Noua poziție a României se baza, pe de o parte, pe faptul că, prin asumarea obligațiilor stipulate în Pactul Societății Națiunilor, Uniunea Sovietică se angaja să „respecte integritatea teritorială și independența politică a tuturor membrilor Societății", iar pe de altă parte, pe ideea că relațiile româno-sovietice erau astfel garantate de un organism condus, de facto, de Statele Unite, Marea Britanie și Franța.

Într-adevăr, având în vedere dezechilibrul uriaș de forțe și ambițiile seculare ale Rusiei de a ajunge la Constantinopol, relațiile româno-ruse nu erau lipsite de riscuri strict din punct de vedere bilateral. Minima prudență impunea României să pună aceste relații sub garanția altor Mari Puteri, căci țara nu putea risca un nou act de forță, precum cel din 1878, când Rusia, ca aliată, a impus cedarea sudului Basarabiei a doua zi după victoria comună împotriva Turciei. Din ziua în care Societatea Națiunilor practic s-a dizolvat, pericolul sovietic a revenit pe agendă și părea iminent după pactul germano-sovietic.

Este clar că acest pact, încheiat între cele două mari puteri despărțite de atâtea antagonisme, nu putea fi decât rezultatul unei înțelegeri. Avantajele vizate de Uniunea Sovietică urmau să fie parțial cunoscute curând. Mobilizarea armatei sovietice a început imediat după izbucnirea ostilităților dintre Germania și Polonia. Pe 18 septembrie, Uniunea Sovietică s-a alăturat statelor agresoare atacând Polonia, ale cărei armate fuseseră aproape complet decimate după ce au încercat cu disperare să opună rezistență trupelor germane. Dar această rezistență urma să fie anihilată drept consecință a acțiunii infame a Uniunii Sovietice. Trupele rusești au ocupat atunci mai mult de o treime din teritoriul Poloniei. Partea invadată a fost imediat anexată de Uniunea Sovietică, care a dat dovadă în îndeplinirea formalităților de mai multă înverșunare decât Germania.

La scurt timp după ce a transmis ultimatumuri Letoniei, Estoniei și Lituaniei la granița cărora a comasat trupe, Uniunea Sovietică a supus aceste state ocupației militare, pentru ca, la câteva luni, să le anexeze integral. Uniunea Sovietică a atacat apoi Finlanda, care refuzase să accepte pretențiile sovieticilor transmise sub forma unui ultimatum. La o sesiune extraordinară a Adunării Societății Națiunilor, convocată la solicitarea guvernului finlandez în decembrie 1939, România a fost alături de Marea Britanie și Franța când s-a sesizat oficial agresiunea sovietică. Dar, având în vedere contextul politic și militar de la acea vreme, nu puteau fi adoptate decât sancțiuni morale, rezumate la excluderea Uniunii Sovietice din Societatea Națiunilor.

Aceste încălcări comise de Uniunea Sovietică împotriva anumitor state de la frontiera de vest au demonstrat României la ce să se aștepte curând. Limbajul amenințător folosit de dl Molotov în cadrul întrevederilor cu ministrul român la Moscova a doua zi după atacul sovietic asupra Poloniei a produs, de asemenea, îngrijorări profunde. Atari neliniști au fost confirmate luna următoare, în timpul vizitei la Moscova a dlui Saracioglu, ministrul turc de externe, căruia dl Molotov i-a adresat această întrebare diplomatică: „Ce ar face Turcia dacă România ar fi în război cu Uniunea Sovietică și Bulgaria?" În același timp, începuseră să fie dislocați din ce în ce mai mulți soldați ruși la granița cu România.

6. Problema viabilității garanțiilor franco-britanice în eventualitatea unui atac sovietic asupra României

În fața acestei amenințări, guvernul român a solicitat autorităților britanice să confirme că garanția oferită pe 13 aprilie 1939 rămâne valabilă în cazul unui atac sovietic asupra României. Era cu atât mai necesar să se adreseze această cerere având în vedere că Marea Britanie nu declarase război Uniunii Sovietice după invazia rusească în Polonia, deși teoretic era obligată să facă acest lucru în temeiul prevederilor articolului 1 din Tratatul polono-britanic de asistență reciprocă din 26 august 1939. Răspunsul guvernului britanic la întrebarea adresată de autoritățile de la București a venit prin intermediul ambasadorului britanic aflat în capitala României, printr-o notă diplomatică, în care se afirma că garanția, deși cuprindea doar termeni generali, oferită de Londra era valabilă doar în cazul unei agresiuni germane. Guvernul britanic s-a declarat totuși dispus să o extindă în eventualitatea unui atac sovietic în următoarele condiții:

I. Să fie asigurată neutralitatea Italiei.
II. Turcia să asigure libera circulație a navelor de război și convoaielor britanice prin strâmtori.

România, amenințată de Uniunea Sovietică, a căutat, așadar, sprijinul Marii Britanii. Răspunsul autorităților londoneze nu

a fost unul negativ, însă, din spirit de onestitate, pentru care merită aprecieri, guvernul nu a intenționat să facă promisiuni pe care nu le putea respecta. Marea Britanie a expus astfel condițiile politice și strategice care vizau spațiul mediteraneean pentru ca ajutorul britanic să se materializeze.

Însă aceste condiții demonstrau că posibilitățile Marii Britanii de a acorda ajutor României împotriva Uniunii Sovietice erau extrem de limitate. Într-adevăr, pe de o parte, Italia era în continuare aliata Germaniei și putea în orice moment să renunțe la neutralitate și să intre în război contra Marii Britanii. Pe de altă parte, colaborarea cu Turcia părea problematică, în condițiile în care guvernul de la Ankara dorea cu orice preț ca acordul turco-anglo-francez, care tocmai fusese semnat la 21 octombrie 1939, să fie însoțit de următorul protocol:

> Obligațiile asumate de Turcia în temeiul prezentului tratat nu o vor forța să acționeze, având ca efect și consecință atragerea într-un conflict armat cu Uniunea Sovietică. Prezentul protocol va fi considerat parte integrantă a tratatului.

Amenințată, așadar, să rămână singură în cazul unui atac sovietic, România a fost tentată după aceea să își caute salvarea într-o politică alături de Germania. Cu toate acestea, guvernul român nu a dorit să ia o atare decizie, ci a continuat pe aceeași cale în speranța că se vor materializa condițiile puse de Marea Britanie. Din acest motiv, autoritățile de la București au desfășurat o asiduă activitate diplomatică din decembrie 1939 până în februarie 1940 la Roma și Ankara pentru a alerta Italia și Turcia că România se temea de o invazie sovietică și a înlesni concretizarea garanției britanice. În același timp, la sugestia britanicilor, guvernul român a încercat să se apropie de Bulgaria pentru a asigura, în primul rând, liniile de comunicație cu Aliații în cazul unui atac dinspre est sau din vest sau din ambele direcții. La Conferința Antantei Balcanice, desfășurată la Belgrad în februarie 1940, ministrul turc de externe fusese însărcinat de omologul român să poarte o discuție în acest sens cu guvernul bulgar în timpul deplasării la Sofia. Propunerile adresate Bulgariei implicau anumite concesii

teritoriale făcute de România. Dar această mișcare diplomatică nu a prins contur, nici măcar nu a putut fi inițiată pentru că dl Kiosseivanoff, președintele Consiliului bulgar, a fost demis imediat și înlocuit cu dl Filoff, bine-cunoscut pentru simpatiile sale germane.

7. Ultimatumul sovietic

În primăvara anului 1940, trupele sovietice începuseră să se adune la granița României. În noaptea de 26 spre 27 iunie, Uniunea Sovietică a prezentat României un ultimatum conform căruia în douăzeci și patru de ore trebuia să cedeze Basarabia și nordul Bucovinei. Nota ultimativă sovietică a fost înaintată la scurt timp după înfrângerea armatei franceze și intrarea în război a Italiei alături de Germania. După ce Italia renunță la neutralitate, Marea Britanie nu-și mai putea onora angajamentul întrucât prima condiție nu fusese îndeplinită. Oficialii români nici nu s-ar fi gândit să ceară ajutor Marii Britanii în contextul în care s-a aflat a doua zi după dezastrul din Franța. Autoritățile londoneze nici nu ar fi putut, chiar dacă ar fi dorit din tot sufletul, să ajute în vreun fel România în iunie 1940.

Imediat după ce i-a parvenit nota ultimativă sovietică, guvernul român a întrebat statele aliate, Turcia, Iugoslavia și Grecia, dacă România putea conta pe asistență din partea lor în eventualitatea unui atac bulgar subsecvent invaziei sovietice. Concomitent, guvernul iugoslav a manifestat îngrijorări de aceeași natură în cazul unui posibil atac maghiar, în baza tratatului româno-iugoslav care fusese reînnoit anul precedent. Turcia a anunțat că nu se poate pronunța înainte de ședința Consiliului de Miniștri și că o astfel de consultare nu era posibilă deoarece mai mulți membri ai guvernului nu se aflau în oraș. Grecia și Iugoslavia au transmis că nu puteau remite un răspuns înainte de a se fi consultat cu celelalte state membre ale Antantei Balcanice, însă au cerut României să nu pună în pericol pacea din Balcani.

Având în vedere termenul limitat prevăzut în ultimatum, reacțiile acestor state au fost negative. Iugoslavia s-a grăbit

însă să trimită brigăzi motorizate în zona Vârșețului, în apropiere de frontiera cu România. Preparativele militare din vecinătatea Banatului românesc demonstrau că guvernul iugoslav lua în calcul prăbușirea României și dorea să se pregătească pentru orice eventualitate. De mai bine de o lună și Ungaria se pregătea să profite imediat de un atac asupra României. Încă din primăvară concentrase la frontiera de vest a României mai multe divizii care erau gata să atace. Și Bulgaria încartiruise trupe la frontiera de sud a României. Mai mult, România a fost sfătuită cu tărie să răspundă pozitiv la ultimatumul sovieticilor.

Germania nu putea risca să lase regiunile petrolifere pe mâinile rușilor. Prin urmare, devenea din ce în ce mai clar că, dacă debutau ostilitățile între Germania și Uniunea Sovietică, trupele germane vor căuta să preia controlul asupra câmpurilor petrolifere.

Descurajată de înfrângerea fulgerătoare a armatei franceze și neavând posibilitatea să ceară ajutor Marii Britanii, la rândul ei amenințată, sau Statelor Unite, hotărâte să nu-și părăsească poziția de neutralitate, abandonată de aliații balcanici, înconjurată de mai multe armate puternice, gata să atace, neavând la dispoziție nici o alternativă, România a cedat actului de agresiune sovietic. De atunci, România nu era stăpână pe propriul destin.

Tot ce a urmat nici nu mai trebuie amintit sau explicat. Evenimentele au căpătat o fatalitate inexorabilă după agresiunea Uniunii Sovietice împotriva României. Dacă, într-o zi, comunitatea internațională va judeca soarta României, nu va putea trece cu vederea eforturile asidue ale României pentru a menține pacea bazată pe configurația politico-teritorială instituită la Paris în 1919 și pe principiile Pactului Societății Națiunilor, așa cum nu va putea ignora situația tragică în care s-a aflat România în împrejurări care nu țineau de controlul sau dorința ei.

Cum ar putea România să fie blamată pentru neutralitatea Statelor Unite, precum și pentru neînțelegerile, contradicțiile, ezitările și greșelile majore făcute de Marea Britanie și Franța, deși erau garanții morali și legali ai Tratatului de la Versailles? Este suficient să amintim ajutorul economic și financiar acordat

Germaniei de către Marea Britanie și Statele Unite, începând cu împrumuturi, livrări de materii prime și terminând cu acceptarea hiperinflației din Germania din 1922. Ungaria a beneficiat de același ajutor economic și financiar, nu numai din partea Marii Britanii și Statelor Unite, ci și a Franței și Poloniei. Mai mult, acțiunea politică din Marea Britanie a încurajat revizionismul maghiar. Se pot aminti în acest sens campaniile de presă orchestrate de lordul Rothermere sau gestul lordului Halifax, care s-a plasat în fruntea unui comitet de o sută cincizeci de parlamentari care a acționat pentru a încuraja ambițiile Ungariei!

Numeroasele vizite ale prințului de Wales și ale mai multor aristocrați britanici la Budapesta și chiar vizita în Ungaria a regelui Edward VIII nu lăsau loc de interpretări în ceea ce privește politica britanică ambiguă. Fostul rege Carol II, care a pregătit terenul pentru propriile politici și a persecutat pe toți democrații și prietenii sinceri ai Franței și Marii Britanii, a avut concursul cercurilor franceze și britanice. Chiar și în Franța, propaganda maghiară a găsit un sprijin serios în anumite cercuri de stânga, de exemplu în Partidul Socialist și Partidul Socialist Radical și stânga radicală din Senat. Una dintre figurile proeminente ale radicalismului francez, Pierre Cot, a ținut discursuri la Budapesta.

Într-o astfel de situație, ar fi posibil ca România, pe scena mondială, să beneficieze de un tratament inferior celui acordat Poloniei și Iugoslaviei care, în ciuda schimbărilor recente – chiar și a celor la scară mare – nu au reușit să evite efectele atâtor dezertări și acte de trădare? Cu atât mai mult cu cât România ar trebui să-și recapete drepturile în fața statelor agresoare: Ungaria și Bulgaria. Chiar dacă astăzi Marea Britanie și Statele Unite se află din motive strategice inevitabile în aceeași tabără cu Uniunea Sovietică, desigur că nu pot ignora faptul că această alianță nu este rezultatul politicii urmate de Uniunea Sovietică, ci consecința situației create de ofensiva germană, despre care guvernul de la Moscova a căutat, chiar până în ultima clipă, să adune mai multe informații, evitând astfel contactele diplomatice cu Marea Britanie și luând o serie

de măsuri, precum recunoașterea guvernului rebelilor din Irak și închiderea legațiilor din Iugoslavia și Grecia. Însă Marea Britanie și Statele Unite nu vor uita că Uniunea Sovietică s-a enumerat, mai ales prin atacurile din 1939 și 1940, printre statele agresoare la care se referea președintele Roosevelt în discursul de la radio din 9 decembrie 1941, când a declarat: „sursele brutalității globale, oriunde ar exista, trebuie stârpite definitiv și irevocabil".

Anexa 3
Basarabia – 1934

Raport scris de Anthony Toswill Courtney[1]

Deși în ultimii ani [a fost] umbrită de probleme iminente, provincia Basarabia rămâne o cauză a fricțiunilor politice violente și deci, posibil, și a războiului în Europa.

Basarabia este o provincie întinsă, de dimensiunea Țării Galilor, care, până în 1917, ocupa colțul sud-vestic al Rusiei imperiale; în 1918 a fost alipită României Mari, împreună cu fosta Bucovină austriacă și Transilvania maghiară. Bucovina face parte dintr-o zonă bogată în pământ negru, predominant agricolă, iar pe vremea Rusiei imperiale, reușea să exporte cantități mari de fructe, vin, cherestea și cereale. Proprietarii bogați înființau culturi aici. Sistemul feroviar basarabean comunica cu cel rusesc, iar cele trei căi ferate principale aveau legătură directă spre nodul feroviar de la Odessa, însă produsele locale circulau pe Nistru până la Marea Neagră și, de acolo, spre Odessa, cele mai multe exporturi făcându-se către piața din Rusia, restul croindu-și drum spre Galați și piața românească sau spre Cernăuți către Austria.

Ca parte a Rusiei imperiale, Basarabia era o „provincie liberă" pentru evrei, polonezi și alte etnii care erau supuse restricțiilor pe teritoriul propriu-zis rusesc.

Aproximativ 60% din populație era moldovenească, cei mai mulți, săraci, care rareori s-au aflat sub conducerea unor oameni născuți și crescuți pe acele meleaguri. Ucrainenii sau rusinii ucraineni alcătuiau 20% din total și locuiau în special

în nordul provinciei. Restul erau germani, velicoruși și evrei, precum și colonii de bulgari, turci, chiar și elvețieni în sudul provinciei, în apropierea zonei de coastă.

Însă moldovenii predominau peste tot, mai puțin în extremitatea sudică și nordică și pentru ei, românii de dincolo de Prut par niște străini, în ciuda limbii comune, la fel ca rușii de dincolo de Nistru. Moldovenii basarabeni demonstrează lipsa de cultură și spirit național și cu greu îi acceptă pe „frații de dincolo de Prut".

Climatul, populația de la sate și invaziile străine au avut un atare efect. Latifundiarii basarabeni rusificați erau în majoritate de etnie greacă, bulgară, turcă sau de origine rusească.

În octombrie 1917, înainte de retragerea trupelor rusești din nordul Basarabiei sovietice, Sfatul Țării a declarat independența provinciei față de Republica Federativă Socialistă Rusă. Sfatul Țării a votat ulterior independența față de toate statele, însă, pe măsură ce creșteau îngrijorările față de amenințările teroriste, a apelat la ajutorul militar al României pentru a salva țara de bolșevism. Românii însă doreau alipirea necondiționată a Basarabiei la teritoriul național; această condiție a fost acceptată, provincia a fost ocupată de soldații români, s-a instituit legea marțială, mișcările ilicite au fost anihilate și Basarabia a fost alipită oficial la România, cu acordul Sfatului Țării, în noiembrie 1918. În octombrie 1920, prin Tratatul de la Paris, unirea a fost recunoscută de reprezentanții Imperiului Britanic, Franței, Italiei și Japoniei. Delegatul Statelor Unite a refuzat să semneze tratatul din cauza absenței unui reprezentant sovietic. Dintre semnatari, doar Japonia nu a ratificat niciodată tratatul. În 1918, armata română a securizat frontiera cu rușii de-a lungul Nistrului și, din acel moment, Basarabia își ia în primire locul [ca regiune] neperformantă din punct de vedere economic după război, victima naționalismului imatur, care vizează doar câștigul teritorial fără a ține cont de viabilitatea economică sau chiar dezvoltarea noului teritoriu dobândit. România, în principal o țară agrară, cu propriile piețe naturale, a câștigat o provincie mare, pur agrară, a cărei fostă piață a fost distrusă.

În 1918, administrația noii provincii a trecut în mâinile românilor ambițioși din Vechiul Regat care erau în delir datorită noilor și vastelor teritorii și retragerii armatelor dezorganizate rusești, germane și austriece dincolo de noile granițe. Bolșevismul se răspândise peste tot în Basarabia, problema funciară se agravase și trebuiau găsite noi piețe pentru produsele locale. În provincie se instituise legea marțială, iar comandantul Corpului III de Armată de la Chișinău era autoritatea supremă. Controlul militar nu s-a diminuat niciodată.

Populația era ostilă noilor conducători și corupției noii administrații. Întreaga Românie părea cuprinsă de bolșevism și, în 1923, Partidul Național Țărănesc al dr. Vaida-Voevod a adoptat reforma agrară pentru a duce la îndeplinire promisiunea făcută în 1917 de regele Ferdinand poporului român.

Aceasta consta de fapt în exproprierea tuturor pământurilor care depășeau o anumită suprafață, în schimbul unor compensații neglijabile, și redistribuirea către țărani prin intermediul obștilor sătești, fără să existe o organizare la nivel național. Rezultatul a fost crearea micilor gospodării, neviabile din punct de vedere economic, fiecare cuprinzând mici loturi adesea disparate. Productivitatea agricolă a Basarabiei s-a redus deodată la jumătate, ceea ce rezolva cât de cât și problema noilor piețe.

În timpul exproprierilor, foștii proprietari ruși au avut de suferit, spre deosebire de austriecii și ungurii din Bucovina și Transilvania. Românii și-au dat seama că Austria și Ungaria se reorganizau în spatele vechilor granițe și ar fi de așteptat să își ajute foștii supuși. Dar sovieticii nu ar ridica nici un deget pentru a sprijini o clasă de proprietari dintr-o fostă provincie rusească. Deci, în Basarabia, toate pădurile au fost expropriate și pământul peste limita de o sută de hectare al fiecărui moșier. Însă, în Transilvania și Bucovina, moșierii au rămas cu cinci sute de hectare și cu pădurile. Odată cu reforma agrară, moșierii ruși din Basarabia și-au pierdut puterea.

Sfatul Țării din Basarabia a solicitat ajutor militar din România în 1918 pentru a salva provincia de teroare. Dar, când ocupația militară a devenit o permanență, basarabenii nu au fost mulțumiți de consecințe. Țărănimea suportase deja o dată

jaful și pârjolul și niciodată până atunci și nici de atunci înainte nu vor cunoaște ce înseamnă viața sub o guvernare comunistă strictă, așa cum există în prezent în Rusia. Noua administrație românească era mai coruptă decât cea veche, rusească și, deși țăranul avea mai mult pământ, nu-și putea vinde produsele la Odessa pentru un mic câștig și, indirect, trebuia să suporte cheltuielile ocupației militare din provincie și ale unei armate de funcționari publici corupți.

Cuvintele „sovietic" sau „imperialist" nu au nici o semnificație pentru un țăran moldovean. Însă el își amintește cutumele rusești și limba rusă, pe care, în mintea sa, le asociază cu prosperitatea. De când au sosit conducătorii stranii de-o stirpe cu el, a ajuns sărac. De aceea, țăranii din Basarabia sunt mai sensibili la propaganda care le parvine de peste graniță. Mulți dintre ei încă refuză să creadă istorisirile refugiaților flămânzi care evadează peste fluviu, în România, convinși fiind că este contrapropagandă românească. Ideea „României Mari" nu și-a găsit ecou la ei. După o ședere îndelungată în Basarabia, am ajuns la concluzia că, dacă s-ar putea organiza acum un plebiscit corect, șansele ar înclina ușor de partea rușilor.

Se vede, așadar, că Basarabia este o achiziție îndoielnică din punct de vedere economic pentru România, tarată cum e din pricina reformei agrare necugetate, a pierderii fostelor piețe și a lipsei comunicațiilor cu Vechiul Regat. Dar, pentru Rusia sovietică, Basarabia este extrem de importantă. La est de Nistru se află Ucraina, țară agrară. Deci, din punct de vedere economic, pentru Rusia, pierderea Basarabiei nu înseamnă mare lucru. Însă importanța strategică a Dunării ca graniță în vestul provinciei nu poate fi exagerată. S-ar putea spune că problema basarabeană nu este legată de provincia în sine, ci de Dunăre. Fluviul reprezintă poarta de intrare spre Europa de Sud-Est, pe care Anglia, Franța și Italia s-au unit să o închidă în nasul Rusiei prin Tratatul de la Paris din 1920. Pentru Rusia sovietică, această cale navigabilă este mijlocul ideal prin care își poate extinde influența și transmite propaganda comunistă spre țările și așa împilate ale Europei Centrale. În al

doilea rând, Delta Dunării este esențială pentru Rusia din cauza temerilor care dăinuie, legate de un război imperialist. Exporturile Rusiei la Marea Neagră sunt vitale pentru a achita liniștită costurile industrializării și aprovizionarea cu arme și muniții, până la momentul în care industria de armament se va dezvolta pentru a acoperi necesarul. Crede cu tărie că are Turcia și strâmtorile sub control, dar nu-și poate permite să piardă gurile Dunării, punctul de ieșire pentru șapte țări europene, situate pe partea propriilor rute comerciale din Marea Neagră și pe liniile de circulație a muniților italiene. Dacă le poate stăpâni pe acestea și strâmtorile, are asigurată coasta Mării Negre și Caucazul împotriva unui atac dinspre mare.

În 1916, Antanta i-a promis României câteva teritorii în schimbul intrării în război de partea sa. În 1918, după prăbușirea Rusiei, s-a crezut de cuviință să îi fie restituite Basarabia, Bucovina și Transilvania, astfel Rusia fiind împinsă departe de gurile Dunării. Nu sunt greu de întrevăzut motivele Marii Britanii, Franței și Italiei din spatele acestei acțiuni și a Tratatului de la Paris subsecvent. Rusia era ținută la distanță de Constantinopol și de căile de comunicație britanice în Mediterana, în timp ce Franța și Italia au eliminat o a treia putere înainte de a începe lupta pentru dominația politică și economică în sud-estul Europei.

Legalitatea pretenției României asupra Basarabiei poate fi pusă la îndoială. Rusia nu a renunțat niciodată să revendice provincia și nici nu a catalogat statu-quoul în alți termeni decât „ocupația românească a Basarabiei". Totuși, printre diplomați se consideră că, prin definiția „agresiunii" pe care a oferit-o reprezentanților Micii Înțelegeri în 1933, s-a angajat în așa fel încât să nu ia nici o măsură pentru recuperarea regiunii. Dar aceasta poate fi doar o etapă efemeră a politicii sale actuale, de a-și păzi spatele în Europa în timp ce se confruntă cu Japonia în Extremul Orient, problemă care nu suportă amânare.

Rusia sovietică nu vrea și nici nu poate să renunțe la campania propagandistică de proporții pentru a recupera Basarabia de la România. Este demn de remarcat că de la restabilirea

relațiilor dintre România și Rusia sovietică în iunie 1934, publicația lunară antiromânească *Basarabia roșie*, tipărită la Moscova, se axa, ca și în ajun, pe violențe. Din 1918, cetățenilor sovietici nu li s-a permis niciodată să uite că trupele românești controlează „teritoriul sovietic ocupat" al Basarabiei. Mașinăria propagandistică viza populația basarabeană din Tiraspol, „München-ul" sovietic de pe malul Nistrului, vizavi de Tighina. Marea majoritate a acelor biserici cărora li se permite să rămână deschise în sudul Rusiei se regăsesc de-a lungul frontierei cu România. Sunt organizate procesiuni religioase în zilele de sărbătoare din calendarul pe stil vechi și, dincolo de cei două sute de metri de fluviu, țăranii pot asculta emisiunile propagandistice sau concertele grănicerilor roșii. Doar cei „verificați" politic au voie să locuiască în partea sovietică a frontierei și comunități întregi au fost „lichidate" și deportate în Siberia. Nu se pescuiește aproape deloc pe malul rusesc și se iau toate măsurile posibile pentru a împiedica orice fel de comunicare neautorizată. Trei linii de apărare există pe partea sovietică a întregii frontiere și, la distanțe egale pe malul râului sunt amplasate garnizoane de apărare, precum și patrule călare și pedestre, alcătuite în mare parte din trăgători de elită siberieni. Pe partea românească – o diferență ca de la cer la pământ, cu patrule de frontieră prost echipate, fără fortificații și comunicații defectuoase de-a lungul fluviului. A fost un scandal de proporții la Chișinău acum câțiva ani când s-a afirmat că planul de război al Corpului III de Armată consta într-o retragere precipitată dincolo de Prut. În toată Basarabia GPU[2] și Siguranța românească sunt în conflict. În Chișinău este la ordinea zilei să vezi suspecți, femei și bărbați, luați la baionetă pentru interogatoriu sau mai rău. De două sau trei ori pe săptămână presa locală titrează despre descoperirea „agenților GPU" și a „organizațiilor puternice de spionaj". În Chișinău, mai mult de jumătate din populație este evreiască și se spune că doi din trei evrei sunt comuniști. Muncitorii din orașe își exprimă pe față simpatia față de Rusia sovietică.

De când Rusia a devenit „stalinistă" sau „națională", în contrast cu internalismul militant anterior, a făcut progrese

mult mai importante în relațiile internaționale decât ar fi putut dacă s-ar fi menținut vechiul sistem. În prezent se teme pentru frontierele de la est, iar noua formă de naționalism i-a permis să își securizeze temporar granițele de vest printr-o serie de pacte de neagresiune și acorduri internaționale care să-i asigure spatele în timp ce se confruntă cu Japonia în Extremul Orient. Toate acestea au înăbușit temerile românilor, dar nu au diminuat interesul inițial al sovieticilor pentru recuperare sau fluxul de propagandă antiromânească în Basarabia. Presa sovietică neagă în mod explicit că recentul „schimb de scrisori" dintre Litvinov și Titulescu ar avea legătură cu chestiunea basarabeană. Așadar, se pare că odată cu soluționarea problemei din Extremul Orient, multe se vor auzi în Europa și despre această chestiune. Noul statut al Rusiei sovietice și posibila aderare la Societatea Națiunilor implică posibilitatea ca să își continue planurile de recuperare a Basarabiei pe căi normale. Iar un plebiscit, dacă s-ar putea organiza cumva, i-ar putea aduce la limită o majoritate stabilă și, în orice caz, furniza o bază utilă pentru o nouă propagandă.

Se presupune că linia Germaniei, „calea către Est", va atinge Marea Neagră la un moment dat și în legătură cu această politică sunt vehiculate adesea Ucraina, Odessa și Caucazul, rareori Basarabia. S-ar părea că este de la sine înțeles că țelul germanilor este să evite abil orice invadare a teritoriului din sud-vestul graniței actuale. Unul dintre membrii Micii Înțelegeri, Cehoslovacia, deja se află în calea Germaniei și nici România nu stă mai bine, iar legăturile sale cu Franța nu mai sunt la fel de puternice. Nu se cunoaște încă adevăratul interes al germanilor în chestiunea basarabeană, deși există câteva indicii semnificative. Comandantul Corpului III de Armată din Chișinău – generalul Cănciulescu– reprezintă autoritatea supremă în Basarabia. Prietenul apropiat, care, cu siguranță, are nestăvilită influență asupra sa, este un german născut în Rusia, arestat în 1932 pentru legături cu organizații sovietice. Din contactele sale recente și prin prisma faptului că nu fusese niciodată condamnat, pare improbabil că ar fi comunicat cu GPU, însă e posibil să fi fost prins în timp ce lua legătura cu

una dintre organizațiile separatiste ucrainene, probabil cea condusă de Hetman Skoropadsky. De altfel, pare destul de ciudat că numele acestuia e asemănător cu al fostului șef al trupelor naziste SA din Germania și pare a avea aceleași obiceiuri. Cel mai activ membru al serviciului de informații de pe lângă Corpul III de Armată din Basarabia este un fost ofițer rus, de rasă caucaziană, cu origini germane, care a fost plasat sub arest în circumstanțe similare, cam în aceeași perioadă. În iarna anului 1933, la Chișinău, a apărut un săptămânal în limba rusă, puternic antisemit. Se spune că era finanțat de consulatul german din oraș și era atât de virulent, încât a fost interzis de guvernul liberal, conform instrucțiunilor primite de la francezi. Nazismul, prin aspectul antisemitic, pare să-i atragă pe numeroși refugiați ruși de peste granițe, în special din Chișinău, unde majoritatea populației și a micilor întreprinzători sunt de origine evreiască. Deci se poate ca Germania să-și găsească mulți adepți printre ruși pe calea expansiunii sale către est.

Deși Basarabia, ca provincie, poate fi considerată o achiziție îndoielnică, românii nu vor ceda o brazdă de pământ decât dacă sunt nevoiți. Dezideratul „României Mari" este printre puținele în care cred din toată inima și nici nu concep să fie umiliți în fața întregii lumi din cauza aceasta. Acest simțământ este atât de puternic, încât, cred eu, depășește orice idee, ca de exemplu aceea că România ar fi capabilă să negocieze cu Ungaria pentru Transilvania. Românii, ca națiune, nu prea inspiră respect, însă sunt convins că vor lupta și muri pentru a-și păstra România reîntregită. Această nouă schimbare de perspectivă în politica românească duce la slăbirea legăturilor cu Franța, care pierde constant în popularitate din cauza controlului asupra finanțelor guvernului. Singurul partid puternic, extrem de important în România, este cunoscut sub numele de Legiunea Arhanghelului Mihail sau Garda de Fier și are numeroși adepți și fonduri din plin, are caracter antisemit și, prin prisma programului, se aseamănă cu naziștii din Germania. Cea mai elocventă dovadă a zelului său a fost asasinarea lui Duca după ce acesta a scos organizația în afara legii la

ordinele francezilor. Membrii formațiunii sunt dispuși să își dea viața pentru convingerile lor și au fost supuși unor tratamente inimaginabil de rele din partea actualului guvern liberal. În România mai există două partide cu înclinații fasciste, dintre care unul este cu siguranță aliat al național-socialismului german și există motive de suspiciune că liderul celei de-a doua formațiuni, colonelul Tătărescu, este adevăratul lider al Gărzii de Fier.[3] Mișcarea fascistă românească, în general, este de inspirație germană și, în actuala stare financiară și economică a țării, un guvern fascist poate fi singura soluție la aceste probleme. Un membru important al Comisiei de Finanțe din Senatul României mi-a spus că nu poate înțelege cum sistemul financiar al țării mai poate supraviețui din moment ce este la pământ. România, credeau unii, se află la coada Europei. Administrația, cvasibalcanică, este coruptă și ineficientă de la vârf în jos și este dificil de înțeles de ce Franța s-ar baza pe România ca membru activ al Micii Înțelegeri. Pe plan intern, situația este deplorabilă, însă țara este unită în apărarea disperată a granițelor actuale; un guvern al Gărzii de Fier de inspirație germană ar fi în stare să dea curs ambițiilor germanilor de a folosi Basarabia ca să pătrundă în Est dacă Germania ar reuși să încheie până la urmă un acord privind sud-estul Poloniei.

Rusia Sovietică speră că alianța cu Franța și tratatele cu restul Europei îi vor asigura spatele în timp ce se confruntă cu Japonia. Însă, când chestiunea din Extremul Orient va fi soluționată, chiar și temporar, problema Basarabiei și a Dunării va reapărea sub altă formă, cu Germania ca nou jucător a cărui importanță este dificil de estimat în prezent.[4]

Anexa 4
România, 1930–1940: O consemnare a lui Archibald Gibson

Archibald (Archie) McEvoy Gibson (3 martie 1904 – 6 octombrie 1982) a fost corespondentul *The Times* la București între 1928 și 1940. A părăsit România pe 22 octombrie 1940 pentru a se alătura fratelui Harold, șeful Departamentului pentru Europa de Sud-Est a Secret Intelligence Service, la Istanbul. Acolo, Archie a menținut legături cu românii antigermani.[1] Numele său este rareori citat în bibliografia despre România acestei perioade; în schimb, este menționat ca fiind corespondentul *The Times* în București de către colegii jurnaliști David Walker în *Death at My Heels*[2] și Patrick Maitland în *Europe Dateline*[3]. Arhivele în limba română nu precizează practic nimic despre el, decât că ar fi făcut parte din Serviciul de Operațiuni Speciale, ceea ce este inexact. Accesul la documentele personale mi-a facilitat alcătuirea unei schițe biografice, care face obiectul primei părți a acestei anexe, urmată de analiza situației dificile a României în anii de debut ai celui de-al Doilea Război Mondial, pe care însuși Gibson o redactează la Istanbul în 1942.

Archibald McEvoy (Archie, cum îi spuneau rudele și prietenii) s-a născut la Moscova pe 3 martie 1904 într-o familie de anglo-americani. Mama sa, Dagmar Gibson, născută Lehrs, era de origine americană; tatăl său, Charles John Gibson Jr., a fost director adjunct al antrepozitului de săpun și lumânări deținut de Nevsky Stearin în Moscova. Relațiile comerciale ale familiei Gibson cu Rusia au fost inițiate, scrie Archie, de către străbunicul său James, care, ca exportator de heringi și

cărbune din Marea Britanie în Suedia, și-a extins afacerea în Rusia la mijlocul secolului al XIX-lea. Din profit, James a fondat o serie de întreprinderi în Rusia, printre care Kalinin Beer și Mead Company (Kalininskoe Plvo-Medovarennoe Tovarișchestvo) la Sankt Petersburg și Nevsky Stearin Company (Nevskoe Stearinovoe Tovarișchestvo), care deținea o fabrică de săpun și lumânări în Sankt Petersburg și un antrepozit la Moscova. Cel de-al treilea fiu al acestuia, Charles John Gibson Senior, a devenit, după o perioadă de formare la fabrica Nevsky din Sankt Petersburg, directorul depozitului din Moscova, iar mai târziu, și-a numit propriul fiu Charles, pe tatăl lui Archie, director adjunct. Birourile companiei din Moscova se aflau în clădirea societății Rossiia din Piața Bolșaia Lubianka, însă nu am reușit să identific locul antrepozitului, în curtea căruia atât Charles Senior, cât și Junior aveau case separate. Aici au crescut Archie și cei doi frați, Harold și James, alături de părinți. Casa lor a fost printre primele din Moscova, pretinde Archie, care aveau curent electric și telefon, o grădină mare și un teren de tenis unde își consumau energia cei trei băieți. Harold era cu aproape șapte ani mai în vârstă decât Archie și a urmat școala la Moscova între 1909 și 1913, când a fost trimis la școala Tonbridge, din Kent. Archie nu l-a văzut pe fratele său doi ani, însă la izbucnirea războiului Harold se întoarce și urmează cursurile facultății tehnice din cadrul Universității din Moscova. Archie învăța acasă cu o guvernantă localnică, exigentă și foarte bine pregătită, care l-a învățat, după cum însuși Archie spune, „echivalentul rusesc al «celor trei R»“ [citit, scris și aritmetică – n. tr.] și cu un englez care vorbea limba maternă cu un puternic accent rusesc. La 14 ani, când a părăsit Rusia, Archie vorbea și citea fluent în rusă, abilitate care, după cum recunoaște, a devenit cel mai important atu al vieții sale, permițându-i să își câștige existența.

Revoluția din Rusia a forțat familia Gibson să părăsească țara. Consemnările exacte ale etapelor călătoriei către Marea Britanie prezintă interes în sine și prevestesc meticulozitatea care îi caracterizează stilul lui Archie. El notează că a părăsit Moscova cu trenul împreună cu părinții și fratele mai mic,

James (poreclit Alick de frații săi) pe 3 octombrie 1918, noaptea, la ora 12:20. La ora 14:00, în după-amiaza zilei de 5 octombrie, au trecut în Finlanda și, la aceeași oră, pe 12 octombrie, au ajuns la Bergen. Zece zile mai târziu au părăsit Bergen și pe 24 octombrie au ajuns la Aberdeen. După două zile petrecute în portul scoțian, au plecat spre Londra, unde au stat o lună la hotelul Kenilworth. La finalul lunii noiembrie, au închiriat pentru câțiva ani o căsuță în Surbiton. În mai 1919 s-a încheiat și lunga pauză în educația celor doi frați, Archie și Alick, care au început lecțiile cu vicarul din Surbiton, reverendul W. Braybrooke. Deși a învățat primele cuvinte în latină de la vicar, pe Archie și fratele său îi entuziasmau mai mult plimbările cu motocicleta nepotului vicarului, înrolat în Forțele Aeriene Regale, care avea un Douglas de 2,75 cai putere. După un an în care a învățat cu un alt meditator, Ash (toamna anului 1919 până aproape de finalul lui 1920), Archie este înscris pentru a frecventa cursurile King's College din Londra în octombrie 1920, dar lipsa banilor l-a împins să abandoneze școala după un an, în august. Forțat să își caute un loc de muncă, se angajează la începutul anului 1922 ca funcționar în departamentul de conturi al companiei American Express din Haymarket, cu un salariu de 30 de șilingi pe săptămână. A lucrat acolo doi ani înainte ca fratele său să-i găsească un serviciu mai atractiv în slujba Coroanei.

Ostilitatea Rusiei revoluționare față de Marea Britanie, după războiul civil, a determinat Biroul de Război să caute vorbitori fluenți de rusă, și tocmai în acest climat Harold, care se alăturase personalului Consulatului General Britanic la Moscova ca funcționar în martie 1917, a reușit să se impună ca angajat eficient. După ce a lucrat la Biroul de Război din sudul Rusiei, Basarabia și Constantinopol din 1919 până la începutul anului 1923, Harold a devenit atașat la Legația britanică din București și, de aici, a transmis recomandări ca Archie să i se alăture în 1924. Oferta de muncă în străinătate era mult mai tentantă pentru acesta decât perspectiva unei plictisitoare munci de birou și, pe 29 martie 1924, la doar opt

zile după ce a părăsit American Express, era în drum spre România.

Curând, Archie s-a simțit ca acasă în atmosfera cosmopolită a Bucureștiului. Și-a făcut un cerc de prieteni nu doar din rândul britanicilor, ci a cultivat legăturile cu numeroși refugiați ruși care îl țineau la curent cu evenimentele din Uniunea Sovietică. De mic copil, Archie avea înclinație pentru limbi străine și, în scurt timp, a învățat să vorbească fluent limba română, pe care o știa la fel de bine ca rusa și franceza. A fost un *bon viveur*, client fidel al renumitelor restaurante Capșa și Cina, precum și al cabaretelor. În această atmosferă de petrecere și cocteiluri și-a făcut mulți prieteni și și-a creat contacte care mai târziu îi vor fi de folos în activitatea de corespondent. Pasiunea pentru motoare, moștenită de la tatăl său și împărtășită de frații săi, l-a determinat să frecventeze cursele de motociclete și mașini, dar și spectacolele aeriene care aveau loc în București la acea vreme. Rugbyul a devenit sportul său preferat după ce a asistat la un meci în Surbiton. După ce a început să joace, atinsese un așa nivel de performanță, încât, în 1922, a ajuns pe banca de rezerve a echipei Richmond, dar, în România, juca adesea pentru echipa de rugby a Clubului Român de Tenis. Statutul său profesional era însă incert; oficial, era atașat la Legația britanică, dar fără îndatoriri specifice. În cele din urmă, în aprilie 1928, *The Times* a acceptat să îl numească corespondent în România, funcție pe care a deținut-o până în toamna anului 1940, când a fost forțat să părăsească țara.

Lui Archie i-a luat ceva timp să se obișnuiască cu noua meserie. La început, comunicatele sale erau superficiale și uneori întâmpina dificultăți în respectarea termenelor-limită. În cele din urmă, editorul și-a pierdut răbdarea și, în 1932, s-a gândit să îl concedieze, dar intervenția lui Harold și o mustrare blândă din partea unui corespondent *The Times* au salvat situația. Începând de acum se observă o creștere considerabilă a frecvenței și dimensiunii consemnărilor sale, pe măsura reputației *The Times*, ca publicație cu autoritate. Printre amici și colegi era cunoscut pentru convivialitatea și sinceritatea sa,

calități care au contribuit la alegerea lui Gibson în funcția de președinte al Asociației Corespondenților Presei Străine din România. El a făcut parte din grupul select de corespondenți străini care l-a însoțit pe regele Carol în vizita în Basarabia din 1935, privilegiu care nu l-a împiedicat să menționeze în articolul său că provincia era înapoiată. Relatările sale de acum încolo vor demonstra că Gibson era foarte bine informat. Agravarea situației politice din sud-estul Europei după München a adus evenimentele din zonă în atenția întregului mapamond și Gibson era extrem de solicitat. Cu asistența unui corespondent abil, a reușit să trimită peste 350 de articole și știri la Londra din septembrie 1938 până în octombrie 1940, când a părăsit țara.

După ce România începe să alunece spre orbita Germaniei ca urmare a asasinării prim-ministrului probritanic Călinescu, în septembrie 1939, poziția comunității britanice este pusă în pericol. Amenințările și chiar atacurile lansate de legionari la adresa supușilor britanici, departe de a intimida victimele, au reușit doar să-i înverșuneze pe aceia care de-o viață avuseseră legături cu România să se mențină fermi pe poziție ca semn de credință în popor. Gibson era una dintre țintele predilecte ale amenințărilor și atacurilor prin telefon. Îngrijorată de situația sa, Legația britanică a fost autorizată să îi acorde calitatea diplomatică de atașat de presă adjunct, funcție confirmată de Ministerul de Externe al României pe 10 iulie 1940. Odată cu recunoașterea oficială a îndatoririlor sale, a fost recompensat și cu un „asistent" legionar înarmat. Cu toate acestea, Gibson a beneficiat de un tratament mai blând în comparație cu cel la care au fost supuși alți britanici. Pe 25 septembrie, cinci reprezentanți ai industriei petroliere au fost răpiți, iar pe 1 octombrie, un director al companiei Astra Română a fost arestat și, două zile mai târziu, proprietarul unei fabrici de cabluri a fost răpit. Pe 30 septembrie urma să fie arestată Clare Hollingworth de la *Daily Express*, dacă nu ar fi avut prezență de spirit. În tumultul provocat de aceste evenimente, focurile trase pe 11 septembrie în casa atașatului forțelor aeriene, vicontele Forbes, au trecut aproape neobservate.[4] Cei șapte britanici

răpiți au fost bătuți, unii dintre ei atât de crunt, încât, după ce în sfârșit li s-a dat voie să părăsească România, au fost internați în spitalul din Istanbul. Ministrul britanic, Sir Reginald Hoare, s-a ocupat de eliberarea celor șapte prizonieri, fiind ajutat de Mihai Antonescu, ministrul justiției. După ce aceștia au plecat, Legația a insistat ca toți supușii britanici să treacă granița și o ambarcațiune cu refugiați britanici, atașații de serviciu și asistenții acestora a ajuns la Istanbul pe 16 octombrie. Șase zile mai târziu, Gibson a plecat cu o mașină din București spre Sofia și pe 25 octombrie a ajuns la Istanbul, unde s-a alăturat fratelui Harold.

Din nou, datorită lui Harold, Gibson obține un loc de muncă, fiind atașat formal la consulatul britanic din Istanbul. De fapt, în această perioadă, Gibson trebuia să monitorizeze emisiunile radio românești și să mențină legătura cu exilații români și turiștii din fosta capitală a Turciei. Neoficial, el a luat legătura cu atașatul român de presă de la Ankara, căci ambii credeau că servește intereselor celor două țări. În decembrie 1943, Gibson devine corespondentul *Kemsley Newspapers* și are acoperirea perfectă pentru extinderea legăturilor cu oficialii români din Istanbul și Ankara. În seara de 23 august 1944, când atașatul român de presă l-a informat că regele Mihai decisese întoarcerea armelor contra Germaniei, s-a grăbit să se întoarcă la București și s-a aflat în primul avion al Aliaților care a aterizat în capitala României pe 1 septembrie.

A doua perioadă de ședere a lui Gibson a fost mai scurtă în comparație cu prima. I se păreau exasperante condițiile restrictive în care trebuia să lucreze. Rușii nu aveau încredere în corespondenți de presă străini căci, ca putere de ocupație, insistau să cenzureze știrile pentru a nu le leza interesele. Depeșele nu puteau fi depuse de corespondenții străini fără aprobarea cenzorului sovietic a cărui funcție a fost ulterior asumată de atașatul de presă al misiunii sovietice. Ca urmare, numai știrile pe care acesta le considera inofensive puteau fi transmise. Datorită cunoștințelor de limba rusă de care dispunea, Gibson se afla în avantaj față de colegii săi în interacțiunile cu ofițerii și oficialii sovietici, în schimb, din acest motiv a început să

trezească suspiciuni cu privire la adevăratul său rol în România. Cum relevanța articolelor sale lăsa adesea de dorit, Kemsley, cu încuviințarea lui Gibson, a decis ca acesta să părăsească România și să se întoarcă în Marea Britanie pentru a discuta despre perspectivele sale. Spre iritarea lui, Gibson a trebuit să aștepte trei luni pentru ca autoritățile sovietice să-i acorde viza de ieșire, deși, după cum a recunoscut și el, angajatorii săi erau înțelegători.

Gibson a părăsit în cele din urmă România pe 5 iunie 1945. Din Istanbul a trimis telegrafiat o serie de articole despre situația din România care au apărut o lună mai târziu, pe 15 și 22 iulie 1945, în *Sunday Times*. Întrucât politica Kemsley nu permitea publicarea materialelor controversate despre Uniunea Sovietică, lui Gibson i s-a cerut să rescrie aceste articole, „dregând", după cum spune el, „vinul meu cu multă apă". *Sunday Times* le-a „dres" și mai mult, eliminând pasajele mai virulente. Pe 29 iunie, Gibson se îndreaptă spre Marea Britanie pentru un concediu binemeritat și ca să discute despre următoarea misiune. Faptul că era familiarizat cu zona balcanică i-a convins pe angajatori să îl trimită înapoi în Turcia pentru a fi corespondent pentru Balcani și Orientul Mijlociu și, în această calitate, s-a deplasat în Palestina, Iran și Grecia. Relatările despre alegerile care avuseseră loc în Grecia, pe 31 martie 1946, l-au nemulțumit pe Kemsley, care, după cum se lamenta Gibson, se aștepta ca el să fie la fel de rapid ca agențiile de știri fără a-i permite să solicite ajutor pe plan local. Fiind în imposibilitatea de a respecta termenul-limită impus de Londra, a primit un preaviz de trei luni. După concediere, din iulie până în octombrie, a ținut locul corespondentului Reuters la Atena, însă, când acesta s-a întors, a rămas pe dinafară. Neavând cum să își găsească de lucru la Atena, s-a întors în Marea Britanie în noiembrie și a început să scrie o carte despre România în perioada 1930–1945, bazată pe depeșele sale pentru *The Times*. A terminat prima variantă în 1948, reușind să extindă analiza asupra evenimentelor din ajunul abdicării regelui Mihai. A încercat de nenumărate ori să găsească un editor, însă nu a avut succes. În cele mai multe cazuri, manuscrisul

îi fusese respins fie pe motiv că era penurie de hârtie, fie din cauza subiectului, considerat „prea restrâns". La începutul anilor '50 a abandonat proiectul. În același timp, și-a început cariera de traducător, mai întâi pentru o mică întreprindere chimică, înființată de un prieten din vremea războiului, apoi a fost în slujba Coroanei și, în cele din urmă, a ajuns să lucreze pentru Reuters și, din acest ultim post, s-a pensionat în septembrie 1965. Archie Gibson a murit la Londra pe 6 octombrie 1982.

În martie 1942, pe când se afla la Istanbul, Gibson a întocmit în limba română, într-un carnet, o analiză a situației dificile în care se afla România în acea perioadă, din care reproduc și eu o parte tradusă în limba engleză. Nu îmi este clar de ce Gibson a scris textul în limba română. Reproduc aici ceea ce consider a reprezenta, fără doar și poate, opinia avizată a unui britanic informat despre evenimentele din România, petrecute în anii premergători războiului. Severitatea observațiilor lui Gibson la adresa politicilor din România nu este dată de ostilitate, ci de exasperarea că un popor căruia i-a dedicat 16 ani din viață și căruia i-a purtat o adâncă prețuire a putut să fie atât de docil în fața Germaniei naziste.

> Situația în care se află astăzi România derivă dintr-o succesiune de evenimente cauzate de declinul sistemului parlamentar. Sătui de anarhia politică și derutați de succesele regimurilor totalitare din Germania și Italia, românii au renunțat de bunăvoie la libertăți acordând putere nelimitată regelui Carol II prin plebiscitul din februarie 1938. În clipa fatală care a lovit România în iunie 1940, regele a plecat capul în fața presiunii sovietice, în timp ce un regim parlamentar, responsabil în fața electoratului, probabil că nu ar fi făcut acest lucru. Cedarea Basarabiei și a Bucovinei a fost primul dintr-o serie de dezastre care au curmat destinul României și au împins-o spre o alianță cu Germania, țară cu care nu are nimic în comun.
>
> Politicienii și presa de partid sunt principalii vinovați pentru compromiterea sistemului parlamentar și pentru că au condus populația românească spre totalitarism. În Camera Deputaților și chiar și în Senat, reprezentanții națiunii nu au făcut altceva decât să se înjure și, uneori, s-au luat și la bătaie. Principala preocupare a presei a fost să peroreze cu aplomb despre presupusa corupție a miniștrilor, a senatorilor și deputaților.

Parlamentul și presa au reușit să creeze o imagine falsă a administrațiilor succesive, exagerând defectele unor persoane care, departe de a fi ireproșabile, au reușit totuși să facă ceva pentru țară. În perioada 1924–1940 (adică inclusiv cei doi ani de dictatură a lui Carol), România a făcut progrese enorme: căile ferate, ambarcațiunile maritime și fluviale și companiile aeriene nu aveau egal în Europa de Sud-Est. Principalele drumuri erau la standarde ridicate și o întreagă infrastructură era în construcție. Erau bulevarde largi, parcuri frumoase, lacuri nepoluate, magazine elegante și cinematografe moderne. Căile ferate din 1940 erau complet diferite față de cele din 1924: expresurile, locomotivele, curățenia, personalul îngrijit și stațiile acoperite de flori. Companiile aeriene aveau aeronave de ultimă generație, flota nu avea egal în Marea Neagră, serviciile telefonice funcționau ireproșabil, capitala era în dezvoltare cu străzi mărginite de arbori, exista o industrie care reușise să ofere României chiar și locomotive de mare capacitate. Firește, au mai rămas multe de făcut și, dacă politicienii ar fi fost mai cinstiți și mai conștiincioși, țara ar fi făcut progrese și mai mari. Dar chiar și așa, s-au făcut multe.

Și totuși, când omul de rând citea ziarele, era mai impresionat de disputele politice decât de ceea ce s-a realizat în ciuda lor. Din moment ce Germania și Italia înregistrau succese peste succese, mulți români începuseră să creadă că sistemul parlamentar eșuase în România, iar Garda de Fier ar trebui să îl înlocuiască. Garda a promovat înlocuirea sistemului parlamentar cu unul totalitar, iar preponderența tinerilor în cadrul ei crea impresia unei mișcări înnoitoare. În consecință, popularitatea sa a crescut și, dacă ar fi fost alegeri în februarie sau martie 1938, Garda ar fi întrunit, fără îndoială, cel mai mare număr de voturi. Carol nu a permis însă să se organizeze alegeri și a instaurat dictatura. Deși plebiscitul din februarie 1938 nu a fost liber, eu tot cred că aproape toți românii au votat noua Constituție din convingerea că fac bine desființând parlamentul și partidele „pentru a uni țara" și din credința că un regim „național" fără dispute parlamentare ar fi mai potrivit pentru România. O mână de politicieni, unii din interes, alții pentru că au văzut că dictatura e periculoasă, fie au votat împotrivă, fie s-au abținut, dar nici măcar unul din sală nu a avut curajul să strige „Trăiască libertatea!", care a dispărut odată cu noua Constituție.

Poate că dictatura regală nu ar fi fost rea dacă regele Carol nu ar fi greșit. Omul mai și greșește, dar, într-un sistem parlamentar, un prim-ministru este răspunzător în fața parlamentului dacă face o greșeală gravă și poate asculta niște sfaturi.

Nu este cazul dictatorilor, care uneori sunt conștienți de greșelile comise de regim pentru că, în primul rând, încearcă să reducă la

tăcere vocile din opoziție – supapa de siguranță a unui sistem parlamentar.

Pe timp de pace și relativă normalitate, țara a făcut ceva progrese. Îmi amintesc că, într-un articol pe care l-am scris pentru *The Times* în toamna anului 1938, observam că regele se bucură în continuare de sprijinul țăranilor; aceștia nu își puseseră speranțe în el, dar au vrut să vadă ce beneficii va aduce țării noul său regim.

Prima greșeală pe care a făcut-o regele a fost condamnarea lui Corneliu Codreanu la zece ani de închisoare, în mai 1938. Codreanu ar fi trebuit să fie condamnat pentru instigare la omor în procesul asasinilor lui Duca în 1934 sau, în urmă cu câțiva ani, când a fost acuzat de uciderea lui Manciu, dar cu siguranță nu în mai 1938 pentru niște fleacuri care nu fuseseră dovedite clar. Acțiunea împotriva sa a fost ilegală și nedreaptă. O eroare și mai mare a fost uciderea lui Codreanu, a „Nicadorilor"[5] și a „Decemvirilor"[6] în toamna anului 1938.

Acest lucru i-a transformat în martiri pe cei 14 legionari[7] atât în ochii Gărzii de Fier, cât și ai celor care nu aveau nimic în comun cu mișcarea.

Uciderea în masă a legionarilor în urma asasinării lui Armand Călinescu[8] a fost un act de cinism nebunesc care a demonstrat că regele își pierduse orice umbră de diplomație. Pedeapsa cu moartea era deja în vigoare în România și asasinii lui Călinescu ar fi putut beneficia de un proces sumar, fiind apoi executați. Să presupunem că trupurile lor ar fi putut fi aduse la locul crimei câteva ore; dar lăsându-i acolo câteva zile nu a făcut decât să ultragieze profund sentimentele creștinești ale tuturor românilor și a semănat o ură justificată în inimile legionarilor.

Uciderea celorlalți legionari fără proces a dus la discreditarea regelui, a adâncit repulsia românilor cinstiți și a stârnit ura implacabilă a Gărzii. Este interesant de observat că guvernul britanic a fost singurul care a protestat împotriva acestor crime de care legionarii s-au folosit ca să își justifice propriile acțiuni din noiembrie 1940 și ianuarie 1941.[9] Regele s-a răzgândit apoi și a acordat amnistii legionarilor, pe care i-a primit în Frontul Renașterii Naționale în primăvara anului 1940.

Această serie de greșeli, în timp ce i-a refuzat Gărzii cele mai importante figuri, i-a amplificat dorința de a lupta, oferindu-le, în consecință, germanilor ocazia perfectă de a o exploata ca pe un instrument. Așa se explică de ce o mișcare care ulterior s-a dovedit nu numai incapabilă să lupte, ci și criminală, a apărut la un moment dat în ochii românilor ca o forță tinerească, înnoitoare, menită să salveze țara. Cu Garda la putere (nu trebuie uitat că și Antonescu

îmbrăca la acea vreme cămașa verde), germanii au putut înăbuși orice reacție contra lor și orice tentativă de a corecta consecințele dezastruoase ale politicii de cedări a lui Carol, care cu siguranță ar fi fost remediate dacă oricare alt partid ar fi venit la putere în locul Gărzii.

Am catalogat politica externă a lui Carol din vara anului 1940 drept dezastruoasă, însă, în împrejurările de atunci, îmi dau seama că poate și alții în locul său ar fi greșit. Când rușii au dat ultimatumul, Franța, considerată până atunci cea mai mare putere militară a lumii, se prăbușise, iar înfrângerea Marii Britanii părea iminentă.[10] România nu putea conta pe armata lui Weygand din Siria, care urma să îi vină în ajutor dacă era atacată, iar odată cu intrarea Italiei în război, nu se putea sprijini nici pe Marea Britanie.

România s-a trezit singură, înconjurată de inamici – Bulgaria, Ungaria și Uniunea Sovietică –, fiecare cu pretenții teritoriale. Carol se afla într-o situație disperată și, pentru a evita vărsarea inutilă de sânge, a cedat presiunii rușilor, în ciuda discursului belicos pe care îl ținuse pe frontul de est cu câteva luni înainte, când a spus că nu va ceda o brazdă de pământ fără rezistență crâncenă.

Dar, dacă cedarea Basarabiei și a Bucovinei de Nord era justificată pentru că Rusia era puternică, iar România neputincioasă, nu același lucru se putea spune în cazul Dobrogei (deși Bulgaria avea oarece drept asupra acestui teritoriu) și Transilvaniei, pentru că armata română putea face față trupelor bulgare și ungare. Sunt convins că, în orice caz, Germania, pentru care pacea în acest colț al Europei din care îi soseau atât de multe materii prime era de o importanță colosală, nu ar fi permis Bulgariei și Ungariei să atace România. Carol ar fi trebuit să răspundă cu un NU clar și răspicat măcar pretențiilor maghiarilor. În această chestiune, Maniu și întregul popor împărtășesc aceeași vină cu regele Carol deopotrivă, pentru că nu au reacționat vehement pentru a împiedica dezmembrarea României.

O altă greșeală pe care a comis-o Carol a fost aceea de a solicita instructori militari germani. Antonescu era și mai culpabil pentru că a acceptat dislocarea masivă a trupelor germane în România. Dacă i-ar fi amenințat pe germani cu distrugerea câmpurilor petrolifere în caz că picior de neamț trecea granița, germanii nu ar fi îndrăznit să trimită trupe, iar România ar fi rămas liberă și independentă.

Greșelile lui Antonescu nu se opresc aici. S-ar putea spune că a permis nemților să intre în țară pentru că nu avea alternativă sau poate pentru că a considerat a fi în interesul României să aibă trupe germane în țară pentru a o apăra de Rusia. Dar faptul că a intrat în război de partea germanilor și împotriva rușilor nu e numai un

gest absurd, ci și criminal pentru că, astfel, s-a identificat implacabil cu Hitler, care a comis numeroase acte de agresiune și nu și-a ținut niciodată cuvântul dacă nu avea ceva de câștigat. Pe de o parte, era Rusia, pe care românii aveau tot dreptul să o deteste, dar și Marea Britanie, care a devenit prin forța împrejurărilor aliata Rusiei și care ar fi putut apăra interesele României pe cale diplomatică dacă România nu ar fi intrat în război. Pe de altă parte, mai era și Germania, pentru care românii nu nutreau simpatie și care, în noua ordine europeană, și-a rezervat un rol la care Marea Britanie nu a aspirat și în care statele mici sunt sortite să rămână în plan secund. Intențiile germanilor în această privință devin clare încă de la primul proiect al acordului germano-român din martie 1939, pe care guvernul român sau, mai bine zis, regele Carol, l-a respins deoarece germanii doreau să facă din România o țară producătoare de materii prime fără nici o industrie. Oare Rusia nu a luat Basarabia și Bucovina de Nord când înțelegerea germano-română era încă în vigoare, adică cu acordul Germaniei?

Hitler nu a declarat în septembrie sau octombrie 1940 că ceea ce făcuse Rusia nu încălca înțelegerea dintre Germania și Rusia?

Românul se consideră isteț, dar faptul că i-a permis lui Antonescu să atragă România în războiul împotriva Rusiei pentru a revendica o provincie care fusese anexată cu acordul Germaniei, după ce deja cedase alte teritorii (Transilvania și Dobrogea) aliaților Germaniei, faptul că a hrănit armata germană de pe teritoriul său și că a sacrificat prietenia cu Iugoslavia, permițând germanilor să înființeze *une place d'armes* pentru operațiuni împotriva sârbilor și grecilor, reprezintă, evident, culmea prostiei. Antonescu ar fi trebuit să le spună nemților: „Ei bine, nu am nici o alternativă. Vă voi permite să declanșați un război contra rușilor de pe teritoriul nostru, dar nu voi lua parte la el". Antonescu și-ar fi păstrat atunci armata intactă, și nu cred că nemții ar fi încercat să îl forțeze să intre în război sau să se răzbune pe el în vreun fel. Un alt act necugetat a fost acela că trupele românești au trecut Nistrul după recuperarea provinciilor pierdute.

Pe scurt, România s-a sacrificat degeaba. Deși fusese jefuită, s-a dat pe mâna unui tâlhar notoriu în loc să aștepte ca instanța care i-a dat câștig de cauză după Primul Război Mondial să îi facă dreptate.

Aceasta este deci istoria ghinioanelor care au pândit România. Zeci de mii de morminte, invalizi de război, văduve și orfani stau mărturie pentru politicile criminale și sinistre ale lui Carol și Antonescu și vor reprezenta pe vecie o mustrare la adresa poporului român căruia i-a lipsit cu desăvârșire pragmatismul politic sănătos.

Care este situația României acum? Se află în război cu Marea Britanie (care nu a făcut nici un rău României), singura țară care

ar fi putut salva România de furia răzbunătoare a rușilor, care nu vor ierta curând invazia românească în teritorii rusești.

De ce e în război? Pentru că Antonescu nu a vrut să asculte sfaturile britanicilor care cereau încetarea ostilităților împotriva rușilor.

Prin ultimatum, guvernul britanic informa autoritățile române „că, dacă până la 5 decembrie [1941] nu pune capăt operațiunilor militare și nu-și retrage trupele de pe fronturile deschise contra URSS, aliatul Marii Britanii, guvernul Majestății Sale nu are de ales decât să declare existența unei stări de război între cele două țări". De aici înțeleg că România era liberă să păstreze teritoriile recuperate de la Rusia. Trebuie amintit că Marea Britanie nu a recunoscut niciodată anexarea Basarabiei de către Rusia în vara anului 1940.

Antonescu i-a provocat pe ruși când a trecut Nistrul.

S-ar putea spune că rușii nu au de ce să se plângă pentru că și ei au invadat teritorii care nu le aparțin, dar una este logica și altele sunt faptele. Britanicii ar dori să îi alunge pe ruși de pe teritoriul României pe care cu siguranță îl vor invada după ce românii vor refuza să încheie ostilitățile contra lor. Se vor găsi o mulțime de argumente contra unui atare sprijin pentru România, în primul rând că își merită soarta pentru că l-au urmat pe Antonescu în războiul contra Rusiei.

România a pierdut prietenia iugoslavilor, permițând germanilor să le folosească teritoriul ca bază pentru raidurile aeriene și concentrarea de trupe pentru a ataca Iugoslavia. Este adevărat că populația a avut milă de prizonierii sârbi (cum s-a întâmplat și cu refugiații polonezi) aduși de germani și că Antonescu a refuzat să anexeze Banatul sârbesc (regele Carol a făcut un gest asemănător când l-a trimis pe Beck la plimbare cu propunerea lui ca România să anexeze o parte a Slovaciei, smulsă din trupul Cehoslovaciei), dar aceste acte de caritate compensează oare distrugerea cauzată de germani în Iugoslavia?

Deși îi judec pe români cu severitate, este totuși de datoria mea să fac tot ce îmi stă în putință pentru a-i ajuta datorită anilor minunați pe care i-am petrecut în România și tuturor românilor cumsecade, care, oricât de mult și-ar fi dorit, nu puteau pe cont propriu să împiedice România să facă greșelile pe care le-a făcut.

Nu există nici o îndoială că cei implicați în lupta împotriva tiraniei naziste împărtășeau acest vot de blam pe care Gibson îl dă servilismului de care a dat dovadă România. Cu toate acestea, puțini la acea vreme (martie 1942) ar fi arătat o mai

mare încredere în victoria Aliaților și și-ar fi dezvăluit bănuiala că rușii vor invada România.

Mă întorc acum la consemnarea lui Gibson care prezintă interes atât din punct de vedere istoric, cât și sociologic. Bazându-se pe depeșele pentru *The Times*, acesta oferă o prezentare detaliată a situației interne și externe a României în perioada 1930–1948. În cadrul prezentării cronologice a evenimentelor sunt intercalate medalioane fascinante ale moravurilor sociale și ale obiceiurilor cotidiene bazate pe observarea atentă a societății bucureștene. Acestea includ detalii despre mutatul într-o nouă casă, mersul la medic, menaj, sistemul de transport și rugby. Cu excepția câtorva pagini în care relatează despre campania electorală din județul Ialomița, din 1932, și cele în care consemnează impresiile despre Basarabia, prilejuite de vizita din 1935 a lui Carol în provincie, pentru Gibson, capitala rămâne principalul vector al experienței românești. Cei care se așteaptă la o analiză riguroasă a economiei, politicii și societății românești vor fi dezamăgiți. Diverse categorii sociale sunt practic ignorate. Chiar și țăranii români cu familiile lor par a fi doar personaje tangențiale, secundare în cadrul prezentării făcute de Gibson. În relatarea despre campania electorală din vara anului 1932, aceștia par a fi doar spectatori în jurul lui Arthur și Elizabeth Barker; în Ialomița, copiii de la țară „se uitau cu nespusă mirare la Elizabeth, care probabil le trezise interesul pentru că era prima șoferiță pe care o văzuseră vreodată".

Gibson ne oferă o înregistrare credibilă și extrem de bine informată a modului în care țara s-a îndreptat spre dictatură, a participării la războiul împotriva URSS, a negocierilor de armistițiu de la Cairo, a loviturii de stat din 23 august 1944, a prezenței sovietice și a instaurării regimului comunist. Toate acestea se îmbină cu un excurs îngăduitor dedicat viziunii românilor asupra evenimentelor care au condus la intrarea României în război alături de Germania. Atitudinea ambiguă a românilor față de Aliați este explicată cu lux de amănunte:

> Majoritatea românilor priveau războiul ca pe o simplă dispută doar cu Uniunea Sovietică, până când forțele aeriene americane și britanice au început să atace serios România în 1944. Au refuzat să creadă că

britanicii și, mai târziu, americanii ar putea fi prieteni în vreun fel cu rușii, cu atât mai puțin vreme îndelungată. Avertismentul lansat de Churchill în discursul de la radio din 22 iunie 1941 că „orice om de stat care luptă împotriva nazismului va avea sprijinul nostru și oricine mărșăluiește alături de Hitler este inamicul nostru" nu a fost ascultat. Mulți români chiar credeau că le fac anglo-americanilor un serviciu ucigând ruși.

Ei chiar sperau că germanii îi vor învinge pe ruși și, după aceea, anglo-americanii îi vor bate pe germani.

Aceste convingeri erau alimentate de dorințe deșarte, dar și de o cunoaștere mai profundă a Rusiei decât a Marii Britanii sau a Statelor Unite.

În 1940, românii au căzut victime politicii de forță rusești, și nu era prima dată. Aceasta nu era nici întâia ocazie în care rușii încălcau un tratat.

Polonia, Finlanda și Țările Baltice au avut de suferit din cauza Uniunii Sovietice înainte ca această țară să pună tunurile pe România. Cu toate greșelile lor, românii erau devotați, iar nelegiuirea rușilor i-a șocat. Faptul că evreii au jucat un rol major în construirea statului sovietic i-a discreditat în ochii majorității românilor. Ca mici agricultori, românii nu aveau nevoie de colectivizare. Când armata română a intrat în Uniunea Sovietică, soldații, care fuseseră muncitori sau erau de la țară, s-au convins în ce condiții trăiau oamenii acolo. Când s-au întors acasă, fără să ezite, au preferat stilul de viață românesc celui sovietic.

Având în vedere propria experiență dureroasă cu Rusia, românilor li se părea de neconceput ca britanicii și americanii să aibă încredere în ruși. Pur și simplu, românii fie nu au putut înțelege entuziasmul britanicilor față de concesiile pe care sovieticii le-au făcut scrupulelor occidentale, cum ar fi dizolvarea Cominternului sau extinderea libertăților religioase în Uniunea Sovietică, fie l-au considerat regizat. Catalogau acțiunile sovieticilor drept retrageri tactice care nu alterau în nici un fel planurile pe termen lung ale Moscovei de a provoca prăbușirea capitalismului în întreaga lume. Presupunând că știm la fel de multe ca ei, românii se îndoiau de sinceritatea comentariilor măgulitoare lansate la adresa Uniunii Sovietice de către britanici și americani prin intermediul declarațiilor, emisiunilor radiofonice sau cărților. Pur și simplu nu puteau înțelege de ce sistemul sovietic era elogiat. Ei știau că în Uniunea Sovietică se trăiește mai rău decât în România. De asemenea, erau conștienți că nivelul de trai în Marea Britanie și SUA era mult mai ridicat decât în România. Și autoritățile române nu disimulau această realitate, spre deosebire de Kremlin, care ascundea de ochii rușilor

prăpastia dintre standardele de viață britanice și americane și cele din Uniunea Sovietică.

În pofida indiciilor că Marea Britanie și America făceau eforturi pentru a aproviziona Uniunea Sovietică prin Persia și o rută maritimă nelipsită de pericole spre nordul Rusiei, românii au crezut că totul făcea parte dintr-un plan bine gândit de a profita de Uniunea Sovietică la nevoie, nimic mai mult. Poate că nu este de mirare că, prin prisma acestei mentalități, românii s-au amăgit că făceau un serviciu britanicilor și americanilor luptând cu rușii. Sau că românii au stat vreo clipă să se gândească la greșeala fatală de a se fi aliat cu Germania, care, pentru a doua oară într-o generație, a provocat moartea și distrugerea a milioane de oameni, printre care și românilor. Poporul nu pare să fi reflectat asupra faptului că țițeiul de la ei a ajutat Luftwaffe să atace Marea Britanie și a alimentat Panzerele în toate campaniile împotriva Marii Britanii și a aliaților ei. De asemenea, românii nu păreau să conștientizeze că respingerea ultimatumului transmis de Marea Britanie pe 30 noiembrie 1941, prin care se oferea României șansa de a se retrage din război, nu îi promova cauza în fața Aliaților.

Cu toate acestea, cecitatea românilor în a observa că parteneriatul cu Germania a stârnit animozitatea foștilor aliați nu i-a împiedicat, peste ani, să devină din ce în ce mai vehemenți cu privire la nemulțumirea generată de alianța cu naziștii. Convinși că înțelegerea dintre anglo-americani și ruși are zilele numărate, românii au făcut tot ce le-a stat în putință pentru a mulțumi puterile occidentale și a submina Uniunea Sovietică. Propaganda românească nu i-a cruțat deloc pe ruși, fiind ceva mai blândă – de dragul aparențelor – cu britanicii și americanii.

Consemnările rareori cuprind detalii intime și cu anevoie devoalează cititorului adevăratele emoții și gânduri ale autorului. Vocea autorului, a lui Gibson – omul –, de puține ori se face auzită, și atunci îmbracă forma unui britanic loial. Doar un englez ar evalua o mișcare politică prin prisma performanței propriei echipe de rugby. După cum am observat anterior, Gibson a fost un jucător pasionat și unul dintre fanii rugbyului, iar aici povestește un meci cu o echipă a Gărzii de Fier:

> Într-o zi am jucat cu un nou club, Legiunea Sportivă. Spre deosebire de majoritatea echipelor românești ale vremii, jucătorii nu se certau și continuau meciul. Doar căpitanul striga. Niciodată în România nu văzusem vreo echipă care să fie atât de disciplinată pe terenul de joc.

După ce i-am exprimat uimirea unui coechipier după meci, am descoperit cauza: din Legiunea Sportivă făceau parte doar membrii Gărzii de Fier. Această organizație predica și practica obediența pe care, se pare, rugbiștii contra cărora jucasem au și demonstrat-o. [...]

La început, mă feream de Garda de Fier, însă interesul profesional a prevalat, în cele din urmă, asupra reticenței firești de a interacționa în vreun fel cu organizația care predica violența și nu ezita să ucidă. Decizia de a-l contacta pe Codreanu a fost motivată și de descoperirea, menționată anterior, că Garda de Fier putea pregăti o astfel de echipă disciplinată. Pentru România, nu era o performanță dăunătoare. Dacă Garda de Fier putea face asta înseamnă că mișcarea merita o privire mai atentă.

Ca pe majoritatea englezilor, pe Gibson îl îngrijorează absența toaletelor publice:

Nu exista nici o toaletă publică pe Calea Victoriei. Cea mai apropiată era sub benzinăria Lido, deținută de compania britanică Unirea, aflată pe o stradă paralelă cu Calea Victoriei. Într-adevăr, tot Bucureștiul stătea prost la capitolul toalete publice, cu excepția câtorva rotonde de fier, impropriu numite vespasiene, după împăratul roman în timpul căruia au fost create.

Ocazionalele digresiuni umoristice însuflețesc narațiunea. Într-un capitol despre comunitatea britanică, Gibson rememorează inaugurarea societății anglo-americane Metropolitan Club. Acest „bar" funcționa într-un apartament de la parter, pe strada Nicolae Golescu, în apropierea Hotelului Athénée Palace:

S-a descoperit că un apartament de la un nivel superior, care folosea aceeași intrare, găzduia un bordel. Prietenii noștri latini refuzau să creadă că era doar o întâmplare.

Același capitol oferă detalii întâmplătoare, omniprezente în cadrul consemnării și, de cele mai multe ori, indisponibile în sursele care au văzut lumina tiparului. Ni se spune că, la finalul anilor '30, în București trăiau aproximativ 300 de cetățeni britanici, printre care se numărau și cei care beneficiau de alte fonduri, precum și cei care lucrau în companiile petroliere, iar pe cuprinsul României, numărul lor se ridica la 400.

Un punct forte al acestei consemnări îl reprezintă observarea atentă a vieții cotidiene a Bucureștiului dinainte de război. Reproducem mai jos fragmente din capitolul intitulat „Menajul":

Poștașii erau nevoiți să care câteva kilograme în timpul turei matinale. Pe lângă corespondență, livrau ziarele de dimineață deoarece redacțiile nu aveau propriul sistem de distribuție. Poștașii livrau în numerar banii remiși prin Poștă. [...]

Erau șapte oficii poștale în tot Bucureștiul, inclusiv sediul central de pe Calea Victoriei. Dar se puteau cumpăra timbre de la majoritatea chioșcurilor de ziare și de la tutungerii.

Nu se știa de blocul de timbre pe atunci. Licențele de vânzare a timbrelor și tutunului erau acordate, preferabil, doar veteranilor de război. Țigările puteau fi achiziționate separat de clienții cu buget redus. [...]

Ziarele românești erau ieftine și de calitate proastă din cauza hârtiei. La fel și revistele. Existau numere zilnice, nici o ediție specială de weekend. O ciudățenie în mod special – toate erau postdatate cu o zi. Primeam ediția de luni a ziarului *The Times* abia marțea și ediția de vineri a *Autocar*, abia luni. [...]

Nu aveam frigider unde locuiam, nici aspirator sau măcar o perie de covoare. Din acest punct de vedere locuința mea nu se deosebea de majoritatea caselor din România. De asemenea, nu aveam nici mașină de cusut, populară în alte gospodării bucureștene.

Gheața putea fi obținută în orice zi din spațiile special amenajate.

Majoritatea alimentelor consumate în România erau făcute în casă.

Orezul, ceaiul, cafeaua, cacaua, portocalele, mandarinele, grepfruitul, lămâile, bananele, piperul și celelalte condimente, măslinele și heringii erau importați. Printre contribuțiile Imperiului Britanic la masa românească se numărau sosul Worchestershire din Anglia, heringii din Scoția, citricele din Palestina și ceaiul din India și Ceylon.

În București produsele erau expuse la vânzare în aproximativ 20 de piețe și 4.000 de aprozare. De asemenea, erau comercializate prin intermediul a circa 8.000 de vânzători ambulanți. Dintre aceștia, majoritatea erau țărani olteni îmbrăcați în costume naționale, care vara mergeau desculți. Aceștia își cărau marfa pe umăr, în două papornițe agățate de un ciomag și, având în vedere greutatea, mai mult alergau decât mergeau. [...]

Iarna, rar se găseau legume și fructe proaspete, care erau vândute la prețuri exorbitante. Așa că, toamna, majoritatea gospodinelor făceau conserve de fructe și legume, pe care le depozitau în pivnițe și alte locuri ferite de căldură.

Acesta era și anotimpul propice preparării de dulcețuri, murături – în saramură și cu mirodenii –, din castraveți, varză, gogonele, ardei, pepeni, și producerii vișinatei.

Țigăncile vindeau porumb copt și floricele pe la colțuri de stradă. Acestea își purtau marfa în coșuri pe care le cărau deasupra capului. [...]

Aveai de furcă dacă doreai să îți repari ceva prin casă. Instalatorii, coșarii, electricienii, dulgherii, zugravii, în general, nu-și făceau publicitate și nu puteau fi contactați telefonic.

Adesea, trebuiau dibuiți prin subsolurile și barăcile în care își desfășurau activitatea și în care-și duceau traiul.

Acest lucru, precum și negocierea prețului serviciilor oferite mâncau timp și răbdare. Dacă lucrarea era într-adevăr ireproșabilă sau nu – era la mâna hazardului. Rareori se făcea sau era finalizată la termenul preconizat.

Note

Prefață

1. Această idee este demonstrată de Irina Livezeanu, care notează: „Este, desigur, firesc ca românii de astăzi, tineri sau bătrâni, să-și reprezinte anii interbelici ca pe o epocă de aur. În comparație cu anii comunismului așa a și fost, în multe privințe. Cei născuți după al Doilea Război Mondial și-au proiectat cele mai scumpe nădejdi asupra trecutului precomunist, în timp ce generația vârstnică își amintește de fapt abundența de bunuri agricole și de consum și numeroasele și importantele drepturi și libertăți". V. Irina Livezeanu, *Cultural Politics in Greater Romania: Regionalism, Nation Building and Ethnic Struggle, 1918–1930*, Cornell University Press, Ithaca, New York, 1995, p. 310. [*Cultură și naționalism în România Mare, 1918–1930*, Humanitas, București, 1998, p. 362 (n. tr.).]
2. Roland Clark, „The Shape of Interwar History", *Journal of Romanian Studies*, Ibidem Press, Stuttgart, vol. III, nr. 1/2021, pp. 11–42.
3. *Ibidem*, pp. 40–41.
4. Pentru Bulgaria, statisticile indică 80%, iar în cazul Iugoslaviei 75%, în vreme ce pentru Polonia, indicele cobora la 63%, iar în ceea ce privește Ungaria, la 55%. V. Hugh Seton-Watson, *Eastern Europe Between the Wars, 1918–1941*, Archon Books, Hamden, 1962, p. 75.
5. Din 18.057.000, cât însuma populația totală înregistrată în urma singurului recensământ anterior anului 1939, adică la cel din 29 decembrie 1930, ponderea populației rurale și urbane era de 75%, respectiv 25%; v. *Anuarul Statistic al României, 1939 și 1940*, Institutul Central de Statistică, București, 1940, pp. 51–52.
6. Henry L. Roberts, *Rumania: Political Problems of an Agrarian State*, Yale University Press, New Haven, 1951, p. 336.
7. V. cartea mea *Hitler's Forgotten Ally: Ion Antonescu and His Regime, 1940–1944*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2006. [trad. rom. *Aliatul*

uitat al lui Hitler: Ion Antonescu și regimul său, 1940–1944, Humanitas, București, 2008 – n. tr.]

8. Keith Hitchins, *Rumania 1866–1947*, Oxford University Press, Oxford, 1994, p. 336. [*România 1866–1947*, Humanitas, 1996, ed. a VI-a, 2023, p. 331 (n. tr.).]
9. Paul Hanebrink, *A Specter Haunting Europe: The Myth of Judeo-Bolshevism*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 2018.
10. V. Hugh Seton-Watson, *op. cit.*
11. C.A. Macartney, *Problems of the Danube Basin*, Cambridge University Press, Cambridge, 1942.
12. David Mitrany, *The Land and the Peasant in Romania: The War and Agrarian Reform (1917–1921)*, Humphrey Milford, Oxford University Press, London, 1930.
13. Joseph Rothschild, „Henry L. Roberts and the Study of History and Politics of East Central Europe", în Dennis Deletant, Harry Hanak (eds), *Historians as Nation-Builders: Central and South-East Europe*, The Macmillan Press, Basingstoke – London, 1988, p. 209. Influența exercitată de studiul lui Roberts, *Rumania...*, poate fi observată în cercetarea lui Joseph Rothschild, *East Central Europe between the Two World Wars*, University of Washington Press, Seattle, 1974.
14. *Apud* Rothschild, Joseph, „Henry L. Roberts and the Study of History and Politics...", *op. cit.*, p. 209.
15. Keith Hitchins, *op. cit.*

Scurte biografii preliminare

1. V. Florian Tănăsescu, Nicolae Tănăsescu, *Constantin (Bebe) I. C. Brătianu – Istoria PNL la interogatoriu*, Paralela 45, București, 2005, p. 179.
2. M. Oprea, „Lica și Tanți Dej se iubeau cu doi burgheji", *Cuvântul*, 25–31 mai 1992.
3. Andrea Dobeș, *Ilie Lazăr*, Argonaut, Cluj-Napoca, 2006, p. 176.
4. C. Coposu, *Dialoguri cu Vartan Arachelian*, Anastasia, București, 1992, p. 63.
5. V. interviul autorului cu Tatiana Brătescu, din 30 iulie 1994.
6. Robert Levy, „The «Right Deviation» of Ana Pauker", *Communist Studies*, vol. 28, nr. 2, pp. 246–247. [„«Deviaționismul de dreapta» al Anei Pauker", *Revista istorică*, Editura Academiei Române, serie nouă, t. VIII, nr. 3–4, martie–aprilie 1997, p. 165 (n. tr.).]
7. V. *Cartea Albă a Securității*, vol. II, SRI, București, 1994, doc. 237, pp. 527–529.

1. Prolog

1. Îi sunt recunoscător lui Maurice Pearton pentru această observație; v. capitolul său, „Notions in Nationalism", în *Nations and Nationalism*, vol. 2, nr. 1/1996, pp. 1–15.
2. Elizabeth Close, *The Development of Modern Rumanian: Linguistic Theory and Practice in Muntenia, 1821–1838*, Oxford University Press, Oxford, 1974, p. 24.
3. J.-L. Carra, *Histoire de la Moldavie et de la Valachie, avec une dissertation sur l'état actuel de ces provinces*, Iași, 1777, p. 196.
4. Vlad Georgescu, *Political Ideas and the Enlightenment in the Romanian Principalities (1750–1831)*, Columbia University Press, Boulder–New York, 1971, p. 40.
5. George Cipăianu, „L'ancrage européen des Roumains et de leur civilisation (XVIIIe–XIXe siècles)", *Transylvanian Review*, vol. XIII, nr. 2 (vara 2004), p. 109.
6. Vasile Alecsandri, Grigore Alexandrescu, Nicolae Bălcescu, Ion Câmpineanu, Ion Ghica și Mihail Kogălniceanu au urmat cu toții cursurile școlii lui Jean Vaillant din București. Pentru date biografice despre Vaillant, v. O. Cudalbu-Slușanschi, „Contributions à la biographie et à l'œuvre de J.-A. Vaillant (1804–1886)", *Mélanges de l'Ecole roumaine en France*, vol. XIV, Paris, 1937–1938, pp. 3–113.
7. Unirea celor două principate a avut loc în 1859, când Alexandru Ioan Cuza este ales domnitor atât în Moldova, cât și în Țara Românească.
8. Mulțumesc lui George Cipăianu pentru această observație. V. George Cipăianu, „L'ancrage européen des Roumains et de leur civilisation (XVIIIe–XIXe siècles)", *Transylvanian Review*, vol. XIII, nr. 2 (vara 2004), p. 111.
9. După cum sugerează Keith Hitchins în *The Romanians, 1774–1866*, Clarendon Press, Oxford, 1996, p. 230 [*Românii 1774–1866*, trad. George G. Potra și Delia Răzdolescu, Humanitas, București, 2013, ed. a IV-a, 2023, p. 292 (n. tr.).], Nicolae Bălcescu și alți intelectuali din Țara Românească și-au întrerupt studiile la Paris în primăvara anului 1848, după detronarea lui Ludovic Filip, pentru a se întoarce la București. În timpul călătoriei, aceștia au discutat despre posibilitatea unei acțiuni concertate, în care să implice revoluționari din Europa Centrală, inclusiv pe prințul Adam Czartoryski, liderul emigranților polonezi (Hitchins, *op. cit.*, p. 237).
10. Andrei Pippidi, „L'Accueil de la philosophie française du XVIIIe siècle dans les Principautés Roumaines", în Alexandru Zub (ed.), *La Révolution Française et les Roumains*, Editura Universității „Al.I. Cuza" din Iași, 1989, p. 213. Mulțumesc lui Alexander Drace-Francis pentru că mi-a atras atenția asupra acestui articol și a observației făcute

de Peter Burke în *Popular Culture in Early Modern Europe*, Gower Press, Aldershot, 1994, p. 251, că aproximativ 20% dintre țăranii din Narbonne și împrejurimi știau să scrie și să citească, ceea ce ne conduce la concluzia că rata de alfabetizare din România era probabil mai mică în 1890 decât în unele zone din Europa de Vest la 1550. Nu trebuie însă să trecem cu vederea că absența unui alfabet standardizat al limbii române și utilizarea celui chirilic și a formelor concurente chirilico-românești până la mijlocul secolului al XIX-lea au constituit impedimente serioase în evoluția alfabetizării în Principate.

11. Keith Hitchins, *Rumania, 1866–1947*, Clarendon Press, Oxford, 1994, p. 171. [*România 1866–1947*, Humanitas, 1996, ed. a VI-a, 2023, p. 177 (n. tr.).]
12. George Cipăianu, „L'ancrage européen des Roumains et de leur civilisation (XVIIIe–XIXe siècles)", *Transylvanian Review*, vol. XIII, nr. 2 (vara 2004), p. 111.
13. Pentru o analiză a acestor modele de dezvoltare, v. Keith Hitchins, *Rumania, 1866–1947*, ed. cit., pp. 55–89. [*România 1866–1947*, ed. rom. cit., pp. 67–99 (n. tr.).]
14. O analiză convingătoare a rolului Bisericii Ortodoxe și al mișcărilor înnoitoare laice în întărirea sentimentului național în anii '20 poate fi găsită în Roland Clark, *Sectarianism and Renewal in 1920s Romania: The Limits of Orthodoxy and Nation-Building*, Bloomsbury Academic, London–New York, 2021.
15. Mircea Eliade, *Autobiography*, vol I: *1907–1937*, Harper&Row, San Francisco, 1981.
16. Cultura Națională, București, 1925.
17. Se poate spune că acest lucru s-a întâmplat din cauza absenței unei tradiții literare, întrucât nu exista nici o tradiție de contestat.
18. *Apud* Tristan Tzara, *Primele poeme / First Poems*, trad. Michael Impey și Brian Swann, New Rivers Press, Morehead, 1976, p. 11.
19. *Ibidem*, p. 12. [Eugen Ionescu, „Premergători români ai suprarealismului", în Urmuz, *Pagini bizare*, cu un „Studiu introductiv" de Nicolae Manolescu, Gramar, București, 2003, p. 91 (n. tr.).]
20. *Romanianism: The Catechism of a New Spirituality*, Fundația pentru Literatură și Artă, București, 1939. Schimbările implacabile survenite de-a lungul timpului au fost surprinse după cel de-al Doilea Război Mondial de către Marin Preda în romanul *Moromeții* (1955), în care protagonistul apără în zadar ordinea tradițională, pentru care „timpul nu a mai avut răbdare".
21. Corneliu Codreanu, *Pentru legionari*, Totul pentru Țară, Sibiu, 1936, p. 413.

2. România, 1916–1929: Scena politică

1. Pentru o analiză autorizată a participării României la Primul Război Mondial, v. Glenn E. Torrey, *The Romanian Battlefront in World War 1*, University Press of Kansas, Kansas, 2011.
2. Ernest H. Latham Jr., „Biological Warfare: Horror, Propaganda and Scandal in the German Legation", în Ioan Bolovan, Oana Mihaela Tămaș (eds), *World War 1 and the Birth of a New World Order*, Cambridge Scholars Publishing, Cambridge, 2020, pp. 37–52 [37].
3. V. Anexa 1.
4. *The Cure at Troy: After Philoctetes by Sophocles*, Field Day, Lawrence Hill, Derry, 1990, p. 77.
5. https://kr.usembassy.gov/education-culture/infopedia-usa/living-documents-american-history-democracy/woodrow-wilson-fourteen-points-speech-1918/, accesat la 20 ianuarie 2020.
6. Nicolae Mărgineanu, *Witnessing Romania's Century of Turmoil: Memoires of a Political Prisoner*, ed. de Dennis Deletant, trad. de Călin Coțoiu, University of Rochester Press, New York, 2017, pp. 19–20. [*Mărturii asupra unui veac zbuciumat*, Editura Fundației Culturale Române, București, 2002, pp. 36–37 (n. tr.).]
7. Despre unificarea României a vorbit și Iuliu Maniu pe 24 ianuarie 1934, într-un discurs la radio: „Energici și necruțători în apărarea patrimoniului nostru național, largi în aprecierea și respectarea bunurilor sufletești, sociale și naționale ale altora, hotărâți și neînfrânați în salvgardarea rezultatelor civilizației omenești, vom putea să păstrăm respectul omenirii față de noi și supremul bine ce l-am ajuns: România Mare" (*Unirea Ardealului evocată de Iuliu Maniu: Conferință ținută la Radio București în 24 ianuarie 1934*, Tipografia Națională S.A., Cluj, 1934, p. 21).
8. Consiliul Suprem de Război era centrul principal de comandă, cu sediul la Versailles, și coordona strategia militară a principalelor puteri ale Antantei în Primul Război Mondial, fiind compus din reprezentanții Franței, Marii Britanii, Italiei, Japoniei și Statelor Unite ale Americii.
9. www.lib.byu.edu
10. Harold Temperley, „How the Hungarian Frontiers were Drawn", *Foreign Affairs*, vol. 6, nr. 3/aprilie 1928, pp. 432–447.
11. *Ibidem*, p. 433.
12. *Ibidem*, p. 435.
13. *Ibidem*, p. 440.
14. Temperley adoptă un ton polemic: „Dar, în vreme ce dorința ungurilor de a-și recupera teritoriul pierdut este aprigă, au uitat să mai fie și discreți. Confruntați cu această campanie, spuneau că este derulată pentru stabilirea mai precisă a frontierelor pe criterii etnice. Trebuie amintit că maghiarii nu au susținut niciodată aceste demarcații

înainte de 1914. Întotdeauna au insistat să stăpânească peste o populație majoritar străină. Ce motive avem să presupunem că nu vor proceda din nou la fel?" (*ibidem*, p. 441).

15. Transilvania a fost integral alipită Ungariei în 1868, iar din 1876 forma una dintre cele șapte mari diviziuni administrative în care a fost împărțită Ungaria în acel an. A fost divizată în 15 comitate cu următoarele centre: Cluj, Brașov, Sibiu, Târgu Mureș, Bistrița, Făgăraș, Turda, Sighișoara, Alba Iulia, Dej, Gherla, *Encyclopedia Britannica*, vol. 27, 1911, „Transylvania", https://en.wikisource.org/wiki/1911_Encyclop%C3%A6dia_Britannica/Transylvania, accesat la 16 februarie 2020.
16. Aceste cifre sunt preluate dintr-o notă statistică ce conține două tabele întocmite de B.C. Wallis pentru articolul lui Harold Temperley, art. cit., p. 447. Primul tabel prezintă suprafața dobândită de la fostul Regat al Ungariei de către diferitele state nou-înființate, inclusiv România, procentul din populația totală a fostului Regat al Ungariei pe care fiecare stat a dobândit-o, precum și numărul de persoane. În ceea ce privește toate cele trei categorii, la România au fost adăugați 101.900 km², 25% din populația fostului Regat și o populație totală de 5.210.000. Al doilea tabel prezintă structura populației dobândite pe etnii; astfel, erau 2.820.000 de români, 1.550.000 de maghiari, 520.000 de germani, 138.000 de evrei, 50.000 de iugoslavi, 20.000 de ruteni, 10.000 de slovaci și 102.000 – alte minorități. Recensământul realizat de maghiari în 1910, în funcție de limba maternă, menționa că în întregul Regat al Ungariei trăiau 10.050.575 de persoane. Prin comparație, românii erau doar 2.037.435.
17. www.lib.byu.edu. [Preluat din *Tractat de pace între puterile aliate și asociate și Ungaria din 4 iunie 1920: protocol și declarațiuni (Trianon)*, Imprimeria Statului, București, 1920, p. 29 (n. tr.).]
18. Raymond Pearson, *National Minorities in Eastern Europe, 1848–1945*, Macmillan, London, 1983, p. 148.
19. *Ibidem*, p. 149.
20. „Preliminary Peace Conference, Protocol No. 8. Plenary Session of May 31, 1919", *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, The Paris Peace Conference, 1919*, vol. III, *Paris Peace Conference* 180.021/8. https://history.state.gov./historycaldocuments/frus-1919Parisv03/d10, accesat la 5 februarie 2018.
21. Charles Seymour, „Woodrow Wilson in Perspective", *Foreign Affairs*, ianuarie 1956. https://www.foreignaffairs.com/articles/1956-01-01/woodrow-wilson-perspective, accesat la 5 februarie 2018.
22. *Ibidem*.
23. *Ibidem*.
24. Harold Temperley, art. cit., p. 444.
25. Conferința Ambasadorilor Principalelor Puteri Aliate și Asociate a fost o organizație interaliată a Antantei. Formată la Paris în ianuarie

1920, Conferința cuprindea ambasadorii Marii Britanii, Italiei și Japoniei, acreditați la Paris, precum și pe ministrul francez al afacerilor externe. Ambasadorul Statelor Unite participa în calitate de observator deoarece țara sa nu ratificase Tratatul de la Versailles, semnat de celelalte puteri ale Antantei pe 28 iunie 1919. Senatul SUA a respins tratatul pe 19 noiembrie 1919 din cauza obiecțiilor față de înființarea Societății Națiunilor.

26. Henry Roberts, *Rumania: Political Problems of an Agrarian State*, Yale University Press, New Haven, 1951, p. 89.
27. Un sinonim ar fi „șmecherie". După cum observa William Wilkinson, consulul britanic la București din 1813 până în 1816, „Jafurile sunt la ordinea zilei, și într-o țară în care fărădelegile sunt chiar încurajate, iar rapacitatea este apreciată ca semn de iscusință și dibăcie, pervertirea principiilor nu poate să nu devină omniprezentă". William Wilkinson, *An Account of the Principalities of Moldavia and Wallachia, London 1820: With Various Political Observations Relating to Them*, Longman, London, 1820, p. 98.
28. V. analiza aprofundată a instituțiilor politice românești din perioada interbelică în Henry Roberts, *op. cit.*, pp. 337–351.
29. Hugh Seton-Watson, *Eastern Europe Between the Wars, 1918–1941*, Archon Books, Hamden, 1962, p. 148.
30. *Ibidem*, p. 149.
31. Femeilor li s-a acordat dreptul la vot în 1929, dar numai la alegerile locale și în conformitate cu anumite condiții de statut, cum ar fi nivelul de educație. Abia în iulie 1946 au putut vota și la alegerile legislative. Pentru un studiu detaliat privind statutul femeii în perioada interbelică, v. Cristina Sircuța, *Viața femeilor în România interbelică*, Oscar Print, București, 2017 și Maria Bucur, „Gender and Fascism in Interwar Romania", în *Women, Gender and the Extreme Right in Europe*, Manchester University Press, Manchester, 2003, pp. 58–79.
32. Peter Gross, *Mass Media in Revolution and National Development: The Romanian Laboratory*, Iowa University Press, Ames, 1996, p. 6.
33. Holly Case, „The Media and State Power in South-East Europe up to 1945", în Alina Mungiu-Pippidi, Wim van Meurs (eds), *Ottomans into Europeans: State and Institution Building in South-East Europe*, Hurst&Company, London, 2010, p. 293.
34. Prim-ministru în perioada 29 noiembrie 1918 – 26 septembrie 1919, 17 ianuarie 1922 – 29 martie 1926, 21 iunie 1927 – 24 noiembrie 1927.
35. Maurice Pearton, *Oil and the Romanian State*, Clarendon Press, Oxford, 1971, p. 103.
36. The National Archives, Kew (abreviat de aici înainte TNA), FO 371, 8933, *Roumania: Annual Report, 1922*, f. 2.
37. Keith Hitchins, *Rumania 1866–1947*, Clarendon Press, Oxford, 1994, p. 380. [*România 1866–1947*, Humanitas, București, p. 417 (n. tr.).]

38. *Ibidem*, p. 391. [Ed. rom. cit., p. 428 (n. tr.).]
39. V. *supra*, „Scurte biografii preliminare".
40. Madgearu (1887–1940) a prezentat doctrina Partidului Țărănesc într-o lungă conferință la Fundația Universitară Carol I din București, pe 21 ianuarie 1923, intitulată *Doctrina țărănistă*, care a fost publicată după fuziunea Partidului Țărănesc cu Partidul Național sub denumirea noului partid, în seria *Biblioteca pentru educație cetățenească*, f.a. Madgearu a fost ucis de legionari pe 27 noiembrie 1940.
41. V. *supra*, „Scurte biografii preliminare".
42. Alexandru Șerban (ed.), *Alexandru Vaida Voevod, Memorii*, Dacia, Cluj-Napoca, 1994.
43. Henry Roberts, *op. cit.*, p. 95.
44. Până a intrat în legalitate, pe 23 august 1944, Partidul Comunist Român era cunoscut sub titulatura din Comintern, Partidul Comunist din România. Pentru istoria timpurie a partidului, v. Vladimir Tismăneanu, *Stalinism for All Seasons*, pp. 37–84. [*Stalinism pentru eternitate*, trad. Cristina Petrescu și Dragoș Petrescu, Humanitas, București, 2014, pp. 71–120 (n. tr.).] Ghita Ionescu, *Communism in Rumania, 1944–1962*, Oxford University Press, RIIA, 1964, pp. 1–28 și Michael Shafir, *Romania: Politics, Economics and Sociey*, Frances Printer, London, 1985, pp. 9–28.
45. Numărul membrilor PCR din 1925 până în 1937 a variat după cum urmează: 1925 – 1.661; 1926 – 1.500; 1927 – 300; 1928 – 500; 1929 – 461; 1930 – 700; 1936 – 1.083; 1937 – 1.635. Structura pe etnii în anul 1933 era următoarea: 440 de maghiari, 375 de români, 300 de evrei, 140 de bulgari, 100 de ruși, 70 de moldoveni, 70 de ucraineni, 170 alte minorități. (Dosarele Comintern la RGASPI Rossiiskii Gosudarstvennyi Arkhiv Soțial'noi I Politiceskoi Istorii [Arhiva de Stat de Istorie Socială și Politică din Rusia], anterior RTsKhIDNI [Centrul pentru Conservarea și Studiul Documentelor de Istorie Contemporană], fond 495, op. 25, dos. 744.) Sunt recunoscător prof. Ioan Chiper de la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga" pentru această informație.
46. Michael Shafir, *Romania: Politics, Economics and Sociey*, Frances Printer, London, 1985, p. 26.
47. Keith Hitchins, *op. cit.*, p. 414. [Ed. rom. cit., p. 449 (n. tr.).]
48. TNA, FO 371/14435/373886, *Annual Report, 1929*, ff. 2–3.
49. *Ibidem*.
50. *Ibidem*.

3. România, 1918–1940: Economie și societate

1. O sursă prețioasă de date economice și demografice despre România în perioada interbelică este Bogdan Murgescu, *România și Europa: Acumularea decalajelor economice (1500–2010)*, Polirom, Iași, 2010, pp. 205–314.

2. Un excelent studiu despre unul dintre grupurile minoritare maghiare – ceangăii – a fost elaborat de R. Chris Davis, *Hungarian Religion, Romanian Blood: A Minority's Struggle for National Belonging, 1920–1945*, The University of Wisconsin Press, Mrobertsadison, 2019. Pentru mai multe detalii despre alte minorități, v. Tudor Georgescu, *The Eugenic Fortress: The Transylvanian Saxon Experiment in Interwar Romania*, Central European University Press, Budapest, 2016; Ottmar Trașcă, Remus Gabriel Anghel (eds), *Un veac frământat: Germanii din România după 1918*, Institutul pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, Cluj-Napoca, 2018; Anca Filipovici (ed.), *Polonezii din România: repere identitare*, Institutul pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, Cluj-Napoca, 2020.
3. În 1930 structura populației generale pe etnii era următoarea: români, 12.981.324 (71,9%), maghiari, 1.425.507 (7,9%), germani, 745.421 (4,1%), evrei, 728.115 (4%), ruteni și ucraineni, 582.115 (3,2%), ruși, 409.150 (2,3%), bulgari, 366.384 (2%), romi, 262.501 (1,5%). V. *Anuarul statistic al României*, 1939 și 1940, Institutul de Statistică, București, 1940, p. 24.
4. William O. Oldson, *A Providential Anti-Semitism: Nationalism and Polity in Nineteenth-Century Romania*, The American Philosophical Society, Philadelphia, 1991, p. 152.
5. Irina Livezeanu, *Cultural Politics in Greater Romania: Regionalism, Nation Buildings, and Ethnic Struggle, 1918–1930*, Cornell University Press, Ithaca, 1995, p. 125.
6. Legătura dintre eugenie și „armonizare" este analizată de Maria Bucur, *Eugenics and Modernization in Interwar Romania*, University of Pittsburgh Press, Pittsburgh, 2002 și de Marius Turda, *Modernism and Eugenics*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2010.
7. V. raportul consulului general britanic la Galați, E.R. Seccombe, din 25 iunie 1925, privind situația din Bucovina – TNA, FO 371/16798/373886.
8. *Pervaia vseobşceaia perepis' naseleniia Rossiskoi Imperii 1897g* [Primul recensământ general al Imperiului Rus anul 1897], vol. 3, Sankt Petersburg, 1905.
9. *Anuarul statistic al României 1939 și 1940*, Institutul de Statistică, București, 1940, p. 60.
10. Casa Școalelor a fost înființată prin lege ca structură a Ministerului Educației în aprilie 1896 cu scopul specific de a administra fonduri, indiferent dacă acestea erau date de stat sau ca donații private, pentru construirea și întreținerea școlilor și pentru furnizarea de resurse didactice.
11. Irina Livezeanu, *op. cit.*, p. 116.
12. *Ibidem*, p. 117. [Irina Livezeanu, *Cultură și naționalism în România Mare, 1918–1930*, Humanitas, București, 1998, p. 145 (n. tr.).]
13. Pentru demersurile întreprinse pentru „armonizarea" populației ucrainene în cadrul României Mari în perioada interbelică, v. Mariana

Hausleitner, *Die Rumänisierung der Bukovina: Die Durchsetzung des nationalstaatlichen Anspruch Grossrumäniens 1918–1944*, R. Oldenbourg Verlag, München, 2001.

14. Irina Livezeanu, *op. cit.*, p. 49.
15. Populația pe județe în Bucovina conform recensământului realizat de autoritățile române în 1930 era următoarea: Câmpulung, 94.816; Cernăuți, 306.194; Rădăuți, 160.778; Storojineț, 169.894; Suceava, 121.327. *Anuarul statistic al României*, 1939 și 1940, Institutul de Statistică, București, 1940, p. 60.
16. 853.009 dintre care 379.691 (44,5%) erau români, 236.130 (27,6%) ucraineni, 92.492 evrei (10,8%), 75.533 germani (8,8%) și 30.580 polonezi (3,5%). În analiza despre populația zonelor anexate de Uniunea Sovietică în iunie 1940, Anton Golopenția arată că în opt plăși ale județelor Rădăuți, Storojineț, Cernăuți și Hotin, care ocupau cea mai mare parte a Bucovinei de Nord și partea de nord a Basarabiei pierdute de România, ucrainenii reprezentau o majoritate absolută, respectiv 67% din populație. Populația după naționalitate a celor opt plăși, pe baza recensământului din 1930, menționează: ucraineni 301.271, români 53.115, ruși 37.635, evrei 31.595 (Anton Golopenția, „Populația teritoriilor românești desprinse în 1940", *Geopolitica și geoistoria*, nr. 1, Societatea Română de Statistică, 1941, p. 10). În cele două județe basarabene din sud, Cetatea Albă și Ismail (cea mai mare parte a acestora a fost alipită RSS Ucrainene), ucrainenii reprezentau însă doar 14% față de 24%, cât reprezentau românii, în vreme ce rușii doar 22%, iar bulgarii 20%. Dacă adăugăm și cifrele pentru celelalte două județe din sudul Basarabiei, Tighina și Cahul (și unele părți din acestea au fost încorporate în RSS Ucraineană), procentul populației ucrainene scade la doar 8% în comparație cu 37%, cât reprezentau românii și 17% rușii, în vreme ce bulgarii reprezentau 15%, găgăuzii 9% și evreii 3%. Statistica este următoarea: Cetatea Albă 341.000 (români 63.000, ucraineni 70.000, bulgari 71.000, ruși 59.000, evrei 11.000, găgăuzi 8.000); Cahul 197.000 (români 101.000, ucraineni 619, bulgari 29.000, ruși 15.000, evrei 4.000, găgăuzi 35.000), Ismail 225.000 (români 72.000, ucraineni 11.000, bulgari 43.000, ruși 67.000, evrei 6.000, găgăuzi 16.000), Tighina 307.000 (români 164.000, ucraineni 9.000, bulgari 20.000, ruși 45.000, evrei 17.000, găgăuzi 39.000) (*Anuarul statistic al României*, 1939 și 1940, Institutul de Statistică, București, 1940, p. 60.)
17. Keith Hitchins, *Rumania 1866–1947*, Clarendon Press, Oxford, 1994, p. 280. [*România 1866–1947*, Humanitas, București, p. 321 (n. tr.).]
18. Sursele austriece și române au folosit adesea termenul „ruteni" în secolul al XIX-lea, în timp ce ucrainenii din vest, pentru a se identifica cu conaționalii din estul Ucrainei și a se diferenția de ruși, preferau termenul „ucrainean". Am urmat convențiile folosite în vestul Ucrainei.

19. Irina Livezeanu, *op. cit.*, pp. 63–76. [Ed. rom. cit., p. 87 (n. tr.).]
20. *Ibidem*, p. 85.
21. În octombrie 1923, Codreanu a organizat un complot pentru împușcarea politicienilor care susținuseră modificarea Constituției României pentru ca evreii să poată fi naturalizați. Însă planul a fost deconspirat, iar Codreanu și câțiva dintre camarazii săi, arestați, apoi achitați. După eliberare, Codreanu s-a întors la Iași și a înființat Frăția de Cruce, o organizație pentru tineri menită a promova renașterea națională.
22. Radu Ioanid, *The Holocaust in Romania: Destruction of Jews and Gypsies Under the Antonescu Regime, 1940–1944*, Ivan R. Dee, Chicago, IL, 2000, p. 17.
23. Irina Livezeanu, *op. cit.*, 1995, pp. 86–87.
24. Keith Hitchins, *op. cit.*, p. 336. [Ed. rom. cit., p. 375 (n. tr.).] Istoricii economiști au descoperit că există o corelație între producția de grâu dinainte de Primul Război Mondial și PIB-ul țării pe care îl aplică atunci când calculează producția; v. Liviu Voinea, Alexandra Cojocaru, Brîndușa Costache, Veaceslav Grigoraș, Horațiu Lovin, Camelia Neagu, David Orțan, Andrei Tănase (eds), *Un veac de sinceritate: Recuperarea memoriei pierdute a economiei românești 1918–2019*, Publica, București, 2018, p. 22. Acest studiu acoperă meticulos toate lacunele în istoria economiei românești de la 1918.
25. Irina Livezeanu, *op. cit.*, p. 135.
26. Românii erau doar unul dintre popoarele „tolerate" (*nationes toleratae*) și, prin urmare, le-au refuzat „dreptul la cetățenie și la alte onoruri publice în principat" – R.W. Seton-Watson, *A History of the Romanians: From Roman Times to the Completion of Unity*, Cambridge University Press, Cambridge, 1934, p. 103.
27. Irina Livezeanu, *op. cit.*, p. 139. [Ed. rom. cit., p. 169 (n. tr.).]
28. *Ibidem*, p. 142. [Ed. rom. cit., p. 173 (n. tr.).]
29. *Anuarul statistic al României*, 1939 și 1940, Institutul de Statistică, București, 1940, p. 41.
30. Din populația totală de 18.057.000, înregistrată în singurul recensământ anterior anului 1939, cel din 29 decembrie 1930, ponderea locuitorilor din mediul rural și urban era de 75% respectiv 25%. V. *Anuarul statistic al României*, 1939 și 1940, Institutul de Statistică, București, 1940, pp. 51–52.
31. Armin Heinen, *Legiunea „Arhanghelul Mihail": O contribuție la problema fascismului internațional*, Humanitas, București, 1999, p. 32, n. 5.
32. Keith Hitchins, *op. cit.*, p. 336. [Ed. rom. cit., p. 376 (n. tr.).]
33. Bogdan Murgescu, *România și Europa: Acumularea decalajelor economice (1500–2010)*, Polirom, Iași, 2010, p. 229. Proprietățile între 20 și 500 de hectare erau „moșii", împărțite și arendate țăranilor în schimbul unei cote, sau „ferme", deținute de locuitorii orașelor.

Exploatațiile de peste 500 de hectare purtau uneori denumirea de „fabrici", deoarece de obicei produceau cereale pentru piața externă. – Keith Hitchins, *op. cit.*, p. 337. [Ed. rom. cit., p. 378 (n. tr.).]

34. *Ibidem*, p. 342. [Ed. rom. cit., pp. 381–382 (n. tr.).]
35. Potrivit lui Hitchins (*ibidem*, p. 343), numărul cazurilor de tuberculoză, sifilis și pelagră între 1930 și 1937 aproape s-a dublat, de la 341.000 la 609.000. [Ed. rom. cit., p. 381 (n. tr.).]
36. *Anuarul statistic al României*, 1939 și 1940, Institutul de Statistică, București, 1940, p. 92.
37. *Ibidem*, p. 95.
38. Keith Hitchins, *op. cit.*, p. 345. [Ed. rom. cit., p. 384 (n. tr.).]
39. Armin Heinen, *Legiunea „Arhanghelul Mihail": O contribuție la problema fascismului internațional*, Humanitas, București, 1999, p. 39.
40. *Anuarul statistic al României*, 1939 și 1940, Institutul de Statistică, București, 1940, p. 362.
41. Armin Heinen, *op. cit.*, p. 40, n. 48.
42. Pentru distincția dintre „reformele agrare" și cele „agricole", v. Henry Roberts, *Rumania: Political Problems of an Agrarian State*, Yale University Press, New Haven, 1951, p. 63. „Reformele agrare" se axează pe organizarea fermelor, iar „reformele agricole" caută să optimizeze tehnicile.
43. *Ibidem*, pp. 25–39.
44. *Ibidem*, pp. 27–28.
45. *Ibidem*, p. 350.
46. Keith Hitchins, *op. cit.*, p. 350. [Ed. rom. cit., p. 389 (n. tr.).] După cum observă Roberts, statisticile privind titlurile de proprietate dinaintea reformei sunt incomplete. – Henry Roberts, *op. cit.*, p. 37.
47. Keith Hitchins, *op. cit.*, p. 350. [Ed. rom. cit., p. 389 (n. tr.).]
48. The National Archives, Kew (TNA) FO 371/12976/373886.
49. „The Second Hague Conference II", *Buletin of International News*, vol. 6, nr. 16, 13 februarie 1930, pp. 3–11, editat de The Royal Institute of International Affairs.
50. Henry Roberts, *op. cit.*, p. 31.
51. Liviu Voinea *et al.* (eds), *Un veac de sinceritate*, ed. cit., p. 33.
52. Keith Hitchins, *op. cit.*, pp. 359–360. [Ed. rom. cit., pp. 397–398 (n. tr.).]
53. Prefacerile industriei petroliere din România până la naționalizarea din 1948 sunt analizate în Maurice Pearton, *Oil and the Romanian State*, Clarendon Press, Oxford, 1971; v. și Philippe Marguerat, *Le IIIe Reich et le pétrole roumain, 1938–1940: contribution à l'étude de la pénétration économique allemande dans les Balkans à la veille et au début de la Seconde Guerre Mondiale*, A.W. Sijthoff – Institut Universitaire de Hautes Études Internationales, Leiden–Geneva, 1977.
54. Valeriu Florin Dobrinescu, *Relații româno-engleze (1914–1933)*, Editura UAIC, Iași, 1986, pp. 83–148.

55. Pentru statistici, v. Henry Roberts, *op. cit.*, p. 214, n. 13. Exporturile de petrol românești către Germania la mijlocul anilor '30 reprezentau aproximativ 25% din totalul exporturilor către această țară; v. și Călin-Radu Ancuța, „Die deutsch-rumänischen Wirtschaftsbeziehungen während der Kriegsjahre 1940–1944", în Krista Zach, Cornelius R. Zach (eds), *Modernisierung auf Raten in Rumänien: Anspruch, Umsetzung, Wirkung*, IKGS Verlag, München, 2004, p. 335.
56. Mark Axworthy, Cornel Scafeș, Cristian Crăciunoiu, *Third Axis, Fourth Ally: Romanian Armed Forces in the European War, 1941–1945*, Arms & Armour, London, 1995, p. 21.
57. Mai multe detalii în Dennis Deletant, *British Clandestine Activities in Romania during the Second World War*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2016, cap. 5. [*Activități britanice clandestine în România în timpul celui de-al Doilea Război Mondial*, trad. rom. de A. Avramescu, Humanitas, București, 2019 (n. tr.).]
58. Pentru efectul achizițiilor britanice de petrol românesc asupra livrărilor către Germania, v. Mark Axworthy, Cornel Scafeș, Cristian Crăciunoiu, *op. cit.*, p. 18.
59. Robert („Robin") Maurice Alers Hankey, al doilea baron Hankey (4 iulie 1895 – 28 octombrie 1996). S-a alăturat Ministerului de Externe în 1927 și, după ce a activat la Berlin și Paris, a fost numit în 1936 secretar personal al ministrului de externe, Anthony Eden. A fost detașat la Varșovia și s-a refugiat în România după ce germanii au invadat Polonia. Acolo a fost repartizat la ambasada Marii Britanii la București și promovat la gradul de prim-secretar.
60. TNA, FO 371/24856.
61. „Basarabia sovietică" – probabil o eroare tipografică.
62. Cititorul ar trebui să țină cont de faptul că zeci de mii de români basarabeni fugiseră din provincie în zilele premergătoare anexării acesteia și că „populația" cu care Ennals a intrat în contact era compusă în mare parte din etnici care au fost eliberați odată cu retragerea armatei române.
63. Pe 17 septembrie 1939, Uniunea Sovietică invadase Polonia dinspre est, la 16 zile după ce Germania nazistă a invadat țara dinspre vest. Finlanda a fost invadată de Uniunea Sovietică pe 30 noiembrie 1939.
64. Hankey a pus un semn de exclamare la finalul acestei propoziții. Poate nu știa că „parazit" era o etichetă aplicată adesea de propaganda comunistă pentru a-i cataloga pe cei care încercau să submineze ordinea socialistă.
65. Nu s-a identificat nici o confirmare obiectivă a acestei acuzații.
66. Sensul finalului propoziției este ambiguu. Ennals trece cu vederea faptul că mii de români au fugit din Basarabia în ajunul ocupării acestei provincii de către Uniunea Sovietică de teama comunismului și mulți au continuat să plece după anexarea acesteia, dar înainte ca autoritățile sovietice să închidă noua graniță.

67. Aici Hankey a adăugat pe margine „nu atâta timp cât planează pericolul unei ciocniri cu Germania".
68. TNA, FO 371/24856, ff. 192–194.

4. Politica externă, 1918–1940

1. Analiza din acest capitol vine în completarea celei despre „România" din David Stahel (ed.), *Joining Hitler's Crusade. European Nations and the Invasion of the Soviet Union, 1941*, Cambridge University Press, Cambridge, 2018, pp. 46–78.
2. Pe 10 iunie 1926, România și-a consolidat legăturile politice și strategice cu Franța prin Tratatul de prietenie dintre cele două țări. A fost inițial încheiat pentru zece ani și a fost prelungit pentru încă un deceniu, pe 8 noiembrie 1938.
3. Un excurs critic despre politica aliaților occidentali față de România în perioada interbelică, elaborat de Iuliu Maniu, poate fi găsit la Anexa 2.
4. George Cipăianu, Dennis Deletant, Attila Varga, *Attempting the Impossible: Iuliu Maniu, the British and Romania's Predicament During the War (1940–1944)*, Argonaut, Cluj-Napoca, 2019, doc. 292, pp. 499–523.
5. V. Martin Thomas, „To Arm an Ally: French Arms Sales to Romania, 1926–1940", *The Journal of Strategic Studies*, vol. 19, nr. 2, iunie 1996, pp. 231–259.
6. Pentru o excelentă analiză a relațiilor româno-sovietice, v. Octavian Țâcu, *Problema Basarabiei și relațiile sovieto-române în perioada interbelică (1919–1939)*, Prut Internațional, Chișinău, 2004.
7. R.W. Seton-Watson, *A History of the Romanians*, Cambridge University Press, Cambridge, 1934, p. 520. Potrivit cercetătorului, delegații erau împărțiți pe criterii etnice după cum urmează: 103 români, 13 ucraineni, 7 ruși, 6 evrei, 5 bulgari, 2 germani, 1 polonez și 1 armean.
8. 2 decembrie, potrivit calendarului pe stil vechi.
9. După intrarea trupelor române, guvernul sovietic a rupt relațiile diplomatice cu România pe 26 ianuarie 1918. Consiliul Comisarilor Poporului a hotărât, de asemenea, că rezerva românească de aur, transferată la Moscova la sfârșitul anului 1916, pentru a o proteja de avansarea armatei germane, nu trebuie atinsă „de oligarhia românească" și ar trebui păstrată pentru națiunile române, v. J. Degras (ed.), *Soviet Documents on Foreign Policy*, Oxford University Press, London, 1951, p. 40.
10. Rada ucraineană (Parlamentul) anunțase că Basarabia face parte din Ucraina în august 1917.

11. Au fost 86 de voturi pentru, 3 împotrivă și 36 de abțineri, ultimele în special din partea reprezentanților ucraineni, evrei, ruși și bulgari. Au absentat 13 delegați.
12. HFA, „The Bessarabian Dispute", *Foreign Affairs*, vol. 2, nr. 4/iunie 1924, p. 666.
13. Marea Britanie a făcut acest lucru la 1 ianuarie 1921, Franța la 11 martie 1924 și Italia la 8 martie 1927. După cum subliniază Philip E. Mosely, tratatul nu a intrat niciodată în vigoare din punct de vedere tehnic, deoarece unul dintre semnatari, Japonia, nu l-a ratificat niciodată. Totuși, acțiunile Marii Britanii, Franței și Italiei au oferit sprijin moral pentru ca România să stăpânească Bessarabia. – P.E. Mosely, „Is Bessarabia Next?", *Foreign Affairs*, vol. 18, nr. 3/aprilie 1940, p. 559.
14. Relațiile sovieto-române din acest interval sunt puse sub lupă de Dov B. Lungu, „Soviet-Romanian Relations and the Bessarabian Question in the Early 1920s", *Southeastern Europe / Europe de Sud-Est*, vol. 6, partea I/1979, pp. 29–45.
15. În februarie 1924 s-au primit la București informații secrete în acest sens: v. *ibidem*, p. 43.
16. Suprafața totală era de 8.300 km².
17. Pentru detalii, v. P.E. Mosely, „Is Bessarabia Next?", *Foreign Affairs*, vol. 18, nr. 3/aprilie 1940, pp. 560–561. Mosely afirmă că prin semnarea acestor acorduri Uniunea Sovietică a recunoscut de drept posesiunea României asupra Basarabiei. Cu toate acestea, URSS nu a renunțat niciodată la pretenția asupra Basarabiei în perioada interbelică.
18. *Recensământul general al populației României*, Editura Institutului de Statistică, București, 1938.
19. Maksim Maksimovici Litvinov (1876–1951), comisar sovietic pentru afaceri externe din 1930 până în 1939, ambasador sovietic în Statele Unite, 1941–1943.
20. În scrisoarea sa din 9 iunie, Litvinov nota: „guvernele țărilor noastre garantează reciproc respectarea deplină a suveranității fiecăruia dintre statele noastre și abținerea de la orice amestec, direct sau indirect, în treburile și evoluțiile interne ale celuilalt, și în special de la orice agitație, propagandă sau orice fel de intervenție în numele sau în sprijinul acesteia" (P.E. Mosely, „Is Bessarabia Next?", *Foreign Affairs*, vol. 18, nr. 3/aprilie 1940, p. 560). Legația sovietică a fost înființată la București pe 28 noiembrie 1934 și era condusă de Mihail Ostrovski, absolvent de drept din Ucraina. Acesta era asistat, la rândul său, de consilierii I. Grickman, Boris Vinogradov, Constantin Komarovski, Serghei Belko și Theodor Butenko. Legația a funcționat într-un apartament din Hotelul Athénée Palace până pe 13 februarie 1935, dată la care s-a mutat într-o clădire de pe strada Stelian Toma nr. 5, unde a rămas până pe 26 octombrie 1939. A fost mutată apoi

într-un conac impunător, deținut de statul sovietic, de pe șoseaua Kiseleff nr. 4, cu intrare alternativă pe strada Mihail Kogălniceanu nr. 7. În urma zborului însărcinatului cu afaceri Butenko, care a cerut azil în Italia la începutul lunii februarie 1938, ministrul Ostrovski a fost rechemat la Moscova pe 4 februarie, iar administrarea legației a fost încredințată lui Paul Gheorghievici Koukoliev, prim-secretar. Succesorul lui Ostrovski a fost Anatoli Iosipovici Lavrentiev, care va ocupa portofoliul în perioada iulie 1952–1953. – Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor fostei Securități, de aici înainte abreviat ACNSAS. Arhivele Naționale ale Moldovei. Lista Documentelor nr. 691, op. 1, delo 18. Inventar 1. Dosarul 18. Legația URSS. Ministerul de Interne. Direcțiunea Generală a Poliției. Arhiva Siguranței. Anul 1941. Dosarul referitor la personalul legației URSS. Februarie 1940, ff. 4–7. Mulțumesc lui Claudiu Secașiu pentru că mi-a atras atenția asupra acestui raport.

21. Vadim Guzun (ed.), *Spionajul sovietic*, Tritonic, București, 1918. SSI beneficia de un statut distinct în cadrul Armatei Române în 1922, consolidat odată cu numirea lui Mihail Moruzov la conducerea sa în 1924 (sau în 1925, potrivit altor surse). Cunoscut drept Diviziunea II sau Secția II, a fost reorganizat și extins în 1928, sub supravegherea lui Moruzov, când oficial a adoptat și titulatura de SSI. (Cristian Troncotă, *Mihai Moruzov și Serviciul Secret de Informații al Armatei Române*, Evenimentul Românesc, București, 1997), pp. 44–47. Pe 13 noiembrie 1940 a fost redenumit Serviciul Special de Informații, pentru ca pe 15 septembrie să se numească, simplu, Serviciul de Informații, denumire preschimbată în Serviciul Special de Informații pe 27 aprilie 1945.
22. *Hansard: Parliamentary Debates, Fifth Series*, vol. 339, HMSO, London, 1938), col. 368–369.
23. Ideea este demonstrată de Mark Axworthy, Cornel Scafeș, Cristian Crăciunoiu, *Third Axis, Fourth Ally: Romanian Armed Forces in the European War, 1941–1945*, Arms & Armour, London, 1995, p. 38.
24. Discuțiile lui Carol cu britanicii și germanii sunt analizate în Rebecca Haynes, *Romanian Policy Towards Germany, 1936–40*, Macmillan, London, 2000, pp. 57–58 [*Politica României față de Germania între 1936 și 1940*, trad. de Cristina Aboboaie, Polirom, Iași, 2003]; v., de asemenea, Dov B. Lungu, *Romania and the Great Powers 1933–1940*, Duke University Press, Durham–London, 1989, pp. 142–144.
25. Rebecca Haynes, *op. cit.*, p. 68.
26. Dov B. Lungu, *Romania and the Great Powers*, *op. cit.*, p. 153.
27. Pentru analiza așa-zisului „ultimatum", v. Rebecca Haynes, *op. cit.*, pp. 77–78 [ed. rom. cit., p. 82 (n. tr.)]. Sir Reginald Hoare, ministru la București, la instrucțiunile ministrului de externe, vicontele Halifax, a discutat cu regele Carol și ministrul de externe, Grigore Gafencu, pe această temă. El a raportat că ambii „au negat categoric că au

fost primite comunicări din Germania care ar putea fi interpretate ca ultimatum". TNA, FO 371/23844.

28. A. Chanady, J. Jensen, „Germany, Romania and the British Guarantees of March–April 1939", *Australian Journal of Politics and History*, vol. 6, nr. 2/august 1970, pp. 201–217.
29. Rebecca Haynes, *op. cit.*, pp. 78–79. Garanția a fost și rezultatul presiunii francezilor asupra Marii Britanii pentru a garanta ajutorul pentru România ca preț al dorinței Franței de a contribui la garantarea securității Greciei: D. Cameron Watt, „Misinformation, Misconception, Mistrust: Episodes in British Policy and the Approach of War, 1938–1939", în Michael Bentley, John Stevenson (eds), *High and Low Politics in Modern Britain: Ten Studies*, Oxford University Press, Oxford, 1983, pp. 247–249. Sunt recunoscător Rebeccăi Haynes pentru această referință.
30. Henry Roberts, *Rumania: Political Problems of an Agrarian State*, Yale University Press, New Haven, 1951, pp. 215–216, unde analizează acești termeni.
31. Grigore Gafencu, *Prelude to the Russian Campaign*, Frederick Muller, London, 1945, p. 237 [*Preliminarii la războiul din răsărit*, București, 1996, p. 237 (n. tr.)].
32. În ciuda neutralității, România a permis ca 75 de tone de aur aparținând Băncii Poloniei și evaluate la 20 de milioane de lire sterline, la cursul din septembrie 1939, să ajungă la Constanța. Aurul și-a început călătoria de la Varșovia pe 10 septembrie, sub supravegherea colonelului Matuszewski, fostul ministru de finanțe, care a aranjat transportul în România cu o flotă de camioane. Acolo a fost pus pe un tren special cu destinația Constanța. O navă turcească a preluat aurul cu doar câteva ore înainte ca guvernul german să avertizeze autoritățile române să nu permită ca aurul să iasă din țară. Tezaurul a fost transportat în Siria, unde, transferat pe un vas francez, a fost adus în Franța (v. R. Westerby, R.M. Low, *The Polish Gold*, Methuen, London, 1940, p. 1). Din Franța, aurul a fost transportat și depozitat la Londra. În decembrie 2019, s-a raportat că Polonia a repatriat aur în valoare de 4 miliarde de lire sterline de la Banca Angliei către Varșovia. Un total de opt transporturi pe timp de noapte au fost efectuate de la un aeroport din Londra, a cărui localizare a rămas secretă timp de mai multe luni, însumând 8.000 de lingouri de aur cu o greutate de 100 de tone, în mai multe locuri din Polonia. https://www.dailymail.co.uk/news/article-7750425/4billion-gold-secretly-flown-London-Poland.html, accesat la 30 decembrie 2020.
33. La 14 octombrie 1939, Rydz-Śmigły a fost mutat într-un sat numit Dragoslavele. În cele din urmă, a evadat, la a treia încercare, în noaptea de 15/16 decembrie 1940 și a traversat în Ungaria, înainte de a se întoarce clandestin în Polonia. Detalii din Stanley S. Seidner,

„Reflections from Rumania and beyond: Marshal *Smigly-Rydz* in Exile", *The Polish Review*, vol. 22, nr. 2/1977, pp. 29–51.

34. Colonelul Zygmunt Wenda, fostul șef al Statului-Major al OZN (Lagărul Unității Naționale), care a plecat și el în exil. Într-un manuscris nepublicat, corespondentul *The Times* în România, Archibald Gibson, a susținut că guvernul român a permis „ca 16.000 din cei 24.000 de soldați polonezi pe care i-a internat să «scape» din diferite lagăre din țară".
35. Maurice Pearton, „British Policy towards Romania 1938–1941", *Anuarul Institutului de Istorie „A.D. Xenopol"*, vol. 23, nr. 2/1986, p. 551.
36. Acestea urmau să ofere ulterior modelul și precedentul avansat de sovietici pentru înființarea companiilor comune, sovieto-române, prevăzute în Armistițiul sovieto-român din septembrie 1944.
37. Maurice Pearton, art. cit., pp. 539–547.
38. Dov B. Lungu, *Romania and the Great Power*, *op. cit.*, p. 223.
39. Rebecca Haynes, *op. cit.*, p. 130. [Ed. rom. cit., p. 136 (n. tr.)]
40. Killinger i-a povestit întâlnirea cu Moruzov lui Gheorghe Barbul, diplomat român, pe 22 martie 1943; v. CNSAS, Ministerul Afacerilor Interne, procesul lui Ion Antonescu, dos. 40.010, vol. 28, f. 293.
41. *Ibidem*, ff. 293–297.
42. Valeriu Pop, *Bătălia pentru Ardeal*, ed. îngrijită de Sanda Pop și Nicolae C. Nicolescu, Editura Enciclopedică, București, 1992, pp. 252–253.
43. Grigore Gafencu, *The Last Days of Europe*, trad. engl. de Fletcher Allen, Frederick Muller, London, 1947, p. 77. [Preluat din Grigore Gafencu, *Ultimele zile ale Europei: O călătorie diplomatică întreprinsă în anul 1939*, trad. din franceză de Rodica Mihaela Scafeș, prefață și note de Cornel I. Scafeș, Editura Militară, București, 1992, pp. 99–100 (n. tr.)]
44. *Ibidem*.
45. *Ibidem*, p. 255; v. și Dov B. Lungu, *Romania and the Great Powers*, *op. cit.*, pp. 229–230.
46. Documents on German Foreign Policy (DGFP), 1918–1945, Series D (1937–1945), vol. VII, Government Printing Office, Washington, D.C., 1956, doc. 229, p. 247.
47. M.G. Hitchens, *Germany, Russia and the Balkans: Prelude to the Nazi-Soviet Non-Aggression Pact*, East European Monographs, Boulder, Colorado, 1983, p. 221.

5. România: Scena politică, 1930–1940

1. Avionul lui Carol a decolat în dimineața zilei de 6 iunie din München, după ce sosise de la Paris, și a coborât în satul ardelean Someș la ora 19, pentru o jumătate de oră de răgaz. A continuat spre București, aterizând la Băneasa în jurul orei 22:00. De acolo a mers la Palatul

Regal de la Cotroceni, unde a fost primit de fratele său, principele Nicolae (detalii furnizate de Corneliu Coposu în cadrul unei discuții cu autorul, 13 august 1986, București).

2. Henry Roberts, *Rumania: Political Problems of an Agrarian State*, Yale University Press, New Haven, 1951, p. 135.
3. Carol părăsise România și în martie 1923 a întâlnit-o pe Elena Lupescu. El a refuzat să dea curs cererii tatălui său, regele Ferdinand, de a se întoarce în România fără această femeie și a renunțat la dreptul la tron.
4. H. Seton-Watson, *Eastern Europe between the Wars 1918–1941*, ed. a II-a, Cambridge University Press, Cambridge, 1946, p. 204.
5. „Întreaga viziune politică a lui Maniu se rezuma la rezistența pasivă" (Henry Roberts, *op. cit.*, pp. 136–137, n. 9). Frustrarea față de indecizia lui Maniu era vizibilă la Ministerul de Externe britanic în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Un exemplu elocvent este o scrisoare a lui Alfred De Chastelain, șeful secției România a Serviciului de Operațiuni Speciale (SOE), trimisă din Londra pe 1 februarie 1945 prietenului său apropiat, Rică Georgescu, contactul SOE la București: „Cred că Alecu [unul dintre numele de cod ale SOE pentru Maniu] este foarte deprimat din cauza felului în care au evoluat lucrurile după lovitura de stat din 23 august și, cu toate că simpatizez cu el, nu pot să nu mă gândesc că politica sa extrem de prudentă este în parte responsabilă pentru ce se întâmplă. În ultimii patru ani Alecu ne-a făcut nenumărate promisiuni că va acționa într-o formă sau alta și de nici una din ele nu s-a ales nimic. În consecință, departamentele de la Londra și-au pierdut treptat interesul până ce, în final, Alecu a ajuns într-un punct în care aproape că nu a mai contat ca factor politic. Această situație poate să pară neverosimilă și nedreaptă, dar dacă te uiți pe documentele noastre din 1940 până în august 1944, îți vei da seama despre ce vorbesc. Doar câțiva dintre noi am reușit cu foarte mare efort să ne păstrăm interesul pentru situația din România" (Dennis Deletant, *British Clandestine Activities in Romania during the Second World War*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2016, pp. 170–171). [*Activități britanice clandestine în România în timpul celui de-al Doilea Război Mondial*, Humanitas, București, 2019, pp. 258–259 (n. tr.).]
6. H. Seton-Watson, *op. cit.*, pp. 203–204.
7. Cursul leului a fost fixat la 204 lei pentru dolar la 18 mai 1940 și la 187 lei la 31 martie 1941 (Documente personale ale lui Archibald Gibson aflate în posesia autorului).
8. Robert Arnold, *King Carol's Personal Fortune and Its Effect on Romania' Economic Negotiations with Germany*, Teză de doctorat în Istorie europeană modernă susținută la Universitatea din Oxford, „Introducere".
9. V. *supra*, „Scurte biografii preliminare".

10. Ministrul britanic la București, Michael Palairet, către Sir John Simon, 17 februarie 1933, TNA, FCO 371/16818/2303.
11. *Ibidem*.
12. William O. Oldson, *A Providential Anti-Semitism: Nationalism and Polity in Nineteenth-Century Romania*, The American Philosophical Society, Philadelphia, 1991, p. 152.
13. O excelentă biografie a lui Codreanu este cea scrisă de Oliver Jens Schmitt, *Căpitan Codreanu: Aufstieg und Fall des rumänischen Faschistenführers*, Paul Zsolnay Verlag, Viena, 2016, tradusă *Corneliu Zelea Codreanu: Ascensiunea și căderea „Căpitanului"*, Humanitas, București, 2018.
14. Keith Hitchins, *Rumania 1866–1947*, Clarendon Press, Oxford, 1994, p. 338. [*România 1866–1947*, Humanitas, București, ed. a VI-a, 2023, p. 377 (n. tr.).]
15. Liga Apărării Național-Creștine.
16. Andreea Kaltenbrunner, „Anti-Semitic Violence in Interwar Romania. The National Christian Party's Congress in Bucharest, 8 November 1936", *Contemporary European History, 1-20* (publicat online de Cambridge University Press) DOI: https://doi.org/ 10.1017/S0960777321000825.
17. *Pentru legionari*, Totul pentru Țară, Sibiu, 1936, p. 179.
18. Constantin Iordachi, *Charisma, Politics and Violence: The Legion of „Archangel Michael" in Interwar Romania*, Trondheim Studies on East European Cultures and Societies, nr. 15, Trondheim, Norvegia, 2004.
19. Îi mulțumesc lui Maurice Pearton pentru această observație.
20. Eugen Weber, „Romania", în H. Rogger, E. Weber (eds), *The European Right: A Historical Profile*, Weidenfeld & Nicholson, London, 1965, p. 534.
21. Am împrumutat aici formularea lui Seton-Watson, *op. cit.*, p. 141.
22. Eugen Weber, *op. cit.*, p. 541.
23. Henry Roberts, *op. cit.*, p. 345.
24. Unii savanți anglofoni folosesc termenii „Legiunea", „Mișcarea Legionară" și „legionar" atunci când se referă la mișcare și membrii acesteia, alții preferă termenii mai liberi „Garda de Fier" și „gardiști". Eu mă aflu printre aceștia din urmă. Pentru studii consacrate despre Garda de Fier, v. Armin Heinen, *Die Legion „Erzengel Michael" in Rumänien Soziale Bewegung und Politische Organisation*, R. Oldenbourg Verlag, München, 1986; Francisco Veiga, *La Mistica del Ultranacionalismo: Historia de la Guardia de Hierro*, Universitat Autonoma de Barcelona, Bellaterra, Barcelona, 1989, tradusă în română ca *Istoria Gărzii de Fier, 1919–1941: Mistica ultranaționalismului*, Humanitas, București, 1993; Constantin Iordachi, *op. cit.*; Roland Clark, *Holy Legionary Youth: Fascist Activism in Interwar Romania*, Cornell University Press, Ithaca, 2015; Oliver Jens Schmitt, *Căpitan Codreanu: Aufstieg und Fall des rumänischen Faschistenführers*, Paul

Zsolnay Verlag, Wien, 2016, tradusă *Corneliu Zelea Codreanu: Ascensiunea și căderea „Căpitanului"*, Humanitas, București, 2018.

25. Constantin Iordachi, „Ultranationalist Utopias and the Realities of Reconcialiation (Part One)", 25 februarie 2021. https://neweasterneurope.eu/-post-author/constantin-iordachi/Ferenc Laczó. https://neweasterneurope.eu/post-author/ferenc-laczo/, accesat 28 februarie 2021.
26. V. comentariile lui Anthony Courtney cu privire la relația dintre Gardă și guvernul liberal în Anexa 3 – „Basarabia – 1934".
27. Totul pentru Țară este adesea tradus de cercetătorii englezi ca „All for the Fatherland", dar, strict vorbind, acest lucru este inexact; patrie este termenul preferat pentru „fatherland" în limba română și este adesea folosit cu acest sens în limbajul politic.
28. Eugen Weber, „Romania", în H. Rogger, E. Weber (eds), *The European Right: A Historical Profile*, Weidenfeld & Nicholson, London, 1965, p. 549.
29. *Pentru legionari*, Totul pentru Țară, Sibiu, 1936, p. 413.
30. V. introducerea lui Radu Ioanid la *Jurnal: 1935–1944*, de Mihail Sebastian *Journal*, tradus din limba română de Patrick Camiller (Ivan R. Dee, Chicago, 2000). Cadrul cultural propice pentru ascensiunea fascismului românesc în anii '30 este prezentat de Cristina A. Bejan, *Intellectuals and Fascism in Interwar Romania: The Criterion Association*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2019; v. și Alexandre Laignel-Lavastine, *Cioran, Eliade, Ionesco: l'oubli du fascisme: trois intellectuels roumains dans la tourmente du siècle*, PUF, Paris, 2002; Alexandru D. Popescu, *Petre Țuțea Between Sacrifice and Suicide*, Ashgate, Aldershot, 2004; Marta Petreu, *An Infamous Past: E.M. Cioran and Rise of Fascism in Romania*, trad. de Bogdan Aldea, Ivan R. Dee, Chicago, 2005.
31. V. Valentin Sandulescu, „Sacralised Politics in Action: The February 1937 Burial of the Romanian Legionary Leaders Ion Moța and Vasile Marin", în Matthew Feldman, Marius Turda, Tudor Georgescu (eds), *„Clerical Fascism" in Interwar Romania*, Routledge, London–New York, 2008, pp. 47–57.
32. *Universul*, 11 februarie, p. 10 și 15 februarie 1937, p. 9.
33. *Din luptele tineretului român, 1919–1939*, Editura Fundației Bunavestire, *s.l.*, 1993, p. 120. Sacralizarea de după 1990 a ideologilor legionari este minuțios analizată de către Ionuț Biliuță, „Constructing Fascist Hagiographies: The Genealogy of the Prison Saints Movement in Contemporary Romania", *Contemporay European History*, 2021, pp. 1–21, https://doi.org/10.1017/S0960777321000424.
34. *Anuarul statistic al României 1939 și 1940*, Institutul de Statistică, București, 1940, p. 74.
35. *Ibidem*, p. 92.
36. *Ibidem*, p. 44.

37. Lucian N. Leuștean, *Orthodoxy and the Cold War: Religion and Political Power in Romania, 1947–1965*, Palgrave Macmillan, London, 2009, p. 38.
38. Ion Popa, *The Romanian Orthodox Church and the Holocaust*, Indiana University Press, Bloomington, 2017, p. 26. Pentru o analiză inovatoare a rolului jucat de credințele religioase organizate în dezvoltarea unui naționalism articulat în România anilor '20, v. Roland Clark, *Sectarianism and Renewal in 1920s Romania: The Limits of Orthodoxy and Nation-Building*, Bloomsbury Academic, London–New York, 2021.
39. Pactul a fost invocat de procurorii comuniști în timpul procesului lui Maniu din toamna anului 1947 ca „dovadă" că acesta ar fi complotat cu extrema dreaptă. Pentru contextul și o analiză a pactului, v. Rebecca Haynes, „Reluctant Allies? Iuliu Maniu and Corneliu Zelea Codreanu against King Carol II of Romania", *The Slavonic and East European Review*, vol. 85, nr. 1/ianuarie 2007, pp. 105–134.
40. Keith Hitchins, *op. cit.*, p. 419. [Ed. rom. cit., p. 454 (n. tr.).]
41. Henry Roberts, *op. cit.*, p. 191.
42. *Ibidem*.
43. Persistența antisemitismului în România, plasată în contextul dezbaterilor recente privind memoria Holocaustului în țară, precum și în zona Europei Centrale și de Est, face obiectul unei analize percutante a lui Raul Cârstocea în „Between Europeanisation and Local Legacies: Holocaust Memory and Contemporary Anti-Semitism in Romania", *East European Politics and Society*, martie 2020, https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/0888325420906201
44. *Universul*, 1 și 2 ianuarie 1938, p. 11.
45. Carol Iancu, *Evreii din România de la emancipare la marginalizare, 1919–1938*, Hasefer, București, 2000, p. 257.
46. Aceste măsuri antisemite sunt analizate de Paul Shapiro, „Prelude to Dictatorship in Romania: The National Christian Party in Power, December 1937 – February 1938", *Canadian-American Slavic Studies*, vol. 8, nr. 1/1974, pp. 45–88.
47. Larry Watts, *Romanian Cassandra: Ion Antonescu and the Struggle for Reform, 1916–1941*, East European Monographs, Boulder, 1993, p. 160. [*O Casandră a României: Ion Antonescu și lupta pentru reformă, 1918–1941*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1993, pp. 195–196 (n. tr.).]
48. Dov B. Lungu, „The French and British Attitudes towards the Goga–Cuza government in Romania: December 1937 – February 1938", *Canadian Slavonic Papers*, vol. 30, nr. 3/1988, p. 335.
49. Carol Iancu, *Evreii din România de la emancipare la marginalizare, 1919–1938*, Hasefer, București, 2000, p. 263.
50. Larry Watts, *op. cit.*, p. 161. [Ed. rom. cit., pp. 197–198; am preluat citatul din Lya Benjamin, *Evreii din România între anii 1940–1944*, vol. II, *Problema evreiască în stenogramele Consiliului de Miniștri*,

Hasefer, București, 1996, p. 24, *apud Universul*, 13 ianuarie 1938 (n. tr.).]

51. Bela Vago, *The Shadow of the Swastika: The Rise of Fascism and Antisemitism in the Danube Basin, 1936–1939*, Saxon House, London, 1975, p. 267.
52. Larry Watts, *op. cit.*, p. 162. [Ed. rom. cit., p. 200 (n. tr.).]
53. Sima s-a născut la 6 iulie 1906 la București. Ca profesor de liceu la Lugoj și Caransebeș, s-a alăturat Gărzii de Fier și a devenit liderul local al acesteia în 1933. După eșecul rebeliunii Gărzii de Fier din ianuarie 1941, Sima a fugit în Germania și, la sfârșitul războiului, s-a mutat în Spania unde a locuit până la moartea sa, survenită pe 25 mai 1993.
54. Larry Watts, *op. cit.*, p. 176. [Ed. rom. cit., pp. 218–219 (n. tr.).]
55. Keith Hitchins, *op. cit.*, p. 422. [Ed. rom. cit., p. 457 (n. tr.).]
56. Sima s-a întors în secret în România la 2 septembrie 1939, conform rapoartelor poliției, pentru a pune la cale o lovitură de stat împotriva lui Carol, dar a revenit la Berlin la sfârșitul lunii; ACNSAS, Ministerul Afacerilor Interne, Procesul lui Ion Antonescu, dosar 40010, vol. 22, f. 2.
57. Larry Watts, *op. cit.*, p. 177.
58. *Romania under King Carol*, Eyre & Spottiswoode, London, 1939, pp. 17, 115. Bolitho și Hollingworth sunt citați de Joanne Roberts în teza sa de doctorat, susținută la University College London în august 2009, intitulată *The City of Bucharest, 1918–1940*, p. 3.
59. *There's a German Just Behind Me*, Right Book Club, London, 1943, p. 70.
60. H. Seton-Watson, *op. cit.*, p. 210.
61. TNA, FO 371/24988, Document 59107, „Memorandum: Mission to Roumania in May1940". Hall este autorul unui captivant jurnal de călătorie în România, intitulat *Romanian Furrow*, Harrap, London, 1939.
62. Unul dintre vorbitorii marcanți la protestul de la Brașov a fost Grigore Ion Răceanu (n. Cojocna, Cluj, 1 octombrie 1906 – d. București, septembrie 1996). Ca mecanic de locomotivă, s-a alăturat sindicatului ceferiștilor, devenind unul dintre liderii grevelor feroviare din Cluj din 1929 și 1933. Datorită activităților sale sindicale a fost trimis ca delegat la Conferința Mondială a Sindicatelor desfășurată la Paris în 1929. La întoarcerea de la Paris, timp în care a călătorit pe tampoane de tren, a fost ținut în arest de autoritățile române câteva săptămâni. În 1936, a intrat în Partidul Comunist din România. Doi ani mai târziu, s-a mutat la Brașov și a lucrat în fabrica de avioane IAR (Industria Aeronautică Română). În urma participării sale la manifestația de la Brașov, a fost arestat și condamnat împreună cu un coleg, Marin Muscalagiu, la o lună de închisoare – ACNSAS Fond P 1320185.

63. Documents on German Foreign Policy (DGFP), vol. XI, Government Printing Office, Washington, D.C., 1960, doc. 17, p. 22.
64. Rebecca Haynes, „Germany and the Establishment of the Romanian National Legionary State", *The Slavonic and East European Review*, vol. 77/octombrie 1999, p. 711.
65. H. Seton-Watson, *op. cit.*, pp. 215–216.
66. Henry Roberts, *op. cit.*, p. 134, n. 5. [Preluat din Iuliu Maniu, „Cauzele prăbușirii fostului regim", *Timpul*, 14 septembrie 1940 (n. tr.).]
67. William Wilkinson, *An Account of the Principalities of Wallachia and Moldavia*, Longman, London, 1820, p. 130.
68. H. Seton-Watson, *op. cit.*, p. 216.

6. Cedarea Basarabiei și a nordului Bucovinei

1. *The Times*, 29 iunie 1940, p. 6. [Preluat din Arhiva MAE, fond 71/1920–1944. URSS, vol. 130, ff. 245–246, disponibil la http://basarabia-bucovina.info/2012/01/14/ultimatul-sovietic-din-26-iunie-1940-urmat-de-ocuparea-basarabiei-si-bucovinei/, accesat la 5 octombrie 2023 (n. tr.).]
2. A. Cretzianu, *The Lost Opportunity*, Jonathan Cape, London, 1957, p. 47.
3. *The Times*, 29 iunie 1940, p. 6. [Monitorul Oficial al României, Partea a II-a, nr. 190/21.XII.2001, p. 14 (n. tr.).]
4. *Ibidem*.
5. A. Cretzianu, *The Lost Opportunity*, Jonathan Cape, London, 1957, p. 55. [*Ocazia pierdută*, Institutul European, Iași, 1998, p. 78 (n. tr.)].
6. *The Times*, 29 iunie 1940, p. 6.
7. Pe baza afilierii lingvistice, statisticile indicau că numărul românilor atinsese 920.919 (47,6%), al ucrainenilor era de 382.169 (19,7%) și al rușilor de 155.774 (8,05%) – *Pervaia vseobșceaia perepis' naseleniia Rossiskoi Imperii 1897g* [Primul recensământ general al Imperiului Rus anul 1897], vol. 3, Sankt Petersburg, 1905. Până în 1930, structura populației, conform recensământului românesc, era după cum urmează: români 1.610.752 (56,2%), ruși 351.912 (12,3%), ucraineni 314.211 (11%), evrei 204.858 (7,2%) și bulgari 163.726 (5,7%) – *Anuarul statistic al României, 1939 și 1940*, Institutul de Statistică, București, 1940, p. 60.
8. 853.009, dintre care 379.691 (44,5%) erau români, 236.130 (27,6%) ucraineni, 92.492 evrei (10,8%), 75.533 germani (8,8%) și 30.580 polonezi (3,5%). În analiza despre populația zonelor anexate de Uniunea Sovietică în iunie 1940, Anton Golopenția arată că în opt plăși ale județelor Rădăuți, Storojinet, Cernăuți și Hotin, care ocupau cea mai mare parte a Bucovinei de Nord și partea de nord a Basarabiei pierdute de România, ucrainenii reprezentau o majoritate absolută, respectiv 67% din populație. Populația după naționalitate a celor opt plăși, pe baza recensământului din 1930, menționează: ucraineni

301.271, români 53.115, ruși 37.635, evrei 31.595 (Anton Golopenția, „Populația teritoriilor românești desprinse în 1940", *Geopolitica și geoistoria*, nr. 1/1941, Societatea Română de Statistică, p. 10). În cele două județe basarabene din sud, Cetatea Albă și Ismail (cea mai mare parte a acestora a fost alipită RSS Ucrainene), ucrainenii reprezentau însă doar 14% față de 24%, cât reprezentau românii, în vreme ce rușii doar 22%, iar bulgarii 20%. Dacă adăugăm și cifrele pentru celelalte două județe din sudul Basarabiei, Tighina și Cahul (și unele părți din acestea au fost încorporate în RSS Ucraineană), procentul populației ucrainene scade la doar 8%, în comparație cu 37%, cât reprezentau românii, și 17% rușii, în vreme ce bulgarii reprezentau 15%, găgăuzii 9% și evreii 3%. [Statistica este următoarea: Cetatea Albă 341.000 (români 63.000, ucraineni 70.000, bulgari 71.000, ruși 59.000, evrei 11.000, găgăuzi 8.000); Cahul 197.000 (români 101.000, ucraineni 619, bulgari 29.000, ruși 15.000, evrei 4.000, găgăuzi 35.000), Ismail 225.000 (români 72.000, ucraineni 11.000, bulgari 43.000, ruși 67.000, evrei 6.000, găgăuzi 16.000), Tighina 307.000 (români, 164.000, ucraineni 9.000, bulgari, 20.000, ruși 45.000, evrei 17.000, găgăuzi 39.000)] (*Anuarul statistic al României*, 1939 și 1940, Institutul de Statistică, București, 1940, p. 60.)

9. Populația pe județe în Bucovina conform recensământului realizat de autoritățile române în 1930 era următoarea: Câmpulung, 94.816; Cernăuți, 306.194; Rădăuți, 160.778; Storojinet, 169.894; Suceava, 121.327. *Anuarul statistic al României*, 1939 și 1940, Institutul de Statistică, București, 1940, p. 60.
10. Manuscris nepublicat al lui Archibald Gibson, corespondent *The Times* în România în 1928–1940, consultat de autor.
11. A. Duțu, C. Botoran (eds), *Al Doilea Război Mondial: Situația evreilor din România*, vol. 1 (1939–1941), partea I, Centrul de Studii Transilvane, Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, 1994, pp. 64, 67.
12. *Ibidem*, pp. 68–69.
13. *Ibidem*, p. 55.
14. *Ibidem*, pp. 101–102.
15. Alex Mihai Stoenescu, *Armata, Mareșalul și Evreii*, RAO, București, 1998, p. 115.
16. *Ibidem*.
17. Larry Watts, *Romanian Cassandra: Ion Antonescu and the Struggle for Reform, 1916–1941*, East European Monographs, Boulder, 1993, p. 234. [*O Casandră a României: Ion Antonescu și lupta pentru reformă, 1918–1940*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1993 (n. tr.).]
18. *Ibidem*, p. 235. [Ed. rom. cit., p. 279 (n. tr.).]
19. Aceste incidente au fost raportate Ministerului Justiției la 3 iulie de către procurorul local; v. *Martiriul Evreilor din România, 1940–1944: Documente și mărturii*, Hasefer, București, 1991, nr. 10, pp. 33–34.

20. A. Duțu, C. Botoran (eds), *op. cit.*, p. 96.
21. W.W. Kulski, „Soviet Comments on International Law and International Relations", *The American Journal of International Law*, vol. 45/iulie 1951, pp. 558–559.
22. M.W. Graham, „The Legal Status of the Bukovina and Bessarabia", *The American Journal of International Law*, vol. 38/1944, p. 671.
23. Anton Golopenția, „Populația teritoriilor românești desprinse în 1940", *Geopolitica și geoistoria*, nr. 1/1941, Societatea Română de Statistică, pp. 37–38.
24. The National Archives (TNA), War Office 208/1745, „Balkan Invasion: Russian Invasion of Roumania", 30 iulie 1940. „Din cele 7 divizii de infanterie și 3 de cavalerie situate pe teritoriul acum ocupat de ruși, 3 divizii de infanterie și 1 de cavalerie au pierdut totul; Divizia 2 de infanterie și 1 de cavalerie [au pierdut] 50% până la 70% din tot materialul de război, restul fără pierderi. Aceste pierderi includ literalmente totul, deoarece unitățile în cauză erau compuse din trupe basarabene care au plecat acasă lăsând armele în urmă și luând cu ei cai și căruțe. Victime: Ofițeri (?16) morți, 23 dispăruți; adjutanți 49 morți, 416 dispăruți; alte grade, nu se cunoaște, dar din moment ce, pe lângă dezertori, toți bărbații de origine basarabeană au voie să se întoarcă acasă, estimez că pierderea armatei este de cel puțin 150.000 de oameni." (Sunt recunoscător regretatului general de brigadă Geoffrey Macnab pentru aceste detalii.); v. și Larry Watts, *op. cit.*, p. 233.
25. Rebecca Haynes, „Germany and the Establishment of the Romanian National Legionary State, September 1940", *The Slavonic and East European Review*, vol. 77/octombrie 1999, p. 702.
26. *Ibidem*.
27. O copie a planului, datat 1 octombrie 1939, întocmită de inginerul francez Léon Wenger, care participase la sabotarea sondelor de petrol românești în 1916, a fost transmisă de autoritățile germane Serviciului Special de Informații (SSI). Wenger a vizitat Bucureștiul pe 16 septembrie 1939, însoțit de căpitanul Pierre Angot de la serviciile de informații franceze. Discuția despre plan a avut loc cu miniștrii francez și britanic și cu colonelul Gubbins, comandantul Watson și colonelul Tom Masterson. Planul era extrem de optimist și propunea distrugerea rapidă de către agenții francezi și britanici cu explozibili a puțurilor de petrol, a tuturor rafinăriilor și a stațiilor de pompare în 24 de ore. Nu s-a ținut seama că germanii și românii instalaseră multe unități pază în jurul acestor instalații. Pe 18 octombrie, generalul Maurice Gamelin (1872–1958), șeful Marelui Stat-Major francez, a recomandat ministrului apărării să i se încredințeze lui Wenger

misiunea privind „posibila distrugere a câmpurilor petrolifere românești" (ACNSAS, Fond P 10644, vol. 12, f. 269; v. și Ottmar Trașcă, Dennis Deletant, „The German Secret Services in Romania: „Kriegsorganisation Rumänien"/„Abwehrstelle Rumänien" and Intelligence Cooperation between Romania and Germany over the Defence of the Romanian Oil-Fields, 1939–1944", în Daniel Dumitran, Valer Moga (eds), *Economy and Society in Central and Eastern Europe: Territory, Population, Consumption: Papers of the International Conference held in Alba Iulia, April 25th–27th, 2013*, Lit Verlag, Wien–Zürich–München, 2013, p. 358.

28. *Ibidem*, p. 359.
29. Maurice Pearton, „British Policy Towards Romania: 1939–1941", în Dennis Deletant, Maurice Pearton (eds), *Romania Observed*, Editura Enciclopedică, București, 1998, p. 90. În octombrie 1940, câțiva dintre inginerii rămași au fost răpiți și bătuți. Nu este surprinzător că au fost retrași din România, iar odată cu plecarea lor s-a spulberat și ultima speranță de a întreprinde orice acțiuni de sabotaj.
30. Maurice Pearton, „British Intelligence in Romania, 1938–1941", în George Cipăianu, Virgiliu Țârău (coord.), *Romanian and British Historians on the Contemporary History of Romania*, Cluj-Napoca University Press, Cluj-Napoca, 2000, p. 201.
31. Aceștia erau: Alfred Crawford Anderson, John Edward Treacy și soția sa, Esther, Reginald Young, Charles Brasier, Alexander Miller și Percy Clark. Anderson a fost arestat pe 24 septembrie, domnul și doamna Treacy, Young și Brasier în ziua următoare, Miller pe 1 octombrie și Clark pe 3 octombrie (v. raportul privind arestările din 23 octombrie 1940 de la Heydrich, șeful Sicherheitspolizei și SD, către Ribbentrop, ministrul german de externe, la care fac referire Ottmar Trașcă și Dennis Deletant în „The German Secret Services in Romania", art. cit., p. 360, n. 58). În tumultul provocat de aceste evenimente, împușcăturile asupra casei atașatului forțelor aeriene britanice, vicontele Forbes, au trecut aproape neobservate.
32. Locotenent-colonelul Geoffrey Alex Colin Macnab (1899–1995), atașat militar britanic în România, 1938–1940.
33. Ottmar Trașcă, Dennis Deletant, art. cit., p. 360.
34. O filială a Standard Oil Company of America. Principalele companii petroliere britanice cu acțiuni în România la acest moment erau Phoenix Oil and Transport Company Ltd, Steaua Română (britanică) Ltd. și Shell Group. Phoenix era un consorțiu și deținea toate acțiunile la Societatea Anonimă de Petrol Unirea. Steaua Română (britanică) Ltd. era, de asemenea, un consorțiu care deținea aproximativ 25% din acțiunile Steaua Română. Grupul Shell a controlat Astra

Română Societate Anonimă prin pachetul majoritar de acțiuni ale companiei. Concordia și Columbia erau controlate de francezi (TNA, FO 371/24984). Pentru activitatea acestor companii în România, v. Maurice Pearton, *Oil and the Romanian State*, The Clarendon Press, Oxford, 1971.

35. TNA, „History SOE Romania", HS 7/186, f. 2.
36. *Ibidem*.
37. Ion Popovici s-a născut la București la 20 mai 1898 și a fost de profesie inginer chimist. A lucrat la Societatea Anonimă de Petrol Unirea deținută de Marea Britanie și a devenit prieten apropiat al directorului companiei, Alfred George Gardyne de Chastelain (1906–1974). Popovici s-a alăturat companiei ca șef de vânzări pe 5 octombrie 1924 (ACNSAS I 937873, f. 79). La începutul anului 1940, de Chastelain a devenit șef al operațiunilor SO(2) în România, lucrând sub coordonarea reprezentantului SO(2) pentru Balcani de la Istanbul, colonelul Bill Bailey. Popovici a condus un grup de activiști probritanici până la arestarea sa în august 1941; v. Arhivele Militare Române Pitești (AMRP) fond 5465 – Direcția Justiției Militare, dosar nr. 2218, f/21. A decedat în București, în 1946.
38. Era vorba de 5.000 de lire sterline; v. TNA, London, HS 5/830. Pe 7 ianuarie 1941, Hoare i-a atras atenția ministrului român de externe, Mihail Sturdza, asupra notelor sale anterioare din 9 octombrie și 9 noiembrie 1940, în care întreba dacă cei responsabili pentru relele tratamente aplicate supușilor britanici au fost identificați și pedepsiți. Hoare i-a transmis rezultatul anchetelor făcute în numele Legației britanice care stabilise că un anume Victor Enechescu (sau Enăchescu) din Ploiești fusese „coordonatorul violențelor". O altă persoană implicată a fost Gheorghe Cârciumaru, care „aproape sigur avea legături cu poliția legionară de la Ploiești". Alți legionari despre care se credea că ar fi fost implicați în maltratare erau un anume Gabriel Popescu, un individ Ianacescu și un anume profesor Grigorescu (TNA, HS 5/830). [Pentru detalii despre acest episod, v. și Dennis Deletant, *Activități clandestine britanice în România în timpul celui de-al Doilea Război Mondial*, trad. de Adina Avramescu, Humanitas, București, 2016, cap. 6 (n. tr.).]
39. Valeriu Florin Dobrinescu, Ion Pătroiu, *Anglia și România între anii 1939–1947*, EDP, București, 1992, p. 96.
40. Documents on German Foreign Policy (DGFP), vol. XI, Government Printing Office, Washington, D.C., doc. 67, p. 69.
41. C.A. Macartney, *October Fifteenth: A History of Modern Hungary, 1929–1945*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 1956, vol. 1, pp. 336–387.

42. Ottmar Trașcă, „URSS și diferendul româno–maghiar din vara anului 1940", în Liviu Țîrău, Virgiliu Țârău (eds), *România și relațiile internaționale în secolul XX: In honorem Profesorului Universitar Doctor Vasile Vesa*, Biblioteca Centrală Universitară, Cluj-Napoca, 2000, p. 192.
43. Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, București, Fond 71/Germania, vol. 80, pp. 129–134. Îi sunt recunoscător Rebeccăi Haynes pentru că a furnizat această citare și referință.
44. Rebecca Haynes, *Romanian Policy Towards Germany, 1936–40*, Macmillan, London, 2000, p. 158.
45. Hugh Gibson (trad. și ed.), Galeazzo Ciano, *The Ciano Diaries 1939–1943*, Doubleday, Garden City, 1946, p. 289.
46. O sursă românească preciza că suprafața cedată este de 43.591 km² și structura populației pe etnii din nordul Transilvaniei la momentul atribuirii se ridica la 1.305.000 de români, 968.000 de maghiari, 149.000 de evrei și 72.000 de germani (Silviu Dragomir, *La Transylvanie avant et après l'Arbitrage de Vienne*, Sibiu, 1943, p. 43). O altă sursă menționa o suprafață de 42.610 km² în care se aflau 1.315.500 de români și 969.000 de maghiari, precum și alte naționalități (Anton Golopenția, „Populația teritoriilor românești desprinse în 1940", *Geopolitica și geoistoria*, nr. 1/1941, Societatea Română de Statistică, pp. 39–40). Aceste statistici trebuie comparate cu cele rezultate în urma recensământului maghiar din 1941, realizat după exodul românilor în sudul Transilvaniei, conform căruia populația nordului Transilvaniei după criteriul lingvistic se ridica la 2.577.000 de locuitori, dintre care 1.347.000 erau maghiari, 1.066.000 vorbitori de limbă română, 47.500 germani, 45.600 vorbitori de idiș. Din totalul populației evreiești care atingea 200.000 în provincie, înainte de împărțire, 164.000 locuiau în zona cedată Ungariei – Randolph L. Braham (ed.), *Genocide and Retribution: The Holocaust in Hungarian-ruled Transylvania*, Nijhoff, Boston, The Hague, 1983, p. 10.
47. V. *supra*, „Scurte biografii preliminare."
48. ANIC. Arhiva CC al PMR, fond 96, dosar 6824, „Curtea Marțială Buzău, dosar 1468/1940 privind pe Răceanu Grigore". Mulțumesc lui Ștefan Bosomitu și Dumitru Lăcătuș pentru că mi-au oferit o copie a acestui document.
49. Dorel Bancoș, *Social și național în politica guvernului Antonescu*, Eminescu, București, 2000, p. 329.
50. Statistică elaborată de Statul-Major Român în primăvara anului 1944 pentru Comisia germano-italiană care a monitorizat situația din Transilvania de Nord, unde apare următoarea defalcare a populației pe județe:

Județul	Populația totală	români	unguri	alții (inclusiv evrei)	refugiați (până la 31.1.1944)
Bihor	332.917	150.083	138.102	44.732	35.876
Ciuc	158.918	23.520	128.215	7.183	5.609
Cluj	274.401	154.968	91.179	28.254	55.659
Maramureș	176.147	103.816	11.871	60.460	6.709
Mureș	294.471	129.492	128.832	36.147	22.693
Năsăud	157.150	114.936	7.942	34.272	10.610
Odorhei	131.852	6.200	119.446	6.206	2.193
Sălaj	375.245	215.104	114.451	45.690	29.734
Satu-Mare	321.393	198.516	78.865	44.012	18.170
Someș	239.152	188.390	35.887	14.875	25.456
Trei Scaune	138.250	19.442	111.393	7.415	7.335
Târnava Mare	1.149	322	63	764	322
Târnava Mică	2.623	188	2.125	310	188

(Arhivele Naționale, Direcția județeană Bistrița-Năsăud, Fond „Dumitru Nacu", dosar 2. Mulțumesc lui Ion Bolovan, de la Universitatea din Cluj, pentru această referință.)

51. Dorel Bancoș, *Social și național în politica guvernului Antonescu*, Eminescu, București, 2000, p. 330.

52. Zona reprezenta aproape 7% din suprafața totală a României și avea o populație de 378.000 de locuitori, conform recensământului din 1930. Dintre aceștia, 143.000 (37,5%) erau bulgari, 129.000 (34,1%) erau tătari vorbitori de turcă și 78.000 (20,5%) erau români. Totuși, în condițiile Convenției româno-turce din 4 septembrie 1936, aproximativ 14.500 de români și aproape 7.000 de macedo-români au fost aduși din Turcia pe pământul celor 70.000 de turci din Dobrogea care au plecat în Turcia. Acest schimb de populație a adus numărul persoanelor înregistrate ca români în 1940 la 98.619. La acest număr trebuie adăugat sporul natural al populației de-a lungul deceniului începând cu 1930 (Anton Golopenția, „Populația teritoriilor românești desprinse în 1940", *Geopolitica și geoistoria*, nr. 1/1941, Societatea Română de Statistică, p. 39). Transferul de populație a început pe 5 noiembrie 1940 și era în mare parte încheiat până pe 14 decembrie.

53. Dorel Bancoș, *Social și național în politica guvernului Antonescu*, Eminescu, București, 2000, pp. 93–95. Într-un act egoist, care demonstra care-i erau prioritățile lui Carol, știind că România va ceda

sudul Dobrogei către Bulgaria, s-a raportat că „a vândut Castelul Balcic [situat acolo] Consiliului Municipiului București pentru a evita o pierdere personală" (*apud* Larry Watts, *op. cit.*, p. 228.)

54. În schimb, populația Ungariei a crescut de la aproximativ 9 milioane în 1939 la aproximativ 14,7 milioane în 1941, inclusiv aproape 1 milion de români; v. Mark Axworthy, Cornel Scafeș, Cristian Crăciunoiu, *Third Axis, Fourth Ally: Romanian Armed Forces in the European War, 1941–1945*, Arms & Armour, London, 1995, p. 17.
55. Henry Roberts, *Rumania: Political Problems of an Agrarian State*, Yale University Press, New Haven, 1951, pp. 219–220.
56. Nicolae Mărgineanu, *Witnessing Romania's Century of Turmoil: Memoires of a Political Prisoner*, ed. Dennis Deletant, trad. Călin Cotoiu, University of Rochester Press, New York, 2017, p. 158. [*Mărturii asupra unui veac zbuciumat*, Editura Fundației Culturale Române, București, 2002, p. 212 (n. tr.).]

7. Statul Național Legionar, 1940–1941

1. Acest capitol reprezintă o versiune actualizată a capitolului 3 din cartea mea, *Hitler's Forgotten Ally: Ion Antonescu and His Regime, 1940–1944*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2006. [*Aliatul uitat al lui Hitler: Ion Antonescu și regimul său, 1940–1944*, trad. Delia Răzdolescu, Humanitas, București, 2008, pp. 65–81 (n. tr.).]
2. Rebecca Haynes demonstrează această idee în *Romanian Policy Towards Germany, 1936–40*, Macmillan, London, 2000, p. 159. V. și Keith Hitchins, *Rumania 1866–1947*, Clarendon Press, Oxford, 1994, p. 476. [*România 1866–1947*, Humanitas, București, ed. 2023, p. 518 (n. tr.).]
3. *Timpul*, 8 septembrie 1940.
4. *Universul*, 8 septembrie 1940.
5. *Timpul*, 16 septembrie 1940.
6. Mircea Agapie, Jipa Rotaru, *Ion Antonescu: Cariera militară. Scrisori inedite*, Editura Academiei de Înalte Studii Militare, 1993, p. 161.
7. Pragmatismul lui Antonescu a fost remarcat de Franklin Mott Gunther, ministrul american la București. Într-un raport adresat secretarului de stat al SUA din 25 februarie 1941, el nota: „Impresia mea – o impresie care a fost recent confirmată – a fost întotdeauna că sentimentele progermane, precum și cele antibritanice ale generalului nu sunt dictate de înclinații, ci doar de ceea ce el consideră a fi interesul național și datează de pe vremea invadării României de către Rusia și a prăbușirii Franței". V. Larry Watts, *Romanian Cassandra: Ion Antonescu and the Struggle for Reform, 1916–1941*, East European Monographs, Boulder, 1993, p. 380. [*O Casandră a României: Ion*

Antonescu și lupta pentru reformă 1918–1941, Editura Fundației Culturale Române, București, 1993, p. 374, n. 10 (n. tr.).]

8. Marcel-Dumitru Ciucă, Aurelian Teodorescu, Bogdan Florin Popovici (eds), *Stenogramele Ședințelor Consiliului de Miniștri: Guvernarea Ion Antonescu, vol. I, septembrie–octombrie 1940*, Arhivele Naționale ale României, București, 1997, p. 71.
9. Această idee reiese din răspunsul la o scrisoare primită de la Dinu Brătianu în care îi critică atitudinea din timpul războiului: „Ei bine, domnule Brătianu, când cineva a fost șeful unui partid care, de la mare la mic, de la primăria din sat până la cabinetul miniștrilor, are răspunderea destrăbălării administrative, dezmățului moral, a iudeomasonizării țării, a venalității, a compromiterii viitorului neamului și a catastrofei granițelor, nu mai are calitatea să vorbească în numele comunității românești". Mihai Pelin (ed.), *Mareșalul Ion Antonescu: Epistolarul Infernului*, Viitorul Românesc, 1993, p. 353.
10. Marcel-Dumitru Ciucă (ed.), *Procesul Mareșalului Antonescu: Documente*, Saeculum, 1995, vol. II, p. 162 și vol. I, p. 188.
11. The National Archives Kew (TNA), TNA, FO 371/37379, document R5111, 10 iunie 1943. *Foreign Office Research Department Handbook*, „Constitution and Politics of Romania", 20 aprilie 1943, Foreign and Press Service, Balliol College, Oxford, Royal Institute of International Affairs, condus de Arnold Toynbee, pp. 3–4. *Apud* Larry Watts, *op. cit.*, pp. 249–250. [Ed. rom. cit., p. 298 (n. tr.).]
12. Documents on German Foreign Policy (DGFP), vol. XI, Government Printing Office, Washington, D.C., 1960, doc. 19, p. 24, „Telegram of 5 September 1940, Minister in Romania to Foreign Ministry".
13. V. fotografiile cu Antonescu în *Pe marginea prăpastiei, 21–23 ianuarie 1941*, Președinția Consiliului de Miniștri, București, 1941, pp. 195–207.
14. Rebecca Haynes, „Germany and the Establishment of the Romanian National Legionary State", *The Slavonic and East European Review*, vol. 77/octombrie 1999, p. 721.
15. „2. Mișcarea legionară este singura mișcare recunoscută în noul stat, având ca țel ridicarea morală și materială a poporului român și dezvoltarea puterilor lui creatoare. 3. Domnul General Ion Antonescu este conducătorul statului legionar și șeful regimului legionar. Domnul Horia Sima este Conducătorul Mișcării Legionare." – *Monitorul Oficial* (Partea I), nr. 214, 14 septembrie 1940, p. 5414.
16. DGFP, vol. XI, doc. 381, pp. 662–670.
17. „Cable from the Polish Embassy in Bucharest to the Ministry of Foreign Affairs of the Polish Government-in-Exile in London, 14 September 1940" în Vladimir Socor, Yeshayahu Jelinek, „Polish Diplomatic Reports on the Political Crisis in Romania, September 1940",

Southeastern Europe / L'Europe du Sud-Est, vol. 6, partea I/1979, pp. 108–110.

18. Oficiosul Partidului Național-Creștin antisemit al lui A.C. Cuza; era editat și publicat de Ilie Rădulescu.
19. Lya Benjamin (ed.), *Evreii din România între anii 1940–1944*, vol. I, *Legislația anti-evreiască*, Hasefer, București, 1993, pp. 58–59. Unele dintre asociațiile religioase au obținut permisiunea de a funcționa ca organisme private fără scop lucrativ și au continuat să o facă până când ministrul cultelor și ministrul justiției l-au convins pe Ion Antonescu să le scoată în afara legii prin decretul din 28 iunie 1943. În opinia miniștrilor, „asociațiile religioase" au subminat autoritatea statului, au pus în pericol ordinea publică și au amenințat unitatea statului prin „difuzarea doctrinelor religioase de origine străină". În conformitate cu prevederile decretului, bunurile acestor asociații au fost naționalizate fără compensare.
20. *Foreign Relations of the United States*, 1940, vol. II: *General and Europe*, Matild F. Axton, Shirley L. Phillips (eds), United States Government Printing Office, Washington, D.C., 1957, pp. 772–773, 1 octombrie 1940, Gunther to the Secretary of State. Îi sunt recunoscător lui Larry Watts pentru această referință. [V. Lya Benjamin, *Evreii din România între 1940–1944*, vol. II, *Problema evreiască în stenogramele Consiliului de Miniștri*, Hasefer, București, p. 134, n. 4 (n. tr.).]
21. Alex Mihai Stoenescu, *Armata, Mareşalul şi Evreii: Cazurile Dorohoi, Bucureşti, Iaşi, Odessa*, RAO, București, 1998, p. 108. Mesajul a fost semnat de Wilhelm Filderman, de rabinul-șef dr. Alexandru Șafran și de secretarul Federației Evreiești, dr. Ion Brucăr.
22. ACNSAS, MAI, Procesul lui Ion Antonescu, dosar 40010, vol. 8, ff. 72–73.
23. Pentru o analiză cuprinzătoare a procesului, v. Ștefan Cristian Ionescu, *Jewish Resistance to „Romanianization", 1940–1944*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2015.
24. Maurice Pearton, *Oil and the Romanian State*, The Clarendon Press, Oxford, 1971, p. 233.
25. Paul D. Quinlan, *Clash Over Romania: British and American Policies Towards Romania: 1938–1947*, American Romanian Academy, Los Angeles, 1977, p. 66 [*Ciocnire deasupra României: politica anglo-americană față de România 1938–1947*, Centrul de Studii Românești, Fundația Culturală Română, Iași, 1995 (n. tr.).]. Unul dintre directori, Alexander Millar, și-a povestit experiența; v. TNA, FO 371/29992 (mulțumesc lui Maurice Pearton pentru această referință).
26. Rebecca Haynes, „Germany and the Establishment", art. cit., p. 723.
27. Sub autoritatea Volksdeutsche Mittelstelle (oficiul de legătură pentru etnici germani), al cărui șef în Transnistria era comandantul SS

(colonelul) Horst Hoffmeyer, cei 130.000 de etnici germani au fost plasați în 228 de sate din provincie. Statutul lor a fost reglementat de un acord negociat între Mihai Antonescu și Manfred von Killinger, ministrul german în România, la 14, respectiv 15 noiembrie 1941.

28. Documents on German Foreign Policy (DGFP), *Series D: 1937–1945*, vol. XI, Government Printing Office, Washington, D.C., 1956, doc. 360, p. 628, 19 noiembrie 1940, București, de la Reprezentantul Special pentru Probleme Economice, Neubacher.
29. Rebecca Haynes, „Germany and the Establishment", art. cit., p. 723.
30. Nicholas Nagy-Talavera, *The Green Shirts and Others: A History of Fascism in Hungary and Romania*, Hoover Institution Press, Stanford, 1970, p. 318. [*O istorie a fascismului în Ungaria și România*, Hasefer, București, 1996, p. 430 (n. tr.).]
31. Printre victime se numărau: Mihail Moruzov, generalul Gheorghe Argeșanu, prim-ministru între 21 și 28 septembrie 1939, generalul Gabriel Marinescu, ministru de interne în guvernul Argeșanu, Victor Iamandi, fost ministru al justiției, și generalul Ion Bengliu, fost șef al Jandarmeriei.
32. Petru Clej, „Jilava noiembrie 1940: Răzbunarea sângeroasă a Mișcării Legionare", https://www.rfi.ro/politica-127927-jilava-noiembrie-1940-razbunarea-sangeroasa miscarii-legionare, accesat la 15 aprilie 2021.
33. R.G. Waldeck, *Athene Palace*, cu o introducere de Ernest H. Latham, Jr., The Center for Romanian Studies, Iași, Oxford, Portland, 1998, p. 227. [*Athénée Palace*, trad. Ileana Sturdza, Humanitas, București, ed. a III-a, 2022 (n. tr.).]
34. Andreas Hillgruber, *Hitler, König Carol und Marschall Antonescu: Die Deutsch-Rumänischen Beziehungen, 1938–1944*, Franz Steiner Verlag, Wiesbaden, 1965, p. 99 [*Hitler, regele Carol și mareșalul Antonescu: Relațiile româno-germane (1938–1944)*, Humanitas, București, 2007 (n. tr.)]. Convenția care guverna prezența misiunii prevedea circa 19.000 de soldați germani. Șeful misiunii a fost generalul Erik Hansen, care a condus și Misiunea Militară în 1940–1941. La 22 iunie 1941, șeful Statului-Major german, generalul Arthur Hauffe, a preluat funcția de șef al Misiunii Militare când armata română s-a alăturat atacului împotriva Uniunii Sovietice, dar postul a revenit lui Hansen după înfrângerea de la Stalingrad. Generalul Wilhelm Speidel a fost comandantul inițial al misiunii Luftwaffe, dar în mai 1942, locotenent-generalul Alfred Gerstenberg, fost atașat al forțelor aeriene la Legația germană, a preluat postul până la terminarea războiului. Amiralul Werner Tillesen a fost șeful misiunii navale din 1940 până în 1944. Mark Axworthy, Cornel Scafeș, Cristian Crăciunoiu,

Third Axis, Fourth Ally: Romanian Armed Forces in the European War, 1941–1945, Arms & Armour, London, 1995, p. 26.

35. RAF nu avea, la acea vreme, nici o aeronavă cu un rezervor atât de mare încât să ajungă la Ploiești și să se și întoarcă.
36. Mark Axworthy, Cornel Scafeș, Cristian Crăciunoiu, *op. cit.*, pp. 112–113.
37. În timpul întrevederii cu Hitler pe 22 noiembrie, Antonescu „a declarat că el va adera la Pactul Tripartit în ziua următoare; totuși el nu se va mulțumi cu simplul act al aderării, ci va fi, de asemenea, gata să lupte cu arma în mână împreună cu puterile Axei pentru victoria civilizației" (V. Arimia, I. Ardeleanu, Șt. Lache (eds), *Antonescu–Hitler: Corespondență și întâlniri inedite (1940–1944)*, vol. I, Cozia, București, 1991, p. 39.).
38. Andreas Hillgruber, *Les Entretiens Secrets de Hitler, Septembre–Decembre 1940*, Fayard, Paris, 1969, pp. 372–373; V. Arimia, I. Ardeleanu, Șt. Lache (eds), *op. cit.*, p. 53.
39. Ideea este demonstrată de Andreas Hillgruber în *Hitler, König Carol und Marschall Antonescu*, ed. cit., p. 113.
40. Henry L. Roberts, *Rumania: Political Problems of an Agrarian State*, Yale University Press, New Haven, 1951, p. 233, n. 13.
41. Sunt recunoscător lui Maurice Pearton pentru că a subliniat aceste idei.
42. Andreas Hillgruber, *Hitler, König Carol und Marschall Antonescu*, ed. cit., p. 116. [Ed. rom. cit., p. 153 (n. tr.).]
43. Ion Șerbănescu (ed.), *Evreii din România între anii 1940–1944*, vol. III, partea I, *1940–1942: Perioada unei mari restriști*, Hasefer, București, 1997, doc. 105, pp. 154–155.
44. *Ibidem*, doc. 104, pp. 152–153.
45. Andreas Hillgruber, *Hitler, König Carol und Marschall Antonescu*, ed. cit., p. 117.
46. Killinger, care servise în marina germană, era vechi prieten cu Hitler și fusese numit ministru în Slovacia în iulie 1940.
47. Rebecca Haynes, „Germany and the Establishment", art. cit., p. 724.
48. Andreas Hillgruber, *Hitler, König Carol und Marschall Antonescu*, ed. cit., p. 308, n. 39. [Ed. rom. cit., p. 240, n. 39 (n. tr.).]
49. *Ibidem*, p. 118.
50. Sima încercase să-l compromită pe Antonescu trimițându-i lui Hitler o scrisoare în care îi cita discursul de rămas-bun al lui Antonescu la părăsirea postului său de atașat militar la Londra în anii '20, discurs în care afirma că Marea Britanie trebuie să fie întotdeauna învingătoare pentru că „civilizația trebuie să triumfe întotdeauna asupra barbariei". Hitler a respins scrisoarea lui Sima drept „nedemnă și stupidă" (Ottmar Trașcă, Ana-Maria Stan, *Rebeliunea legionară în documente străine*, Albatros, București, 2002, p. 56, nota 135).

51. Paul Schmidt, *Statist auf diplomatischer Bühne, 1923–1945, Erlebnisse des Chefdolmetschers im Auswärtigen Amt mit den Staatsmännern Europas*, Athenäum–Verlag, Bonn, 1949, pp. 511–512. Trebuie avut în vedere că Antonescu a vorbit prin intermediul interpretului, de unde și lungimea intervenției lui Antonescu.
52. DGFP, vol. IX, doc. 652, p. 1087.
53. DGFP, D, vol. XI, doc. 652. V. și Andreas Hillgruber, *Les Entretiens Secrets de Hitler*, ed. cit., pp. 432–441.
54. Sintagma „mână liberă pentru a se ocupa de Garda de Fier" a fost folosită de ministrul britanic Sir Reginald Hoare cu referire la întâlnire într-un memorandum adresat Ministerului de Externe din 15 ianuarie 1941; v. TNA, FO 317 29990 R384/79/37, citat din R. Haynes, „Germany and the National Legionary State, 1940– 1941", teza de master SSEES, University of London, 13 septembrie 1992, p. 30. Simpatizanții Gărzii de Fier de astăzi critică ferm poziția lui Hitler la întâlnirea din 14 ianuarie. Un exemplu tipic este următorul: „[Această întâlnire] va fi considerată una dintre marile erori politice, atât din punct de vedere tactic, cât și strategic, ale conducătorului Reich-ului în lupta împotriva colosului sovietic și a acoliților săi, puterile occidentale «mioape». Mergem atât de departe încât să pretindem că, acolo și atunci, destinul Europei bolșevice a fost decis pentru câteva decenii" (V. Blănaru-Flamură, *Generalul Antonescu în cămașa verde legionară*, Sepco, București, 1995, p. 88.)
55. Au fost făcute diverse acuzații cu privire la ucigașul său, Dimitrie Sarandos, cetățean turc de naționalitate greacă; unii susțineau că ar fi fost un agent al Serviciului Secret britanic, alții că era pe statul de plată al SSI, Serviciul Secret român, și Antonescu i-a ordonat să ducă până la capăt acțiunea de discreditare a ministrului de interne al Gărzii, generalul Constantin Petrovicescu. Un raport al poliției privind uciderea lui Doering a stabilit că Sarandos a intrat în țară din Iugoslavia la punctul de trecere a frontierei Stamora-Moravița la 30 iulie 1940. Sarandos lua o cină târzie în restaurantul „București" din centrul capitalei, când doi ofițeri germani s-au așezat pentru a comanda. Sarandos a așteptat ca ei să termine și apoi i-a urmărit afară, pe la miezul nopții. A scos un pistol Browning și l-a împușcat pe Doering de mai multe ori în stomac. Sarandos a fugit, aruncând pistolul în zăpadă, dar a fost prins de șoferul lui Doering și adus la Hotel Ambasador (United States Holocaust Memorial Museum – abreviat de aici înainte USHMM), RG 25.004M, rola 57, dosar 9039, vol. 27, ff. 7–9).
56. Aurel Simion, *Regimul politic din România în perioada sept. 1940 – ian. 1941*, Dacia, Cluj-Napoca, 1976, p. 247; v. și Andreas Hillgruber, *Hitler, König Carol und Marschall Antonescu*, ed. cit., p. 119.

57. *Ibidem*, p. 120. [Ed. rom. cit, p. 244 (n. tr.).]
58. DGFP, vol. XI, doc. 709, pp. 1194–1198.
59. *Generaloberst Halder, Kriegstagebuch*, vol. II, *Von der Geplanten Landung in England bis zum Beginn des Ostfeldzuges* (1 iulie 1940 – 21 iunie 1941), Kohlhammer Verlag, Stuttgart, 1963, p. 250.
60. Aurel Simion, *op. cit.*, p. 257.
61. Matatias Carp, *Cartea neagră: Suferințele evreilor din România, 1940–1944*, vol. I, Socec, București, 1946, pp. 319–323. Un raport al Jandarmeriei din București arată că 98 de evrei au fost ridicați de legionari de pe străzi și din casele lor și duși pe Șoseaua București–Giurgiu, la sud de capitală. Treizeci dintre ei au fost împușcați la kilometrul 13 și 68 la kilometrul 14. Un raport oficial al legiștilor avansează numărul evreilor uciși în timpul rebeliunii la 120; v. Ion Șerbănescu (ed.), *Evreii din România între anii 1940–1944*, vol. III, partea I, *1940–1942: Perioada unei mari restriști*, Hasefer, București, 1997, doc. 114, pp. 168–171. Cotidianul *Universul* dădea următoarele cifre ale victimelor rebeliunii: 21 de ofițeri de armată și oameni morți și 53 de răniți; victimele civile au ajuns la 236 de morți (dintre care 118 erau evrei uciși de legionari) și 254 de răniți la București, iar în provincii 117 morți și 17 răniți (*ibidem*, n. 1).
62. Andreas Hillgruber, *Hitler, König Carol und Marschall Antonescu*, ed. cit., p. 121. [Ed. rom. cit., p. 247 (n. tr.).]
63. Aurel Simion, *op. cit.*, p. 272. Sima știa că va fi tras la răspundere pentru rebeliune, deși se pare că Petrovicescu dăduse ordinul ca legionarii baricadați la sediul Siguranței să deschidă focul.
64. Atitudinile complexe ale germanilor față de Ion Antonescu și Garda de Fier în timpul rebeliunii din ianuarie sunt analizate de Rebecca Haynes, „German Historians and the National Legionary State, 1940–41", *The Slavonic and East European Review*, vol. 71 , nr. 4/ octombrie 1993, pp. 676–683.
65. Vladimir Socor, Yeshayahu Jelinek, „Polish Diplomatic Reports on the Political Crisis in Romania, September 1940", *Southeastern Europe / L'Europe du Sud-Est*, vol. 6, partea I/1979, p. 96.
66. Marcel-Dumitru Ciucă, Maria Ignat (eds), *Stenogramele Ședințelor Consiliului de Miniștri: Guvernarea Ion Antonescu*, vol. V, *octombrie 1941 – ianuarie 1942*, Arhivele Naționale ale României, București, 2001, p. 425.
67. Rebecca Haynes, „German Historians", art. cit., pp. 676–683.
68. Aurel Simion, *op. cit.*, pp. 272–273. Von Killinger a fost numit oficial ministru plenipotențiar în România pe 12 ianuarie 1941. Scrisoarea lui Hitler către Antonescu, ACNSAS, MAI, Procesul lui Ion Antonescu, dosar 40010, vol. 8, f. 78.

69. În stenograma procesului său din mai 1946, Antonescu se pare că a spus: „După terminarea rebeliunii am vrut să fac un guvern de uniune națională și am făcut apel la șefii de partide. Mi-au spus că trebuie să formez un guvern de militari" (*Procesul Marei Trădări Naționale*, București, 1946, p. 50).
70. DGFP, vol. IX, doc. 62, p. 1087.

8. Dictatura militară

1. Acest capitol se bazează, în parte, pe pp. 69–80, respectiv capitolul 4 din cartea mea *Hitler's Forgotten Ally: Ion Antonescu and His Regime, 1940–1944*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2006 [*Aliatul uitat al lui Hitler: Ion Antonescu și regimul său, 1940–1944*, Humanitas, București, 2008, pp. 82–114 (n. tr.)].
2. După demiterea, la mijlocul lui decembrie 1940, a ministrului de externe legionar, Mihail Sturdza, Antonescu și-a asumat acest portofoliu până la 29 iunie 1941, când i l-a încredințat lui Mihai Antonescu, care a ocupat această funcție până la 23 august 1944.
3. *Apud* Larry Watts, *Romanian Cassandra: Ion Antonescu and the Struggle for Reform, 1916–1941*, East European Monographs, Boulder, 1993, p. 338. [*O Casandră a României: Ion Antonescu și lupta pentru reformă 1918–1941*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1993, p. 383 (n. tr.).]
4. V. Ernest H. Latham Jr., „Signs of Human Feeling and Attitude: The American Legation and American Jews in Romania in 1941", în Ernest H. Latham (ed.), *Timeless and Transitory: 20th Century Relations between Romania and the English Speaking World*, Vremea, București, 2012, pp. 241–269.
5. Marcel-Dumitru Ciucă, Maria Ignat (eds), *Stenogramele Ședințelor Consiliului de Miniștri: Guvernarea Ion Antonescu*, vol. V, *octombrie 1941 – ianuarie 1942*, Arhivele Naționale ale României, București, 2001, p. 191.
6. *Ibidem*, p. 228.
7. O analiză obiectivă a regimului Antonescu este oferită de Keith Hitchins, *Rumania 1866–1947*, Clarendon Press, Oxford, 1994, pp. 469–500. [*România 1866–1947*, Humanitas, București, ed. 2023, pp. 540 *sqq*. (n. tr.).]
8. „Stenograma întâlnirii dintre generalul Ion Antonescu și cancelarul german Adolf Hitler din 12 iunie 1941", în Andreas Hillgruber, *Staatsmänner und Diplomaten bei Hitler: Vertrauliche Aufzeichnungen über die Unterredunger mit Vertreten des Auslandes 1939–1941*, Deutscher Taschenbuchverlag, München, 1969, pp. 276– 291.

9. Florin Constantiniu, *O istorie sinceră a poporului român*, Univers Enciclopedic, București, 1997, p. 394.
10. *Ibidem*. Într-o declarație făcută înainte de procesul din mai 1946, Mihai a afirmat că l-a întâlnit pentru prima dată pe Ion Antonescu în 1923 în casa unei rude, Eftimie Antonescu, fost consilier la Curtea de Apel. Mihai s-a întâlnit din nou cu Ion de mai multe ori după aceea. În 1935, Ion i-a cerut să acționeze în numele lui într-un dosar de bigamie deschis împotriva lui și a soției sale. ACNSAS, MAI, Procesul lui Ion Antonescu, dosar 40010, vol. 3, f. 21.
11. Subscriu la definiția pe care Abbot Gleason o dă totalitarismului: „Există [...] un nucleu de sens al termenului totalitar care a fost descoperit anterior și niciodată nu a dispărut complet: ideea unui stat radical intruziv, condus de oameni care nu își controlează pur și simplu cetățenii din exterior, împiedicându-i să provoace această elită sau să facă lucruri care nu-i plac, ci care încearcă și să ajungă în cele mai intime zone ale vieții lor. Aceste elite totalitare au încercat neîncetat să-și transforme supușii în ființe incapabile din punct de vedere constituțional să conteste stăpânirea statului și a celor care îl controlează" (Abbot Gleason, *Totalitarianism: The Inner History of the Cold War*, Oxford University Press, Oxford, 1995, p. 10.)
12. „Asociațiile religioase" – termenul pentru secte neoprotestante și alte secte – au fost interzise printr-un decret din 9 septembrie 1940, iar unii membri ai sectelor neoprotestante au fost deportați în 1941 în Transnistria.
13. Henry L. Roberts, *Rumania: Political Problems of an Agrarian State*, Yale University Press, New Haven, 1951, p. 225.
14. Aurel Simion, *Preliminarii politico-diplomatice ale insurecției armate din august 1944*, Dacia, Cluj-Napoca, 1979, pp. 59–61.
15. Idem, *Regimul politic din România în perioada sept. 1940 – ian. 1941*, Dacia, Cluj-Napoca, 1976, p. 281.
16. La o întrunire a Consiliului pe probleme educaționale și religioase, în data de 10 decembrie 1941, Ion Sandu, subsecretar de stat pe probleme religioase și culturale, i-a spus lui Antonescu că 422 de preoți și 19 cantori au fost trimiși în fața tribunalelor militare pentru participare la rebeliune și că deja „au fost pronunțate verdicte pentru 262" dintre ei. Marcel-Dumitru Ciucă, Maria Ignat (eds), *Stenogramele Ședințelor Consiliului de Miniștri*, ed. cit., p. 421.
17. Dorin Dobrincu, „Legionarii și guvernarea Ion Antonescu (1941–1944)", în Kurt W. Treptow (ed.), *Romania: A Crossroads of Europe*, The Center for Romanian Studies, Iași, 2002, p. 203, n. 18.
18. Keith Hitchins, *op. cit.*, p. 469. [Ed. rom. cit., p. 540 (n. tr.).]
19. *Universul*, 17 aprilie 1941.

20. Din cei 38 de legionari acuzați de crimele de la Jilava din noiembrie 1940, 20 au fost condamnați la moarte – unii în lipsă – și șapte au fost executați (Aurel Simion, *Regimul politic din România în perioada sept. 1940 – ian. 1941*, ed. cit., p. 285). Generalul Petrovicescu, fostul ministru de interne legionar, a fost condamnat la șapte ani de închisoare. Antonescu a aprobat eliberarea din închisoare și arestul la domiciliu, la Sibiu, pe 2 martie 1943. Petrovicescu a fost trimis înapoi în închisoare – la Alba Iulia – după 23 august 1944 și transferat la închisoarea Sibiu la începutul lunii decembrie 1944 (ACNSAS, Ministerul Afacerilor Interne). Procesul lui Ion Antonescu, dosar 40010, vol. 29, 59, 74, 96).
21. Mai întâi, la 2–5 martie 1941, pentru a confirma aprobarea publică a măsurilor lui Antonescu împotriva Gărzii de Fier (2.960.298 pentru, 2.996 împotrivă), iar apoi, la 9 noiembrie 1941, pentru a aclama campania armatei române în Est (3.446.889 pentru, 68 împotrivă). *Ibidem*.
22. În absența lui Ion Antonescu, ședințele erau prezidate de Mihai Antonescu, numit vicepreședinte al Consiliului de Miniștri pe 21 iunie 1941 și, opt zile mai târziu, ministru al afacerilor externe.
23. Dinu Giurescu, *România în al doilea război mondial*, All, București, 1999, p. 69. După cum subliniază Giurescu, această statistică, preluată din arhivele Partidului Comunist Român, se referă la „cei arestați și condamnați pentru activitate antifascistă" și trebuie tratată cu prudență, deoarece cei care au întocmit-o aveau tot interesul să umfle cifrele. La 16 decembrie 1942 erau internați 1.905 comuniști, dintre care 1.211 în lagărul de la Târgu Jiu și 694 în lagăre și ghetouri din Transnistria (Aurel Simion, *Preliminarii politico-diplomatice ale insurecției armate din august 1944*, ed. cit., p. 73). Florin Constantiniu scrie că „10.566 de persoane au fost audiate, arestate și condamnate pentru activitate politică, dintre care 5.463 erau comuniști sau asociații acestora" (*op. cit.*, p. 395).
24. *Ibidem*.
25. Ședința Consiliului de Miniștri, 27 noiembrie 1941 – Marcel-Dumitru Ciucă, Maria Ignat (eds), *Stenogramele Ședințelor Consiliului de Miniștri*, ed. cit., p. 236.
26. *Ibidem*, pp. 416–417.
27. *Ibidem*, p. 430.
28. Termenul „Inochentism" provine din învățăturile lui Ion Levizor, care s-a născut în Basarabia în 1875, moment în care provincia făcea parte din Imperiul Rus. Fiind călugăr la mănăstirea de la Balta – de unde și numele său monahal, Inochentie de la Balta –, propovăduirile sale au transformat-o într-un loc de pelerinaj unde se spunea că credincioșii au cunoscut vindecări supranaturale și Inochentie

exorcizează demonii. Aceste acțiuni i-au atras ostilitatea Bisericii Ortodoxe, care l-a exilat în Siberia, în 1913. A murit la 30 noiembrie 1917, dar mișcarea sa a supraviețuit printre români după alipirea Basarabiei la România în 1918; v. Roland Clark, *Sectarianism and Renewal in 1920s Romania: The Limits of Orthodoxy and Nation-Building*, Bloomsbury Academic, London, 2021, pp. 78–79 și James Kapaló, *Inochentism and Orthodox Christianity: Religious Dissent in the Russian and Romanian Borderlands*, Routledge, London, 2019.

29. Marcel-Dumitru Ciucă (ed.), *Procesul Mareșalului Antonescu: Documente,* Saeculum–Europa Nova, 1995, pp. 245–246. Ordinul de deportare trimis de Ion Antonescu șefului Jandarmeriei poate fi găsit la ACNSAS, Ministerul Afacerilor Interne. Procesul lui Ion Antonescu, dosar 40010, vol. 11, f. 101.
30. Din 18 decembrie 1940, 14 februarie și 21 februarie 1941.
31. Mihai Pelin (ed.), *Mareșalul Ion Antonescu: Epistolarul Infernului*, Viitorul Românesc, 1993, pp. 100, 102. Scrisoarea a fost redactată probabil după ce Iugoslavia a fost nevoită să adere la Pactul Tripartit la 25 martie 1941.
32. *Ibidem*, p. 139.
33. Larry Watts, *op. cit.*, p. 337. [Ed. rom. cit., p. 384 (n. tr.).]
34. *Ibidem*, p. 339. [Ed. rom. cit., p. 385 (n. tr.).] Watts consideră că Ribbentrop a fost prezent la ședința din 12 aprilie, dar dosarul confirmă doar prezența sa la întâlnirea dintre cei doi lideri din ziua următoare; v. V. Arimia, I. Ardeleanu, Șt. Lache (eds), *Antonescu–Hitler: Corespondență și întâlniri inedite (1940–1944)*, vol. II, Cozia, București, 1991, p. 78.
35. *Ibidem*, p. 82.
36. Andreas Hillgruber, *Hitler, König Carol und Marschall Antonescu: Die Deutsch-Rumänischen Beziehungen, 1938–1944*, Franz Steiner Verlag, Wiesbaden, 1965, p. 123. [*Hitler, regele Carol și mareșalul Antonescu: Relațiile româno-germane (1938–1944)*, Humanitas, București, 2007 (n. tr.).]
37. *Ibidem*, p. 124.
38. *Ibidem*. [Ed. rom. cit., p. 253 (n. tr.).]
39. *Ibidem*, p. 125.
40. *Ibidem*, p. 126. Construcția centralei a fost începută în cele din urmă împreună, de Iugoslavia și România, în 1964 și finalizată în 1971. Deși Corpul 41 de armată german a intrat în Iugoslavia de pe teritoriul României, iar avioanele de război germane au decolat din bazele aeriene românești pentru a ataca Belgradul, guvernul iugoslav în exil nu a rupt relațiile diplomatice cu România decât la începutul lunii mai. În consecință, România a fost ultimul dintre aliații euro-

peni ai lui Hitler care au recunoscut „Statul Croat Independent", la 6 mai 1941.

41. Documents on German Foreign Policy (DGFP), *Series D: 1937–1945*, vol. XII, Government Printing Office, Washington, D.C., London & Arlington, Virginia, doc. 330, „Ministerul de Externe către legația din România, 13 aprilie 1941". Îi sunt recunoscător Rebeccăi Haynes pentru această referință.
42. Andreas Hillgruber, *Hitler, König Carol und Marschall Antonescu*, ed. cit., p. 127. [Ed. rom. cit., pp. 258–259 (n. tr.).]
43. *Ibidem*. [Ed. rom. cit., pp. 259–260 (n. tr.).]
44. Statistica producției de țiței și a exporturilor către Germania pot fi găsite în Călin Radu-Ancuța, „Die deutsch-rumänischen Wirtschaftsbeziehungen während der Kriegjahre 1940–1944", în Krista Zach, Cornelius R. Zach (eds), *Moderniesierung auf Raten in Rumänien: Anspruch, Umsetzung, Wirkung*, IKGS Verlag, München, 2004, pp. 364–365. Observația este poate cam exagerată din moment ce au existat (1) rate crescute de extracție a petrolului în Austria și Ungaria; (2) combustibili sintetici obținuți de Germania din centralele pe cărbune și petrol; importuri în Germania din Mexic și SUA prin Elveția și Suedia până în decembrie 1941; (3) stocuri franceze de benzină capturate, pe care Panzer-urile obișnuiau să le primească din nordul Franței până în Pirinei. (Sunt recunoscător lui Maurice Pearton pentru aceste clarificări.)
45. Pe de altă parte, costurile de întreținere a trupelor germane trimise ulterior în România au fost suportate de guvernul german: v. Andreas Hillgruber, *Hitler, König Carol und Marschall Antonescu*, ed. cit., p. 159.
46. *Ibidem*, p. 161.
47. *Ibidem*. Potrivit lui Hillgruber, 1.270.000 de tone de produse petroliere au fost exportate de România în Germania în 1939, iar 1.170.000 de tone în 1940. Mark Axworthy menționează cantități mai mari: 1.556.000 de tone pentru 1939, 1.304.800 pentru 1940 și 3.173.700 pentru 1941. (V. Mark Axworthy, Cornel Scafeș, Cristian Crăciunoiu, *Third Axis, Fourth Ally: Romanian Armed Forces in the European War, 1941–1945*, Arms & Armour, London, 1995, p. 190.)
48. Călin Radu-Ancuța menționează 2,4 milioane de tone pentru exporturile românești de petrol către Germania în 1943. V. Călin Radu-Ancuța, „Die deutsch-rumänischen Wirtschaftsbeziehungen während der Kriegjahre 1940–1944", în Krista Zach, Cornelius R. Zach (ed.), *Moderniesierung auf Raten in Rumänien*, ed. cit., p. 355.
49. Andreas Hillgruber, *Hitler, König Carol und Marschall Antonescu*, ed. cit., p. 129. [Ed. rom. cit., p. 263 (n. tr.).]
50. *Ibidem*.
51. *Ibidem*, p. 130. [Ed. rom. cit., p. 265 (n. tr.).]

52. V. Arimia, I. Ardeleanu, Șt. Lache (eds), *op. cit.*, vol. I, pp. 86–87.
53. Andreas Hillgruber, *Hitler, König Carol und Marschall Antonescu*, ed. cit., p. 131.
54. *Ibidem*, p. 132. [Ed. rom. cit., p. 268 (n. tr.).]
55. Florin Constantiniu, *op. cit.*, p. 406.
56. „Stenograma întâlnirii dintre generalul Ion Antonescu și cancelarul german Adolf Hitler din 12 iunie 1941", în Andreas Hillgruber, *Staatsmänner und Diplomaten bei Hitler*, ed. cit., pp. 276– 291.
57. *Ibidem*. V. și V. Arimia, I. Ardeleanu, Șt. Lache (eds), *op. cit.*, pp. 93–105.
58. ACNSAS (Ministerul Afacerilor Interne), Procesul lui Ion Antonescu, dosar 40010, vol. 8, f. 91.
59. „Stenograma întâlnirii dintre generalul Ion Antonescu și cancelarul german Adolf Hitler din 12 iunie 1941", în Andreas Hillgruber, *Staatsmänner und Diplomaten bei Hitler*, ed. cit., pp. 276– 291. V. Arimia, I. Ardeleanu, Șt. Lache (eds), *op. cit.*, vol. 1, pp. 93–105.
60. Sub comanda feldmareșalului Gerd von Rundstedt.
61. V. Arimia, I. Ardeleanu, Șt. Lache (eds), *op. cit.*, vol. I, p. 103.
62. Generalul Schobert era „responsabil pentru apărarea întregului spațiu român, cu mențiunea că el poate preda șefului Misiunii Militare germane apărarea României ca sarcină autonomă, îndată ce Armata a 11-a în atac părăsește teritoriul român" – V. Arimia, I. Ardeleanu, Șt. Lache (eds), *op. cit.*, vol. I, p. 87.
63. *Ibidem*, p. 108.
64. *România în anii celui de-al doilea război mondial*, vol. I, Editura Militară, București, 1989, p. 365. V. Arimia, I. Ardeleanu, Șt. Lache (eds), *op. cit.*, vol. I, p. 108.

9. România în război, 1941

1. Pentru o analiză privitoare la istoricul implicării României în război, în perioada regimului Antonescu, 1941–1944, inclusiv responsabilitatea acestuia pentru Holocaust, v. Radu Ioanid, *Holocaustul în România*, Editura Institutului Național pentru Studierea Holocaustului din România „Elie Wiesel", 2019; capitolele 4–9 din cartea mea, *Hitler's Forgotten Ally: Ion Antonescu and His Regime, 1940–1944*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2006 [*Aliatul uitat al lui Hitler: Ion Antonescu și regimul său, 1940–1944*, trad. Delia Răzdolescu, Humanitas, București, 2008, pp. 82–246 (n. tr.)] și studiul riguros al lui Grant T. Howard, *Romania's Holy War: Soldiers, Motivation, and the Holocaust*, Cornell University Press, Ithaca, 2021.

2. Grigore Gafencu, *Prelude to the Russian Campaign*, Frederick Muller, London, 1945, pp. 309–310. [*Preliminarii la războiul din răsărit*, Globus, București, 1996, pp. 309–310 (n. tr.).]
3. *Ibidem*.
4. Grant T. Howard, *op. cit.*, în special capitolul 4.
5. Basarab I (cca 1310–1352) a fost întemeietorul unei dinastii care a dat mai mulți domnitori în Țara Românească între secolele al XIV-lea și al XVI-lea.
6. Mircea Agapie, Jipa Rotaru, *Ion Antonescu: Cariera militară. Scrisori inedite*, Editura Academiei de Înalte Studii Militare, București, 1993, pp. 169–170.
7. *Ibidem*, pp. 167–168.
8. *Timpul*, 24 iunie 1941. Mihai a fost numit vicepreședinte al Consiliului de Miniștri și ministru de externe la 29 iunie 1941, deținând ambele funcții până la 23 august 1944. Cruciada a fost elogiată în presa ortodoxă și greco-catolică. Într-un articol din săptămânalul greco-catolic *Unirea*, care a apărut la Blaj, războiul împotriva Uniunii Sovietice a fost prezentat ca „redobândirea a ceea ce ne aparține" și o contribuție la înfrângerea bolșevismului care nu era altceva decât „Imperiul lui Lucifer" („Război sfânt", *Unirea*, 28 iunie 1941, p. 1). Antonescu era prezentat ca îndeplinind „un destin mesianic" în timpul campaniei sale împotriva comunismului, care reprezenta „cea mai abjectă degradare a demnității umane" („Destin mesianic", *Unirea*, 12 iulie 1941, p. 2). Mulțumesc dr. Marius Bucur de la Catedra de istorie contemporană, Universitatea „Babeș-Bolyai", Cluj-Napoca, pentru aceste citate.
9. *Timpul*, 24 iunie 1941. V. și Mircea Agapie, Jipa Rotaru, *op. cit.*, p. 164.
10. Gheorghe Barbul, *Memorial Antonescu: Al treilea om al Axei*, Institutul European, Iași, 1992, p. 58.
11. *Ibidem*, p. 59.
12. Comandant al Armatei a 11-a germane. A fost ucis când avionul lui de recunoaștere s-a prăbușit într-un câmp minat sovietic la 12 septembrie 1941.
13. Alex Mihai Stoenescu, *Armata, Mareșalul și Evreii: Cazurile Dorohoi, București, Iași, Odessa*, RAO, București, 1998, p. 226.
14. *Ibidem*.
15. Mark Axworthy, Cornel Scafeș, Cristian Crăciunoiu, *Third Axis, Fourth Ally: Romanian Armed Forces in the European War, 1941–1945*, Arms & Armour, London, 1995, p. 47.
16. „Împuternicit al Generalului Antonescu pentru administrarea Basarabiei" (Anatol Petrencu, *Basarabia în al doilea război mondial 1940–1944*, Lyceum, Chișinău, 1997, pp. 100–101; v. și ACNSAS, MAI, Procesul lui Ion Antonescu, dosar 40010, vol. 8, f. 470. Posturile de

guvernator al Basarabiei, respectiv al Bucovinei, au fost înființate prin Decretul 790 din 5 septembrie 1941, de către Antonescu, care l-a numit pe Voiculescu guvernator al Basarabiei, iar pe generalul Corneliu Calotescu, anterior ministru plenipotențiar, guvernator al Bucovinei. (*Monitorul Oficial*, Partea I, nr. 211, 5 septembrie 1941, p. 5421). Calotescu a făcut parte din lotul celor 29 de ofițeri condamnați la moarte pentru crime de război, pe 22 mai 1945. Sentința a fost comutată la închisoare pe viață în data de 28 februarie 1946. (ACNSAS, MAI, Procesul lui Ion Antonescu, dosar 40010, vol. 8, f. 491).

17. Ordinul de avansare menționa: „Pentru merite excepționale la comanda armatelor române și germane în marile bătălii dintre Nistru și Bug – pentru ducerea războiului sfânt care trebuie să conducă la zdrobirea trupelor bolșevice și eliberarea populației din Transnistria de tirania sovietică" (Mircea Agapie, Jipa Rotaru, *op. cit.*, pp. 170–171). Mulți credeau că de fapt Antonescu s-a autopromovat, de aici și porecla, „automareșalul".
18. Nr. 790. Bucovina cuprindea județele: Câmpulung, Cernăuți, Hotin, Rădăuți, Storojinet și Suceava, iar Basarabia, județele Bălți, Cahul, Cetatea Albă, Chilia, Ismail, Lăpușna, Orhei, Soroca și Tighina (*Monitorul Oficial*, Partea I, nr. 209, 4 septembrie 1941, p. 5193).
19. Mircea Agapie, Jipa Rotaru, *op. cit.*, p. 172.
20. Larry Watts, *Romanian Cassandra: Ion Antonescu and the Struggle for Reform, 1916–1941*, East European Monographs, Boulder, 1993, p. 330. [*O Casandră a României: Ion Antonescu și lupta pentru reformă 1918–1941*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1993, p. 373 (n. tr.).]
21. Aurel Simion, *Regimul politic din România în perioada sept. 1940 – ian. 1941*, Dacia, Cluj-Napoca, 1976, p. 208.
22. Exprimarea îi aparține lui Maniu. V. Mihai Pelin (ed.), *Mareșalul Ion Antonescu: Epistolarul Infernului*, Viitorul Românesc, 1993, p. 98.
23. V. Arimia, I. Ardeleanu, Șt. Lache (eds), *Antonescu–Hitler: Corespondență și întâlniri inedite (1940–1944)*, vol. I, Cozia, București, 1991, p. 118.
24. *Ibidem*.
25. Mark Axworthy, Cornel Scafeș, Cristian Crăciunoiu, *op. cit.*, p. 49.
26. „Instructions of the Foreign Minister to Romanian Minister in Berlin, Raoul Bossy, 13 October 1941", *apud* Larry L. Watts, „Incompatible Alliances: Small States of Central Europe during World War II", în Kurt Treptow (ed.), *Romania and World War II*, The Center for Romanian Studies, Iași, 1996, p. 101.
27. *Ibidem*.
28. *Ibidem*, p. 102.

29. Mark Axworthy, Cornel Scafeș, Cristian Crăciunoiu, *op cit.*, 1995, p. 49.
30. Marcel-Dumitru Ciucă, Maria Ignat (eds), *Stenogramele Ședințelor Consiliului de Miniștri: Guvernarea Ion Antonescu*, vol. IV, *iulie–septembrie 1941*, Arhivele Naționale ale României, București, 2000, pp. 568–569.
31. ACNSAS, MAI, Procesul lui Ion Antonescu, dosar 40010, vol. 17, ff. 92–94.
32. Mark Axworthy, Cornel Scafeș, Cristian Crăciunoiu, *op. cit.*, pp. 51–56. Conform lui Alesandru Duțu, *Armata română în război, 1941–1945*, Editura Enciclopedică, București, 2016, p. 100, citat de Grant T. Howard, *Romania's Holy War: Soldiers, Motivation, and the Holocaust*, Cornell University Press, Ithaca, 2021, p. 126, Armata a 4-a română a înregistrat 63.280 de răniți, 17.891 de morți și 8.849 dispăruți în timpul bătăliei de la Odessa.
33. V. Arimia, I. Ardeleanu, Șt. Lache (eds), *op. cit.*, pp. 116, 119–122.
34. Acordul a fost urmat de un ordin german din 4 septembrie prin care se stabilește o frontieră ce separă Transnistria de Grupul de Armate Sud și care prevedea ce persoane și bunuri aveau voie să treacă în ambele direcții (Alexander Dallin, *Odessa, 1941–1944: A Case Study of Soviet Territory under Foreign Rule*, The Center for Romanian Studies, Iași, Oxford, Portland, 1998, p. 59). Zona de dincolo de Bug urma să fie cunoscută mai târziu drept Reichskomisariatul Ucraina.
35. Argumentul că Antonescu, atunci când a respins cererea lui Hitler de a anexa Transnistria, acționa în concordanță cu politica stabilită a României de a nu accepta de la germani sau de a revendica un teritoriu în care nu era o populație românească semnificativă trece cu vederea memorandumul, transmis de Antonescu pe 23 aprilie 1941 către Hitler și Mussolini, în care afirma că, deși România nu urmărea expansiunea teritorială în detrimentul Iugoslaviei, concesiunile teritoriale făcute Ungariei și Bulgariei au creat o nouă situație. El a cerut, așadar, o revizuire generală a frontierelor din sud-estul Europei și anexarea de către România a Banatului sârbesc, precum și crearea unei Macedonii libere și autonomie pentru românii care trăiau în Valea Timocului și Valea Vardarului. Andreas Hillgruber, *Hitler, König Carol und Marschall Antonescu: Die Deutsch-Rumänischen Beziehungen, 1938–1944*, Franz Steiner Verlag, Wiesbaden, 1965, p. 126. [*Hitler, regele Carol și mareșalul Antonescu: Relațiile româno-germane (1938–1944)*, Humanitas, București, 2007 (n. tr.)]
36. Rezumatul discuțiilor dintre Antonescu și Hitler din data de 11 februarie 1942 în V. Arimia, I. Ardeleanu, Șt. Lache (eds), *op. cit.*, p. 184.
37. Aceasta este una dintre cele câteva observații clarificatoare ale lui Larry Watts în „Introducerea" sa la Alexander Dallin, *Odessa, 1941–1944: A Case Study of Soviet Territory under Foreign Rule*, The Center

for Romanian Studies, Iași, Oxford, Portland, 1998, p. 17. Hitler dorea să-și convingă aliatul să accepte Transnistria drept compensație pentru nordul Transilvaniei a cărui anexare la Ungaria o menționase Germania în Dictatul de la Viena din august 1940, dar, în contrapartidă, Antonescu a vrut să se folosească de Transnistria ca să poată negocia recuperarea nordului Transilvaniei. În viziunea lui Antonescu, Transnistria ar putea fi cedată Ucrainei sau regimului său succesor, iar Ungaria ar putea fi compensată pentru pierderea prin alipirea districtelor galiciene Stanislav și Kolomea (*ibidem*, pp. 59–60).

38. *Ibidem*, p. 76.
39. Dennis Deletant, *Hitler's Forgotten Ally*, ed. cit., p. 127. [Ed. rom. cit., p. 185 (n. tr.).]
40. S-a estimat că până la 124.000 dintre cei aproximativ 285.000 de evrei din cele două provincii plecaseră (81.000 din Basarabia, 43.000 din Bucovina), fie fuseseră trimiși în exil de către sovietici după anexarea provinciilor în iunie 1940, fie au fugit cu Armata Roșie după reanexarea de către România, în iulie 1941; v. Radu Ioanid, *Holocaustul în România*, Editura Institutului Național pentru Studierea Holocaustului din România „Elie Wiesel", 2019, p. 276.
41. Andrej Angrick, „Die Einsatzgruppe D", în Peter Klein (ed.), *The Einsatzgruppen in the occupied Soviet Union 1941/42*, Gedenk-und Bildungsstatte Haus der Wansee-Konferenz, Hentrich, Berlin, 1997, pp. 88–110.
42. Jean Ancel, *Transnistria*, vol. I, Atlas, București, 1998, p. 126, n. 2. (La sfârșitul lunii iunie sau începutul lunii iulie 1941, nota autorului.)
43. „Stenogramele ședinței Consiliului de Miniștri, 8 iulie 1941", în Lya Benjamin (ed.), *Evreii din România între anii 1940–1944*, vol. II, *Problema evreiască în stenogramele Consiliului de Miniștri*, Hasefer, București, 1996, doc. 99, p. 266.
44. Alexander Dallin, *Odessa, 1941–1944: A Case Study of Soviet Territory under Foreign Rule*, The Center for Romanian Studies, Iași, Oxford, Portland, 1998, p. 211; Matatias Carp, *Cartea Neagră: Suferințele evreilor din România, 1940–1944*, vol. III, *Transnistria*, Socec, București, 1947, pp. 97–98.
45. „Stenogramele ședinței Consiliului de Miniștri, 6 septembrie 1941", în Lya Benjamin (ed.), *op. cit.*, doc. 108, p. 303.
46. Radu Ioanid, *Holocaustul în România*, Editura Institutului Național pentru Studierea Holocaustului din România „Elie Wiesel", 2019, p. 277.
47. Marcel-Dumitru Ciucă, Maria Ignat (eds), *op. cit.*, pp. 446–447.
48. *Ibidem*, pp. 442–443.
49. Ședința Consiliului din 5 ianuarie 1942, *ibidem*, p. 567.

50. Paul D. Quinlan, *Clash Over Romania: British and American Policies Towards Romania: 1938–1947*, American Romanian Academy, Los Angeles, 1977, p. 71. [*Ciocnire deasupra României: politica anglo-americană față de România 1938–1947*, Centrul de Studii Românești, Fundația Culturală Română, Iași, 1995, p. 68 (n. tr.).]
51. *Universul*, 9 decembrie 1941.
52. *Ibidem*.
53. *Ibidem*.
54. Gunther (1885–1941) a fost învestit trimis extraordinar și ministru plenipotențiar la București la 31 iulie 1937. Misiunea sa s-a încheiat când România a declarat război Statelor Unite la 12 decembrie 1941. A murit zece zile mai târziu la București de leucemie, unde și a fost înhumat.
55. ACNSAS, MAI, Procesul lui Ion Antonescu, dosar 40010, vol. 8, f. 100.
56. Mircea Agapie, Jipa Rotaru, *op. cit.*, p. 177.
57. ACNSAS, MAI, Procesul lui Ion Antonescu, dosar 40010, vol. 8, f. 101. Statele Unite au rămas neutre până când i-au declarat război Japoniei, în urma atacului de la Pearl Harbor din 7 decembrie 1941. Germania a declarat război Statelor Unite pe 11 decembrie și, ca răspuns, Congresul Statelor Unite a declarat război Germaniei câteva ore mai târziu. România a declarat război Statelor Unite ale Americii la 12 decembrie 1941. Abia pe 5 iunie 1942 Statele Unite au declarat război României, Ungariei și Bulgariei. La acea dată a fost emis un ordin de către secretarul de stat tuturor misiunilor americane: „Sunteți instruit să notificați Guvernul la care sunteți acreditat că Guvernul Statelor Unite, prin rezoluții unanime ale Congresului, semnate astăzi de Președinte, a declarat că există o stare de război între Statele Unite și Bulgaria și Ungaria și România" (*Foreign Relations of the United States*, 1942, vol. II, *Europe*, US Government Printing Office,Washington, D.C., 1962, p. 841). Și asta, se pare, pentru a stabili starea de beligeranță și pentru a se asigura că bine cunoscutele convenții privitoare la prizonierii de război erau operative șapte zile mai târziu, când 13 avioane B-24 sub comanda colonelului A. Halverson au efectuat primul bombardament asupra câmpurilor petrolifere de la Ploiești; v. Ernest H. Latham Jr., „All Thankful: Reports by Neutral Observers of American Prisoners of War Held in Romania", în *Timeless and Transitory: 20th Century Relations Between Romania and the English-Speaking World*, Vremea, București, 2012, p. 274.
58. Vlad Georgescu, *The Romanians: A History*, Ohio State University Press, Columbus, 1991, p. 217. [*Istoria românilor de la origini până în zilele noastre*, Humanitas, București, 1992, p. 233 (n. tr.).]

59. G. Ross (ed.), *The Foreign Office and the Kremlin: British Documents on Anglo-Soviet Relations, 1941–45*, Cambridge University Press, Cambridge, 1984, p. 82.

10. Concluzii

1. Această frază mi-a fost inspirată de Joseph Rotschild, *East and Central Europe between the Two World Wars*, University of Washington Press, Seattle, 1983, p. 318.
2. *The Declaration of Liberated Europe*, *Yalta Conference*, februarie 1945. http://highered.mheducation.com/sites/dl/free/0072849037//35264/01_5_liberated_europe.html, accesat pe 15 august 2020.
3. „Sovieticii", îi scria Churchill lui Roosevelt pe 8 martie 1945, au reușit să instaureze „domnia unei minorități comuniste prin forță și denaturare". V. Kevin Ruane, *Churchill and the Bomb in the Cold War*, Bloomsbury Academic, London, 2016, p. 104.
4. H. Seton-Watson, „On Trying to be a Historian of Eastern Europe", în Dennis Deletant, Harry Hanak (eds), *Historians as Nation-Builders: Central and South-East Europe*, The Macmillan Press, London, 1988, p. 8.

A1. Raport săptămânal despre România, XX. 7 februarie 1918

1. Această anexă se regăsește în volumul editat de Cornelia Bodea și Hugh Seton-Watson, *R.W. Seton-Watson and the Romanians, 1906–1920*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1988, pp. 432–435. Am corectat o serie de erori tipografice. Originalul este disponibil la The National Archives (Kew), la cota FO/371/3147, ff. 412–420. „Biroul de informații" la care se referă face parte din structurile serviciilor secrete britanice create în timpul Primului Război Mondial, în cadrul cărora există mai multe departamente; v. Keith Jeffrey, *MI6: The History of the Secret Intelligence Service, 1909–1949*, Bloomsbury, London, 2010, pp. 39–59.
2. Tabelul cronologic este alcătuit de Cornelia Bodea și poate fi găsit în Cornelia Bodea, Hugh Seton-Watson (eds), *op. cit.*, pp. 561–562: „Evenimentele care au condus la «starea de război» declarată de guvernul sovietic României pe 13/26 ianuarie 1918":
   1) 29 nov./12 dec. Învălmășeala cuprinsese tot frontul rusesc, de la nord la sud, inclusiv pe cel moldovenesc (Raportul generalului Berthelot; Răspuns dat de ministrul român la nota diplomatică din 16/29 decembrie remisă de sovietici).
   2) 2/15 dec. În Iași, „o ședință comună a Comitetului Bolșevicilor de pe frontul românesc și Comitetului soldaților din Armata a

4-a rusească a decis să recunoască autoritatea sovietului și a fost ales un Comitet Revoluționar al frontului românesc".

3) 3/16 dec. „Trupele rusești dislocate la Iași, în întâlnirile lor, s-au declarat gata să sprijine puterea sovietică prin forța armelor."

4) 7/20 dec. „Printr-o scrisoare adresată Comisarului Poporului, Rakowski cere eliberarea proletariatului român în urma revoltei soldaților și muncitorilor din Rusia. În aceste zile a plecat din Petrograd" (telegramă trimisă din Petrograd generalului Berthelot și comunicată lui I.I.C. Brătianu).

5) 8/21 dec. Scrisoare comună a miniștrilor Aliați și Asociați către guvernul român de la Iași prin care solicitau măsuri drastice pentru restabilirea ordinii.

6) 8–9/21–22 dec. Consiliul de Miniștri din România a decis luarea unor măsuri excepționale. Ca urmare, pe 22 decembrie, au avut loc dezarmarea trupelor bolșevice rusești de la Socola și retragerea acestora peste Prut. Situația continuă să rămână critică.

7) (a) 16/29 dec. Protestul guvernului de la Petrograd înmânat ministrului român, C. Diamandi. (b) Consiliul Comisarilor Poporului, prin vocea Comisarului pentru Afaceri Externe a declarat că răspunsul lui Diamandi „părea mulțumitor".

8) 25 dec./7 ian. 1918. Telegrama nr. 309. C. Diamandi raporta că presa rusească titrase: „Rakowski ajunsese la Petrograd la invitația lui Troțki pentru a produce în România rumoare și a incita la răzmeriță contra Majestății Sale, regele și a guvernului burghez".

9) 31 dec./13 ian. Telegrama nr. 320. Diamandi a raportat că Troțki a telegrafiat de la Brest-Litovsk la Smolnîi că „autoritățile române au reușit să despartă Divizia 49 de infanterie de restul armatei, lipsind-o de provizii și au arestat ofițerii austrieci care se aflau în zonă; în plus, au reușit să dezarmeze un întreg regiment". Troțki a propus arestarea imediată a personalului Legației române și înaintarea unui ultimatum autorităților române.

10) 31 dec./13 ian. Sovietul Comisarilor Poporului a cerut eliberarea prizonierilor și măsuri drastice împotriva autorităților române care au efectuat arestările și alte acțiuni ilegale. De asemenea, s-au solicitat garanții că atari proceduri nu se vor repeta. În caz contrar, va exista o intervenție armată. În aceeași zi, pe 13 ianuarie, Diamandi și întreg personalul misiunii au fost arestați.

11) 1/14 ian. Vizita întregului corp diplomatic la Lenin, președintele Sovietului Comisarilor Poporului, ocazie cu care au protestat față de arestarea ministrului român. Lenin a promis că va rezolva problema.

12) 13/26 ian. Guvernul sovietic a rupt relațiile cu România, ajungându-se astfel la „starea de război".

Pentru relatări ale martorilor oculari despre evenimentele din Basarabia în acea vreme, v. Marcel Fontaine, *Journal de guerre: Mission en Roumanie, novembre 1916 – avril 1918*, Editura Academiei Române, București, 2018 [*Jurnal de război: Misiune în România: noiembrie 1916 – aprilie 1918*, Humanitas, București, 2016 (n. tr.)].

A2. Analiza politicii externe a României în perioada 1919–1941, de Iuliu Maniu

1. George Cipăianu, Dennis Deletant, Attila Varga, *Attempting the Impossible: Iuliu Maniu, the British and Romania's Predicament During the War (1940–1944)*, Argonaut, Cluj-Napoca, 2019, doc. 292, pp. 499–523. Manuscrisul olograf este în limba franceză și a fost tradus în limba engleză de Dennis Deletant.

A3. Basarabia – 1934

1. Courtney (16 mai 1908 – 24 ianuarie 1988) a fost ofițer în Marina Regală. A studiat la Royal Naval College în Darthmouth și la Royal Naval College în Greenwich. S-a înrolat în marină la 16 ani, servind ca sublocotenent aspirant pe HMS Renown din 1925 și ca locotenent pe HMS Malaya în 1930. În 1933 a fost trimis să învețe limba rusă la Chișinău și a obținut calificarea de interpret. În 1935, la întoarcerea în Marea Britanie, s-a calificat în coduri și radiotelegrafie la HM Signals School din Portsmouth. În perioada 1941–1942 a fost adjunctul amiralului care a condus misiunea navală britanică la Moscova. Din 1946 până în 1948 a condus secția sovietică a British Naval Intelligence, detașată în Germania de Vest în 1951. A fost ales în parlamentul britanic din partea conservatorilor pentru Harrow Est în 1959. În urma unei presupuse tentative a KGB de a-l compromite și a unor fotografii date publicității din care reieșea că avusese o aventură cu un ghid Intourist la Moscova în 1961, Courtney nu a fost reales la alegerile generale din 1966 (Necrolog, *New York Times*, 27 ianuarie 1988, secțiunea D, p. 23.).
2. Direcția Politică de Stat (Serviciul sovietic de securitate).
3. Courtney îi acordă o importanță exagerată lui Ștefan Tătărescu (1890–1970), fratele liderului liberal Gheorghe Tătărescu, colonel în retragere al forțelor aeriene și membru de vază al LANC, căruia i se atribuie publicarea, pe 25 martie 1932, a unui pliant cu „Programul Partidului Național-Socialist din România". Formațiunea imita modelul nazist și avea un steag roșu, cu o svastică în mijlocul sloganului

„România românilor". Întrucât nu avea mulți adepți, organizația a fost dizolvată pe 5 iulie 1934 (Francesco Veiga, *Istoria Gărzii de Fier, 1919–1941: Mistica ultranaționalismului*, Humanitas, București, 1993).

4. TNA FO 371/18451.

A4. România, 1930–1940: O consemnare a lui Archibald Gibson

1. Pentru mai multe detalii despre Archibald Gibson, v. Dennis Deletant, „Archie Gibson: «The Times» Correspondent in Romania, 1928–1940", în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol"*, Editura Academiei RSR, Iași, t. I, vol. XXII/1985, pp. 135–148.
2. Chapman & Hall, London, 1942, pp. 24–25.
3. Quality Press, London, pp. 74–75.
4. Sir Arthur Patrick Hastings Forbes, al nouălea conte de Granard (1915–1992).
5. Acronim constituit din numele și poreclele celor trei bărbați care au participat la asasinarea prim-ministrului Ion Duca pe 29 decembrie 1933.
6. Eponim dat de Garda de Fier bandei de zece asasini care au tras 38 de gloanțe și au înjunghiat un fost membru al Gărzii care era internat la Spitalul Brâncoveanu din București în iulie 1936.
7. Membrii Gărzii de Fier erau îndeobște cunoscuți ca legionari datorită denumirii anterioare a organizației, Legiunea Arhanghelului Mihail.
8. Pe 21 septembrie 1939 de șase membri ai Gărzii de Fier.
9. În noaptea de 26 spre 27 noiembrie, legionarii au asasinat 64 de foști miniștri, generali și oficiali încarcerați la Jilava. Pe 27 noiembrie, reputatul istoric Nicolae Iorga și economistul Virgil Madgearu au fost executați de legionari. În ianuarie 1941, Garda de Fier a încercat o lovitură de stat pentru a răsturna regimul Antonescu.
10. Uniunea Sovietică a transmis României ultimatumul privind cedarea Basarabiei și Bucovinei de Nord pe 26 iunie 1940.

Bibliografie selectivă

Surse primare

Marea Britanie

The National Archives, Kew, Londra (TNA)
FO 371: Corespondența politică a Ministerului de Externe

România

Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Fostei Securități (ACNSAS)
Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (AMAE)
Fond 71/Germania: volumul 97
Arhivele Naționale Istorice Centrale (ANIC)
Fond Președinția Consiliului de Miniștri

Rusia

Arkhiv Veșnii Politiki Rossiskoi Federații (Arhiva de politică externă a Federației Ruse) (AVPRF)
Rossiiskį Gosudarstvennyi Arkhiv Soțial'noi I Politiceskoi Istorii [Arhiva de Istorie Socială și Politică de Stat din Rusia (RGASPI)]

Statele Unite ale Americii

National Archives and Records Administration, College Park, Maryland, SUA (NARA)
Arhivele Muzeului Memorial al Holocaustului din Statele Unite

Colecții de microfilme

Grup de colecții – 25.004M Înregistrări ale Serviciului Român de Informații (SRI).
Fonduri: 2686, 2690, 2708, 2748, 2755, 2759, 2789, 2808, 2814, 2801, 7644, 2678, 2687, 2689, 2692, 2694, 2699, 2705, 2711, 2713, 2714, 2716, 2717, 2718, 2740, 2750, 2752, 2753, 2754, 2756, 2757, 2758,

2778, 2790, 2793, 2846, 2848, 2849, 2841, 2844, 2869, 2912, 2919, 2934, 2849, 2841, 2844, 3031, 3039, 3051, 7374, 7441, 7632, 7633, 7635, 7638, 7642, 7893, 7910, 8180, 9721, 10528, 10585, 10632, 10598, 9209, 920, 91, 92 10, 20521 (role 23–24), 22725 (rola 24), 20725 (rola 25), 40010, role 33–35, 40011 (rola 19–22).

Grup de colecții – 25.006M Înregistrări ale Ministerului Afacerilor Externe

„Problema 33" (Deportarea evreilor)

vol. 5–6 (rola 1), vol. 6–7 (rola 2), vol. 10–11 (rola 3), vol. 11–12 (rola 4), vol. 13–14 (rola 5), vol. 14–15 (rola 6), vol. 16 (rola 7), vol. 17 (rola 8), vol. 18–19 (rola 9), vol. 20–21 (rola 10), vol. 21–22 (rola 11), vol. 23 (rola 12), vol. 24 (rola 13), vol. 25–26 (rola 14), vol. 26, 28 (rola 15), vol. 28, 31 (rola 16), vol. 32 (rola 17).

Ziare

Timpul (1940–1944)
Universul (1940–1944)

Studii inedite

Arnold, Robert, *King Carol's Personal Fortune and Its Effect on Romania's Economic Negotiations with Germany*, teză de doctorat în Istorie europeană modernă susținută la Universitatea din Oxford, 2009.

Brett, Dan, *Peasants and Politics: Agrarianism and Rural Transformation in Romania, 1918–1947*, teză susținută la Școala de Studii Slavonice și Est-Europene, University College, London, decembrie 2010.

Chiriac, Bogdan, *The Trial of the Antonescu Group (May 6–17, 1946), and the Communist Takeover in Romania: A Historical Interpretation*, teză susținută la Departamentul de istorie al universității Central-Europene, Budapesta, februarie 2017.

Dobrincu, Dorin, *Rezistența armată anticomunistă din România (1944 – începutul anilor '60)*, teză de doctorat susținută la Facultatea de Istorie a Universității din Iași, aprilie 2006, 2 vol.

Muraru, Andrei, *Procesele criminalilor de război din Transnistria*, teză de doctorat susținută la Facultatea de Istorie a Universității din Iași, august 2011.

Roberts, Joanne, *The City of Bucharest, 1918–1940*, teză susținută la School of Slavonic and East European Studies, University College London, august 2009.

Colecții de documente publicate

Achim, Viorel (ed.), *Documente privind deportarea țiganilor în Transnistria*, 2 vol., Editura Enciclopedică, București, 2004.

Actes et Documents du Saint Siège Relatifs à la Seconde Guerre Mondiale, 8: *Le Saint Siège et les Victimes de la Guerre, Janvier 1941–Decembre 1942*, Libreria Editrice Vaticana, Vatican, 1974.

Arimia, Vasile, Ardeleanu, Ion, Lache, Ștefan, *Antonescu–Hitler: Corespondență și întâlniri inedite (1940–1944)*, 2 vol., Cozia, București, 1991.

Benjamin, Lya (ed.), *Evreii din România între anii 1940–1944*, vol. I, *Legislația antievreiască*, vol. 2, *Problema evreiască în stenogramele Consiliului de Miniștri*, Hasefer, București, 1993, 1996.

Berindei, Mihnea, Dobrincu, Dorin, Goșu, Armand (ed.), *Istoria comunismului din România: Documente Perioada Gheorghe Gheorghiu-Dej (1945–1965)*, Humanitas, București, 2009.

Brătescu, G. (ed.), *Lichidarea lui Marcel Pauker*, Univers Enciclopedic, București, 1995.

Burcea, Mihai, Stan, Marius, Bumbeș, Mihail (eds), *Dicționarul ofițerilor și angajaților civili ai Directiei Generale a Penitenciarelor*, vol. I: *Aparatul Central (1948–1989)*, Polirom, Iași, 2009.

Buzatu, Gheorghe, Chiriţoiu, Mircea, *Agresiunea comunismului în România: Documente din arhivele secrete, 1944–1989*, 2 vol., Paideia, București, 1998.

Cartea Albă a Securității, 6 vol., SRI, București, 1994–1996.

Cătănuș, Dan, Buga, Vasile (eds), *Gh. Gheorghiu-Dej la Stalin: Stenograme, note de convorbire, memorii, 1944–1952*, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București, 2012.

Ciucă, Marcel-Dumitru (ed.), *Procesul Mareșalului Antonescu: Documente*, 3 vol., Saeculum–Europa Nova, București, 1995–1998.

Ciuceanu, Radu, Chiper, Ioan, Constantiniu, Florin, Văratec, Vitalie (eds), *Misiunile lui A.I. Vișinski în România: Din istoria relațiilor româno-sovietice 1944–1946: Documente* Secrete, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București, 1997.

Conditions of an Armistice with Romania, Miscellaneous, nr. 1/1945, HMSO, London (Cmd. 6585).

Conferințele Miniștrilor de Afaceri Externe, cu o „Introducere" de Mioara Anton, Ministerul Afacerilor Externe, Institutul Diplomatic Român, Alpha, Buzău, 2009.

Demetriade, Oana Ionel, Șerbănescu, Alexandru, *Generalul Nicolae Rădescu: Profilul unui om de stat în imagine și documente*, Oscar Print, București, 2015.

Documents on British Foreign Policy, 1919–1939, Third Series: 1938–39, 9 vol., HMSO, London, 1949–1955.

Documents on German Foreign Policy, Series D: 1937–1945, 14 vol., Washington, D.C., London, Arlington, Virginia, 1949–1976.

Documents on the Expulsion of the Germans from Eastern-Central Europe, vol. III, *The Fate of Germans in Rumania*, Federal Ministry for the Expellees, Refugees and War Victims, Bonn, 1961.

Foreign Relations of the United States (FRUS), 1944, vol. IV, Department of State, Washington, D.C., 1966.

Ioanid, Radu (ed.), *Securitatea și vânzarea evreilor: Istoria acordurilor secrete dintre România și Israel*, Polirom, Iași, 2015.

La population juive de la Transylvanie du Nord, Section de Roumanie du Congrès Juif Mondial, (s.e.), București, 1945.

Nastasă-Kovacs, Lucian (ed.), *Maghiarii din România: Mărturii documentare (1945–55)*, Centrul pentru Resurse și Diversitate Etnoculturală, Cluj, 2002.

Nastasă-Kovacs, Lucian (ed.), *Evreii din România: Mărturii documentare (1945–65)*, Centrul pentru Resurse și Diversitate Etnoculturală, Cluj, 2003.

Prigoana: Documente ale Procesului C. Noica, C. Pillat, N. Steinhardt, Al. Paleologu, A. Acterian, S. Al-George, Al.O. Teodoreanu, Vremea, București, 1996.

Refugiații polonezi în România 1939–1947, 2 vol., Documente din Arhivele Naționale ale României, Arhivele Naționale ale României, Institutul Memoriei Naționale – Comisia pentru Condamnarea Crimelor Împotriva Națiunii Poloneze, Varșovia–București, 2013.

România în anii celui de-al doilea război mondial, 3 vol., Editura Militară, București, 1989.

Ross, G. (ed.), *The Foreign Office and the Kremlin: British Documents on Anglo-Soviet Relations, 1941–1945*, Cambridge University Press, Cambridge, 1984.

Rusalii'51: Fragmente din deportarea în Bărăgan, Marineasa, Timișoara, 1994.

Scurtu, Ion, *România: Viața politică în documente: 1946*, Arhivele Statului, București, 1996.

Trașcă, Ottmar (ed.), *„Chestiunea evreiască" în documente militare române: 1941–1944*, Institutul European, Institutul „Elie Wiesel", București, 2010.

Trașcă, Ottmar, Deletant, Dennis (eds), *Al III-lea Reich și Holocaustul din România: 1940–1944: Documente din arhivele germane*, Editura Institutului Național pentru Studierea Holocaustului din România „Elie Wiesel", București, 2007.

Volokitina, T.V., Murashko, G.P., Noskova, A.F. (ed.), *Sovietskiy faktor v Vostochnoy Evrope 1944–1953*. [*Factorul sovietic în Europa de Est 1944–1953*], 2 vol., Rosspen, Moscova, 2002.

Volokitina, T.V., Murashko, G.P., Noskova, A.F., Pokivailova, T.A. (eds), *Moskva i Vostochnaya Evropa: Stanovlenie politicheskih sovetskogo tipa: 1949–1953*. [*Moscova și Europa de Est: Stabilirea sistemelor politice sovietice în 1949–1953*], Rosspen, Moscova, 2002.

6 martie 1945: Începuturile comunizării României, Editura Enciclopedică, București, 1995.

Abraham, Florin, *Romania since the Second World War: A Political, Social and Economic History*, Bloomsbury, London, 2017.

Achim, Viorel, *Țiganii în istoria României*, Editura Enciclopedică, București, 1998.

Achim, Viorel, Iordachi, Constantin, *România și Transnistria: Problema Holocaustului*, Curtea Veche, București, 2004.

Adorian, Gheorghe (ed.), *Voluntari români în Spania, 1936–1939*, Editura Politică, București, 1971.

Agapie, Mircea, Rotaru, Jipa (eds), *Ion Antonescu: Cariera militară. Scrisori inedite*, Editura Academiei de Înalte Studii Militare, București, 1993.

Alexe, Vladimir, *România secretă*, Elit, București, 2004.

Ancel, Jean, *Transnistria*, 3 vol., Atlas, București, 1998.

Ancel, Jean, *Preludiu la asasinat: Pogromul de la Iași, 29 iunie 1941*, Polirom, Iași, 2005.

Angrick, Andrej, *Besatzungspolitik und Massenmord: Die Einsatzgruppe D in der südlichen Sowjetunion, 1941–1943*, Hamburg, 2003.

Aparaschivei, Sorin, *Spionajul american în România, 1944–1948*, Editura Militară, București, 2013.

Arimia, V., Ardeleanu, I., Lache, Șt. (eds), *Antonescu-Hitler: Corespondență și întâlniri inedite (1940–1944)*, vol. I, Cozia, București, 1991.

Axworthy, Mark, Scafeș, Cornel, Crăciunoiu, Cristian, *Third Axis, Fourth Ally: Romanian Armed Forces in the European War, 1941–1945*, Arms & Armour, London, 1995.

Baciu, Nicholas, *Sell-out to Stalin: The Tragic Errors of Churchill and Roosevelt*, Vantage Press, New York, 1984.

Bancoș, Dorel, *Social și național în politica guvernului Ion Antonescu*, Eminescu, București, 2000.

Barbul, Gheorghe, *Memorial Antonescu: Al treilea om al Axei*, ediție pregătită pentru tipar de V.F. Dobrinescu, trad. și note de Sanda-Maria Ardeleanu și Mihail-Constantin Ardeleanu, Institutul European, Iași, 1992.

Barker, Elisabeth, *British Policy in South-East Europe in the Second World War*, Macmillan, London, 1976.

Beeson, Trevor, *Discretion and Valour, Religious Conditions in Russia and Eastern Europe*, Fontana, London, 1974.

Bejan, Cristina A., *Intellectuals and Fascism in Interwar Romania: The Criterion Association*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2019.

Bishop, Robert, Crayfield, E.S., *Russia astride the Balkans*, Evans, London, 1949.

Blet, Pierre, *Pio XII e la Seconda Guerra mondiale negli Archivi Vaticani*, Edizioni San Paolo, Milano, 1999.
Boberach, Heinz, *Meldungen aus dem Reich: Die geheimen Lagerichte des Sicherheitsdienstes der SS 1938–1945*, 18 vol., Herrshing, Pawlak.
Boia, Eugene, *Romania's Diplomatic Relations with Yugoslavia, 1919–1941*, Westview, Boulder, 1993.
Boia, Lucian, *Miturile comunismului românesc*, Nemira, București, 1998.
Bosomitu, Ștefan, Burcea, Mihai, *Spectrele lui Dej: Incursiuni în biografia și regimul unui dictator*, Polirom, Iași, 2012.
Botez, Mihai, *Românii despre ei înșiși*, Litera, București, 1992.
Bottoni, S., *Transilvania rossa: Il comunismo romeno e la questione nazionale (1944–1965)*, Carocci editore, Roma, 2007.
Bowd, Gavin, *Memoria războiului, 1941–1945*, Pro Istorie, București, 2006.
Brătianu, Dan M., *Martor dintr-o țară încătușată*, Fundația Academia Civică, București, 1996.
Briaskin, S.K., Sitnik, M., *Triumful adevărului istoric*, Cartea Moldovenească, Chișinău, 1970.
Bucur, Ioan-Marius, *Din istoria Bisericii Greco-Catolice Române (1918–1953)*, Accent, Cluj-Napoca, 2003.
Bucur, Maria, *Eugenics and Modernization in Interwar Romania*, University of Pittsburgh Press, Pittsburgh, 2002.
Bucur, Maria, *Heroes and Victims: Remembering War in Twentieth Century Romania*, Indiana University Press, Bloomington, 2009.
Burger, Ulrich, *Zwischen Konfrontation und Kooperation: Die „historischen" Parteien Rumäniens in der Politischen Auseneinandersetzung mit der Sowjetunion in den Jahren 1944 und 1945*, Gardez Verlag, Sankt Augustin, 2003.
Buzatu, Gheorghe, *Românii în arhivele Kremlinului*, Univers Enciclopedic, București, 1996.
Calafeteanu, Ion, *Români la Hitler*, Univers Enciclopedic, București, 1999.
Câmpeanu, Pavel, *Anii numărătorii inverse*, Polirom, Iași, 2002.
Cancicov, M., *Le cachot des marionnettes: quinze ans de prison en Roumanie, 1949–1964*, Criterion, Paris, 1990.
Carp, Matatias, *Cartea neagră*, ed. Lya Benjamin, 3 vol., Diogene, București, 1996.
Case, Holly, *Between States: The Transylvanian Question and the European Idea during World War II*, Stanford University Press, Stanford, 2009.
Cătănuș, Dan, Chiper Ioan, *Cazul Ștefan Foriș: Lupta pentru Putere în PCR de la Gheorghiu-Dej la Ceaușescu*, Vremea, București, 1999.
Chimet, Iordan, *Momentul adevărului*, Dacia, Cluj-Napoca, 1996.
Cinpoeș, Radu, *Nationalism and Identity in Romania: A History of Extreme Politics from the Birth of the State to the EU Accession*, I.B. Tauris, London, 2010.

Ciobanu, Mircea, *Convorbiri cu Mihai I al României*, Humanitas, București, 1991.
Cioroianu, Adrian, *Pe umerii lui Marx: O introducere în comunismul românesc*, Curtea Veche, București, 2005.
Cipăianu, George, *Catholicisme et Communisme en Roumanie, 1946–1955: Une Perspective Diplomatique Française*, Editura Fundației pentru Studii Europene, Cluj-Napoca, 2014.
Cipăianu, George, Deletant, Dennis, Varga, Attila, *Attempting the Impossible: Iuliu Maniu, the British and Romania's Predicament During the War (1940–1944)*, Argonaut, Cluj-Napoca, 2019.
Ciucă, Marcel-Dumitru, Teodorescu, Aurelian, Popovici, Bogdan Florin, Ignat Maria (eds), *Stenogramele Ședințelor Consiliului de Miniștri: Guvernarea Ion Antonescu*, 7 vol., Arhivele Naționale ale României, București, 1997–2004.
Clark, Roland, *Holy Legionary Youth: Fascist Activism in Interwar Romania*, Cornell University Press, Ithaca, 2015.
Clark, Roland, *Sectarianism and Renewal in 1920s Romania: The Limits of Orthodoxy and Nation-Building*, Bloomsbury Academic, London, 2021.
Conclusions of the Report of the International Commission on the Holocaust in Romania, disponibil la www.presidency.ro „Raportul Comisiei internaționale privind studierea Holocaustului în România", disponibil și pe site-ul United States Holocaust Memorial Museum cu titlul *Romania, Facing the Past* (www.ushmm.org/research/center).
Constantiniu, Florin, *O istorie sinceră a poporului român*, Univers Enciclopedic, București, 1997.
Constantiniu, Florin, *1941: Hitler, Stalin și România*, Univers Enciclopedic, București, 2002.
Constantiniu, Florin, Duțu, A., Retegan, M., *România în război, 1941–1945*, Editura Militară, București, 1995.
Coposu, Corneliu, *Armistițiul din 1944 și implicațiile lui*, Gândirea Românească, București, 1990.
Coposu, Corneliu, *Dialoguri cu Vartan Arachelian*, Anastasia, București, 1992.
Coposu, Corneliu, *Confesiuni: Dialoguri cu Doina Alexandru*, Anastasia, București, 1996.
Daghani, Arnold, *Groapa e în livada cu vișini*, ed. Lya Benjamin, Hasefer, București, 2004.
Dallin, Alexander, *Odessa, 1941–1944: A Case Study of Soviet Territory under Foreign Rule*, The Centre for Romanian Studies, Iași, Oxford, Portland, 1998.
Davis, R. Chris, *Hungarian Religion, Romanian Blood: A Minority's Struggle for National Belonging, 1920–1945*, The University of Wisconsin Press, Madison, 2019.

Deletant, Dennis, *Good Wine Needs a Bush: The British Council and Romania: 1937 to Present*, The British Council, London–Bucharest, 2000.

Deletant, Dennis (ed.), *In and Out of Focus: Romania and Britain: Relations and Perspectives from 1930 to the Present*, The British Council, London–Bucharest, 2005.

Deletant, Dennis, *Hitler's Forgotten Ally: Ion Antonescu and His Regime, 1940–1944*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2006. [*Aliatul uitat al lui Hitler: Ion Antonescu și regimul său, 1940–1944*, trad. de Delia Răzdolescu, Humanitas, București, 2008.]

Deletant, Dennis, *British Clandestine Activities in Romania during the Second World War*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2016. [*Activități britanice clandestine în România în timpul celui de-al Doilea Război Mondial*, trad. de A. Avramescu, Humanitas, București, 2019.]

Deletant, Dennis (ed.), *Witnessing Romania's Century of Turmoil: Memoires of a Political Prisoner: Nicolae Mărgineanu*, University of Rochester Press, Rochester, 2017.

Deletant, Dennis, Pearton, Maurice, *Romania Observed*, Editura Enciclopedică, București, 1998.

De Weck, René, *Jurnal: Jurnalul unui diplomat elvețian în România, 1939–1945*, ed. Viorel Grecu și Claudia Chinezu, Editura Fundației Culturale Române, 2000.

Dima, N., *Bessarabia and Bukovina: The Soviet–Romanian Territorial Dispute*, East European Monographs, Boulder, 1982.

Dimitrov, Gheorghi, *Dnevnik (9 marta 1933–6 februari 1949)*, Universtetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski", Sofia, 1997.

Dobeș, Andrea, *Reprimarea elitelor interbelice: Colonia „Dunărea" Sighet (1950–1955)*, Valea Verde, Sighetu Marmației, 2010.

Dobre, Florica *et al.* (eds), *Bande, bandiți și eroi*, Editura Enciclopedică, București, 2003.

Dobrincu, Dorin (ed.), *Listele morții: Deținuții politici decedați în sistemul carceral din România potrivit documentelor Securității, 1945–1958*, Polirom, Iași, 2008.

Dobrinescu, Valeriu Florin, *Relații româno-engleze (1914–1933)*, Universitatea „Al.I. Cuza", Iași, 1986.

Dobrinescu, Valeriu Florin, Pătroiu, Ion, *Anglia și România între anii 1939–1947*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1992.

Drace-Francis, Alex, *The Making of Modern Romanian Culture: Literacy and the Development of National Identity*, Tauris Academic Studies, London, 2006.

Drace-Francis, Alex, *The Traditions of Invention: Romanian Ethnic and Social Stereotypes in Historical Context*, Brill Publishers, Leiden–Boston, 2013.

Dragomir, Silviu, *La Transylvanie avant et après l'Arbitrage de Vienne*, Sibiu, 1943.

Duțu, Alesandru, Botoran, Constantin (eds), *Al Doilea Război Mondial: Situația evreilor din România*, vol. 1: *1939–1941*, partea I, Centrul de Studii Transilvane, Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, 1994.

Duțu, Alesandru, Retegan, Mihai (eds), *Eliberarea Basarabiei și a Nordului Bucovinei (22 iunie – 26 iulie 1941)*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1999.

Duțu, Alesandru, Retegan, Mihai (eds), *Pe țărmul nord-pontic (17 iulie 1941 – 4 iulie 1942)*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1999.

Eskenasy, Victor (eds), *Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România*, Federația Comunităților Evreiești din România, București, 1986.

Filipovici, Anca (ed.), *Polonezii din România: Repere identitare*, Institutul pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, Cluj-Napoca, 2020.

Fischer-Galați, Stephen, *Twentieth Century Rumania*, ed. a II-a, Columbia University Press, New York, 1991.

Fontaine, Marcel, *Journal de guerre: Mission en Roumanie, novembre 1916 – avril 1918*, Editura Academiei Române, București, 2018. [*Jurnal de război: Misiune în România: noiembrie 1916 – aprilie 1918*, trad. de Micaela Ghițescu, ed. Daniel Cain, Humanitas, București, 2016.]

Gabanyi, Anneli Ute, *Partei und Literatur in Rumänien seit 1945*, R. Oldenbourg Verlag, München, 1975.

Gafencu, G., *Prelude to the Russian Campaign*, Frederick Muller, London, 1945.

Georgescu, Adriana, *La început a fost sfârșitul: Dictatura roșie la București*, Anastasia, București, 2016.

Georgescu, Tudor, *The Eugenic Fortress: The Transylvanian Saxon Experiment in Interwar Romania*, Central European University Press, Budapest, 1983.

Georgescu, Vlad, *The Romanians: A History*, Ohio State University Press, Columbus, 1991.

Gillet, Olivier, *Religion et Nationalisme: L'idéologie de l'Eglise Orthodoxe Roumaine sous le régime communiste*, Editions de l'Université de Bruxelles, Bruxelles, 1997.

Giurescu, Dinu, *România în al doilea război mondial*, All, București, 1999.

Glantz, David M., *Red Storm Over the Balkans*, University Press of Kansas, Lawrence, 2007.

Goma, Paul, *Săptămâna Roșie, 28 iunie – 3 iulie 1940*, Museum, Chișinău, 2003.

Gross, Peter, *Mass Media in Revolution and National Development: The Romanian Laboratory*, Iowa State University Press, Ames, 1996.

Guzun, Vadim (ed.), *Intrarea României în Primul Război Mondial: Negocierile diplomatice în documente din arhivele ruse, 1914–1916*, Argonaut, Cluj-Napoca, 2018.
Guzun, Vadim (ed.), *Spionajul sovietic*, Tritonic, București, 2018.
Halder, Franz, *Kriegstagebuch*, 3 vol., Kohlhammer Verlag, Stuttgart, 1962–1964.
Harrington, Joseph F., Courtney, Bruce J., *Tweaking the Nose of the Russians: Fifty Years of American-Romanian Relations, 1940–1990*, East European Monographs, Boulder, 1991.
Harward, Grant T., *Romania's Holy War: Soldiers, Motivation and the Holocaust*, Cornell University Press, Ithaca, 2021.
Hausleitner, Mariana, *Die Rumänisierung der Bukowina 1918–1944: Die Durchsetzung des nationalstaatlichen Anspruchs Grossrumäniens*, Oldenbourg, München, 2001.
Hausleitner, Mariana, *Deutsche und Juden in Bessarabien 1814–1941*, IKGS Verlag, München, 2005.
Hausleitner, Mariana, *Eine Atmosphäre von Hoffnung und Zuversicht: Hilfe für verfolgte Juden in Rumänien, Transnistrien und Nordsiebenbürgen 1940–1944*, Libreke GmbH, Rudolstadt, 2020.
Haynes, Rebecca, *Romanian Policy towards Germany, 1936–40*, Macmillan – School of Slavonic and East European Studies, University College, London, 2000.
Heinen, Armin, *Die Legion „Erzengel Michael" in Rumänien Soziale Bewegung unde Politische Organisation*, R. Oldenbourg Verlag, München, 1986.
Hentea, Călin, *Brief Romanian Military History*, trad. Cristina Bordianu, Scarecrow, Lanham, MD, 2007.
Hentea, Călin, *Memorii în papuci: Despre o tinerețe obișnuită*, Eikon, București, 2016.
Hillgruber, Andreas, *Hitler, König Carol und Marschall Antonescu: Die Deutsch–Rumänischen Beziehungen, 1938–1944*, Franz Steiner Verlag, Wiesbaden, 1965.
Hillgruber, Andreas, *Staatsmänner und Diplomaten bei Hitler: Vertrauliche Aufzeichnungen über die Unterredunger mit Vertreten des Auslandes 1939–1941*, Deutscher Taschenbuchverlag, München, 1969.
Hitchens, M.G., *Germany, Russia and the Balkans: Prelude to the Nazi–Soviet Non–Aggression Pact*, East European Monographs, Boulder, 1983.
Hitchins, Keith, *Rumania 1866–1947*, Oxford University Press, Oxford, 1994 [*România 1866–1947*, trad. George G. Potra și Delia Răzdolescu, Humanitas, București, 2013, reed. 2023].
Hitchins, Keith, *Ion C. Brătianu: Romania*, Haus Publishing, London, 2011.
Hitchins, Keith, *A Concise History of Romania*, Cambridge University Press, Cambridge, 2014 [*Scurtă istorie a României*, Polirom, Iași, 2014].

Hlihor, Constantin, Scurtu, Ioan, *The Red Army in Romania*, The Center for Romanian Studies, Iași, Oxford, Portland, 2000.
Hollingworth, Claire, *There's a German Just Behind Me*, Right Book Club, London, 1943.
Iancu, Carol, *Evreii din România de la emancipare la marginalizare, 1919–1938*, Hasefer, București, 2000.
Illyes, E., *National Minorities in Romania: Change in Transylvania*, East European Monographs, Boulder, 1982.
Ioanid, Ion, *Închisoarea noastră cea de toate zilele*, Albatros, București, vol. I–II, 1991, vol. III, 1992, vol. IV, 1994, vol. V, 1996 [reed. Humanitas, București, 3 vol., 2013].
Ioanid, Radu, *The Holocaust in Romania: The Destruction of Jews and Gypsies under the Antonescu Regime, 1940–1944*, Ivan R. Dee – United States Holocaust Memorial Museum, Chicago, 2000.
Ionescu, Aristide, *Dacă vine ora H pe cine putem conta*, s.e., Pitești, 1992.
Ionescu, Ghita, *Communism in Rumania, 1944–1962*, Oxford University Press, London, 1964.
Ionescu, Stefan Cristian, *Jewish Resistance to „Romanianization", 1940–1944*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2015.
Iordachi, Constantin, *Charisma, Politics and Violence: The Legion of the „Archangel Michael" in Inter-War Romania*, Trondheim Studies on East European Cultures and Societies, no. 15, Trondheim, 2004.
Iordachi, Constantin, *Liberalism, Constitutional Nationalism and Minorities: The Making of Romanian Citizenship, c1750–1918*, Brill, Leiden, 2019.
Iorga, Nicolae, *Jurnalul ultimilor ani (1938–1940), Inedit*, ed. Andrei Pippidi, Humanitas, București, 2019.
Kapaló, James A., *Inochentism and Orthodox Christianity Religious Dissent in the Russian and Romanian Borderland*, Routledge, Abingdon, 2019.
King, Charles, *The Moldovans: Romania, Russia and the Politics of Culture*, Hoover Institution, Stanford, 1999.
Kligman, Gail, Verdery, Katherine, *Peasants under Siege: The Collectivization of Romanian Agriculture, 1949–1962*, Princeton University Press, Princeton, 2011.
Kopeczi, Bela, *Erdely Törtenete*, 3 vol., Akadémiai Kiadö, Budapest, 1986.
Laeuen, Harald, *Marschall Antonescu*, Essener Verlagsanstalt, Essen, 1943.
Laignel-Lavastine, Alexandra, *Cioran, Eliade, Ionescu: L'oublie du fascisme*, PUF, Paris, 2002.
Latham, Ernest H. Jr., *Un destin ciudat: J. Breckinridge Bayne: Un doctor american pe frontul românesc (1916–1919)*, Vremea, București, 2017.
Lazăr, Traian, *Iuliu Maniu și serviciile secrete*, Mica Valahie, București, 2006.

Lazarev, Artem Markovich, *Moldavskaya sovetkaya gosudarstvennost' i bessarabskiy vopros*, Cartea Moldovenească, Chișinău, 1974.
Lee, Arthur Gould, *Crown against Sickle*, Hutchinson, London, 1950.
Leuștean, Lucian, *România și Ungaria în cadrul Noii Europe*, Polirom, Iași, 2003.
Leuștean, Lucian N., *Orthodoxy and the Cold War: Religion and Political Power in Romania, 1947–1965*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2009.
Livezeanu, Irina, *Cultural Politics in Greater Romania: Regionalism, Nation Building, and Ethnic Struggle, 1918–1930*, Cornell University Press, Ithaca–London, 1995 [*Cultură și naționalism în România Mare, 1918–1930*, trad. Vlad Russo, Humanitas, București, 1998].
Lungu, Dov, *Romania and the Great Powers, 1933–1940*, Duke University Press, Durham–London, 1989.
Maitland, Patrick, *European Dateline*, Quality Press, London, 1946.
Mărgineanu, Nicolae, *Amfiteatre și închisori*, Dacia, Cluj-Napoca, 1991.
Mărgineanu, Nicolae, *Witnessing Romania's Century of Turmoil: Memoires of a Political Prisoner*, ed. Dennis Deletant, trad. Călin Coțoiu, University of Rochester Press, New York, 2017.
Marguerat, Philippe, *Le IIIe Reich et le pétrole roumain, 1938–1940: Contribution à l'étude de la pénétration économique allemande dans les Balkans à la veille et au début de la Seconde Guerre Mondiale*, A.W. Sijthoff – Institut Universitaire de Hautes Études Internationales, Leiden–Geneva, 1977.
Marin, Irina, *Contested Frontiers in the Balkans: Ottoman and Habsburg Rivalries in Eastern Europe*, IB Tauris, London, 2012.
Marin, Irina, *Peasant Violence and Antisemitism in Early Twentieth Century Eastern Europe*, Springer Nature, Palgrave Macmillan, Cham, 2018.
Michelbacher, Dallas, *Jewish Forced Labor in 1940–1944*, Indiana University Press, Bloomington, 2020.
Mircu, Marius, *Dosar Ana Pauker*, Gutenberg, București, 1991.
Mitrany, David, *The Land and the Peasant in Romania: The War and Agrarian Reform (1917–1921)*, Humphrey Milford, Oxford University Press, London, 1930.
Mungiu-Pippidi, Alina, Wim van Meurs (eds), *Ottomans into Europeans: State and Institution Building in South-East Europe*, Hurst&Company, London, 2010.
Murgescu, Bogdan, *România și Europa: Acumularea decalajelor economice (1500–2010)*, Polirom, Iași, 2010.
Murgescu, Bogdan, Sora, Andrei Florin (eds), *România Mare votează: Alegerile Parlamentare din 1919 „la firul ierbii"*, Polirom, București, 2019.
Mușat, Mircea, Ardeleanu, I., *Political Life in Romania, 1918–1921*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1982.

Nagy-Talavera, Nicholas, *The Green Shirts and Others: A History of Fascism in Hungary and Rumania*, Hoover Institution Press, Stanford, 1970.

Oldson, William O., *A Providential Antisemitism: Nationalism and Polity in Nineteenth Century Romania*, American Philosophical Society, Canton, 1991.

Oprea, Marius, *Banalitatea răului: O istorie a Securității în documente, 1949–1989*, Polirom, Iași, 2002.

Opriș, Petre, *Aspecte ale economiei românești în timpul războiului rece (1946–1991)*, Trei, București, 2019.

Paiușan, Cristina, Ciuceanu, Radu, *Biserica Ortodoxă Română sub regimul comunist (1945–1958)*, vol. I, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București, 2001.

Pătrășcanu, Lucrețiu, *Problemele de bază ale României*, Socec, București, 1944.

Pătrășcanu, Lucrețiu, *Sub trei dictaturi*, Forum, București, 1945.

Paxton, Robert O., *The Anatomy of Fascism*, Alfred A. Knopf, New York, 2004.

Payne, Stanley G., *A History of Fascism, 1914–1945*, University of Wisconsin Press, Madison, 1995.

Pearson, Raymond, *National Minorities in Eastern Europe, 1848–1945*, Macmillan, London, 1983.

Pearton, Maurice, *Oil and the Romanian State*, Oxford University Press, Oxford, 1971.

Pelin, Mihai (ed.), *Mareșalul Ion Antonescu: Epistolarul infernului*, Viitorul Românesc, 1993.

Peter, Lászlo (ed.), *Historians and the History of Transylvania*, East European Monographs, Boulder, 1992.

Petrencu, Anatol, *Basarabia în al doilea război mondial 1940–1944*, Chișinău, Lyceum, 1997.

Petrescu, Cristina, *From Robin Hood to Don Quixote: Resistance and Dissent in Communist Romania*, Editura Enciclopedică, București, 2013.

Petreu, Marta, *An Infamous Past: E.M. Cioran and Rise of Fascism in Rome*, trad. de Bogdan Aldea, Ivan R. Dee, Chicago, 2005.

Petrov, Nikita, *Kto rukovodil organami gosbezopasnosti 1941–1954: Spravocinik*. [*Cine a condus organele de securitate ale statului? 1941–1954: Manual*], „Memorial" Organizația Internațională, Zvenia, Moscova, 2010.

Petrov, Nikita, *Po scenariu Stalina: Rol organov NKVD-MGB SSSR v sovietizacii stran Centralnoy i Vostocinoy Evropi 1945–1953* [*Urmând scenariul lui Stalin: Rolul organelor Comisariatului Poporului pentru Securitatea de Stat a Uniunii Sovietice – Ministerul pentru Securitatea Statului în sovietizarea Europei Centrale de Est, 1945–1953*], Rosspen, Moscova, 2011.

Pintilie, Florin, *Serviciul Special de Informații din România: 1939–1947*, 2 vol., Editura Academiei Naționale de Informații, București, 2003.
Pleșu, Andrei, *Minima moralia*, Cartea Românească, București, 1988.
Popa, Ion, *The Romanian Orthodox Church and the Holocaust*, Indiana University Press, Bloomington, 2017.
Porter, Ivor, *Operation Autonomous: With S.O.E. in Wartime Romania*, Chatto & Windus, London, 1989.
Porter, Ivor, *Michael of Romania: The King and the Country*, Sutton, London, 2005.
Povestea Elisabetei Rizea din Nucșoara, Humanitas, București, 1993.
Prunduș, S.A., Plăianu, C., *Cardinalul Alexandru Todea*, Ordinul Sfântul Vasile cel Mare, Cluj-Napoca, 1992.
Puttkamer, Joachim von, Sienerth, Stefan, Wien, Ulrich A. (eds), *Die Securitate in Siebenbürgen*, Böhlau Verlag, Köln, Weimar, Wien, 2014.
Quinlan, Paul D., *Clash over Romania: British and American Policies towards Romania: 1938–1947*, American Romanian Academy, Los Angeles, 1977 [*Ciocnire deasupra României: politica anglo-americană față de România 1938–1947*, Centrul de Studii Românești, Fundația Culturală Română, Iași, 1995].
Rady, Martyn, *The Habsburgs: The Rise and Fall of a World Power*, Penguin Books, London, 2020.
Rațiu, A., Virtue, W., *Stolen Church: Martyrdom in Communist Romania*, Our Sunday Visitor, Huntington, 1978.
Rațiu, Ion, *Jurnal*, vol. I: *Începuturile unui exil îndelungat*, ed. Stejărel Olaru, Corint, București, 2017.
Răceanu, Mircea, *Cronologie comentată a relațiilor româno-americane: De la începutul cunoașterii reciproce până la prăbușirea regimului comunist în România*, Silex, București, 2005.
Retegan, Mihai, *Război politic în blocul comunist*, RAO, București, 2002.
Roberts, Henry L., *Rumania: Political Problems of an Agrarian State*, Oxford University Press, Oxford, 1951.
Rotaru, Jipa, Burcin, Octavian, Zodian, Vladimir, Moise, Leonida, *Mareșalul Antonescu la Odessa: Grandoarea și amărăciunea unei victorii*, Paideia, București, 1999.
Rotaru, Jipa, Damaschin, Ioan, *Glorie și dramă: Marina Regală Română, 1940–1945*, Editura Ion Cristoiu, București, 2000.
Rothschild, Joseph, *East Central Europe Between the Two World Wars*, University of Washington Press, Seattle, 1983.
Rusan, Romulus, *Memoria ca formă de justiție*, Fundația Academia Civică, București, 1994.
Safran, Alexandre, *Resisting the Storm: Romania, 1940–1947: Memoirs*, ed. Jean Ancel, Yad Vashem, Ierusalim, 1987.
Sakmyster, Thomas L., *Hungary's Admiral on Horseback: Miklos Horthy 1918–1944*, East European Monographs – Columbia University Press, Boulder, 1994.

Schmidt, Paul, *Statist auf diplomatischer Bühne, 1923–45: Erlebnisse des Chefdolmetschers im Auswärtigen Amt mit den Staatsmännern Europas*, Athenäum-Verlag, Bonn, 1949.
Schmitt, Oliver Jens, *Căpitanul Codreanu: Aufstieg und Fall des rumänischen Faschistenführers*, Paul Zsolnay Verlag, Bonn, 2016. [*Corneliu Zelea Codreanu: Ascensiunea și căderea „Căpitanului"*, trad. Wilhelm Tauwinkl, Humanitas, București, 2018.]
Schopflin, G., Poulton, H., *Romania's Ethnic Hungarians*, Minority Rights Group, London, 1990.
Schubert, Frank N., *Hungarian Borderlands: From the Habsburg Empire to the Axis Alliance, the Warsaw Pact and the European Union*, Continuum, London–New York, 2011.
Schubert, Frank N., *Történelmi látkép egz nzugat-magyarországi kávéházból: The Historical Landscape from a Coffeehouse in Western Hungary*, Palatia Nyomda es Kiado Kft, Gyor, 2016.
Sebastian, Mihail, *Journal: 1935–1944*, trad. Patrick Camiller, introducere și note de Radu Ioanid, Ivan R. Dee – United States Holocaust Memorial Museum, Chicago, 2000.
Șerbănescu, Ion (ed.), *Evreii din România între anii 1940–1944*, vol. III, partea I: *Perioada unei mari restriști*, Hasefer, București, 1997.
Șerbulescu, Andrei [Belu Zilber], *Monarhia de drept dialectic*, Humanitas, București, 1991.
Seton-Watson, Hugh, *Eastern Europe Between the Wars 1918–1941*, ed. a III-a, Harper Row, New York – London, 1962.
Seton-Watson, R.W., *A History of the Roumanians*, Cambridge University Press, Cambridge, 1934.
Sfetcu, Paul, *13 ani în anticamera lui Dej*, Editura Fundației Culturale Române, București, 2000.
Shafir, Michael, *Romania: Politics, Economics and Society*, Frances Printer, London, 1985.
Simion, Aurel, *Regimul Politic din România în perioada sept. 1940 – ian. 1941*, Dacia, Cluj-Napoca, 1976.
Șiperco, Andrei, *Crucea Roșie internațională și România, 1939–1944*, Editura Enciclopedică, București, 1997.
Solonari, Vladimir, *A Satellite Empire: Romanian Rule in Southwestern Ukraine, 1941–1944*, Cornell University Press, Ithaca, 2019. [*Imperiul-satelit: Guvernarea românească în Transnistria, 1941–1944*, trad. Andrei Pogăciaș, Humanitas, București, 2021.]
Spector, Sherman D., *Rumania at the Paris Peace Conference: A Study of the Diplomacy of Ioan I.C. Brătianu*, University of Toronto Press, Toronto–Buffalo, 1962.
Stafford, David, *Britain and European Resistance, 1940–1945*, University of Toronto Press, Toronto–Buffalo, 1983.
Ștefănescu, Paul, *Istoria serviciilor secrete românești*, Divers Press, București, 1994.

Stehle, Hansjakob, *Eastern Politics of the Vatican, 1917–1979*, trad. Sandra Smith, Ohio University Press, Ohio, 1981.
Steinhardt, N., *Jurnalul fericirii*, Polirom, Iași, 2008.
Stoenescu, Alex, Mihai, *Armata, Mareșalul și Evreii*, RAO, București, 1998.
Țâcu, Octavian, *Problema Basarabiei și relațiile sovieto-române în perioada interbelică (1919–1939)*, Editura Prut Internațional, Chișinău, 2004.
Tănase, Stelian, *Anatomia mistificării*, Humanitas, București, 2003.
Tănase, Stelian, *Clienții lu' tanti Varvara: Istorii clandestine*, Humanitas, București, 2005. [*Auntie Varvara's Clients*, trad. de Alistair Ian Blyth, University of Plymouth Press, Plymouth, 2010.]
Tănăsescu, Florian, Tănăsescu, Nicolae, *Constantin (Bebe) I.C. Brătianu – Istoria P.N.L. la interogatoriu*, Paralela 45, București, 2005.
Tateo, Giuseppe, *Under the Sign of the Cross: The People's Salvation Cathedral and the Church-Building Industry in Postsocialist Romania*, Berghahn, New York – Oxford, 2020.
Tilea, V.V., *Envoy Extraordinary: Memoirs of a Romanian Diplomat*, ed. Ileana Tilea, Haggerston Press, London, 1998.
Țîrău, Liviu, *Între Washington și Moscova: România 1945–1965*, Tribuna, Cluj-Napoca, 2005.
Tismăneanu, Vladimir, *Fantoma lui Gheorghiu-Dej*, Univers, București, 1995 [ed. a II-a revăzută, Humanitas, București, 2008].
Tismăneanu, Vladimir, *Stalinism for All Seasons: A Political History of Romanian Communism*, University of California Press, Berkeley & Los Angeles, 2003. [*Stalinism pentru eternitate: O istorie politică a comunismului românesc*, trad. Cristina Petrescu și Dragoș Petrescu, prefață de Mircea Mihăieș, postfață de Cristian Vasile, Humanitas, București, 2014.]
Tismăneanu, Vladimir, Dobrincu, Dorin, Vasile, Cristian *et al.* (eds), *Raportul final al Comisiei prezidențiale pentru analiza dictaturii comuniste din România*, Humanitas, București, 2007.
Tomaziu, George, *Jurnalul unui figurant*, Univers, București, 1995.
Tomaziu, George, *The Witness*, ed., trad. Janet Reid, Theed Street Publishing, London, 2015.
Torrey, Glenn E., *The Romanian Battlefront in World War I*, University Press of Kansas, Lawrence, 2011.
Trașcă, Ottmar, Anghel, Remus Gabriel (eds), *Un veac frământat: Germanii din România după 1918*, Institutul pentru Studiul Problemelor Minorităților Naționale, Cluj-Napoca, 2018.
Trașcă, Ottmar, Orga, Valentin, Boda, Adrian, Benkő, József, *Armata română pe frontul de est în imagini (1941–1944)*, Argonaut, Cluj-Napoca, 2021.
Trașcă, Ottmar, Stan, Ana-Maria, *Rebeliunea legionară în documente străine*, Albatros, București, 2002.
Treptow, Kurt (ed.), *Romania and World War II*, The Center for Romanian Studies, Iași, 1996.

Troncotă, Cristian, *Mihai Moruzov și Serviciul Secret de Informații al Armatei Române*, Evenimentul Românesc, București, 1997.
Tudor, Alina, Cătănuș, Dan, *O destalinizare ratată: Culisele cazului Miron Constantinescu – Iosif Chișinevschi (1956–1961)*, Eikon, București, 2001.
Turda, Marius, *Modernism and Eugenics*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2010.
Ursu, Gheorghe, *Europa mea*, Dacia, Cluj-Napoca, 1991.
Vago, Bela, *The Shadow of the Swastika: The Rise of Fascism and Anti-semitism in the Danube Basin, 1936–1939*, Saxon House for the Institute of Jewish Affairs, London, 1975.
Meurs, Wim van, *The Bessarabian Question in Communist Historiography*, East European Monographs – Columbia University Press, New York, 1994.
Vasile, Cristian, *Între Vatican și Kremlin: Biserica Greco-Catolică în timpul regimului comunist*, Curtea Veche, București, 2003.
Verenca, Olivian, *Administrația civilă română în Transnistria 1941–1944*, ed. Șerban Alexianu, București, 2000.
Vișa, Augustin, *Din închisorile fasciste în cele comuniste din URSS și România*, Institutul pentru Analiză și Politică „Iuliu Maniu", București, 1997.
Voinea, Liviu, Cojocaru, Alexandra, Costache, Brîndușa, Grigoraș, Veaceslav, Lovin, Horațiu, Neagu, Camelia, Orțan, David, Tănase, Andrei (eds), *Un veac de sinceritate: Recuperarea memoriei pierdute a economiei românești 1918–2019*, Publica, București, 2018.
Völkl, Ekkehard, *Der Westbanat 1941–1944: Die Deutsche, Die Ungarische und andere Volksgruppen*, R. Trofenik, München, 1991.
Völkl, Ekkehard, *Transnistrien und Odessa (1941–1944)*, vol. XIV, Schriftenreihe des Osteuropainstituts Regensburg-Passau, Regensburg, 1996.
Vulcănescu, Mircea, *Ultimul cuvânt*, Humanitas, București, 1992.
Waldeck, R.G., *Athene Palace*, cu o „Introducere" de Ernest H. Latham, Jr., The Center for Romanian Studies, Iași, Oxford, Portland, 1998. [*Athénée Palace*, trad. Ileana Sturdza, Humanitas, București, ed. a III-a 2022.]
Watts, Larry, *Romanian Cassandra: Ion Antonescu and the Struggle for Reform, 1916–1941*, East European Monographs, Boulder, 1993.
Westerby, Robert, Low, Robert M., *The Polish Gold*, Methuen, London, 1940.
Wickert, Erwin, *Die Glücklichen Augen: Geschichten aus meinem Leben*, Deutsche Verlagsanstalt, München, 2001.
Wilkinson, William, *An Account of the Principates of Moldova and Wallachia*, Longman, Londra, 1820.
Zarojanu, Tudor Călin, *Viața lui Corneliu Coposu: cu documente din arhiva fostei Securități*, Mașina de Scris, București, 2005.
Zidaru, Marian, *Relații politice și economice româno-britanice, 1939–1947*, Univers Științific, București, 2005.

Capitole din cărți și articole din publicații

Achim, Viorel, „Deportarea țiganilor în Transnistria", *Anuarul IRIR 2002*, București, pp. 129–145.

Analele Sighet, Rusan Romulus (ed.), 10 vol., Fundația Academia Civică, București, 1994–2003.

Ancuța, Călin-Radu, „Die deutsch-rumänischen Wirtschaftsbeziehungen während der Kriegsjahre 1940–1944", *Modernisierung auf Raten in Rumänien. Anspruch, Umsetzung, Wirkung*, ed. Krista Zach, Cornelius R. Zach, IKGS Verlag, 2004, München, pp. 333–370.

Benjamin, Lya, „Bazele doctrinare ale antisemitismului antonescian", *România și Transnistria: Problema Holocaustului*, ed. Viorel Achim și Constantin Iordachi, Curtea Veche, București, 2004, pp. 237–251.

Biliuță I., „Construirea hagiografiilor fasciste: Genealogia mișcării sfinților închisorii în România contemporană", *Contemporary European History*, 2021, pp. 1–21. https://doi.org/10.1017/S0960777321000424.

Broun, Janice, „The Latin-Rite Roman Catholic Church of Romania", *Religion in Communist Lands*, vol. XII, nr. 2/1984, pp. 168–184.

Burcea, Mihai, „Judecarea comuniștilor în timpul războiului: Procesul lui Petre Gheorghe", în Adrian Cioroianu (ed.), *Comuniștii înainte de comunism: Procese și condamnări*, Editura Universității din București, București, 2014, pp. 307–388.

Cârstocea, Raul, „Uneasy Twins? The Entangled Histories of Jewish Emancipation and Anti-Semitism in Romania and Hungary, 1866–1913", *Slovo*, vol. XXI/2009, pp. 64–85.

Cârstocea, Raul, „Between Europeanisation and Local Legacies: Holocaust Memory and Contemporary Anti-Semitism in Romania", *East European Politics and Society*, martie 2020, https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/0888254090620l.

Chanady, A., Jensen, J., „Germany, Rumania and the British Guarantees of March–April 1939", *Australian Journal of Politics and History*, vol. VI, nr. 2, august 1970, pp. 201–217.

Clark, Roland, „The Shape of Interwar History", *Journal of Romanian Studies*, vol. III, nr. 1/2021, pp. 11–42.

Clej, Petru, „Jilava noiembrie 1940: Răzbunarea sângeroasă a Mișcării Legionare", https://www.rfi.ro/politica-127927-jilava-noiembrie-1940-razbunarea-sangeroasa-miscarii-legionare.

Coposu, Corneliu, „Exilul românesc: Identitate și conștiință istorică", *Lupta*, nr. 232, 7 octombrie 1994, p. 5.

Deletant, Dennis, „The Molotov-Ribbentrop Pact and its Consequences for Bessarabia: Some Considerations on the Human Rights Implications", *Revue roumaine d'histoire*, vol. XXX, nr. 3–4/1991, pp. 221–222.

Golopeția, Anton, „Populația teritoriilor românești desprinse în 1940", *Geopolitica și geoistoria*, nr. 1/1941, Societatea Română de Statistică, București, pp. 37–38.

Hanak, H., „The Politics of Impotence: The British Observe Romania, 6 March 1945 to 30 December 1947", în I. Agrigoroaie, Gh. Buzatu, V. Cristian (eds), *Românii în istoria universală*, vol. III/1/1988, Iași, pp. 429–450.

Haynes, Rebecca, „Germany and the Establishment of the Romanian National Legionary State", *The Slavonic and East European Review*, vol. 77/octombrie 1999.

Haynes, Rebecca, „Reluctant Allies? Iuliu Maniu and Corneliu Zelea Codreanu against King Carol II of Romania", *The Slavonic and East European Review*, vol. 85, nr. 1/ianuarie 2007, pp. 105–134.

Hitchins, Keith, „The Romanian Orthodox Church and the State", în B.R. Bociurkiw, J.W. Strong, sub coordonarea lui J.K. Laux, *Religion and Atheism in the USSR and Eastern Europe*, University of Toronto Press – Macmillan, Toronto–London, 1975, pp. 314–327.

Iordachi, Constantin, „Problema Holocaustului în România și Transnistria: Dezbateri istoriografice", *România și Transnistria: Problema Holocaustului*, ed. Viorel Achim și Constantin Iordachi, Curtea Veche, București, 2004, pp. 23–77.

Iordachi, Constantin, „Ultranationalist Utopias and the Realities of Reconciliation (Part One)", 25 februarie 2021 (https://neweasterneurope.eu/-post-author/constantin-iordachi/) Ferenc Laczó (https://neweasterneurope.eu/-post-author/ferenc-laczo/), accesat la 28 februarie 2021.

Latham, Ernest H. Jr., „Signs of Human Feeling and Attitude: The American Legation and American Jews in Romania in 1941", în Ernest H. Latham Jr. (ed.), *Timeless and Transitory: 20th Century Relations Between Romania and English-Speaking World*, Vremea, București, 2012, pp. 241–269.

Latham, Ernest H. Jr., „Useful Service Rendered: The Romanian Life of Dimitri Demetrius Dimancescu", în Ernest H. Latham Jr. (ed.), *Timeless and Transitory: 20th Century Relations between Romania and the English-Speaking World*, Vremea, București, 2012, pp. 397–445.

Latham, Ernest H. Jr., „Biological Warfare: Horror, Propaganda and Scandal in the German Legation", în Ioan Bolovan, Oana Mihaela Tămaș (eds), *World War 1 and the Birth of a New World Order*, Cambridge Scholars Publishing, Cambridge, 2020, pp. 37–52.

Mosely, P.E., „Is Bessarabia Next?", *Foreign Affairs*, vol. XVIII, nr. 3/aprilie 1940, pp. 560–561.

Papacostea, Șerban, „Captive Clio: Romanian Historiography under Communist Rule", *European History Quarterly*, vol. XXVI/1996, pp. 203–206.

Pavlowitch, K. Stevan, „Yugoslavia and Rumania, 1941", *Journal of Central European Affairs*, vol. XXIII, nr. 4/ianuarie 1964, pp. 451–472.

Pearton, Maurice, „British Policy Towards Romania: 1939–1941", în Dennis Deletant, Maurice Pearton, *Romania Observed*, Editura Enciclopedică, București, 1998.

Pearton, Maurice, „British Intelligence in Romania, 1938–1941", în George Cipăianu, Virgiliu Țârău (eds), *Romanian and British Historians on the Contemporary History of Romania*, Cluj-Napoca University Press, Cluj-Napoca, 2000.

Scarfe, Alan, „The Evanghelical Wing of the Orthodox Church in Romania", *Religion in Communist Lands*, vol. III, nr. 6/1975, pp. 15–19.

Scarfe, Alan, „Romanian Baptists and the State", *Religion in Communist Lands*, vol. IV, nr. 2/1976, pp. 14–20.

Schöpflin, George, „Rumanian Nationalism", *Survey*, nr. 2–3/1974, pp. 77–104.

Seton-Watson, H., „On Trying to be a Historian of Eastern Europe", în Dennis Deletant, Harry Hanak (eds), *Historians as Nation-Builders: Central and South-East Europe*, The Macmillan Press, London, 1988.

Shafir, Michael, „Marshal Antonescu's Postcommunist Rehabilitation: *Cui Bono?*", în *The Destruction of Romanian and Ukrainian Jews during the Antonescu Era*, ed. Randolph L. Braham, Columbia University Press, New York, 1997, pp. 349–410.

Temperley, Harold, „How the Hungarian Frontiers were Drawn", *Foreign Affairs*, vol. VI, nr. 3, aprilie 1928, pp. 432–447.

Thomas, Martin, „To Arm an Ally: French Arms Sales to Romania, 1926–1940", *The Journal of Strategic Studies*, vol. XIX, nr. 2/iunie 1996, pp. 231–259.

Trașcă, Ottmar, Deletant, Dennis, „The German Secret Services in Romania: «Kriegsorganisation Rumänien»/«Abwehrstelle Rumänien» and Intelligence Cooperation between Romania and Germany over the Defence of the Romanian Oil-Fields, 1939–1944", în Daniel Dumitran, Valer Moga (eds), *Economy and Society in Central and Eastern Europe: Territory, Population, Consumption: Papers of the International Conference held in Alba Iulia*, April 25th – 27th, 2013, Lit Verlag, Wien, Zürich, München.

Weber, Eugen, „Romania", în H. Rogger, E. Weber (eds), *The European Right: A Historical Profile*, Weinfeld & Nicholson, London, 1965.

Indice selectiv de nume proprii

Alexianu, Gheorghe 192
Anschluss 90, 102, 127, 230–231, 234
Antonescu, Ion 9, 11, 19, 32, 34, 122, 125, 128, 130–131, 143, 147, 150–155, 157–196, 198–199, 203, 264–267, 307–316, 319–322, 327
Antonescu, Mihai 153, 162, 165, 168, 184–186, 190, 192–193, 195–196, 198, 260, 309, 313, 315
Apponyi, Albert, contele 87
Averescu, Alexandru 26, 35, 53, 65, 69–71, 85

Barbarossa, Operațiunea 11, 145, 176, 178–184, 186–187, 200
Barbul, Gheorghe, 185, 293
Barthou, Jean Louis 224
Bălan, Nicolae 121
Blaga, Lucian 47
Boaden, E. 143
Bohle, Ernst 161
Bolitho, Hector 127, 298
Bonnet, Georges 231, 237
Bossy, Raoul 180
Brauchitsch, Walther von 176, 179
Braybrooke, W. 257
Brătianu, Constantin (Dinu) 19–20, 128, 166–167, 172–173, 188, 307
Brătianu, Gheorghe 122
Brătianu, Ion I.C. (Ionel) 20, 51–53, 55–56, 67–68, 71, 85, 87, 325
Brătianu, Vintilă 72
Breton, André 48
Brunner, Elisabeth 116
Budișteanu, Radu 154

Cantacuzino, Gheorghe 120
Carol I, regele 45, 52, 67
Carol II, regele 9–11, 19–20, 23–25, 36, 66–67, 71, 101–109, 111–114, 119–120, 122–132, 134, 136, 138, 141–142, 144, 146, 148–150, 157, 164, 169, 187, 190, 203, 244, 259, 262–263, 265–268, 291, 294, 298, 306
Carra, Jean-Louis 43
Călinescu, Armand 125–126, 128, 259, 264
Chamberlain, Austen, Sir 96, 219, 230–232
Chastelain, Alfred de 294, 303
Churchill, Winston 102, 196–197, 199, 201, 269, 324
Ciano, Galeazzo, contele 145–146, 175
Cicerin, Gheorghi 98
Cioran, Emil 121
Ciupercă, Nicolae, generalul 137
Clima, Gheorghe 126

ISTORIE

DENNIS DELETANT

ACTIVITĂȚI BRITANICE CLANDESTINE ÎN ROMÂNIA

ÎN TIMPUL CELUI DE-AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL

HUMANITAS

De același autor:

Ceaușescu și Securitatea (1998)

Aliatul uitat al lui Hitler:
Ion Antonescu
și regimul său (2008)

Activități britanice clandestine
în timpul celui de-al Doilea
Război Mondial (2019)

În căutarea României:
O aventură personală
din '65 până azi (2023)

Fotografia de pe copertă:
Dineu dat de primarul Londrei în onoarea regelui Carol II și a principelui Mihai, cu ocazia turneului european al acestora din noiembrie 1938.